

MC
203.627

CSONTOS JÁNOS

Karnevál

Magyar Nemzet

Csontos János

Karnevál

A szerző ezúton mond köszönetet Liszkay Gábor főszerkesztőnek a könyvváltozat pártolásáért; Fehér Béla, Tóth Szabolcs Tőhötöm, Margittai Gábor és Szényi Gábor szerkesztőknek a szombati textusok lelkiismeretes gondozásáért; Bolgárfalvi Anikónak, Élő Gábornak és Bábszki-Takács Zoltánnak pedig az internetes archívum útvesztőiben való kalauzolásért.

CSONTOS JÁNOS

Karnevál

(Tárcák, 2011–2014)

Magyar Nemzet

Budapest, 2014

MC 203.627

2014

© Csontos János, 2014
© Magyar Nemzet, 2014
© Napkút Kiadó, 2014

Makovecz és kora

2011. október 1.

A gyászeset időpontjában épp a *Tokió*-torony magasából kémleltük a japán fővárost. Látván a fantáziadús felhőkarcolókat, a különleges urbanisztikai megoldásokat, amelyeket lényegében egy zseniális magyar mérnöki találmány tett földrengésbiztossá, összesúgtunk az operatőr kollégával: lám, egy megapolisz, amely csupa építészet... Ráadásul együttesen, egyszerre van jelen a régi és az új, a XXI. századi csúcstechnika és a torony tövében megbújó szentély a kunkori tetőivel, mintha ott lenn megállt volna az idő. A *Tokió*-torony már betöltötte az ötvenet, 1958 a születési éve, s a japánok bevallottan a párizsi mintát, az *Eiffel*-toronyt követték a megépítésével. Befestették szép élénkpirosra, hogy ezzel is hangsúlyozzák a vasszerkezet idézet-mivoltát, amelyet azért szerénytelenül magasabbra nyújtottak, mint az eredetit: „kerekén” 333 méterre. Abban az időben a felkelő nap országa még épp csak kievíckélt a vesztes háborúból: a bravúr volt a fontos, nem holmi eredetiség. Hosszú utat járt be azóta, amíg a világ egyik vezető építészeti hatalmává lett. A szorgalmas munkára épülő gazdasági siker mellett ebben egy kézenfekvő felismerés volt a segítségére: hogyan volnának képesek kinyilvánítani az itt élő emberek a modern, sőt a posztmodern világkorszakban is, hogy ők mégiscsak japánok? S az új kulturális identitás alapjává minden divatos trendnek ellentmondva a hagyományt tették meg, persze megbolondítva, megfűszerezve. A japánok rátaláltak saját magukra, arra a bizonyos közös szívverésre, s ezt elsőprő, magabiztos építészetiük tanúsítja leginkább.

Makovecz Imre halálhíre a nagy piros toronyból való leérkezésünk után csapott mellbe bennünket. Odabenn már készülődtünk a másnapi Kengo Kuma-interjúra, ünneplőbe öltöztettük a lelkünket. Ő is olyan építész, aki a japán tradíciókra

támaszkodva alkotott egyetemest. Talán meg kellene kérdezni tőle, ismerte-e a magyar mestert; s ha igen, mit tart felőle. Talán van az építészeti lovagrendnek egy olyan fokozata, ahol a különféle stílusok, felfogások és kultúrák különösebb gond nélkül szót értenek egymással...

Makovecz Imrét titkon örökéletűnek gondoltam, pedig tudtam, hogy legalább három halálos betegséggel viaskodik. Ha az egyiket legyűrte, előjött a másik. Botor módon úgy hittem: ez így mehet majd az idők végezetéig. Apámmal egy évben született, de nem csak számomra volt apafigura. Ritka az a férfiember, akinél harmóniában van szó és tett, alkotóerő és akarat. Az épületeit ismertem előbb, őt magát a kilencvenes évek közepe táján láttam először három dimenzióban. Ott vonult el rendre az asztalom mellett a *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottsági üléseire, s szokásává vált „fiatalúrként” köszönteni. Később, öszülő halántékomtól függetlenül, ezt a szokását megtartotta. Egyszer aztán valamilyen napi politikai kérdésben összekülönbözött az akkori lapvezetéssel. Évekig tartotta a haragot, s amikor engesztelő interjúra kérték, kurtán visszaüzent: „Csontos jöjjön!” És akkortól időről időre mentem. Élményszámba mentek ezek az alkalmak, hiszen semmi más tapasztalathoz nem hasonlítottak. Egyszerre volt professzor, kinyilatkoztató próféta, megfellebbezhetetlen szentenciákat mondó titkos szépiró és könnyed atyai barát: akárhogy figyeltem, nem ismertem fel az átmeneteket. Politikai ellenlábasai radikálisnak tartották, s ő is annak tartotta magát: az igazság radikálisának. Az volt a különbség a kettő között, hogy a markáns férfiaságtól irtózó széplelkek a radikalizmust szitokszónak tartották, ő viszont póznára tűzte és fennen lobogtatta. Ami a szívéen volt, az a száján, s ez megbocsáthatatlan egy langyos, „egyrészt–másrészt” fogalmazó, „píszí” világban.

Nem is bocsátották meg neki soha, hogy van. Népes rajongótábora felől áradó szeretet vette körül, az ellentáborból viszont izzó gyűlölet. (Dóltére Tökmag Jankók lestek.) Ám az

ő esetében nem működött a szokásos jellemgyilkosság vagy a jól bevált diabolizálási recept. Méretproblémák adódtak. Nem lehetett szélsőségesnek vagy szenilisnek beállítani, ha egyszer a fél világ az ő nevével azonosította a kortárs magyar építészetet. Ilyenkor kapóra jön az elhallgatás meg a kettős beszéd: mást mondunk kifelé és mást befelé. Időnként azonban kínos fias-kóval jár ez a módszer. Mint például akkor, mikor Makovecz Imre kiérdekelte a párizsi akadémiai nagydíjat. Politikailag kényes időszak volt: csak a *Magyar Nemzet* számolt be a halhatlan megtiszteltetésről; az akkori „mainstream” magyar sajtó kukamód hallgatott. Talán most szégyelli magát egy kicsit.

A világhír magyarázatához tanácsos eloszlatni néhány közkeletű tévhitet. Makovecz Imre életműve nem holmi provinciális, mucsai építészet. Nem is „magyarkodó”, mint ahogy butácska politikai ellenfelei próbálták rásütni a billogot. Ez, kérem, világépítészet a javából, a globális értelemben. Igaz, amolyan csalafinta ellenglobalizmus; de akkor is. Makovecz áttörte azokat a korlátokat, amelyekkel a maga idejében Lechner, Medgyaszay és Kós Károly is csak félsikerrel próbálkozott: felfigyelt rá a világ. Amikor nem kis szemtelenséggel fölvezettem neki különbejáratú teóriámat, miszerint a makoveczy építészeten egy fikarcnyi magyar elem sincs, annál több ógermán és egyéb, meg hogy ez az architektúra a megtestesült posztmodern – egy pillanatig hallgatott, s csak ennyit mondott: „Nagy ravasz vagy te...”

Pedig ő volt a nagy ravasz. No nem rögtön az elején: némi szükséges vargabetűvel talált rá a maga útjára. Úgy képzelem, hamisítatlan modernista lendülettel vágott neki a pályának. A vasbeton szerelmeseként építette legendás országúti csárdáit, változó tetszési indexszel: miközben a fiatalabb szakmabeliek afféle zarándokutakon jártak a csodájukra, némelyik fogadó a lángok martaléka lett. Merthogy a betoncsodákon megjelent a nádtető (ezért sem volt igazam, hogy Makoveczben nincs magyar elem), a beton mindenhatóságát azonban

hamarosan megtörte az újra felfedezett fa. De ekkor már több szálon futott a történet. Az izgágának és összeférhetetlennek kikiáltott Makoveczet politikai döntéssel a *Pilisi Parkerdőgazdaság*ba száműzik, gondolván, hogy ott nem okozhat bajt. Ám a perifériából centrum válik: ez lesz a visegrádi nyári táborok színhelye. Makovecz nem csupán a kockaszocializmusnak üzen hadat az organikus faluházak tervezésével, de hirtelen mesterhelyzetbe is kerül: tanítványok hada lesi a szavát. Neki is van külön szabadegyeteme, még ha egyes történetírók nem is szeretnek erre emlékezni. Az emberarcú, emberléptékű építészlet kapcsán aztán teória, sőt iskola terem a vadonban: az organikus építészlet ideája. Az elméletalkotásban Makovecznek olyan segítői akadnak, mint Gerle János vagy Ekler Dezső, s olyan ikercsillaga támad, mint Csete György, aki másfelől közelítve, de ugyancsak az embertelen szocializmus gyakorlata felháborodva, több magyaros elemet csempészve a szerves építészlet gyakorlásába támogatja meg a stílussteremtő kísérletet. A sokat csepiült ezredforduló titkos ajándéka ez a duó a magyarságnak. A valahai „fiatalúrnak” nagy elégtétel, hogy segíthette kibékíteni a potomságon összezőrdülő, ám egy bő évtizedig egymással nem is beszélő két mestert.

Ez már a *Tizenkét kőműves* című kortárs építészeti portréfilm-széria folyományaként zajlott, amely külön-külön elnyerte a tetszésüket, s a két büszke ember csak az alkalmat várta a békülésre. Pedig amikor odamerészkedtem Makoveczhez a vállalkozás ötletével, nem igazan fűlt hozzá a foga; de belátta: önélküle nincs sorozat. Pontosan tisztában volt a saját jelentőségével. Életművét gondosan dokumentálta, még írásait és interjúit is összegyűjtötte. „Tisztán állok a Teremtő elé” – mondta tavaly ősszel, amikor filmes születésnapi interjút adott a hetvenötödikre. Friss, lendületes periódusában volt éppen; sziporkázott, keresetlenül nyilatkozott aktuálpolitikai kérdésekről is. A devecseri és kolontári újjáépítés lázában égett már akkor, jószerivel ez tartotta életben. Ugyanaz a láz

hevítette, mint a tiszai és a felsőzsolcai árvizek után. Szívügyemnek tartottam, hogy kamerával végigkísérjem a vörös-iszap sújtotta települések újjáépítését, s még sikerült hozzá eljuttatni a felvételt Mártélyra, ahol a nyár nagy részét lábadozással töltötte. Egy délután csörgött a telefon (a vonalas; mindig azon hívott), s beledörögte a kagylóba: „Fiatalúr, erről van szó, ez a közszolgálat...” Most már tudom, hogy ez életem talán legfontosabb díja.

Az ember persze mindig magát sajnálja ilyenkor (tényleg, fel kell hívnom apámat); pedig igazából sajnálkozni sem helyénvaló: a gyásznak elidegeníthetetlen része az ünnep. Makovecz Imrét ünnepelni kell, mert ritka az, aki nagyot tud álmodni, meg is tudja valósítani, sőt a tudást és tapasztalatot képes tovább is adni. Hálózat marad utána: nemcsak gondolatok, épületek és irodák hálózata, hanem a pókhálóba gabalyodott szíveké is. Mert felmondhatjuk iskolás módon, hogy a makoveczi szerves építészet forrásvidéke Ruskin, Wright és Steiner (az ő antropológiája miatt van a makoveczi házaknak emberi arcuk), testvére Portoghesi, itthonról pedig Lechnerre, Malonyaira, Kósra támaszkodik – mégiscsak az a lényeges, hogy ez a világépítészet sehol másutt nem jöhetett volna létre, mint a *Kárpát-medencében*. Mint ahogy Kengo Kumái is csak Japánban...

Miután a tokiói világépítészeti kongresszuson egyperces néma felállással emlékeztek a kollégák a magyar mesterre, talán ellátogatnak a magyar standra is, ahol az új ornamentika és a háromdimenziós kommunikációs technikák összefüggéseire világítanak rá az alkotók. Kodály Zoltán szolmizációs rendszere, Lábán Rudolf tánclejegyzése, a *Rubik-kocka* vagy a Gömböc térszerkezeti bravúrja (megálmodói: Domokos Gábor és Várkonyi Péter) mellett ott vannak a kínálatban a Makovecz-féle térkísérletek is: hogyan működik a hosszúexpoziációs mozdulatfénykép mint ruha, s hogyan működik a ruha mint ház. Mivel a ház embernek lesz. Mert Makovecz építé-

szetében, sőt Makovecz életében semmi sem véletlen: mindennek oka és célja van. Nyilván a halálának is. Engem például rádöbentett, hogy nagy idők tanúja vagyok: a kortársa lehettem. S igazából mindannyian jól járunk, ha ezt az érat úgy nevezzük: Makovecz Imre kora.

Világvégekemping

2011. október 22.

Ha Önök ezt az írást olvassák, már megint nem lett vége a világnak. A világnak legújabbán október 21-én kellett volna bevégeztetnie, legalábbis Harold Camping amerikai rádió-prédikátor szerint. Aki hajlamos megmosolyogni az ilyesfajta apokaliptikus jóslatokat, gondoljon arra, hogy a média még mindig a legtitokzatosabb hatalom: a legképtelenebb teóriának is támad számottevő piaca, ha lélektanilag vagy esztétikai körítését tekintve eléggé meggyőzően adják elő.

Camping próféta gyakorlott világvégezős: idén tavasszal a *Family Radio Network* frekvenciáján már beiktatta egyszer a végítéletet a naptárba. Történetesen május 21-ére, sajátos ragaszkodást mutatva a máskülönben szerencsésnek tudott 21-es számhoz. Ez nyilván nem véletlen, hiszen az apokalipszis bekövetkeztét is a *Biblián* alapuló rejtélyes számkódokra alapozva valószínűsítette. A világnak nem egyik napról a másikra kellett volna megsemmisülnie: a céldátum csak az óránkénti globális földrengésekre vonatkozott; az emberiség többhónapos agóniája nagyjából mostanára érne véget.

Ehhez képest május 22-én számos kisebb formátumú, de kétségkívül érdekfeszítőbb esemény történt fantáziátlan földi világunkban. Például fennakadt Barack Obama elnöki limuzinja a dublini amerikai követség kapujának sínjében. Bejelentették, hogy posztumusz megjelentetik Michael Crichtonnak, a *Jurassic Park* és *Az Androméda-törzs* szerzőjének *Micro* című regényét, amelyet már Richard Preston fejezett be, de legalább tematikájában illeszkedik az utolsó időkhoz: egy Hawaiiin működő biotechnológiai vállalat ifjú munkatársai veszályba kerülnek egy esőerdőben. Ismét kikerült továbbá egy táblán a talányos értelmű román nyelvű mondat a kolozsvári Mátyás-szoborra: „A csatában győzedelmes volt, csupán saját

nemzetétől szenvedett vereséget Moldovabányán, amikor a győzhetetlen Moldova ellen indult.” Sőt, ekkor vált publikussá az is, hogy negyvenezer rabot terveznek elbocsátani a végzetesen túlszűfolt kaliforniai börtönökből, amely hír az amerikaiak híres-nevezetes optimizmusáról tanúskodik: ha egy futó pillanatra is hittek volna Camping atyának, bizonyára nem vacakoltak volna efféle tömeges amnesztiatervekkel.

A felsült próféta később, már júniusban agyvérzést kapott, ám semmi jel nem mutat arra, hogy ez bármiféle összefüggésben lenne a májusi fiaskóval. A honlapján utóbb azt állította, hogy Isten nem földrengésekkel, hanem félelemmel rázta fel az emberiséget – vagyis a katasztrófa megtörtént, csak nincs szemünk a látásra, hogy felismerjük. Megjegyzem, a dolog itt válik igazán félelmetessé, hiszen a globális pénzügyi és gazdasági válság tényleg meglehetősen félelemmel tölti el a XXI. századi embert – bár a miheztartás végett időnként azért a klasszikus földrengések élményében is résztettünk. Az óránkénti tőzsderengések azonban nemcsak a kitétetett huszonegyedikéken következnek be, s a temérdek futurologus holmi bibliai számkódok helyett egészen másféle, világi kódokból igyekszik kiolvasni a jövőt.

A prédikátor ugyanakkor érezhette, hogy mégsem lesz ez így rendben, a szómágia itt édeskevény – olyan felemás így a történet, mint az okos lány meséje: hozott is világvégét, meg nem is. Ezért kellett az újrázás kerek öt hónappal később – nyilván a számkódok végtelen variabilitásának köszönhetően.

Ez az apokaliptikus makacsság (amely persze előbb-utóbb pusztán logikai úton diadalmaskodik: akárhány gólt is kap addig, az első belőtt góllal a meccset is megnyeri; ez lesz az abszolút aranygól) nyilvánul meg a mind népszerűbb 2012-es jóslatokban is. A maja naptárra alapozott teória (a derék indiánok eddig szövögették a jövőt, tovább nem kockáztattak meg egy árva ötéves tervet sem) világszerte mind népszerűbb: nem olyan elszigetelt, helyiérdekű tan, mint a Camping-féle családi

rádiózás. Komoly kultusza támadt például a dél-franciaországi Bugarachban, ami pedig garantáltan soha nem szerepelt a maja világtérképen. Még a francia térképen is csak apróbetűvel: a kétszáz lelkes település hirtelen népszerűségével immár kormányzati szervek is foglalkoznak. A *Miviludes* névre hallgató, a szekták megfigyelésére létrejött gall ügynökség meg is ígérte, hogy alaposan átvizsgálja azokat a látogatókat, akik úgy hiszik, csakis ebben a faluban lehet túlélni a 2012-es apokalipszist. Bugarach az úgynevezett „fordított hegy” miatt került egyes szekták látókörébe, itt ugyanis a föld felső rétegei régebbiek, mint az alsó rétegek. Azt viszont már hozzáképzelték a geológiaihoz, hogy a hegy titokzatos mágneses erővel van körülvéve, a kötelező földönkívüli bázissal és rejtett földalatti átjáróval egy másik világba. A túlélőhely legendája alaposan felszórt az ingatlanárakat, aminek örül a lakosság; ám az előévben már hat kisebb ideiglenes tábor is kialakult a környéken, ami érthetően nyugtalanítja a helyieket: még a tömeges öngyilkosságok veszélye is felmerül bennük. (Camping helyett kemping.)

Az Élet szent okokból élni akar – citálja ilyenkor az ember a mi Adynkat, aki a francia világtól sem volt érintetlen. Mégis nehezen érthető vagy átérezhető, hogy az egyenként halandóságra ítélt ember mivégre kacérkodik folyvást a kollektív pusztulással ahelyett, hogy nekifogna végre, és tehetségétől függően megoldaná tornyosuló problémáit. Miközben pedig az apokalipszist rettegi, kétségkívül ott kavargó a lelkében az evilági karnevál, amitől ugyan nem szent, de élhető az élet. Az a karnevál, amiről egy nem számkódokra alapozó másik próféta, bizonyos Hamvas Béla lakonikusan így vélekedett: „A pácban mindenki benne van.”

EU 2998

2011. november 5.

József Attila írta hetvenvalahány éve: „Már kétmilliárd ember kötöz itt, / hogy belőlem hű állatuk legyen. / De világuktól délre költözik / a szép jóság s a szelíd érzélem.” Három emberöltő, és a Teremtés csúcsragadozója három és félszeresére szaporította lélekszámát. Tette ezt úgy, hogy eközben éhínségeket, önpusztító környezetszennyezést zúdított magára, civilizációs betegségeket kreált, s akkor még nem is szóltunk népiirtással kombinált totális háborújáról. A hétmilliárdodik ember állítólag október 31-én született meg – legalábbis a statisztikusok globális közmegegyezése szerint. Az esemény a *Homo sapiens* aggasztó túlnépesedése és a tízes számrendszer nászából született; vagyis meglehetősen önkényes.

Épp az európai népszámlálás esetlegességei bizonyították: az emberi faj még a viszonylag konszolidált országokban is nyüzsgőbb annál, semhogy csak úgy központi elhatározásból össze lehetne számolni az egyedeit. A demokrácia a kötelező adatszolgáltatást a szelektív információhalászat felé mozdította el, egyes államokban pedig a demográfiai háborút folytatják a rubrikákban, ha már a katonai és szülőszobai megoldások kimerültek. A számítógépes technika, az internet is legalább annyit bonyolított a számbavételi ügyön, mint amennyit egyszerűsített. A lényeg, hogy minden matematikai erőfeszítés ellenére továbbra sem tudhatjuk naprakészen, hányan is vagyunk.

Figyelembe véve, hogy más földrészeken még az európainál is henyébbek a nyilvántartások, erős kétely fogalmazódik meg a szemlélőben az október 31-i dátum iránt. Miért éppen akkor? Nem gyanús kissé ez a hónapzáró dátum? Ráadásul a mi atlanti provincializmusunk számára ez a nap „foglalt”: ez a *Reformáció Világnapja*; a protestáns világ számára ünnepnap. Arra emlékeznek ilyenkor, hogy 1517-ben ezen a napon füg-

gesztette ki Luther Márton a wittenbergi vártemplom kapujára a bűnbocsátó levelek árusításával kapcsolatos kilencvenöt tételét. A nevezetes kifüggesztés 150. évfordulóján a II. János György szász választófejedelem által vezetett evangélikus egyházi főtanács rendelte el, hogy ezt a napot, amelyet a vallásjavítás kezdőpontjának lehet tekinteni, megünnepeljék. A reformáció napja hivatalos állami ünnep Szlovéniában, illetve Németország egyes szövetségi államaiban, Brandenburgtól Szászországon át Thüringiáig.

Mondhatjuk, a globalizmust nem érdeklik különösebben a helyi szempontok, de hát a hétmilliárdos világ mégiscsak ezekből a lokalitásokból áll össze. Árulkodó viszont, hogy miközben a meghökkentő kerek szám mégiscsak közösségi fejlemény, a makacs individualizmus lépten-nyomon felüti a fejét, azt kutatván: személy szerint ki a hétmilliárdodik? A kínaiak például be sem várták a bűvös október 31-ét (nyilván viszonylag kevés a protestáns), hanem ripsz-ropsz lefényképeztek egy újszülött kislányt, azt állítva: ő az. Ezt cáfolni pedig éppolyan bajos, mint bizonyítani – de ha már demográfiai mérőföldkő, akkor legyen kínai. Ez a hasraütéses módszer a hazai gyakorlattól sem volt idegen. E sorok írója is elzarándokolt egy ízben riportot készíteni valamely kerek születésnapon Mezőkovácsházára, megpróbálva megszólaltatni azt a felszolgáló hölgyet a helyi presszóban, akire a Rákosi-féle propaganda annak idején rábökött: nos, pontosan ő a tízmilliomodik magyar állampolgár. (A statisztikai mérőszám a trianoni határok között volt értelmezendő.) A Ratkó-korszak emelkedést mutatott a népesedési mutatókban – érthető módon az utóbbi néhány évben senki nem sietett firtatni: a fogyatkozó magyarságban ki is lehet „visszafelé” a tízmilliomodik.

A globális szórakoztatópiac is úgy döntött: a hétmilliárdos szaporulat, ha már tény, legyen pozitív fejlemény, legyen mégis ünnep. Volt, aki számlálógenerátort helyezett üzembe a világhálón: ki-ki kedvére kiszámíthassa, ő konkrétan hányadik szá-

porulata az emberiségnek. (A jelzőérték csakis a növekedést mutatja, nem a valaha élt összes embert, hiszen az azért jóval nagyobb szám, ha nem is több nagyságrenddel.) Az internetes automatába a születési dátumot kellett bepötyögni, s ez például egy ötven év körüli embernél úgy három- és négymilliárd közé helyezte ezt a sorszámot.

A hétmilliárdodik egyidejű humán Földlakó mindenesetre csillagjegyét tekintve Skorpió, s ugyanezzel a lendülettel előállították „angyalhoroszkópját” is: eszerint Rafael arkangyalhoz fordulhat majd védelemért és segítségért. Annak a kínai kislánynak persze ehhez átfogó civilizációs képzésben kellene majd részesülnie; de hát időnk van temérdek, s oktatáshoz is vagyunk épp elegen. Nem tudom, miért izgat jobban mégis egy kisebb, és kétségtől helyi érdekűbb sorszám. A magánszférát – egyelőre a celebvilágban – lassan, de biztosan felszámoló bulvársajtó világgá kürtölte azt a személyes (de közérdekű?) adatot is, hogy a haza jelenleg leghíresebb rabja, akinek drogos karambolozását afféle szappanoperai attrakcióként tálalták, a büntetés-végrehajtási intézetben az EU 2998-as számot viseli. Ez nemcsak azért érdekes információ, mert ezek szerint az unióban van legalább háromezer fogvatartott, hanem azért is, mert a dolgok jelenlegi állása szerint utódaink (akik esetleg nyolc- vagy kilencmilliárdod magukkal küzdenek majd a fenntarthatóságért) nem biztosan tudják már, mit is jelentett valaha az a titokzatos betűjel.

A hétmilliárd felfoghatatlan, a háromezer felfogható. Azt még értjük, hogy a sztárrabot szeretik cellatársai, mert ahová kerül, ott előbb kifestik a helyiséget – a tudatlan utódoknak mondom: ez volt az úgynevezett demokrácia. A szerény celebfogoly (aki éppúgy raktárosként dolgozik, mint hajdan a szabadságában másféleképp korlátozott Hamvas Béla) egyébként azt mondta hároméves lányának: apuci Afrikában dolgozik. Ez stílszerű kegyes hazugság, hiszen már a költő is megmondta: „világuktól délre költözik / a szép jószág s a szelíd érzelem”...

Tizenegyes

2011. november 19.

Tizenegy az egy híján egy tucat – ám ez az apró tökéletlenség nem igazán akadályozta a számmisztika iránt fogékonyságot mutatót, hogy az évezred tizenegyedik évének tizenegyedik napján tizenegy óra tizenegy perckor ne érezze úgy magát, mint aki egyetlen minutumra a világmindenség középpontjába került. Az embernek efféle numerikus segítségek kellenek, hogy rádöbbenjen: mindig, minden pillanatban ő van a létezés fókuszában – s ez mindaddig így is marad, amíg valaki az ellenkezőjét be nem bizonyítja. Aligha véletlen, hogy ilyesmire eddig csak művészfélék, nem pedig tudósok tettek kísérletet. A legemlékezetesebb eset a fineszes piktorfejedelem, Salvador Dalí névéhez fűződik, aki a dél-franciaországi Perpignanban, Európa legnagyobb zöldségátrakó helyén rámutatott a vasútállomás egyik levedlett vakolatdarabkájára, s ellentmondást nem tűrően kinyilvánította: pillanatnyilag ez a maltertörmelék van a kozmosz centrumában. Latin népeknél az alkotó elme szent örületét nem illik racionális kontroll alá vonni: a nevezett építőipari bomlásterméket azonmód biztonságba helyezték, sőt légmentes széfbe menekítették. A perpignaniakra onnantól mégsem mutogattak ujjal, mint mi a rátóti atyafiakra, hiszen eljárásukat igazolta az idő és az üzleti siker: valóságos turistazarándoklat indult meg a nevezetességek nélküli városba; a szóban forgó vasútállomás fotójával pedig a következő esztendőben több képeslapot adtak el Franciaországban, mint az Eiffel-toronyéval.

Dalí mesternek ez a tizenegyes-mánia is feltehetően a fogára való volna. Rákospalotán még tizenegyesrúgó bajnokságot is rendeztek a különleges délelőttön, tizenegy résztvevővel és a Fradi kapusával. (A brazilok futballzsenije, Pelé egy ízben azt nyilatkozta, hogy a tizenegyes a gólszerzés leggyávább módja;

de a statisztikák szerint pályafutásának ezredik gólját maga is ilyen módon szerezte.) A rákospalotai büntetőpárbaj idején született meg egy újabb kis magyar: Dundika és Majka első gyermeke, Marián is. Ha az olvasóban kételyek merültek volna fel a gyermekáldás spontán voltával kapcsolatban, nem tévedtek: igen, időzített császármetszésről van szó. Mivelhogy az ezotériában – s tegyük hozzá: fél Ázsiában – különösen szerencsésnek számít az, aki a temérdek tizenegyes jegyében látta meg a napvilágot. Ez a dátum a hiedelmek szerint számmisztikailag a következő ötven évben (miért pont annyiban?) boldog életet és nyugalmat hoz annak, aki ezen a napon jött a világra; s ha ráadásul tizenegy óra tizenegy perckor, még az isteni energia is az osztályrésze lesz. Ennyiből is látszik, hogy – hála a modern, szolgáltató orvostudománynak – az isteni energia programozható; a sors jobban az ujjunk köré csavarható, mint a középkori búcsúcédulákkal; s ha ennyire partiban vagyunk az égiekkel, szinte érthetetlen, hogy miért vagyunk képtelenek megbirkózni öntörvényű tőzsdeárfolyamainkkal és irracionális piaci hisztériáinkkal.

Az már persze a babonasággal határos, hogy egyesek szerint a tizenegy óra tizenegy perckor elrebegett kívánságok valóra válnak; míg mások úgy hiszik, hogy ha ebben az időpontban nézünk az órára, valaki akkor éppen ránk gondol. (Még talán csuklunk is egyet.) A nemzeti legendáriumok persze olyan tényeket is számon tartanak, mint például a filippínók, akik nem gondolják fölösleges adatnak, hogy a valahai Ferdinand Marcos elnök mindössze tizenegy napos udvarlás után vette feleségül Imeldát.

Mivel a multiplikált tizenegyes marketingfogásnak sem utolsó, már meg sem lepődünk, hogy 2011. 11. 11-én 11 óra 11 perc 11 másodperckor zárult a világ hét természeti csodáját kereső internetes szavazás is. Igaz, sokkal stílszerűbb lett volna akkor már a világ tizenegy természeti csodáját keresni. Nos, a csodálatos hetes a következő lett: az amazóniai esőerdő,

a vietnami *Halong-öböl*, a dél-amerikai *Iguacu-vízesés*, a koreai *Dzsedszu-sziget*, az indonéziai *Komodo Nemzeti Park*, a Fülöp-szigeteki *Puerto Princesa* földalatti folyó, valamint a dél-afrikai *Tábla-hegy*. A világ 222 országából 440 jelöltet neveztek be a természeti csodák versenyébe, s a jelek szerint bolygónk legváltozatosabb kontinense, Európa nem is rúghatott labdába ezen a pályán. (Hogy a természeti szépségekben valósággal tobzódó Ausztráliáról ne is szóljunk – a kissé közhelyes *Tábla-hegyet* az aboriginal vörös monolit, az *Uluru* elé helyezni globális ízlésficam.) A legjobb tizenegybe – a világválogatottba? – talán már a vén földrész is becsusszanhatott volna egykét képviselővel. Annál inkább, mert ez a kétéves szavazósvi valahogy nekem mégiscsak az európai gyarmatosítók kissé álszent világképét rögzíti. A felsorolt helyekről a kolonialisták olykor reménytelenül vágyódtak vissza a mondén Párizsba, a napsütötte Madridba, a hófehér Lisszabonba vagy a hollandi tulipánmezőkre – meggyőzték hát magukat, hogy új állomáshelyeik is egészen szép, festői vidékek. S ebben persze igazuk is volt – ám közben mintha elbillent volna ez az esztétikai értékrend a lélekvigasztaló egzotikum irányába.

Persze mondhatnánk: boldog világ, amely unaloműzőként efféle misztikus számtannal van elfoglalva. Elvégre igazán semmi gondja: pénzügyi rendszere maga a tökély; erőforrásai úgyszólván kimeríthetetlenek; éhezés és járványok problémája megoldva; lakói a háborúról azt se tudják, eszik-e vagy isszák; s a Föld is olyan tágas, hogy könnyedén elfér még rajta jó pár újabb fajta – elmehetnék akár egészen tizenegymilliárdig.

Aztán az ember kijózanodik. Szerencsés tizenegy legendája ide vagy oda: a végzetes buszbaleset után El-Gurdakából is tizenegy koporsót kellett hazahozni...

Jegelve

2011. december 3.

A pekingi angol nyelvű napilap, a háromszázezer példányban megjelenő *China Daily* írja, hogy Huang Nu-po milliárdos szerint az izlandi kormány nem ismeri fel a saját érdekeit. A dúsgazdag üzletember azért ragadtatta magát a szokatlan kritikára, mert a reykjavíki vezetés visszautasította a *Csongkun* befektetési csoport földvásárlási ajánlatát. A kikoszarazás Ázsiából nézve maga a bizalmatlanság és szűklátókörűség, az elutasító döntés miatt ugyanis formálisan mind Izland, mind Kína csak veszíthet. A tőke logikája szerint ez nem is kétséges, ráadásul minket, magyarokat igencsak emlékeztethet az affér a sukorói modellre. Igaz, itt szó nincs telekcseréről, pláne vízparti ingatlanért felajánlott gyümölcsösről: a fenyér és párnanövényzet zord hazájában ez biológiai nehézségekbe ütközne. Sőt kaszinó sem körvonalazódik – bár ki tudja: egy kétszázmillió dolláros turisztikai projektbe még ez is beleférhet. Ehhez képest a tízmillió dolláros vételi ajánlat egy háromszáz négyzetkilométeres – fél Budapestnyi – földdarabért nem is olyan gáláns. Kínából nézve persze ez is másképpen látszik: az észak-izlandi terület gazdaságilag semmire se jó – érvelnek. Kérdés persze, hogy ha így van, miként is lenne itt, a világ végén turistaparadicsom.

Kínát és a kínaiakat azonban nem úgy ismertük meg az utóbbi évtizedekben, hogy meggondolatlanul szórnák a pénzüket a világ gazdaságban. A nyár végén felröppent terv hírére rögtön aktivizálódtak a nemzetközi megfigyelők: szinte egyöntetűen nemzetbiztonsági kockázatról kezdtek el beszélni, amely mögött a világhatalommá izmosodott Kína geopolitikai érdekei húzódnak. Izland szigetén a nemzetbiztonság is rendhagyó fogalom, hiszen a háromszázezer lelkes országnak nincs hadserege, noha alapító tagja a NATO-nak. A honvédelmet

kétoldalú szerződéssel rábízták az Egyesült Államokra, ami sajátos következménye volt a második világháborús eseményeknek: Dániát a náci Németország foglalta el, míg az addig dán gyarmat Izlandot az angolok és az amerikaiak. Izland még 1944-ben népszavazással erősítette meg elszakadását Koppenhágától, Washington pedig a katonai gyámkodásért cserébe a hidegháborúban rendkívül értékesnek számító támaszpontokhoz jutott. Szinte jelképesnek tekinthető, hogy Reagan elnök kerekén huszonöt éve épp Reykjavíkban „sakkozta ki” a hidegháborús győzelmet Gorbacsov ellen. A legnagyobb északi-tengeri katonai légi bázist Amerika öt éve felszámolta ugyan Keflavíkban, a geopolitikai jelentőség azonban a jelek szerint nem csökkent, csak más fénytörést kapott.

Ezt a más fénytörést pedig úgy hívják: klímaváltozás. Ha a sarkvidéki vizek belátható időn belül hajózhatóvá válnak, nemcsak a kínaiak észak-izlandi birtoka lenne valóban turista-paradicsom, de a bázis egyúttal az ázsiai áruk északi elosztóközpontjává léphetne elő. Nem is szólva arról, hogy a jégtakaró olvadásával az északi olaj- és gázmezők is elérhetőbbé válnának – elsősorban azok számára, akiknek van mobilizálható tőkéjük. Márpedig Kínának van. Az izlandi elutasítás – főleg a 2008-as pénzügyi összeomlás ismeretében – akár meglepetésnek is mondható, hiszen a gazdasági tárca támogatta a kínai üzletet, ellentétben a helyi belügyminisztériummal. Igaz, formailag hibáztott a befektető izlandi állampolgársága meg a vevő cég előírt négyötödös izlandi tulajdonrésze – nem is tudom, hogyan képzelik az uniós felvételüket ilyen nacionalista törvényekkel.

Fellebbezésnek mindenesetre helye nincs, s a kínaiak is gazdagabbak lettek egy tapasztalattal: egyelőre csak a pénzük kell Európának, ők maguk nem. Ez a hozzáállás persze a válság elmélyülésével gyorsan átértékelődhet – s ezt nem azért írom, mintha a sukorói típusú üzleti modelleknek drukkolnék. Számomra a megghiúsult földvásárlás esete egy másik, ugyancsak a

magyar helyzettel összefüggő párhuzam miatt érdekes. Izlandot ugyanis a 2008–2009-es bankkrízisben – nem kis részben önhibájából – éppúgy megfektették, már-már megalázták a nemzetközi pénzügyi körök, mint mostanság Magyarországot. Két éve csödközelbe került, az ország vezetése IMF-hittel felvétele mellett döntött. A kilábalás érdekében még az is felmerült, hogy Izland gyorsított eljárással, akár már az idén az *Európai Unió* tagja legyen. A tárgyalások ugyan tavaly februárban megkezdődtek, de csak egy népszavazást követően, feltehetőleg 2013-ra csatlakozhatnak az unióhoz – feltéve persze, ha lesz még hová. Az izlandiak többsége ellenzi a tagságot: attól tartanak, hogy azzal elvesztenék a halászerületeik feletti ellenőrzésüket. Ám mint a kínai afférból kiderült, a „termőföld” kérdése legalább olyan fontos; még akkor is, ha máskülönben nem terem semmit. A klímaváltozással ugyanis ez a körülmény is megváltozhat: idővel akár ez lehet az elsivatagosodó Európa egyik éléskamrája.

Távol álljon tőlem, hogy a kínai–izlandi polémiában érdemben állást foglaljak, de az európai jogán hadd nyilvánítsam ki: a reykjavíki ellenszegülés véleményem szerint alapvetően kulturális természetű. Izland rászorulna az ázsiai tőkeinjekcióra, talán még az új világrendben sem jönne rosszul egy nagy ázsiai barát – és mégis nemet mond. Vajon miért? Izland népét a genetikusok szerint viking férfiak és kelta nők nemzették, a történelem során többször kis híján kipusztították a fagyos telek, pestisjárványok, vulkánkitörések és éhínségek – de a norvég koronával való harcban már 930-ban létrehozták az *Althing*-ot, az első európai parlamentet. A kereszténységet nagyjából velünk egy időben vették fel, de egyik nagy írójuk, a Shakespeare-kortárs Gudbrandur Thorláksson szerint az izlandi nyelv olyan kiforrott, hogy nincs szüksége sem jövevényszavakra, sem nyelvújításra.

Mintha azt sugallnák: minden baj túlélhető, csak a kultúra legyen jegelve.

Európa mítosza

2011. december 17.

Európa úgyszólván azóta válságban van, amióta csak létezik. Hol a mesebeli gömböcként mindent felfaló birodalmak (római, frank, napóleoni, hitleri, sztálini hadak) feszegették létezésének kereteit, hol reménytelen szétaprózottságban próbálta túlélni a sötét időket. Járványok és vallásháborúk dúlták, kreatív érák, művészeti és technikai reneszánszok röptették. Kószoltgatták mórok, mongolok, türkök – a kereszténységbe kapaszkodva azonban a legnehezebb korokban is meg tudta őrizni identitását. Sőt a gyarmatosítás korában világuralomra is tört: hat-hét királysága megosztva létrehozta az első valóban globális hegemoniát a történelemben. Párhuzamosan azzal, ahogy a kereszténységet mint összetartó erőt megtagadta, az utóbbi száz évben lassan kiszorult a humán história első vonalából. Zsugorodó bolygónkon azonban még mindig ez a legváltozatosabb, legérdekfeszítőbb kontinens. Keletkezési mítosza tehát nem csupán a skanzenlakó európaiak számára lehet közérdekű.

Él és alkot egy magyar író Párizsban, aki nyolcvanöt évesen elérkezettnek látta az időt, hogy lételméleti drámában (saját műfaji meghatározása szerint: „komolydiában”) dolgozza fel Európa mítoszáét. Ditrói Ákos kereken hatvan éve szerzett építészmérnöki diplomát a *Műegyetemen*, majd ötvenhatos szerepvállalását követően az emigránsok számát gyarapította. Évtizedeken át építészként dolgozott Franciaországban, ám eközben Közép-Európáról tett közzé cikkeket franciául az *Esprit* című folyóiratban. A hatvanas évek elején képzőművészeti szerkesztőként ott volt a párizsi *Magyar Műhely* születésénél, verseit is ott – valamint az *Irodalmi Újságban* és az *Új Látóhatárban* – publikálta. A kilencvenes évek első felében sorra adta ki metafizikus regényeit franciául (*A cittadella gyökei*; *Igazságtevő nyomozó mesés akciói és okkult missziói*), de kon-

zseniálisan fordította Rimbaud nyelvére Weöres Sándor *Dalok Na Conxi Panból* című ciklusának négysorosait, s emlékezetes tette a *CoEur* című „egyszemélyes” folyóirata is, amelyben Közép-Európa zavaros etnikai és történelmi viszonyait próbálta megértetni az erre nyitott francia értelmiséggel. Másfél évtized múltán is lelki szemeim előtt van például az a térkép, amellyel a trianoni országdarabolás traumáját igyekezett „lefordítani” franciára: ezen a sokkoló ábrán Franciaország kétharmadát osztotta fel képzeletben Spanyolország, Olaszország, Svájc, Németország, Belgium és Anglia között úgy, hogy a Párizs köré zsugorodó Kis-Franciaországnak nem is maradt tengere.

Az *Európa mítosza* című „víg-szomorú játék” (Szószabó Stúdió, 2011) elemi erejű látomás szülőföldrészünk szellemi genezisééről. Ditrói madáchi lendülettel nyúl az ógörög témához, nyelvezte is hasonlóan emelkedett, csak olykor teszi idézőjelbe a fennköltséget egy-egy mai vulgáris kiszólással. Zeusz Európét, a föníciai királylányt fehér bika képében teszi magáévá; fiukat, Minószot a felesége, Pasziphaé a fekete bikával szarvazza fel; a légyottból fogant szörnyet, a Minótauroszt a Bika helyett a Kos jegyében érkező Thészeusz győzi le. A szerző, miközben újrameséli a mítoszt, megteremt egy historikus mitológiát is. A sokrétegű műben Kis-Ázsiából Krétára, majd a szárazföldre helyeződik át a történelem súlypontja, s a földrajzi váltás egyúttal korfordulóval is együtt jár: a főistenek – Zeusz, Poszeidón, Hadész – atavisztikus világát felváltja egy friss, izgalmas világrend, a halandó ember birodalma. Ennek a változásnak a képviselője az ezermester feltaláló, Daidalos, aki nélkül a mítosz egy szemernyi sem mozdulna előre: ő szerkeszti meg a fekete bikát megtevesztő mechanikus műtehenet a szerkezetbe rejtőző vérmes Pasziphaé számára; ő alkotja meg Minótauroszt labirintusát; s az ő leleményei segítik ki légi úton fiával, a végül áldozatul esett Ikarossal együtt a saját maga tervezte csapdából. Az új kor hivatalos hőse a régít eltörlő Thészeusz, de végzetét ő is magában hordozza: mint mindenki, maga is átmeneti figura a hel-

lenisztikus korban. A valódi mozgatóerő azonban itt már kétségkívül a királyi alkalmazásban lévő elit szolgálta, az esendő, de innovatív Daidalosz, akinek szorgos utódai naggyá fogják tenni Európát. A görög istenek még távoli rokonokként beszélnek a *Walhalláról* vagy a szláv és kelta istenségekről, de nem kétséges: az új erőre kapott földrész egységesülése mind a talajszinten, mind az ideák megemelt világában feltartóztathatatlan.

A megörökölt mítoszt átírni nincs mód, átértelmezni viszont minden időben elemi érdekünkben áll. Ditrói Ákos sorsszerű, mégis csúfondáros drámai játéka sokat sejtetően megáll az előző korfordulónál, amikor a Kost a Bárány, az aranygyapjúért induló Fekete-tengeri expedíciót a kereszténységet megalapozó krisztusi küldetés váltja. A mítosz a mi önző szemszögünk-ből épp a rákövetkező, „posztbárányi” korforduló beköszönte miatt érdekes. Mintha a megvénült Európa már javában ebben a világérában élne a maga széthúzó egységesülésével, pénzügyi kríziseivel, politikai balfogásaival. A sokistenhitet előbb az egyistenhit váltotta, majd Daidalosz elbizakodott utódai igyekeztek kiiktatni rendszerükből az üzletidegen szakrális elemet. Holott a szakralitás létszükséglet az európai ember számára: anélkül csupán többé-kevésbé olajozott fogaskerék a globális masinériában.

A görög mitológiai inventárium – a mi fantáziátlan fogalmi nyelvezetünkkel szemben – ezt a mostani fatális történetesort is bizonyára mesészerű akciókba ágyazná. Európa királylány utókora is temérdek forgatókönyvvel áll elő arról, hogy mi is esik meg velünk voltaképpen – épp csak a motívumokat illetően nincs közmegegyezés. Az mindenesetre sokatmondó, hogy Ditrói Ákos az Európa-dráma folytatását egy elmegyógyintézetbe tervezi helyezni...

Exodus

2011. december 31.

Ha hihetünk a majáknak, jövő ilyenkor már nem lesz szilveszteri szám, úgyhogy ez az utolsó alkalom eltűnődni azon, hová is állhatnánk tovább, ha végképp vége földi világunknak. A maja naptár 2012-ig számolta az idő folyását, jövő karácsony előtt pár nappal lényegében berekesztve a történelmet – bár arról megoszlanak a vélemények, hogy nem egyszerűen hiány miatt nyesték-e el az időszámítás fonalát. A virágzó közép-amerikai civilizáció, amelyet a spanyol gyarmatosítók töröltek el végképp, tízezer éves múltra tekint vissza: valóságos párhuzamos történelem; bizonyoságaul, hogy a büszke Európa mindig csak átmenetileg kerülhetett kitüntetett szerepbe, s képzelhette magát a világ közepének. A maja művészet, építészet, matematika és csillagászat előtt ma is levehetjük a kalapunkat, s eszünkbe ötlhet az is: vajon alakulhatott volna-e egészen másképp a kék bolygó sorsa, ha más civilizációs kötetelt kever ki az élet?

A maja városok tágas közterei, csonkagúlát formázó templomai, impozáns lépcsői és mészköstkukó maszkjai számunkra ismeretlen isteneknek hódoltak, de a pazar falfestmények és a Gutenberg-galaxis logikáján kívül eső írásmód mellett a matematikát is merőben másra használták, mint az európai agyak. Innen úgy látjuk például, hogy tudományos felismeréseiket gyatrán hasznosították: ismerték például a kereket, de csak gyerekjátékoknál használták, szállítási célokra nem. Pedig ha belegondolunk, ez már-már művészet. A számokat függőlegesen, alulról felfelé írták úgy, hogy a legalacsonyabb értékű szám volt alul, a legmagasabb pedig legfelül. A számok leírásához pontot és vonalat használtak. A nullát kagylóval ábrázolták, egy pont az egyet jelentette, egy vonal az ötöt – ha úgy tetszik, még ügyesebbek voltak a helyiértékek terén, mint

a rómaiak. Világképük ciklikus volt, szerintük a Teremtés többfázisú, a negyedik Teremtés például keresztény időszámítás szerint Krisztus előtt 3114-ben, mégpedig augusztus 13-án történt. A ciklusok értelmezése főpapi feladatkör volt, s egy ilyen jóslatuk szerint a mostani világ vége 2012. december 22-én lesz, amikor egy globális árvízet követően újjászületik a világegyetem.

Az apokaliptikus félelmek persze kevésbé figyelnek az olyan logikai bakugrásokra, hogy a földi árvíz vajon miképp tud véget vetni a kozmosznak – de lehet, hogy csak a fantáziánk sekélyes. Korábban a sci-fi irodalom próbálta, manapság pedig a hollywoodi dramaturgia igyekszik végiggondolni e forgatókönyveket: a katasztrófafilmeknek éppúgy mindig van piacuk, mint a más bolygókat benépesítő vallási és egyéb teóriáknak. Ezeknek közös vonásuk, hogy többnyire az „igazak”, a csekély számú kiválasztottak lehetnek részesei a kozmikus gyarmatosításnak; ez azonban nem igazán tud elszakadni az evilági modeltől, amely pontot tett többek között a maják történetének végére is.

A kirajzás, az exodus gondolata azonban akkor is izgatja a lakóbolygóját lassan lakhatatlanná tevő embert, ha egyelőre nem állnak rendelkezésére ennek technikai és anyagi feltételei. Egy potenciális célbolygót mindenesetre már sikerült találni a minap. A NASA Kepler-projektjének kutatói valósággal lelkendeznek: egy lakható zóna kellős közepén található, és a Naphoz hasonló csillag körül kering. A Kepler űrteleszkóp segítségével először sikerült olyan, a Földünkhöz hasonló bolygót találni, amely elvileg alkalmas lehet az élet befogadására. A neve egyelőre Kepler 22B, ami nem túl költői, s mindössze hatszáz fényévre van a Naprendszer-től, vagyis a költözéssel együtt járó űrutazást „fél lábon is kibírnánk”. A célbolygó mérete két és félszerese a Földének, s egy év ott kétszázkilencven nappól áll – vagyis gyorsabban öregednénk, viszont tovább élnénk. Felszínén huszonegy fok van, ami kissé hűvös, tehát

rétegesen kell öltözködni. Talaja valószínűleg sziklás, és lehet rajta tömör jég, sőt elképzelhető, hogy óceán borítja. Ez persze némileg zord tájat is feltételezhet, de lakható zónának a csillagászok racionális észjárással azt az övezetet nevezik, ahol az anyacsillag hőmérséklete lehetővé teszi a cseppfolyós víz jelenlétét. Az eddigi jelöltek valamilyen körülmény miatt nem voltak alkalmasak emberi létezésre – ráadásul az eddigi 2326 „gyanús” égitestből csak negyvennyolc van a lakható zónában; mindössze huszonkilencről sikerült bebizonyítani, hogy valóban bolygó; s csak tíznek hasonló a mérete a mi Földünkéhez.

Ennyiből is látszik: fölöttébb macerás ez az exodus. Nem véletlen, hogy a maják is inkább itt helyben képzelték el a ciklikus megújulást. Nem foglalkoztatta őket a relativitáselmélet sem, s bár állítólag egy svájci részecskegyorsítóban kísérleti körülmények között sikerült fénysebességet meghaladó sebességet elérni (Svájcban minden gyorsabb; az einsteini fizikai örökség pedig romokban hever), nem fantáziáltak úrbéli kirajzásról. Mi tagadás: ez nekem sem megy könnyen, s nem csupán a relativitáselméleti dogma miatt, miszerint márpedig a fény sebességénél semmi sem gyorsabb, és punctum. (Ha volna gyorsabb, a hatszáz éves utazási idő akár tetszőlegesen rövidülhetne, emberi léptékűvé zsugorodhatna, akár meg is szűnhetne. Erősen gondolnánk egy helyre, s hipp-hopp, ott is volnánk – akár a *Kepler 22B*-n is. De a Nobel-díj dolgában azért egyelőre ne vegyenek számításba.) Engem sokkal inkább izgatnak az új állomáshelyen az alkonyatok. Ülök a *Kepler 22B* szikláin, kicsit fázósan, csöpög a nyakamba a cseppfolyós víz, a lakható zóna biztosítéka, talán még az idegen *Nap* megnyugtát is szépnek találom – s mégis, valahogy honvágyam van. Honvágyam egy olyan bolygó után, amely 2012. december 22. után talán már csak emlék, de az év ott kétszázkilencven napnál tovább tartott, s legalább volt december, volt karácsony, volt szilveszter.

Nem kéne inkább arra vigyáznunk jobban, amink van?

Harmadik dimenzió

2012. január 14.

Oswald Spengler 1918-ban jelentette meg *A Nyugat alkonya* című főművét, de legkevésbé sem a világháborús összeomlásra gondolt. Az előző század egyik legvitatottabb, ugyanakkor egyik legnagyobb hatású filozófusa Münchenben élt és alkotott. A bajor főváros markáns szerepet kapott a viharos legújabbkori európai történelemben, ugyanakkor a modern művészet egyik fellelője is volt, különös tekintettel az új utakat kereső festészetre. Spengler egyfajta organikus történelemfilozófiát dolgozott ki, szakítva a mindent beskatulyázni szándékozó németes hagyománnyal. A pozitivizmus hajlamos volt az egymástól elkülönülő, önálló tudományágak megalkotására – a spengleri szemléletben ezek nemcsak egymásba jártak át, hanem például a művészetekbe is. Mai globális (azaz túlhajtottan organikus) világunkból visszaneézve elképzelni is nehéz, milyen bátor tett volt ez a határátlépés. Igaz, Spengler nem állt meg félúton, hanem olyan kategóriáknak is hadat üzent, amelyek pedig az európai gondolkodás bázisainak számítottak. Azt mindenki számon tartja, hogy egy német lángész – Goethe – alkotta meg a világirodalom fogalmát; az viszont kevésbé közismert, hogy Spengler volt az, aki aláásta a világtörténelem fogalmát.

Ez is összefüggött a határok átjárhatóságával: azért vetette el például az európai történelem klasszikus ókor–középkor–újkor tagolását (magára vonva a marxizmus szörnyű haragját is), hogy a kultúrát tehesse meg a történelem legfőbb mozgatórugójává. Ahogy Hamvas Béla később öt magyar „génuszt” írt le, Spengler nyolc történelemalkotó kultúrát: a kínait, az indiait, a babilonit, az egyiptomit, a mexikóit, az antikot, az arabot és a nyugatit. Úgy vélte, hogy egy-egy kultúra időtartama nagyjából ezer esztendő, s a beléjük kódolt, hasonló ívű

életpályából adódóan a fizikai időtől független „egyidejűségek” jellemzik őket. A kultúra kései fázisát, leszálló ágát Spengler civilizációnak nevezte: ez a periódus szerinte a hanyatlás, majd a pusztulás felé tart. Az általa faustinak nevezett nyugati kultúra szerinte már a XIX. század folyamán ebbe az állapotba került – innen a cím, *A Nyugat alkonya*. Történelmi konstrukciót nem lehet büntetlenül lerombolni – újat kell építeni helyette. Spengler is kénytelen volt az új konstrukció folyamán önkényes megállapításokat tenni: szerinte például az apollóninak nevezett antik kultúrában a szobrászat vitte a prímet a művészeti ágak közül, míg a faustiban a hangszeres zene.

Az elmélet esetlegességeinek köszönhetően a spengleri teória fogadtatása az eltelt majd száz évben igen szélsőséges volt: vagy lelkesedtek érte, vagy mindenestül elvetették. Tény viszont, hogy jobban segít megérteni a XXI. század látszólagos káoszát, mint más, vaskalaposabb történetfilozófiák.

Mindez most annak kapcsán jutott az eszembe, hogy Kína a minap elindította első háromdimenziós televíziócsatornáját, a 3D Tv-t, amely három hétig kísérleti jelleggel működik, január végétől azonban már hivatalosan is megkezdte a sugárzást. Nem véletlen, hanem nagyon is kulturális szempont, hogy a valódi debütálást a kínai újévhez kapcsolják. Kezdetben napi négy és fél óra térhatású adással jelentkeznek, s ezzel nem is az első lesz Ázsiában, hiszen Japán, Dél-Korea és India már korábban elindította hasonló szolgáltatásait. Amikor átáll teljes üzemmódra, a műholdas csatorna délelőtt fél tizenegyedtől éjfélig szolgál majd műsorokkal, a tartalmat pedig a kínai központi televízió kívül a pekingi, sanghaji, tiencsini, sencseni és csiangszui tévéstudiók készítik. Kínában azt remélik, hogy a készülékek nagyobb részét újra cserélik majd, mivel nem kizárt, hogy a kínai közönség már a londoni olimpiát is három dimenzióban élvezheti.

És most vissza Spenglerhez. Ha az apollóni kultúrát a szobrászat fémjelezte, a faustit meg a hangszeres zene (nyilván

Bachhal és Mozarttal a csúcson), vajon mit mondjunk a kínai (és indiai) kultúráról? Hogy azokat meg a térhatású televíziózás? És ez vajon belefér abba a bizonyos ezer évbe, vagy már kilóg belőle, s az egész nem is kultúra már, csak civilizáció?

Spenglernél sokkal merészebb (és organikusabb) gondolkodók hajtogatják: a Nyugat alkonya korántsem fikció. A világ természetes súlypontja szerintük az évezredek során mindig Keleten volt, s a Nyugat csak rendellenesen, már-már véletlenül tudott – s nem is ezer, csupán – néhány száz esztendőre világhatalmi helyzetbe kerülni. Talán épp azzal, hogy a gyarmatosítás és az azzal összefüggő technikai forradalmak során egyáltalán megszületett a nyugati ember agyában a világtörténelem fogalma, s ennek meghosszabbításaként a világhatalomé. Egészen addig csak földrajzilag korlátozott hatalmak léteztek a *Római Birodalomtól* a *Mongol Birodalmon* át a *Menyinyei Birodalomig*. Európa kifoszthatta bár a bolygó maradék részét, Amerika kellett ahhoz, hogy – a Szovjetunió legyűrése után – a globális világ doktrínáját meghirdesse. Csakhogy a túlfogyasztó nyugati kultúra (civilizáció) mára már az új erőre ébredt Kelet foglyává vált: az a civilizációs (pénzügyi) rendszer, amelyet az atlanti világrend a saját hegemoniájának biztosítására kiötlött, paradox módon mára Kína és India javára kezdett el működni. Az apollóni kultúra még háromdimenziós volt (hiszen a szobrászatot helyezte a művészeti hierarchia csúcsára), a fausti kultúra a maga festészetével és hangszeres zenéjével kétdimenziós, s nem változott ez a hanyatló civilizációs fázisban, a film és tévé uralkodása idején sem. A Kelet most visszapereli tőlünk a harmadik dimenziót.

Spengler nyolc kultúrája közül persze elvileg beleszólhat a globális játszma az arab (iszlám) és a mexikói (latin-amerikai) is: az elméletekben az a szép, hogy a gyakorlat időnként kijátssza őket. A Nyugat alkonyára pedig akár újabb pirka-dat is jöhet. Csak ne az *Auróra* süsse el hozzá jeladásként a hajóágyút.

Az utolsó órában

2012. január 28.

Örökzöld divat az apokalipszis: a *Homo sapiens* talán könynyebben meg tud barátkozni saját életének véges voltával, ha egyúttal az emberi világ végéről is képzeleghet. Amikor az illetékes egyházatyák döntöttek afelől, hogy a különféle fennmaradt könyvek közül melyek kerüljenek be a Bibliába, s melyeket kell apokrifnak tekinteni, nemigen rezgett a léc, hogy a *Jelenések könyve* zárja le az Újszövetséget. Minden idők legnagyobb hatású profetikus szövegét a teológusok szerint Krisztus után hatvannyolc (más források szerint kilencvenhat) évvel írták ékes görög nyelven, a titokzatos szerző Jánosnak nevezi magát, de szinte bizonyos, hogy ez a János nem azonos az evangélistával. Van benne egy határozott provinciális, kisázsiai jelleg, s a papírra vetett látomások is állítólag Patmosz szigethez kötődnek. Az itt található barlang ma is népszerű zárandokhely – a révült Jánosnak a hagyomány értelmében ez szolgált szellemi műhelyül a császár általi száműzetésben.

A *Jelenések* könyvéből manapság az apokalipszis lovasait és a horrorisztikus leírásokat idézik leggyakrabban, de az erőteljes képeknél is lényegesebb, hogy a formálódó keresztény kultúra ekkor terjesztette ki először figyelmét a zaklatott múlttól a zaklatott jövőre. János nemcsak az *Isteni színjátékot* jegyző Dantét előlegezte meg, hanem korunk futurológusait is. Látomásai során feljutott a mennyekbe, és ott látta az Istent királyi trónon ülni – körülötte huszonnégy vén bölcs magasztalta az eget urát. A számmisztikában és szimbólumokban dús mennyei jelentés az utolsó ítélet jóslatába torkollik, amikor a régi Ég és Föld elmúlik, új Ég és új Föld keletkezik, és a mennyből leereszkedett új Jeruzsálemben elkövetkezik a Megváltó ezeréves országlása.

Elég talányos ez a szöveg ahhoz, hogy ne adna tág teret mindenféle értelmezésnek. Volt, aki szerint az egészet a ko-

rabeli Római Birodalomra kell vonatkoztatni, a jövő pedig voltaképpen a közelmúlt – vagyis korabeli politikai krónikával, helyzetelemzéssel és talán stratégiai programalkotással van dolgunk. A kevésbé földhözragadtak szerint azonban beteljesülendő próféciákról van szó; s olyan teológiai megközelítés is akad, amely szerint a zárókőnek tekinthető szent könyv Krisztus első és második eljövetele között vázolja fel az emberiség eljövendő történelmét. A spirituálisok jó és rossz hollywoodi típusú küzdelmére egyszerűsítének le a látomás-sort; sőt akadnak olyanok is, akik szerint János hallucinogén szerek hatása alatt alkotott, mint a szürrealisták vagy a beat-nemzedék egyes amerikai írói. Szinte mindegyik irányzat érzéketlennek mutatkozik azonban arra a fejleményre, hogy az őszötvetségi tágas, már-már időtlen világszemlélettel szemben itt már markánsan megjelenik a végességtudat: hogy nem csupán az egyes embernek, de az egész emberi nemnek is szabott idő adatik a létezésben.

Kétezer év nagy idő, önképünk szerint a tudásunk azóta megsokszorozódott, bölcsebbek azonban nem feltétlenül lettünk. A tudomány előretörése, az egymás sarkát tapodó technikai forradalmak sem tették automatikusan megmosolyogtatóvá a patmoszi víziót, a jánosi jelenéseket – sőt minduntalan visszanyúlunk az ott használatos szimbólumrendszerhez. A *Bulletin of the Atomic Scientists* szervezet is, amely Nobel-díjasokat tömörít, csupán annyiban fejlesztette tovább az apokaliptikus formanyelvet, hogy a mérhetőség érdekében egy világórát csatolt a végítélet gondolatához. (Amely nyilvánvalóan atomóra lehet.) A jelképes időmérő szerkezet ugyanis a *Manhattan*-terven dolgozó – többnyire magyar származású – atomtudósok virtuális leleménye: az óra állása 1947 óra azt jelzi, milyen közel jutott az emberiség ahhoz, hogy kipusztítsa magát.

Friss hír, hogy a minap egy perccel előreállították a végítélet óráját, így most öt perccel éjfél előtt vagyunk. Ez nem

túl szívderítő; de jó hír, hogy a mutatókat visszafelé is lehet tekerni: 2010-ben ezt tették kerek egy perccel; most azonban visszazökkentünk. Az órakezelő tudósok szerint nemcsak a globális felmelegedés elleni harcban nem sikerült számottevő eredményt felmutatniuk a világ vezetőinek: a nukleáris fegyverkezés is kezd aggasztóvá válni. (Elsősorban a „látor államok”, az irániak és az észak-koreaiak ambícióira gondolnak.) A washingtoni találkozó résztvevőit a fukusimai baleset is gondolkodóba ejtette – ezt még a patmoszi barlang kreatív közegéből is bajos lett volna megjövendőlni. Arról nem érkezett hír, az atomtudósok ilyen afférok esetén hajlanak-e némi önkritikára.

Nem túl megnyugtató, hogy az utolsó órában (sőt az utolsó öt percben) vagyunk – viszont a világra állt már ennél rosszabbul is: a hidegháború legfeszültebb esztendejében, 1953-ban már 23.58-on tartózkodtak a mutatók. A legderülátóbbak pedig 1991-ben voltak az órás mesterek: a Szovjetunió széthullásának pillanatában egészen 23.43-ig tekerték vissza a szerkezetet. A mostaninál rosszabb konstelláció mutatkozott a nyolcvanas évek elején, a Szovjetunió afganisztáni bevonulása és a reagani csillagháborús program meghirdetése idején. A finom elmozdulás pontosan érzékelhető: míg évtizedeken át elsősorban a fegyverkező ember volt a legveszélyesebb világunkra, manapság mindinkább a mulasztó ember. A Teremtés koronája elképesztő innovációra képes a technológiai és gazdasági önpusztításban, de minden jóra való alkalmat elmulaszt, amikor bliccelni van módja. János jelenései idején az apokalipszis – bár összefüggésben az emberiség bűneivel – mégiscsak égi akaratból volt eredeztethető. Az atomtudósok világórája viszont mintha azt üzenné: sorsunk kizárólag a saját kezünkben van; gyorsíthatjuk, lassíthatjuk vagy megakaszthatjuk végzetünket.

De arra, hogy ha a régi Ég és Föld elmúlik, keletkezik-e új Ég és új Föld, jobb volna, ha nem vennénk mérget.

Mózes és mamutfog

2012. február 25.

Velencének egy racionális mérnöki világban nem volna szabad léteznie. Így van ez még akkor is, ha tudjuk: a cölöpök-re telepített város valóságos építőmérnöki bravúr, s mindenki füllent, aki azt állítja, hogy efféle emberi alkotás spontán módon, organikus fejlődéssel is létre tud jönni. Mi, magyarok minden korban nagy Velence-rajongók voltunk: a manierista Rimay Jánostól Kosztolányi Dezsőig előszeretettel használtuk például a „kemence–szelence–Velence” rím bokrot. Manapság pedig a városmentés technikáiban kereshetjük Itáliával a közös nevezőt: a lagúnák városa éppúgy megmentésre szorul, mint a *Budai Vár*.

A módos mediterrán városállam (a magyar nyelv „dús” jelzője a velencei „dózsze” tisztségnévből eredeztethető) a világ legismertebb helyei közé tartozik, és az is magára vél ismerni benne, aki egészen más kultúrából és urbanisztikai közegeből érkezett ide. Elsikkad azonban a csoda genezise: Velence cölöpeihez a végtelen dalmát erdőket kellett megtizedelni. A mészfehér dínári hegyláncokat ma már az erózió utáni állapotából ismerjük – nehéz elképzelni méregzöld ókori rengetegként. Vagyis a velencei szellem eljátszotta kicsiben az erőforrásokat megrabló gyarmatosítást, a kanálisok szabdalta várost pedig épp ebben a gyarmatosító szerepében szeretnénk önző módon örök időkre konzerválni.

Ami persze mind reménytelenebb törekvésnek tűnik, a tündéri Velence ugyanis megállíthatatlanul süllyed. Mintha a természet visszavágna Dalmácia lecsupaszításáért. A cölöpverő építőmesterek mai utódai persze nem tétlenkednek. Nemrég azt vették a fejükbe, hogy vízzel harcolnak a víz ellen: többmilliárd liter tengervizet fecskendeznének a város alatt található üledékréteg alá, ami hidraulikusan harminc centiméter-

rel emelné meg a település szintjét. Valamit tenni kell, mert a város területének egynolcadát ma már évente négyszer is előnti az időszakos dagály. Velence 1950 és 1970 között süllyedt a legtöbbet, tizenkét centimétert, amikor a talajvizet öngyilkos ötlettel ipari felhasználásra pumpálták ki. Amúgy a város „csak” öt centimétert süllyedne századonként. Ez nem volna olyan vészes, ha eközben az Adriai-tenger folyamatosan nem emelkedne – a század végére éppen harminc centimétert. A szivattyúzós elképzelés a Mózes nevezetű árvízgáttal egészülne ki, ennek műszaki berendezéseit a tengerfenékre telepítenék. Áradások idején az óriáspanelék felfújásával zárnák le a mocsaras lagúnát. Előreláthatólag évente harmincötször lenne erre szükség, amikor az átlagos tengerszint negyedméterrel megemelkedik. A vízbepumpálást pedig a város alatti jótékony vízzáró agyagréteg tenné lehetővé, a tengervizet ugyanis a lejjebbi homokos rétegek közé juttatnák be. A módszer nem új: amerikai olajtársaságok már Kanadában és Kaliforniában is sikerrel alkalmazták. Viszont ha a geológiai emelkedés a városban nem volna egységes, temérdek kár is keletkezhetne. Kockázat nélkül viszont marad a biztos pusztulás.

Bármilyen hihetetlen, a *Budai Várat* is a víz fenyegeti. A víz romboló munkája folytán rendre előforduló támfalrepedések, pinceüreg-beszakadások, vízelöntések és lejtőcsúszások a Vár megújításának a programját is veszélyeztetik – hívták fel a figyelmet a *Műegyetem* kutatói, Hajnal Géza és Görög Péter a nemrég megjelent *Mérnöki kutatások a Budai Várhegyen* című könyvükben. Ezek az események a Várhegy geológiai felépítéséből következnek, mivel a hegy anyaga főleg márga. Ennek a tetején egy édesvízi mészkőpaplan helyezkedik el – ez alkotja azt a platót, amelyre őseink építkeztek. Ez a plató másutt is jól védhető települések építésére adott módot: az egri és veszprémi várhegyen, a prágai *Hradzsín*ban és a párizsi *Montmartre-on*. A mészkőben a víz könnyedén alakít ki üregeket, amelyek megrepedhetnek, beszakadhatnak. A budai

Várnegyed alatt valóságos város alatti várost alkot ez az üregrendszer: 68 különálló öblösödés található itt négyezer négyzetméteren, nem is szólva az összefüggő rendszert alkotó, 18 ezer négyzetméter alapterületű Nagy Labirintusról. Ennek legnevezetesebb része a Mamutfogas-terem, ahol egy mamutfog lenyomata is látható. Jelentősebb üregbeomlás legutóbb 2010-ben a Mátyás-templom előtt következett be, azelőtt pedig például a kilencvenes években a Táncsics Mihály utcát kellett részben lezárni a forgalom elől hasonló beomlás miatt. A márga a rétegzettsége miatt csúszásveszélyessé válhat, különösen víz jelenlétében. Emiatt a budai Várhegy meredek oldalain lejtőcsúszások alakulhatnak ki. Ennek súlyos példája volt 1936-ban a nyugati várlejtőn, a Logodi utcánál az a nagytömegű felszínmozgás, ami több lakóházat is megrongált, jelentős károkat okozva. Lejtőmozgás miatt omlott le 2010-ben a Nemzeti Galéria előtti várfal kisebb szakasza, és ezért repedt meg a Vérmező felőli oldalon álló Fehérvári-rondella fala, illetve a Sándor-palota közelében az úgynevezett Ellyps-támfal is, amit le is kellett bontani.

A budai Várnegyed rehabilitációjára hat és fél milliárd forintos uniós pályázati forrás áll rendelkezésre, ezt további két-milliárd uniós maradvánnyal egészíti ki a kormány. Jelenleg a veszélyessé vált üregek megerősítése hagyományos módszerekkel, vasbeton-pillérekkel történik, a kutatók szerint azonban átgondolt, mérnöki felmérésekkel megalapozott módszerrel elkerülhetőek volnának a túlméretezett, ad hoc helyi műszaki beavatkozások. Ilyen módszer az úgynevezett numerikus számítógépes modellezés, amely egyszerre célszerű, biztonságos és költségtakarékos.

Harcunk az erózióval, a jeles építményeinket rongáló vízzel tehát legalábbis döntetlenre áll. Jó tudni, hogy az olaszok mellett a magyarok is vitézkednek e műfajban. A taljánok Mózesről nevezték el a csodagátjukat – mi talán kezdhetnénk valamit azzal a mamutfoggal.

Szép egyszerűség

2012. március 10.

Egyszerűség az építészetben. Annyian vallották és hirdették már ezt a programot – a romanika bencés kolostorainak építőmestereitől a *Bauhaus* apostolain át a letisztult kortárs magyar tervezőkhig –, hogy mostanára szinte közhelyszámba megy. Évtizedek óta küzd az architektúra a „kevesebb esztétikát, több etikát” korparancsával is, de nem is olyan könnyű sallangmentesen építkezni. Túl sok a csábítás: az ideológiai és ízlésbéli csakúgy, mint a mind elképesztőbb technológiák által felkínált megoldások. Az egymásra torlódó válságok ráadásul látványos értékzavarhoz vezettek a társadalomban; városaink építészeti átlaga e kaotikus pillanatképet rögzíti. Az egyszerűség mégsem áll vesztesre – ezt bizonyították például a tavalyi építészeti médiadíj legsikeresebb pályázói is: az Építészfórum által szervezett nyilvános zsűrizésen a *Trafóban* Czigány Tamás pannonhalmi zárándokháza és gerendakápolnája vitte el a pálmát, de tetszést aratott az újságírók között Keller Ferencék pécsi Kodály Központja és Vincze László majorsági központja is a Káli-medencében.

Aligha véletlen, hogy Vincze László volt az egyik előadója az idei budapesti nemzetközi építészkongresszusnak is, amelynek témájaként „az egyszerű építészet, illetve egyszerűen az építészet” szerepelt. A rendezők – a Magyar Építőművészek Szövetsége és a *Metszet* folyóirat – minden évben igyekeznek olyan vezérfonalat keresni, amely segít kitalálni a szakma labirintusából. Szerintük az egyszerűségnek a válságidőszak is jó apropót ad: mivel gyakorlati megbízás alig van, ez az az időszak, amikor érdemes átgondolni, mi az igazán fontos a tervezésben, melyek az építészet legfontosabb célkitűzései. Vincze László egy eredetileg 1949-ben épített, leromlott állagú állattartó telepet varázsolt újjá oly módon, hogy az a szomszédos

mandulaültetvény birtokközpontja legyen. A környezetbe illeszkedő lakóház építészeti előképe bevallottan John Pawson svédországi *Baron House* nevet viselő épülete – nyilván ezért is tartották szükségesnek a kongresszuson, hogy az angol sztárepítész pannonhalmi minimalista munkáját a magyar tervezőtárs, Gunther Zsolt mutassa be. Az eseménynek ezúttal a *Balassi Intézet* adott otthont, amelynek épülete maga is szimbolikus és az egyszerűség témájába vágó: ez volt az elsőrangú, kétszeres Ybl-díjas építész, Pázmándi Margit utolsó munkája. Erről a szakma elől sokáig elzárt alkotásról (a *Munkásörtség* országos parancsnoksága, majd az országos rendőr-főkapitányság székelt itt) Virág Csaba építész értekezett, akinek Pázmándi a felesége volt.

A Csanády Pál által összeállított, feltűnően népes közönséget vonzó szakmai program fő vonzerejét évről évre az jelenti, hogy nagynevű építészek jönnek el a világból vetített képes előadást tartani. Idén ez azzal a felismeréssel járt, hogy az építészeti egyszerűségnek is különféle alakváltozatai léteznek a világban, bizonyítván, hogy az egyszerűség korántsem együgyűség. Az a hozzáállás például, amelyet Anu Puustinen, a fiatalon is bölcs, egyszerű vonalú építészeti művelő finn építész nő képvisel, úgy sugallja a jóléti állam nyugalalmát, hogy közben nyilvánvalóan lemond számos rendelkezésére álló lehetőségről. A *Vaskivesi-tó* partján lévő Virratban, patkó alakú félszigeten álló, általa tervezett üdülő mélyen bent van a fenyvesben, de nem túl messze a tengertől: olyan, mintha egy happy enddel végződő ritka északi mesében járnánk. Ugyancsak jóleső borzongást kelt a déli szemlélőben egy naturalisztikus szaunaépület, ahol szemlátomást egyaránt jól érzi magát a test és a lélek, egyszerre rituális és spirituális a tér.

Egészen más egyszerűséget hirdet a már nevében is provokatív bécsi *AllesWirdGut* iroda alapítója, Herwig Spiegl, aki Ausztria legnagyobb passzív irodaházát mutatta be az

alsó-ausztriai Krems városából. A hipermodern épület jól beleillik a zegzugos óvárosi szövetbe, de van benne valami XXI. századi ridegség. Erényei viszont – hogy az úgynevezett ökoceMENT alkalmazásával már az építés során is ezer tonna széndioxid kibocsátását sikerült elkerülni, az üzemelés során pedig évente száz tonnára rúg a megtakarítás – ellensúlyozzák a kimért racionalitást. A német építészet egyik állócsillaga, Stefan Behnisch ufóközpontra emlékeztető rákkórházzal rukkolt elő azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a tumoros betegek figyelmét minél inkább elterelje, hol is vannak tulajdonképpen. A főhomlokzaton például atipikus (rendetlen, összevissza) ablakosztást is megenged magának – persze nem annyira, mint a texasi „hulladéképítés”, Dan Phillips. Ő az, aki a spektrum másik végén tartózkodik az egyszerűség dolgában: Hunstville városában megismerhetők irodaháza inkább hasonlít egy kreatív ócskavas-kereskedő tanyájára, mint egy acél-újrafeldolgozó székházára. Már a főhomlokzatnak is szándékoktan görbe a kontúrja; a falra mintha egy pesti lomtalanítás patinás darabjait applikálták volna. Újrahasznosítottak az ajtófélfák csakúgy, mint az ajtókilincsek, amelyek jobbára autóorrdíszekből (például szárnyas *Cadillac*-angyal-kából) készültek; miként az emeleti korlát jelzőtáblákból és vágási hulladékból. Érti az ember, hogy a ház maga is céges logó, európai szemnek azonban ez már sok: a funkcionális egyszerűségnek is van határa.

Ahogy Kálmán Ernő, az építőművészek elnöke a házigazda jogán kifejtette: az európai építészetben mintha több volna a tartalék, mint más kontinenseken. Lehetséges, hogy Kína mennyiségileg elébe vág a világnak, az az elmélyültség azonban, amely az alpesi vagy az északi tervezők sajátja, egyelőre mintha hiánycikk volna náluk. Bár e téren is küszöbön a változás: az építésznek Nobel-díjának is mondott Pritzker-díjat idén Vang Su kínai építésznek, a „szöszölő” iskola elkötelezett alkotójának ítélték...

Kényszerleszállás

2012. március 24.

Nem vitás, szubkultúrák vállán áll a magaskultúra. A célirányos hóbortokkal elegy műveltség csak a fennkölt elmékben és lelkekben tűnik olyannak, mintha a felhők koszorúzta *Parnasszuson* tanyázna – valójában szívós aprómunka eredménye. A virtuóz muzsikusz teljesítménye mögött végtelenített gyakorlás, a kreatív szóvarázs mögött gondosan felitatott izzadság rejtőzik. S vannak szubkultúrák, amelyeket nem is szokás hírbe hozni a múzskákkal. Pedig a fogazott postabélyegeket vagy a vasút elszánt rajongói is a művészettel kokettálnak a maguk módján. A műszaki fanatikusok kiváltképp gyanúsak a jóra való bölcsészek szemében. S van egy páholy, amely a különcök között is különcök számára van fenntartva: a repülés szerelmeseié.

Amikor bedőlt a *Malév*, a nemzeti légitársaság, az első gondolatom nem az volt, hogy mi lesz a külföldön rekedt utasokkal és az előre megváltott jegyekkel, hanem az, hogy lám, megint egy kulturális veszteség. Nemzeti létünk, civilizációs tudatunk egy része vész oda: valami jóvátehetetlen, reparálhatatlan történik. Miközben persze tudja az ember, hogy az üzletnek meg a politikának más a logikája: a megtérülés kívánalmának, a tartozik–követel rideg műveletének vajmi kevés köze van a közösségi érzelmekhez. Egyáltalán: van bármi jogunk emóciókat keverni a biznisz világába? Szégyelld magad: múlt ezredbéli jelenség vagy – korholtam magamat, de nem túl meggyőzően.

Azért eltűnődtem: lesz-e krónikás, aki megragadja a történelmi pillanatot, ezt a parciális kis Mohácsot, s benéz a gyászkeretes napihírek mögé? Kerül-e szempár, amely továbblát a repülőgépek orránál? Á, már megint irreális elvárásaim vannak – morgolódtam. Mígnem el nem olvastam egy rekordgyorsasággal megszületett e-könyv címét: *Volt egyszer egy*

Malév; meg az alcímét: *Ami a hírekből kimaradt*. Ráadásul a szerzője régi jóbarát, aki Guinness-albumba illő rekordot állított fel: a február 3-i nagy összeomlás inspirálta mű utószavának végére február 18-án tett pontot. Akárhogy nézem: ez mindössze két hét. Földi halandónak befuthatatlan tempó, napilapos újságírónak kihívás és bravúr. Az e-könyv (vagyis hogy az elkészült munkával nem kell a nyomdára várni, hanem a *Publio.hu*-nak köszönhetően a számítógép képernyőjén hipp-hopp hozzáférhető) hamisítatlan XXI. századi megoldás, bár az elvárható műgond itt sem takarítható meg. Jámbor Gyula szerencsére nemcsak a *Magyar Nemzet* kiváló, főként közlekedésre specializálódott gazdasági szakírója, de kulturális újságírói múltja a stílusán is nyomott hagyott. Szövege olvastatja magát, a legkevésbé sem száraz elemzés: benne van a személyiség, miközben a tárgyról is minden lényegeset megtudunk. Nem lehet hiányérzetünk, ami az információkat és az indulatokat illeti. Ilyen szempontból is rendhagyó a megközelítés: a szerző – bár a csábítás nyilvánvaló – nem a mindentudó bölcs szerepében tetszeleg, hanem vállalja szubjektív hozzáállását, sőt elfogultságait.

Az igazán érdekfeszítő azonban maga a feldolgozott történet. Hogy a *Malév*-ügy hullámaiban fuldokló, jólértelmezett újságírót éppoly váratlanul éri a cégekatasztrófa, mint a laikus kibicet: valamikor a reggeli kávé után. Hogy a szakértő is az utolsó pillanatig reménykedik alternatív mentőforgatókönyvekben, holott ilyen csak az urbánus legendáriumban létezik. Hogy a hit nem képes felülmúlni a valóságot, holott olyan jó lenne. Hogy az üzleti racionalitás nem ismer nemzeti érzelmeket – bár a profi hírlapíró azért dafke kimutatja, hogy a nemzet sokkal többet veszített a *Malév* bedőlésével, mint amit nyert a sokmilliárdos veszteség finanszírozásának hirtelen megszűnésével. (Ez ugyanaz a gondolatmenet, mint a *Forma-1* esetében: maga a *Hungaroring*-verseny veszteséget termel, de ha az járulékos idegenforgalmi bevételt is figyelembe

vesszük, busás a haszon. Csupán közgazdasági léptékválasztás kérdése az egész.) Amit a szerző még nem regisztrált a dolgozatában (a ferihegyi egyes terminál négy-öt évre való kényszerű bezárását vagy a budapesti ötcsillagos szállodák forgalmának drasztikus visszaesését), az is mind-mind őt igazolja. Ráadásul a végkicsengés – hogy a belga, olasz, svájci előképekből kiindulva a nemzeti légitársaságok elbukása afféle törvényszerű európai integrációs folyamat – visszaterel bennünket a racionalitás talajára: a nagy halak ma már nem feltétlenül megeszik, hanem kiszorítják vagy kiéheztetik a kicsiket. A végeredmény ugyanaz – vagy hogy Jámbor Gyula másik zoológiai hasonlatával éljünk: a *Malév* bárány volt a farkasok között.

Mindazonáltal ha egy jövőendő regényíró, aki korunkról akar írni, anyagot keres majd a könyvéhez, gyöngyszemekre lelhet ebben a műben. Csak egy bennfentes tudósító tolmácsolhatja azt a jelenetet, amikor a magyar állam pénzből privatizáló orosz tulajdonos aggódva, meredten nézi az asztal sarkát, mert ha a budapesti bűnüldöző hatóságoktól nem is tart, összevont szemöldökű moszkvai nagyfőnökétől annál inkább. De emlékeztet az a sajtótájékoztató is, amikor az unió által győztesnek kihozott konkurens légitársaság főnöke Puskás-mezben, focilabdával zsonglörködve szórakoztatja a hírlapírókat, miközben a sportbalesetből kifolyólag begipszelt lábú államtitkárt időnként humorosan azzal fenyegeti, hogy a másik lábát is eltöri. Az utókor – tételezzük fel a legjobbakat – talán ezt az utóbbi momentumot érti majd a legkevésbé. Hogy miféle kontinentális hatalom ült akkoriban Brüsszelben, amely az ilyen stílusú vállalkozói szabadságot preferálta – például azokkal az új szellemű hazai erőfeszítésekkel szemben, amelyekkel az utolsó évben még a *Malév*-ot is sikerült nullszaldóhoz közeli állapotba hozni. A kényszerleszállás krónikája az idő múltával szenvtelen eseménysor lesz: kikopik majd belőle a pilóták és légikísérők bánata.

Égi Jeruzsálem

2012. április 7.

A mai ember elveszítette kapcsolatát a Földdel; manapság légüres térben élünk. Ezt nem én állítom, hanem Meggyesi Tamás, a kiváló városépítész és polihisztor (egyebek között az egyszarvú mítoszának legnagyobb hazai tudósa), aki egyik esszéjében az égi Jeruzsálem két évezredes motívumát vizsgál-gatva jutott erre a nem túl szívvidító következtetésre. Azt már én gondolom hozzá: ha elveszítjük kapcsolatunkat a Földdel, törvényszerűen elveszíthetjük az Éggel is. Ez utóbbi szerencsére még nem befejezett tény – elég csak arra gondolni, hogy ilyentájt mégiscsak százmilliók mutatkoznak fogékonnak a húsvét misztériumára.

Meggyesi professzor a városépítészet deszakralizációját látja abban, hogy míg az európai modernség első nagy urbanistái – Lewis Mumfordtól egészen Le Corbusier-ig – még hasonlatosak voltak az ószövetségi prófétákhoz, s utódaiktól sem voltak idegenek a különféle ideálok, szakmai hittételek és modellek; a cinikus posztmodern kor mindettől reménytelenül megfosztott bennünket. Az egységes elvek hiánya fogyasztási cikké degradálta a városépítészetet is, ahol – miként egy másik jeles építész gondolkodó, Cságoly Ferenc fogalmazott – minden van, akár egy szupermarketben. A fizikai térből eltűnik a szellemi tartalom, a hűlt helyén pedig vákuum keletkezik. Megmosolyoghatjuk spekuláló eleinket, miféle naiv világmodellekbe próbálták beleágyazni pusztá létezésüket, annyiban azonban mindenképpen bölcsőbbek voltak nálunk, hogy nem saját magukat hazudták a kozmosz középpontjába, csupán igyekeztek elhelyezni az embert a szakrális térben, vagyis a Teremtésben.

Meggyesi Tamás szerint a tér szakralitása a lét szakralitására épül, így érthető, hogy a természettel harmóniában

élő archaikus ember számára sem az idő, sem a tér nem volt homogén. (Holott sejtelmük sem lehetett egy bizonyos Albert Einstein nevű próféta eljöveteléről.) Megjelölték hát a kitüntetett időpontokat (ezek lettek az ünnepek), illetve a kitüntetett helyeket. Jeleskedik ebben a *Biblia* is. Amikor az Úr megjelent álmában Jákobnak, hogy a földet, ahol Jákob pihent, neki és utódainak ígérje, a zsidó ősatya az Ég Kapujának nevezte a helyet, s a követ, amelyen a feje nyugodott, szent olajjal jelölte meg. Ez volt a *Bétél* (Isten háza), ahol Ábrahám majd oltárt emel Jahvének, s ami – bizonyosságául, hogy a kultúrák átjárhatóak – megfelel az omphalosznak, amit Delphoiban a görögök a világ köldökének tekintettek. S itt kap jelentőséget Konrád György egy korai esszékötetének (*Európa köldökén*) a címválasztása: egy négyszáz éves spanyol térkép tanúsága szerint ugyanis a mai Budapest a fekvő Európa-dáma köldöke. A hely kitüntetésében nekünk, magyaroknak egyébként komoly hagyományaink vannak: a váci monostort például Szent László királyunk – némi pogány áthallással – egy csodálatos szarvaslátomás helyén építtette fel. A világ közepének számított ez is, mint annyi más kitüntetett szakrális hely: például a pilisi „szívcsakra”, melynek hívei csupán azt felejtik el, hogy a premodernitásban a világnak számos közepe lehetett, egészen odáig, hogy minden emberi test egyben a lélek temploma.

Az ősi városoknak égi előképük van, ám ezeknek csupán az egyike az égi Jeruzsálem. Hogy a zsidó-keresztény hagyomány mégis kitüntetettnek tekinti a kitüntetett helyek között is, annak egy történelmi kataklizma, a jeruzsálemi *Templom*nak a rómaiak általi lerombolása az oka. A *Templom* létezése zsidó „belügy” volt, hiánya azonban egyetemes probléma: az első jele az Ég és Föld közötti harmónia megbomlásának, ami mára végstádiumába érkezett. A földi építmények égi megfeleltetéséről a középkorban (az aktuálpolitikai kíváncsalmaktól korántsem függetlenül) a geomantia tudománya gondoskodott, s a

két szféra egymásra vetítése egybeesett az „ideális város” iránti vágyakozással. Ennek a megnyilvánulása volt már a *Forum Romanum* vagy Platon városutópiája is; ezt kísérelték megközelíteni a barokk székvárosok és az utópista szocialisták csakúgy, mint – más-más ideológiára alapozva – Speer Berlinje, Niemeyer Brasiíliaja, Le Corbusier Csandígarhja vagy Griffin Canberrája. Az „égi rend” városának szakrális titulusaért azonban az idealizált Jeruzsálemmel igazából csak a pekingi *Tiltott Város* szállhatott versenybe.

A nyugati modellt lényegében már Szent Ágoston felvázolta a *Római Birodalom* hanyatlása idején. Az ő társadalomfilozófiája két államra osztotta a mindenkori társadalmakat: ez egyik csoport a „*civitas terrenába*”, azaz a Babilonnal szimbolizált földi városba; a másik pedig a *Civitas coelestiasba*, azaz a Jeruzsálemmel jelképezett égi városba tartozott. A földi város az ördög állama, az égi város pedig Istené. (Volt mire támaszkodnia Danténak.) A *Jelenések könyvében* felvázolt leírás az égi Jeruzsálemet szabályos kockaként feltételezi, a négy égtáj felé tizenkét kapuval, megfeleltetve Izrael tizenkét törzsének, a város centrumában a Bíránnyal, ami a feltámadás jelképe is. Micsoda véletlen, hogy az indiai Visnu égi lakhelyét is egy ilyen alaprajzú, 12×12 négyzetes mandalával és 4×3 kapuval ábrázolják, csak éppen ott a magyar ősmitológiából is ismerős életfa áll a középpontban. Nem csoda, hogy egy ideális várost ábrázoló (bár kör alaprajzú) makett tíz éve az *Álmok álmodói* kiállításon is helyet kapott. A magyar képzeletvilágot amúgy is mindig foglalkoztatta az égi Jeruzsálem – a város latin nevét (Hierosolyma) például egyesek a „har” (‘felmagasló’) és „sólyom” szavaink összetételéből származtatták. (Mindenesetre elegánsabb nyelvészkedés, mint a síkvidéki Koppenhágába belelátni a Kappanhágót.) A *Magasság Sólyma* igazán költői. II. András királyunk, Jeruzsálem uralkodója még a pápai kiátkozással is dacolva állította: a meghódított Szentföldön odaszakadt magyarokkal találkozott...

Folyékony szurok

2012. április 21.

Mióta a háborúkat nem fegyverekkel, hanem tőzsdei árfo-
lyamokkal, indexekkel és kockázatfelár-mutatókkal vívják,
igencsak megrendülhet a hitünk a kipróbált közmondások-
ban. Többek között abban is, hogy „az idő pénz”; hiszen az
idő mostanság végképp elveszíteni látszik azt a kiemelt jelen-
tőségét, amelyet a történelem során kivívott magának. Kolle-
ktív emlékezetünkben még fel-felrémlik: voltak korok, amikor
az idő vajmi keveset számított. Az egyén a közösség részeként
létezett, várható életkora mai léptékkal mérve nyúl farknyi volt,
és teljesen természetesnek tetszett, hogy a katedrálist építeni
kezdő nemzedék soha nem fogja készen látni Isten égretörő
földi hajlékát. A négy évszak kultúrájában azért már a ciklu-
sosság meglehetősen fontossággal bírt, mert segítette a túlélést,
a népi időjósolásban pedig a nevezetes ünnepek sora és a szentek
nevenapja is szerephez jutott; de csak a polgári civilizáció ra-
gaszkodott körömszakadtáig a kitöltendő adatlapokhoz meg a
személyes születési, házasodási és halálozási statisztikákhoz.
A megbízhatatlan lovasfutárokat és postakocsikat felváltot-
ták az akkurátus vasúti menetrendek, a kisbíró dobolását az
egész órakor mondott rádióhírek; becsülete lett a percnak és a
másodpercnak. Az idő többé nem a csillagászok és órásmeste-
rek hóbortja, hanem a modern, önkéntes rabszolgaság virtuá-
lis ketrece. A polgári fizika olyannyira felértékelte, hogy a tér
háromirányú kiterjedése mellé az időt nevezte ki a negyedik
dimenzióknak.

Einstein és tanítványai aztán a XX. században alaposan
megtépázták az idő tekintélyét, s ez éppúgy kapóra jött a te-
kintélyrombolást fő tevékenységének tekintő szélsőliberális
ideológiának, mint az értéket és erkölcsöt érdekből relativizáló
posztmodern piaci diktatúrának. Az idő mindig csak a halan-

dó embernek számított, a halhatatlan Istennek soha – ám a magát halhatatlannak és mindenhatónak gondoló létező globalizmusnak nem volt többé szüksége Istenre, csak az isteni helyiértékre. A szabadpiac divinizációjának még hosszú évtizedekig kerékkötője volt az akadozó technológia, a pénzügytechnikai műveletek ormótlansága és lassúsága – a kibernetika, a digitalizáció és az internet forradalma azonban mára jószerivel kiiktatta ezeket a fékeket. A helyi tőzsdék valóban egyetlen világpiaccá olvadnak össze, ahol hovatovább nem lesz nyitás és zárás, hanem egyetlen, huszonnégy órás nagyüzem. A rendszert mind kevesebb beavatott spekuláns működteti, és a tőkekoncentráció nyertesei egyelőre maguk sem hiszik el, hogy a világalomhoz immár nincs szükség sem szalonképtelen diktatúrák, sem névvel és arccal vállalandó gazdasági elnyomó rendszerek fenntartására: primán profitál a rejtőzködő szisztéma a demokratikus színpalak mögött is.

A merő szeszélyességben szabályokat felismerni próbáló elemzők „ciklusokról”, „befektetői bizalomról”, „pénzpiaci hangulatról” beszélnek, de még nem jutott el a tudatukig, hogy metaforahasználatuk annak az önkéntelen beismerése, hogy a világ működéséből és működtetéséből mindinkább kiveszett a racionalitás. Az úgynevezett felvilágosodás az Isten elleni frontális támadás volt, hogy kiváltságos csoportok, „elitek” és „élcsapatok” elfoglalhassák a helyét; de a rövidlátó forradalommal nemcsak az Idők Urát döntötték le, hanem vele együtt magát az időt is.

A folyamat mostanság jutott a végpontjáiáig. A világtőzsde nonstop üzemmódja gyakorlatilag kiiktatta az időt, a negyedik dimenziót; csakhoggy így a profit értelme is problematikusává vált: egyszerűen nincs mikor élvezniük ama kiválasztott keveseknek, humanoid kisisteneknek az arctalan, anonim elnyomás gyümölcseit. (Eközben a tér három dimenziójából kettőt már sikerült az uralmuk alá hajtani a Földgolyó felületének bravúros összezsugorításával, az anyabolygó világfaluvá

tételével – ám a harmadik dimenzió, a magasság gyarmatosítása, a milliárdos úrturisták röpködése egyelőre szánalmas és nevetséges.)

Létezik egy fizikai kísérlet Ausztráliában, a *Queensland Egyetemen*, amelyet Thomas Parnell kezdett még 1927-ben, a viszkózus folyadékok tulajdonságait vizsgálva. Ilyen anyag például a szurok, amelynek viszkozitása mintegy 230 milliárd-szorosa a vízének. A professzor – tudván tudva, hogy akárcsak a gótikus katedrálisok építői, ő sem fogja megérni a kísérlet végét – azt kívánta bemutatni, hogy a közvélekedéssel ellentétben a szurok szobahőmérsékleten folyékony, nem pedig szilárd. Fogott hát némi olvasztott szurkot, majd három év lehülési időt hagyva az anyagnak elkezdte „átfolyatni” egy tölcséren. Az első csepp nyolc év múlva, 1938-ban esett le, a másodikra pedig további kilenc esztendő kellett várni, 1947-ig. A harmadik csepp elválása idején Parnell már nem élt. A szerkezetet egy szekrény mélyére zárták; ott talált rá 1961-ben John Mainstone professzor, aki 1975-re győzte meg az egyetemet, hogy a történelmi kísérletet állandó kiállítási darabbá tegyék. Azóta a csepegés egy webkamera segítségével is nyomon követhető. Legutóbb 2000-ben cseppent egyet a szurok; a következőt 2013-ra prognosztizálják. A weblap látogatottsága ennek ellenére meglepően nagy: sokan esküsznek rá, hogy e várakozásélménynek transzcendens jellege van. 2013-ig a tőzsde akár háromszor is összeomolhat és fel is épülhet romjaiból; az Idők Ura azonban nagyobb távlatokra tekint. Itt vagyok, ragyogok, mint a fekete szurok – kántálja az óvodás gyermekekkel együtt a mélyértelmű ontológiai mondókát.

Az idő kiiktatása az emberi létezésből szerencsére reménytelen vállalkozás: az arcfelvarrás és botoxolás legfeljebb retusálás; az orvostudomány maximum haladék a halandóság beismeréséhez. Ahhoz a tudáshoz, amelynek eleink a birtokában voltak: aki az idő kicsiny szakaszát a magáénak tudja, az örök-kévalóságból kap ízelítőt.

Négykilenced

2012. május 5.

Manapság a *Hetek* költői közül ketten élnek, a *Kilencek* költői közül heten. A hatvanas évek végének két nevezetes lírai ki-rajzása kezd mind kerekesebb irodalomtörténeti fejezetté válni. A két csapat közül a *Kilencek* volt az organikusabb, bölcsész-kollégiumi közösségből sarjadva ki: ők egymást választották nemzedéki és világnézeti hasonlatosságokra alapozva. Politikai tartásuk miatt a Kádár–Aczél-korban olykor még a túrt kategóriából is kicsúsztak; a kanonizálási mulasztásokat az új demokrácia más szembenállások miatt nem tette helyre. Az *Elérhetetlen föld* antológia megjelenése kisebb csodaszámba ment 1969-ben; összetartozás-érzésük az azóta eltelt bő négy évtizedet is átvészelte. Közülük Rózsa Endre és Utassy József már eltávozott, négyen viszont idén töltik be a hetvenediket. (Mezey Katalin, Kiss Benedek, Kovács István későbbi évjárat.) A négy „hetvenkedőt” április végén közös tisztelő konferencián ünnepelte az Írószövetség.

Hogy Győri László valóban donkihótei alkat-e, mint ahogy Tarján Tamás állította laudációjában, arról megoszolhatnak a vélemények, de az „átfaragás” gesztusa kétségkívül illik rá. Akár a Nagy András-novellából megidézett motívumot, a szobrász által gyufaszálnyivá faragott, tőkélyre törő Krisztus-arcot vesz-szük; akár a költői arc módosulásait (mint kiderült, Győri a fia születésétől, a felesége kérésére visel szakállt), az átfaragás nemcsak egyetlen költeménynek (*Fadrusz a kereszten*), de az egész életműnek is kulcsmetaforája lehet. Ez a munkásság az egyik felfogás szerint a töredékesség felől a klasszicizáló strófa-szerkezetek felé, másrészt a líra felől a próza felé halad – ez azonban nem feltétlenül alkati, hanem életkori sajátosság is lehet. „A prózához prózai hangulat kell” – tudtuk meg tőle. És elmesélte azt a nem túl kellemes élményt is, amikor egyik

bálványa, Illyés Gyula dedikált neki. Úgy kanyarította bele fá-sultan és személytelenül a könyvbe a nevét, hogy föl sem nézett az ifjú rajongóra. Tanulság: egy költő mindig nézzon fel!

Koncsek Józsefnek a legmostohább irodalmi sors jutott a kompániából, de mára az egyik legklasszikusabb költői életmű az övé. Vasy Géza, a *Kilencek* hűséges, szintén hetvenes krónikása hosszan részletezte a poeta doctus által alkalmazott vers-típusokat, ám legalább olyan lényeges a művek mögé feszülő társadalmi indulat is. Az egyik megszerkesztett, megjelenésre váró Konczek-kötet címe például *Janicsárkeresztelő*, félreérthetetlen utalással a fényes szelek janicsárjaira, akiket a népből vettek, de a nép ellen neveltek. Konczekék generációja már más eresztés volt: a szándék hasonlósága ellenére itt már lehetővé vált a visszakeresztelés. A legutóbbi könyv, a *Vogul szigorlat* ennek a nemzedéki sorsnak a kibontása is – az meg a szép új századot jellemzi, hogy a szerzőnek kellett megfinanszíroznia a félmilliós nyomdaszámlát, pénzzé téve ingóságait. A kor által kitermelt költői depresszió pedig olyan, hogy a poeta saját kör-mére üt, ha netán ihlete támad...

Péntek Imrét joggal lehet a legnagyobb hazai kozmopolitának nevezni, s kéjes örömmel sorolták is Szakolczay Lajossal e több évtizedes szerkesztői odüsszeia állomásait (a hozzájuk tartozó szocreál sztorikkal együtt) Lentitől Miskolcon, Veszprémen, Szombathelyen és Székesfehérváron át Zalaegerszegig. Miközben „Pénteket Robinson szigetén körülveszi az élhetetlen lét tengere”, alkalma nyílt azért a párizsi *Magyar Műhely*-esekkel kokettálni, s kiröhögni a régi és az új rendszert is, amelyek abban közösek, hogy jogunk van „fejest ugrani a húsdarálóba, hogy fasírttá nemesedjünk”. Mégsem tudom osztani Szakolczay véleményét, hogy Péntek a politikai kiábrándultság költője lenne – hiszen akkor nem tudott volna (a mostani politikai költészeti divathullámot jócskán megelőzve) vidor alkalmi verset írni a posztoszocializmus állásáról, Kádár-sonettet és költeményt *Furcsány* címmel. Pénteket a közéleti személyesség

indulata mozgatja – aligha véletlen, hogy a könyvhétre megjelenő verses cédéjének is (az *Énekmondó* együttes által megzenésített dalokkal) *Személyeskedés* a címe.

Oláh János érett, telt, bariton hangú férfilírja ezúttal némi képp háttérbe szorult, Kovács István ugyanis elsősorban prózaíróként méltatta. Az ezredelő prózaírásának Bruegheleként látja a pályatársat, aki a magyar paraszti lét korántsem idilli szétverésének lejegyzője, a rusztikus életképek illúziótlan piktora. A nemzedéki életérzés mellett ez a drasztikus társadalmi átalakulás Oláh másik nagy élettémája. Kovács szerint Oláh a *Közel* és a *Visszatérés* című „prózavers”-regényeiben a kolhozosított, proletarizált vidéki társadalom drámáját ráadásul a klasszikus posztmodern eszközeivel ábrázolta. (Még a felhígulás előtti fázisban, a szövegirodalomról silányulás előtt.) A *Száműzött történetek* címmel kiadott gyűjteményes novelláskötete pedig huszonhét olyan írást tartalmaz, amelyből huszonhét film volna készíthető: hogy lássuk is, amit a huszadik század e kollektivizáló történelmi botrányából módszeresen elhallgattak előlünk. Ez a történelmi amnézia nyilvánvalóvá teszi az Oláh ellenművészetét agyonhallgató kánon meggondolásait is: amiről nem beszélünk, az nem létezik.

Nagy László valahai háromszögelési pontjai – hogy a költészetnek óhatatlanul van közéleti tartalma; hogy ennek legitim megnyilvánulása lehet, hogy egyívású költők rajban röppenjenek fel; illetve hogy mindezek ellenére a fehér papír fölött mindenki reménytelenül egyedül marad – évtizedek múltán is érvényesnek tűnnek. A Tarján Tamás által vázolt harmonikus paradoxon (hogy a *Kilencek* tagjai „együvé tartoznak, de ugyanakkor tüntetően különböznek”) mostanára törvényszerűségnek tetszik. Így válik lehetővé, hogy egy-egy délután erejéig a négykilenced is az egésznek a képzetét keltse.

Újratervezés

2012. május 19.

Rombolás nélkül nincs építés. A rövid és velős szentencia látszólag az elszánt katonáknak és a még elszántabb területfejlesztőknek kedvez, s ha eltekintünk a feláldozott emberéletek számától és a dűlés technológiájától, nincs is alapvető különbség a két foglalatosság között. A hadseregek minden véres-füstös akciójukkal hitvallásuk szerint mindenképp a békét védik; az ingatlanvirtuózok meg azért bontanak, hogy jó haszonnal építhessenek. Belátható azonban, hogy mindkét „zöldmezős” módszer (ahol a zöld mező úgy jön létre, hogy a korábban a helyén lévő építményeket a föld színével teszük egyenlővé) heves konfliktusokkal jár együtt. Az ellenséges városok lakói nem örvendenek, ha házaikat velük együtt szétlövik; s a baráti városok lakói sem feltétlenül barátságosak, ha szeretett és megszokott házaik helyére fantáziadús idegenek valami egészen más falakat álmodnak. A honvédelmileg és hongyarapításlag képzetlen populáció olykor kifejezetten konok: a világ minden kincséért sem akarja, hogy a régit feladva valami merőben újjal boldogítsák.

Az ellenérdekelt építőknek egyvalami jöhet kapóra: a katasztrófa. Úgy is fogalmazhatnánk: a katasztrófa a potenciális szövetségünk. Az a máskülönben gyászos gesztus, amikor a természet elvégzi a rombolás munkáját, átadva a terepet az építők szárnyaló képzeletének. A váratlan katasztrófa rendszerint összekovácsolja a közösséget: a településben, a nemzetben, az emberi nemből egy csapásra kiváltja az önzetlen részvétet, amely feltétel nélküli segítségnyújtásban, adakozásban is megnyilvánul. Az ember azonban versengő lény, rövid futamidejű nála a korlátlan szolidaritás. Mire az újjáépítés a gyakorlati fázisba ér, a rettenetes újdonság varázsa könnyen elvész, az újjáépítők magukra maradhatnak harcukkal. A földrengések

túlélői akár évekig is sátrakban élhetnek, sorsukat nem követi a média.

Ebben a tekintetben is különleges a devecser–kolontári újjáépítés: a bravúr testet ölthetett, mielőtt az érdeklődés elenyészett volna. A gyilkos vörösiszapfolyam többé nem tud újjáéledni, legfeljebb a száraz termelési módszerre átállt tározó szélhordta vörös pora fenyegeti a kárvallott településeket, de az, ha öl is, lassan öl, nem azonnal. Ez azonban nem befolyásolja az újratervezés abszolút pozitív megítélését. A földből kinőtt új utcatorok tervezői és kivitelezői (karöltve az operatív törvénykezésre képes kormányzattal) képesek voltak vitorlájukba fogni még a pusztító szeleket is – s mindezt gyorsan és hatékonyan. Ezt az erkölcsi és gyakorlati érzéket nevezhetjük röviden makoveczi szellemnek.

Makovecz Imre szelleme ott lebegett annak a műegyetem konferenciának a nemzetközi sereglete fölött is, amelyet a *Kós Károly Egyesülés* és az általa működtetett *Vándoriskola* szervezett, anyagát pedig az *Országépítő* folyóirat adta közre. Olyan előadások hangzottak itt el, mint a Szűcs Endréé, aki a természeti katasztrófák utáni *Kárpát-medencei újjáépítések* történetébe nyújtott bepillantást, a szerencsétlenségek pozitív hozadékaiba összpontosítva. Az építész, aki maga is a Balaton-felvidéki népi építészet markáns újraértelmezőjeként vált ki heves vitákat, generál érveket és indulatokat pró és kontra, négy beszédes példát sorolt rombolás és építés viszonyának e sajátos szimbiózisára.

Torockót 1870-ben perzselte fel a tűzvész, porig égetve a felső piacsor negyven házát. Az odaveszett épületeket kénytelenül, fából ácsolták – szóba sem került, hogy ugyanígy újjáépítsék őket. A településszerkezethez azonban ragaszkodtak az újratervezők – a hasonló stílusú és nagyságú házak viszont már kőből épültek, egyfajta városias jelleget öltöttek. Az a torockói csoda tehát, amelyet manapság világörökségi címmel is elismernek, voltaképpen nem autentikus utcakép, hanem egy

stilizáció, egy idézet. Nem tudható, milyen lehetett az a másik – az ember már óhatatlanul ehhez az újabb, teremtett hagyományhoz ragaszkodik.

Szakasztott ugyanez a helyzet a másik jeles világörökségi helyszínnel, Hollókővel is. Itt több tűzvész is tizedelte a zsúptetős faházakat, amelyek eredetileg alapozás nélkül készültek, s kémény helyett füstlyukakon bodorgott belőlük az égéstermék. Az 1909-es nagy tüzet követően vályogfalra váltottak hát, a házakat kőalapra emelték, a tetőket cseréppel fedték. Hollókő is „hamisítvány” volna tehát? Nézőpont kérdése. Úgy is mondhatnánk, a száz év előtti újratervezők feláldozták az építészetet, hogy megőrizhessék az urbanisztikát.

Somogydöröcskét nem a tűz, hanem a földcsuszamlás pusztította el 1876-ban. A patakkal kettéosztott zsákfalú így olyan egységes utcakép kialakítását tette lehetővé a jó ízlésű környékbeli mesterembereknek, amelyben a XXI. század embere is érzi a harmóniát. Az 1879-es tiszai árvizet követő szegedi újjáépítésnek pedig nemzetközi jelentősége is van. Itt a négy évre elhúzódnó munkálatok során a tervezők már meg sem kísérelték, hogy visszaállítsák a régi organikus várost: Lechner Lajos körutas-sugárutas új Szegedjének közelebbi rokona a Georges-Eugène Haussmann által újrarajzolt Párizs, mint a szőke folyónak áldozatul esett régi Szeged.

Az ember ezen a ponton óhatatlanul bele is gabalyodna az ortodox meg a neológ műemlékvédők véghetetlen, parttalan vitájába: az épített örökségnek a köveit kell-e átmenteni a jövődő nemzedékek számára vagy inkább a szellemét? Tokióban járván csodálkozva tapasztalja az utazó, hogy a többszáz éves műemléképületek bármely elemét minden gond nélkül pótolják; nem is szólva az olyan hagyományokról, amikor egy templomot húszévente az utolsó szögig kicserélnek. Talán az örökség ápolása mégsem az idő mesterséges kimerevítésével azonos. Talán nemcsak a GPS-programozók, hanem mindannyiunk számára létfontosságú lehet az újratervezés képessége.

Európa közepei

2012. június 2.

Közép-Európa nem létezik, az csak az Osztrák–Magyar Monarchia iránti meddő nosztalgia terméke – állítják itt is, ott is mérvadó nyugati koponyák, akik legszívesebben végleg visszapaterolnának bennünket Keletre. Keleten is nem ritkán hasonló a vélekedés, csak éppen ott azzal a gyanúperrel élnek, hogy mi egyoldalú szerelmi érzést táplálunk a hideg és rideg Nyugat iránt. Kompországból nézve az örök történelmi dilemma minden bizonnyal eldönthetetlen. Az új évezredben maga Európa is mindinkább a vizek fölött lebegő mítosz; Európa centrumának lenni mégis vonzó valamiért – a mértani középpont rangjáért tucatnyi ország ennél is több települése versenyez.

A szórás meglehetősen nagy, a viaskodók egy kétezer kilométeres körben helyezkednek el. A jelöltek között éppúgy ott sorakoznak a marketingszempontról fölöttébb kiművelt németek és osztrákok, mint a lengyelek, a szlovákok, a csehek, a litvánok, a lettek, a fehéroroszok, s persze mi, magyarok. A viadal hevében a litván parlamentben még határozatba is akarták foglalni, hogy Európa közepe Litvániában található, ám az indítvány nem bizonyulhatott uniókonformnak, mert végül nem lett belőle semmi. Ennek ellenére a baltiak szerint a kontinens földrajzi középpontja Vilniustól nem messzire esik. Ráadásul hosszas kutatások után a nagytekintélyű francia nemzeti földtani intézet jutott erre a meglepő eredményre, amit a *Le Monde*-ban tett közzé 1989-ben; ezt aztán még Guinness-rekordként is hitelesítették. Igaz, a számítás módja némiképp nyakatekert volt. Európát temérdek sokszögre osztották fel, belekombinálták a szintkülönbségeket, az adatokat számítógéppel kiértékeltek, s ez adta ki Európának mint mértani alakzatnak a súlypontját. Ez a centrum a litván fővárostól huszonhat kilométerre északra, a Girija-tó partján,

az autószertráda mentén van. A franciák szerint Európa északi határát a Spitzbergák képezik, nem a volt *Ferenc József-föld*; hozzátartoznak viszont a *Kanári-szigetek*, Madeira, Málta, az *Azori-szigetek* és Izland is. (Franciaország tengerentúli megyéit nagyvonalúan kihagyták a számításból.)

Sok mindent látott már az utazó életében (például olyan finn Európa-térképet is, amelyen némi trükkel Finnország volt a földrész szíve); a baltikumi középpont ellen azonban ösztönösen berzenkedik. Elvégre a legrégebbi ilyen megjelölt hely mégiscsak a felvidéki Kőrmöcbányán van, ahol a kapucinus szerzetesek állítottak „Európa közepe” táblát a középkorban – enyhén szólva nem világos, milyen indokkal. Az északkelet-lengyelországi Augustów közelében lévő origó keletkezése viszont Szaniszló Ágosthoz köthető, akinek az asztrológusa 1755-ben bökött erre a pontra. Az udvari térképész módszere egyszerű és nagyszerű volt: összekötötte Európa két legtávolabbi pontját, a szakaszt pedig megfelezte. 1865-ben Ferenc József viszont a Balti- és az Adriai-tengert összekötő legrövidebb szakasz felezőpontját, a bajorországi Tyllenbergert nevezte meg a kontinens centrumaként. A második világháború után ez Csehszlovákiához került – ezért a németek a határhoz eső legközelebbi saját hegyen jelölték meg Európa közepét.

A keletebbre élő népek a szigetek nélküli Európában gondolkodnak, ezért kerülhet az ő centrumuk a Kárpátokba vagy még azon is túl. Ebbe a mérkőzésbe ugyanis a fehéroroszok is beszálltak, a letteknek pedig egyenesen két Európa-közepük van: egy a tengerparton, Rucava közelében, a másik pedig a *Kolka-fokon*, a *Rigai-öböl* bejáratánál, merthogy szerintük itt metszi egymást az Európa legtávolabbi pontjait összekötő hat egyenes. Ha úgy határozzuk meg, hogy a kontinens nyugati határa az Atlanti-óceán, a keleti az *Urál-hegység*, az északi Norvégia, a déli pedig Kréta, akkor viszont a középpont a kárpátaljai Terebesfehérpatak. A monarchia térképészeti intézete ugyanis 1887-ben alázatosan merészelt felülírni a császári

konceptiót, és a kontinens említett széleit érintő hosszúsági és szélességi körök felezővonalainak metszéspontjaként határozta meg Európa közepét. Ez az obeliszkkel megjelölt pont pedig a Tisza partján, Aknaszlatina és Rahó között van – azaz a mai Magyarország teljes területében „nyugati” állam. A franciák azonban az ilyesfajta számításban is letették a garast: geográfusaik szerint a Bonn melletti Kleinmaischeid fekszik a neves felezővonalak metszéspontjában. Hogy ez miként volna lehetséges, azt el sem tudom képzelni. Játszik még a Berlin melletti Golzow is; egy 1992-es hivatalos magyar eredmény szerint viszont Európa mértani közepe a tokaji borvidék jeles települése, Tállya. Itt egy kőtalapzatra helyezett, fából faragott, négy méter magas főnixszobor nyomatékosítja a földrajzi dicsőséget.

Ennyiből is látszik, hogy Európa roppant képlékeny fogalom – főként, ami a keleti határait illeti. A koraközépkorban ez a részidentitás még nem is volt fontos: azt tartották csak lényegesnek, hogy a világ közepe Jeruzsálem, attól keletre pedig a *Paradicsom* terül el, mint a VI. században élt Kozma Indikopulosztól megtudjuk. A XVI. századi Gerard Mercator glóbuszain Európa keleten ott ér véget, ahol a katolikus hit – ezt az inkább kulturális határvonalat később a reneszánsz kastélyok és a gótika elterjedéséhez igazították, vagyis Európa valahol a Székelyföldön végződött. Kevésbé köztudott, hogy az Urálig való kiterjesztés voltaképpen I. Péter cár műve, aki elrendelte Oroszország földrajzának nyugati mintára való megírását. Az idea a hadvezér Tatyiscsevén, aki történelmében is európai hatalommá akarta Oroszországot átfazonírozni. Az ötletet a svéd Strahlenberg tette népszerűvé 1730-ban, s az uráli kontinens-határ gyorsan az orosz modernizáció szimbóluma lett.

Nem vitatható: Szentpétervár megépítője nélkül manapság sem Tállya, sem Terebesfehérpatak nem rúghatna labdába...

Ötven

2012. június 16.

Kereken ötven éve, 1962. június 16-án avatták fel a *James Joyce Múzeumot* Dublinban. A huszadik századi prózairodalmat gyökerestül felforgató, fő műveként az *Ulysses* című regényt jegyző író kultuszát a *James Joyce Torony Társaság* intézményesítette ily módon a hírhedt mű megjelenésének negyvenedik, Joyce születésének a nyolcvanadik évfordulóján. A társaság a *Mortello-toronyról*, a modern *Odüsszeia*-parafrázis első stációjáról nevezte el magát, ahol 1904-ben Joyce is lakott egy ideig. Aligha véletlen, hogy az *Ulysses* is épp 1904. június 16-án játszódik, a főszereplő, Leopold Bloom téblábolását követve nyomon. A manapság *Bloomsday* néven ismert irodalmi kultusz (a „hívek” oda mennek, azt eszik és azt isszák, amit a regény hősei) az 1954. június 16-i rítusteremtő vándorlás révén, azaz az ötvenedik évfordulótól jött szokásba. Aki járt Dublinban, láthatta: immár kis réztáblácskák segítik a flaszteron a tematikus utat járó kultúrzarándokokat az egyes állomások fellelésében.

Érdekes variánsa a rítusnak a lényegesen újabb keletű, a dublinitól eredetileg független szombathelyi Joyce-ünnep, ugyancsak június 16-ra időzítve. Ennek apropója a főhős, Leopold Bloom apjának regénybeli névválasztási nyilatkozata: „Én, Rudolph Virág, jelenleg dublini, Clanbrassil Street 52. szám alatti, azelőtt a Magyar Királyság szombathelyi lakosa, ezennel nyilvánosan közlöm, hogy a Rudolph Bloom nevet vettem fel, és ezentúl szándékom szerint minden alkalommal és minden időben hivatalosan így szerepelek.” A szombathelyiek lelkesedésükben kopószorgalommal kinyomozták, hogy 1843-ban valóban Szombathelyre költözött egy Blum Márton nevű zsidó rőfös kereskedő, és a Gyöngyös utcában bérelt házat. A szóban forgó épület ma a főtéren található, immár

Bloom-háznak nevezik, és emléktábla is van rajta, noha Joyce feltehetőleg csupán trieszti tartózkodása során szedte fel ezt a fiktív magyar szálat.

Ez a június 16. mindenesetre erősen befészkelte magát az európai észjárásba. Léteznek középkori előzmények, amelyek erre a jeles napra teszik a világ teremtését spekulatív alapon. Joyce mindenesetre tényleg teremtett egy világot. A vállaltan szarkatermészetű Esterházy Péter posztmodern regényírói rácsatlakozása szinte már törvényszerű: minden más naptári nap stílszerűtlen lett volna. A történelem szeszélye ráadásul 1958. június 16-ra időzítette Nagy Imrének és társainak a kivégzését (olvasott-e Kádár János akár egyetlen sor Joyce-t vagy Esterházyt?) – ennél fogva az 1989-es újratemetés is így időzült. Azóta ez nálunk a megbékélés napja – a dél-afrikaiak viszont, minderről mit sem tudva, az ifjúság napjaként ünneplik.

De nézzük csak az ötvenes szám bővületében, mi minden történt a világban 1962. június 16-án! A már említett Dél-Afrikában, mégpedig Pretoriában világra jött Arnold Vosloo filmszínész, e dátum legnevezetesebb celebje, aki *A múmia* és *A múmia visszatér* című remeklésekben hátborzongatóan alakította a főgonosz Imhotepet. Néhányan szükségképpen el is haláloztak e szent napon: így például Alekszej Antonov tábornok, a világháború szovjet hőse; Norman Jo nyugat- ausztráliai futball- és krikettsztár; Sir Edgar Rees Jones ügyvéd, a walesi liberális párt jeles politikusa; valamint a trencsényi születésű Mittay László költő. De másoknak is gyászos volt ez a nap. Mint Kiss Á. Péter forrásmunkájából (*Gépkarabély és használata*) megtudhatjuk, 1962. június 16-án a 340. ranger század egy szakasza három fegyveres vietkong katonára bukkant a sűrű dzsungelben. Az egyik ranger AR-15-ös (M-16) karabélyából mintegy tizenöt méter távolságból egy sorozat három lövésével eltalálta az egyik vietkongost. Az egyik lövés a fejét, a másik a karját tépte le, a harmadik pedig öt hüvelyk átmérőjű bemeneti nyílást hagyott. Bármelyik találat

önmagában is halált okozott volna. Sikertelen kísérlet során két *Thor*-rakétán elhelyezett nukleáris robbanófej a Csendes-óceánba zuhant. Ugyanaznap az Egyesült Államok a tömeges megtorlás elvét a rugalmas reagálás elvével váltotta fel. A nagy hírt Robert McNamara védelmi miniszter jelentette be a michigani *Ann Arbor Egyetemen* tartott előadásában: a felszabadítás doktrínáját immár a fellazítás doktrínája helyettesíti. Chilében, a santiagói *Estadio Nacionalban* lejátszották a futball-világ bajnokság bronzmeccsét. A magyarok ekkorra már kiestek, de Dorogi Andor partjelző személyében azért magyar résztvevője is akadt az összecsapásnak, ahol a házigazdák hatvanhétezres telt ház előtt legyűrték Jugoszláviát Rojásnak az utolsó percben szerzett góljával. Ugyanakkor a kenti *Bromley Műszaki Iskolában* lépett színpadra először a későbbi népszerű banda, a *The Konrads*. Ray Charles ellenben ekkor ért a csúcshoz: *I can't stop Loving You* című számával átvette a vezetést a slágerlistán.

Hazai vizekre evezve: a *Minisztertanács* kihirdette az 1962. évi 13. számú törvényerejű rendeletet, miszerint a tankötelezettség a hatodik életév betöltésétől tíz éven át tart. Este a *Vígszínházban* bemutatták a *Hajnalban, délben, este* című darabot Ruttkai Évával és Benkő Gyulával a főszerepben. Székesfehérváron pappá szentelték Bajor Jenőt, a későbbi tárnoki plébánost és Sörédi Imre majdani püspöki tanácsost. Eifert János fotográfus érettségi bizonyítványhoz jutott, színjeles eredménnyel. Richnovszky Sándor aranykoszorús, kétgyémántos ejtőernyős ezen a napon hajtotta végre első ugrását Dunaújvárosban tizennégy és fél évesen egy AN-2-esből a Hess Ákos által tervezett, M-51-es típusú ernyővel. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára szerint értekezletet tartott a *Belügyminisztérium II/3-D alosztálya* – jegyzőkönyvi részletek a 7. dobozban, elhelyezés: III. raktár 22/B/1–4.

De még ők sem sejtették semmit arról, hogy e sorok írója megkezdte földi odüsszeiáját.

Fairplay

2012. június 30.

Óriási üzlet a futball, és mindinkább az. A csapatok fogcsikorgatva küzdenek, a játék szépsége pedig (vele együtt „sava-borsa, a gól”) háttérbe szorul a beseperhető eurómilliárdokhoz képest. Így, kontinensbajnokságok idején a lelkes szurkolók vannak többségben, s csupán a törpe kisebbség vallja be, hogy a meccsek túlnyomó része bizony üresjárat, darálás, merő izzadátság – szerintem százezres tömegek alszanak el a tévékészülék előtt. Másnap persze (vagy már felriadás után a neten) megtekinthetők az elszalasztott parádés gólok: a közösségi mítoszból vagy hisztériából nem kell kimaradni holmi nyári aluszékonyág miatt.

Az európai válogatottak egymásnak feszülése persze más, mint mondjuk a vérprofi *Bajnokok Ligája*, a pénzügyi befektetésként összetákoltszuperklubcsapatok gladiátorviadala: a profit mellett óhatatlanul beúszik a nemzeti dicsőség szempontja, esetenként rosszul elsült háborúkért lehet revánsot venni a zöld gyepen. Tombol a legprimitívebb nacionalizmus, ami ráadásul kéz a kézben jár az arcfestékiparral. Ha Brüsszel urai következtetések volnának álszent elveikhez, az *Európa-bajnokságokat* már régen be kellett volna tiltani, Londont meg kizárni az unióból, mert a tagállamok testvériségét megbontó olimpiát rendez. Persze az ember érzi, hogy a fark csóválja a kutyát: az olimpia meg a foci nagy valószínűséggel vígan túléli a szétesőben lévő uniós tákolmányt, ezt a fából vaskarikát. Ha felidézzük a szellemes definíciót, miszerint a futball az a játék, amelyet huszonketten játszanak és a németek nyernek, akkor kínálkozó analógiával azt mondhatjuk: az *Európai Unió* meg az a játék, amelyet huszonheten játszanak, de itt is valahogy mindig, minden helyzetben a németek nyernek.

Amikor már a magyar bírókat is hazazavarták az Európa-bajnokságról, mert rossz a szemmértékük és nem ismerik fel a gólvonalat, végképp bele tudtam helyezkedni az örök kibic szerepébe: a világfoci valahol másutt van; mi itt jó huszonöt éve nem rúgunk labdába. Ez a történelmi léptékű kirekesztés persze nem sportszerű (már továbbtart, mint a Horthy-rendszer, s mindjárt beérjük Kádár János uralmának időtartamát), de annál hitelesebb ebből az alapállásból a sportszerűségről értekezni. Nos, ettől az internacionális pénzgyártól mi sem áll távolabb, mint a fairplay. Annál érdekesebb, amikor a foci mégiscsak ellentmond a háborús logikának, s a profi játékos az elemi érdekei ellen cselekszik valami magasabb ethosz bővítésében. Aligha véletlen, hogy a citálható példák egyike sem a lengyel és ukrán pázsitokról való.

A tavaszi norvég szezon egyik kuriózuma volt, amikor Korcsmár Zsolt csapattársa, Erik Melde, a *Brann* nevű klub kapitánya vissza akarta adni a labdát az ellenlábás *Lilleström*-nek, mert korábban kirúgták azt egy sérülés miatt. Ám túl nagyot nyesett a játékszerbe, s a szél befújta a hálóba. A bírónak nem volt választása: megadta a gólt. A két csapat rövid tanakodás után megegyezett abban, hogy a nem kívánt találatért cserébe a *Brann* is beenged a *Lilleström*-nek egyet. (Ez biztosan uniókonform megoldás volna, ha a norvégok egyszer felvételeért folyamodnának.) Egyedül a kapus tiltakozott egy másféle fairplay-felfogás jegyében, és miközben csapattársai passzívan nézték, hogy az ellenfél csatára kapura tör, ő megpróbálta kivédeni a lövést – sikertelenül. A *Lilleström* még így is kikapott. 2005-ben hasonló eset történt az *Ajax* tartalékcsoapatának mérkőzésén, de ott még e szánalmas utójáték nélkül.

Egy mexikói utánpótlásmeccsen viszont egy sérülés miatt a *Pachuca* csapatának járt volna a labda feldobás után. Az *Estudiantes* játékosa azonban elvitte a labdát, berontott vele az ellenfél tizenhatosán belülre, és büntetőt harcolt ki – ám edzője arra utasította játékosát, hogy hagyja ki a tizenegyest. A német

Sankt Pauli csatára, Marius Ebbers ezt a döntést saját hatáskörben intézte el. Az *Union Berlin* elleni másodosztályú meccsen fejeze a kezét érintve került a kapuba. A játékevető kar nem vette észre a kezezt, Ebbers azonban jelezte ezt a bírónak. Emlékezhettünk: Maradona vébénegyeddöntőn szándékosan szerzett sorsdöntő gólt a kezével, valahogy mégis többen emlékeznek rá, mint Ebbersre. A gesztus mindazonáltal nem példa nélkül való. 2006-ban az *AS Roma* középpályása, Daniele de Rossi a *Messina* elleni bajnokin vallotta be a játékevetőnek, hogy kézzel ütötte be a labdát a kapuba, Mexikóban meg a *Cruz Azul* argentin támadója, César Delgado árulta el a bírónak, hogy nem szabálytalankodtak vele szemben, pedig már megítélte a tizenegyest. A fairplay-díjakból azért – bár sajátos csavarral – a magyarok sem maradnak ki: a 2003-as esztendő egyik szilveszteri poénjaként virtuálisan a vérmes *Fradi*-ultrák is kiérdemelték ezt az elismerést, mert a világon egyedülálló módon nemcsak a vendégek, hanem saját csapatuk játékosait is elverték.

Beszédes ez a magyar nyelv: képes azt mondani a sportra, hogy sportszerű. Holott ez a „-szerű” más esetekben afféle fosztóképzőként funkcionál. Most egészen meg vagyok zavarodva: akkor a sportban végül is nyerni kell vagy erkölcsösnek maradni? Jól érzik: valójában a legkevésbé sem a sportról van itt szó. Ez csak egy modell, többé-kevésbé lefektetett szabályokkal. Mintha ezt utánozná a politika meg a nemzetközi jogrend is, valahogy mégsem tapasztalhatunk tomboló sportszerűséget. Magyarország például már két éve azt kénytelen tapasztalni, hogy nem adják vissza neki a labdát, ha taccsra rúgta sérülés miatt; rendszeresen kezezéssel juttatják a gólokat a hálójába; más szabálykönyvet alkalmaznak rá és az ellenfélre; némely saját játékos pedig kétes értékű fairplay-díjakra hajtva azonnal rohan árulkodni a bíróhoz, ha netán elnézte volna valamelyik szabálytalankodásunkat.

Úgy kell nekünk: tetszettünk volna németnek születni.

Illuzionisták

2012. július 14.

Magyarországnak nincs szerencséje a köztársasággal. E megállapítás azon kevesek közé tartozik, melyben egyet tudok érteni Károlyi Mihállyal. Nem gondoltam volna, hogy akár ilyen vékonyka közös nevezőt is találni tudunk majd a vörös gróffal – ez is csupán a jeles történésznek, Salamon Konrádnak köszönhető, aki új könyvében (*Az őszirózsás forradalomról és az első köztársaságról – harag és elfogultság nélkül*) idézi azokat a mondatokat, amiket a szocialista könyvkiadás a *Hit, illúziók nélkül* című Károlyi-memoár magyar verziójából könyörtelenül kicenzúrázott. Az évtizedek során felhalmozott hazugsághegyeket eltakarítandó, nem haszontalan ehelyütt is citálni ezeket: „A kommunista államcsínyért a felelősség az antantot terheli.” Továbbá: „A magyar proletárdiktatúra végtelenül szerencsétlen és terméketlen kísérlet volt.” Valamint: „Magyarország kétszer késte le a demokratikus csatlakozást: először 1918-ban az antant hibájából; másodszor 1947-ben az oroszok miatt.”

Jómagam ahhoz a generációhoz tartozom, amely az 1918–19-es eseményekről (az enyhén szólva „csúsztató” történelemkönyveken és a végtelenül cinikus „forradalmi ifjúsági napok” csokorba szedett lódításain túl) főként *A vörös grófnő* című színes, szélesvásznú mozifilmből csipegethettem föl valóság-szagú információkat. Andrásy Katinkát egy kiváló színésznő, Básti Juli alakította, Károlyit meg a snájdig Bács Ferenc, aki már a romániai publikum szemében is a hollywoodi sztárokéval vetekedő népszerűségnek örvendett. Bács markánsan jóságos arcát és legendás orgánusát tekintetbe véve egyszerűen érthetetlennek tűnt, hogy miként bukhatott el az őszirózsás forradalom. (Amely, mint tudjuk, a lenini besorolás szerint demokratikus volt ugyan, de egyúttal csökevényesen

polgári is.) Egy fiatalember minimális történelmi tapasztalattal is érezte: a vásznon ugyanaz a maszatolás folyik, mint a kádári mindennapokban – ez a vetített Károlyi mégis szimpatikusabbnak tűnt, mint azok a vérengző vadállatok, akiknek aztán mindennemű ellenállás nélkül átadta a hatalmat. Az igazsághoz tartozik persze, hogy ezeket a vérengző vadállatokat is képes volt rokonszenvessé tenni a mozgóképes szakma: a Sztankay István alakította Bors kalandjait a Harmadik Köztársaságban is többször vetítette a köztévé (egykes kritikuskok szerint az illegalitásba vonult kommunisták aknamunkájaként). Bors Máté amolyan partizán kópé volt, akiben a kommunista öntudat született humorérzéssel párosult, sőt akibe eleinte még némi hazafiság is szorult; csak a diadalmasnak szánt finálé lett erősen disszonáns, amikor a szovjet tankok oldalán segített egyik megszállásból a másikba taszítani a szülőföldjét. Az Antal Imre-féle Dániel tanár úr pedig (aki Adyt szaval két lövöldözés közben) az értelmiségnek a proletariátussal való szövetségét volt hivatva szimbolizálni, és még ki tudja mi mindent: most, hogy Romsics Ignácot is leantiszemitázták, mert utalt a statisztikára, hogy a véres proletárdiktatúrát kétharmadrészt zsidó származású magyar politikuskok diktálták, már asszociálni sem igen mer a tények béklyójában vergődő ember.

Romsics Ignácot azonban életműve hitelesíti, miként Salamon Konrádot is: nem feledhető, hogy az ő nevéhez fűződik az első olyan, a XX. század eseményeit feldolgozó történelemkönyv, amely az érettségi előtt állókat a marxista sztereotípiáktól megtisztítva tudósítja a félmúlt históriájáról. Ennek a világgépnek pedig – az első világháborús vereségből levezetve – épp az őszirózsás forradalom a kiindulópontja. Salamon szemlátomást ellene van Károlyi diabolizálásának. Imponáló apparátust vet be annak érdekében, hogy nyilvánvalóvá tegye: az első köztársaság bukása nem azért következett be, mert Károlyi a forradalmi hevülettől vezettetve, afféle látens szimpati-

zánsként átjátszotta volna a hatalmat a bolsevikoknak, hanem épp a kommunista praktikák eredményeképpen, amelyek nélkülöztek mindennemű sportszerűséget. S valóban: a kevésbé ismert tények – egész társadalmi rétegek, fegyveres csoportok moszkvai pénzen való megvásárlása; vagy az a stikli, hogy az utolsó köztársasági kormányülés elől elhallgatták a kommunista és szociáldemokrata pártegyesülést, s Károlyi úgy tudta, 1919. március 21-én szociáldemokrata kormányalakításra ad megbízást, amelyet a vörösök csak kívülről támogatnak – Salamon igazát látszanak erősíteni. Csakhogy a mérleg másik serpenyőjében ott van Károlyi végtelen alkalmatlansága a hatalommal való élésre: eltűri árnyékhatalmak működését, hisz az antantnak és a kommunistáknak, miközben saját magát kiválasztott vezetőnek, az egyetlen lehetséges megoldásnak gondolja Tisza István zavaros meggyilkolása után. Valóban nagy történelmi esélyt szalasztott el, hiszen a respublikát az értelmiség színe-java támogatta. S bár voltak olyanok (szociáldemokraták is), akik úgy gondolták, a kommunisták saját magukat fogják megbuktatni, s aztán vissza lehet térni a kályhához; látható, hogy ez a logika téves volt: nemcsak a köztársaságot diszkvalifikálta, de az antant által el nem ismert tanácsköztársaság miatt a leggyászosabb trianoni forgatókönyvhöz is vezetett.

Lehet, hogy Salamon Konrád a tacitusi elvek szerint, harag és elfogultság nélkül írta könyvét, sorai mögött mégis ott lüktet az indulat. E hévben – miszerint a Károlyi-rezsimnek szemernyi esélye is volt a túlélésre – nem tudok osztózni. A történész akaratlanul is a sodródó, illuzionista magyar politikus prototípusát vázolta fel, s ez a legkártékonyabbak egyike. Elfogadom, hogy Károlyit nem a bolsevikbarátsága miatt kell kárhozatni (s hogy ez a kép róla részben a kommunista propaganda eredménye), de nélküle nem lett volna ilyen keserű Trianon.

Már ez az egyetlen érv is kizárja, hogy Károlyinak szobra legyen a nemzet főterén.

Pulgasari

2012. július 28.

Midőn Kim Dzsong Il elvtársat magához szólította a kommunista világszellem, a koreai (azon belül is az észak-koreai) természet valósággal kifordult sarkaiból. A helyi távirati iroda jelentése szerint egy hóvihart követően az egyik hegycsúcs mennyei fénybe borult, a reggeli napsütésben szikrázó havon megjelent a kedves vezető kézjegye, s egészen délutánig látható maradt; a madarak pedig néma sirató szertartásba fogtak. A Paektu-hegy lábánál lévő tó jegén hatalmas rianás keletkezett, s minden bizonnyal már a jelenség helyszíne sem volt véletlen: az elhunyt atyja, Kim Ir Szen ugyanis ennek a partján állított fel gerillabázist a japán megszállás idején, sőt állítólag konzseniális utódját is itt nemzette. Amikor Kim Dzsong Il a világra jött, már akkor is kettős szivárvány feszült az ég; a teremtett világ tehát nyilván a kiemelt gyászesetkor is csupán következetes akart maradni magához.

Már ennyiből is látszik, hogy a koreai lélek merő költészet, csak épp a kényszerítő körülmények miatt nem feltétlenül találja meg hozzá mindig a megfelelő alanyt és tárgyat. Részesült e poétikus hajlamban maga az elhalálozott diktátor is: számos hosszú címe és rangja mellett ugyanis többek között *Az éden dala* és *A virágáros szűz* című operák rendezőjeként is beírta magát hazája kultúrtörténetébe. A művészethez való vonzalma amúgy nem szokatlan e nérói pályán; bár az az állítás több független forrás szerint is légbőlkapott, miszerint a nagy zsarnok előd azért gyűjtatta fel Rómát, hogy aztán megverselhesse a szívet-lelket melengető látványt. Egy másik római, a „cuki” Mussolini viszont olasz klasszikusokat fordított németre, és bravúrosan hegedült; Hitler és Sztálin pedig egyaránt a képzőművészetnek hódolt: Adolf bécsi akvarelljei ma is felbukkanak perverz aukciókon, míg Jozsif félmeztelen férfiakat rajzolt

olyan tehetséggel, hogy bármelyik szibériai börtöntetováló szalonban bízvást elboldogult volna. (Az orosz művészettörténészek – biztos, ami biztos – siettek is tisztázni: a hajdani grúz papnövendékben és postarablóban nem volt semminemű homoerotikus hajlam.)

Közös az utóbb említett urak mozi iránti rajongása is. A film forradalmi jelentőségét már Lenin kinyilatkoztatta (ne feledjük: az orosz nép akkor még jobbára analfabéta volt; ez magyarázza sok helyen az ortodoxiában a templomok külső, *Biblia*-ismertető freskóit is), ám Sztálinnak és Hitlernek már privát vetítőtermet is berendeztek, akárcsak később a magyar bolsevik elitnek – nem kis részben az általuk tiltott gyümölcsök élvezetére. Sztálin elégedetlenség esetén inkább csak az írókat és a forgatókönyvírókat likvidálta, a rendezőket – így a rigai főépítész fiát, Eizensteint is – futni hagyta: ebből is látszik, mennyire alábecsülte a kép hatalmát az írott szóval szemben. A Führer gyermeki lénye ellenben Walt Disney *Hófehérkéjét* tartotta a filmművészet csúcának: sok mindent megúszhatott volna a világ, ha valaki idejében befizeti Disneylandbe.

Hozzájuk képest Kim Dzsong Il már az új generáció: személyes filmgyűjteménye húszezer darabot számlált. S nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is sikerült rávernie elődeire: 1978-ban ugyanis elraboltatta a neves dél-koreai rendezőt, Shin Sangokot, akinek azt parancsolta, hogy készítse el a *Godzilla* koreai változatát, a *Pulgasarit*. *Godzilla*, a japán *King Kong* eredetileg a hirosimai atomsokkra adott válasz az ötvenes évekből: nagyranőtt gorilla helyett nagyranőtt hüllő. Ez utóbbi állattani osztály iránti atlanti irtózás kitermelte aztán a hollywoodi újraforgatásokat is: nemrég Matthew Broderick és Jean Reno küzdött meg a pikkelyes óriásszörnnyel, miután a történet szerint a franciák polinéziai kísérleti atomrobbanásai miatt heves mutálódásnak indult a környékbeli fauna. Nos, a *Pulgasari* című filmposz újabb talánnyal ajándékoz

meg bennünket a diktatórikus üdvtanok pszichéjét illetően: vajon miért volt szüksége az észak-koreai vezérnek erre a helyi érdekű horrorra? A kényszer alatt rendezett filmben háromágú szigonnyal lőnek a két lábon álló monstrumra, ami azonban a hagyományos fejfedőben, a katban menekülő nép számára legfeljebb múló haladékkal szolgálhat. Csak nem a létező kommunizmust van hivatva megszemélyesíteni a *Pulgasari*?

A virtuális és valóságos szörnygyártás persze nemcsak a diktatúrákat jellemzi. Friss hír, hogy a *Harvardon* egy patkány szívizomsejtjeiből és szilikonpolimerből olyan mesterséges medúzát hoztak létre, amely az emberi szívhez hasonlatos természetes biológiai pumpaként működik. Némi elektrolit-szokolással életre is keltették. Ráadásul a szilikonmedúza nyolckarú, mint a polip, bár egyelőre szaporodni meg táplálkozni nem tud. A mesterséges medúza még sokára lehet műszív, de az első szintetikus szervezet, a poliovírus immár tízéves. A saját hajlamos bulváros szóhasználatnál digitális életnek nevezni a jelenséget, mivel számítógéppel tervezték meg. Ám – túllépve a szolgai másoláson – jövőre már olyan egysejtű élőlények létrehozását tervezik, amelyeknek a természetes megfelelői nem is léteznek.

Godzilla, *Pulgasari*, a *Loch Ness*-i szörny vagy a jeti megalakítása tehát egyelőre a jövő zenéje; doktor Frankenstein nem pályázhat Nobel-díjra. Hacsak nem tekintjük áttörésnek a szintetikus hamburgert, amelynek húspogácsáját mesterséges úton, összejeteiből hozzák létre itt, Európában, a maastrichti egyetemen. Jelenleg három centi hosszú, egy centi széles, fél centi vastag példánynál tartanak; az áttörést októberre ígérték. Igaz, a harmincas években Winston Churchill azt jósolta: ötven év múlva anélkül lehet majd csirkemellet vagy -szárnyat enni, hogy baromfit tartanánk.

Churchill végül is az emlékirataiért megkapta az irodalmi Nobel-díjat – igaz, nem sci-fi kategóriában...

Imagine

2012. augusztus 11.

Plágiumügy rengette meg az amerikai nyilvánosságot. Az ismeretterjesztő kiadványok eladási listáin előkelő helyen szereplő Bob Dylan-életrajz szerzője, Jonah Lehrer le is mondott a *The New Yorker* szerkesztői tisztségéről, miután beismerte, hogy a könyvében szereplő Dylan-idézeteket részben meghamisította, részben kitalálta. Mint egy konkurens életrajzíró, Michael C. Moynihan kibogarászta, Lehrer hét szó szerinti citátuma közül három sehol másutt nem szerepel ilyen formában, egyet pedig teljesen kiemelték a kontextusból, hogy passzoljon az *Imagine*-hez. Merthogy a könyv címe *Imagine: How Creativity Works*; ami eleve erősen plágiumgyanús, elvégre John Lennon hasonló című számát egy szavazás az elmúlt század legnagyobb slágerének kiáltotta ki. Mint minden szövegvitában, itt is voltak mellébeszélések: Martin Scorsese dokumentumfilmjének (*No Direction Home*) vágatlan anyagából származnak-e a gyanús mondatok? A kiadó azonban eldöntötte a kérdést, és nagy bocsánatkérések közepette bevonta a könyv forgalomban lévő példányait. Az eladott kétszázezer példányt viszont (melyek egy része nyomtatott, másik része elektronikus formátum) kötve hiszem, hogy visszavásárolnák – bár az amerikai viszonyok között még ez sem kizárt.

Hihetetlen, de Robert Allen Zimmerman (így anyakönyvezték Dylant) még mindig csak a hetvenes évei elején jár, holott már Martin Luther Kinggel is lépett fel együtt, egyszer pedig lélekben Lee Harvey Oswald oldalára állt a meggyilkolt Kennedyvel szemben. A hajdani protesztoszongos ikon azóta szépen betagozódott az amerikai közösségi mítoszba, alkalomadtán Obama is szívesen látja a *Fehér Házban*. Bob Dylan (aki az egzaltált velszi költőtől, Dylan Marlais Thomastól kölcsönözte a művésznevét) mára egyszerre része a tengerentúli magas- és

popkultúrának; aminek legbiztosabb jele, hogy sorra születnek róla a regényes vagy monográfiászerű életrajzok. (Egyet még ő maga is elkövetett, *Krónikák* címmel.) Hogy persze költő volna-e vagy csak egy született dalszövegíró, afelől megoszlanak a vélemények. Textusai művésziileg túllépnek a csasztuskákon, funkciójukat tekintve azonban nem. Ha honfitársunk volna, talán arról énekelne, hogy lesz még magyar köztársaság; de bizonyára több zenei érzékkel, mint akik most teszik.

Mindez nem is igazán érdekes ahhoz képest, hogy egy kulturális közszereplő hitelessége mennyire közügy a tengerentúlon. Dylan tücsköt-bogarat összeírt és összenyilatkozott a hányatott évtizedek során, mégis lényeges, hogy amit idéznek tőle, az valóban az ő szürkeállományából származik-e. A plágiumbotrány persze nem független a szellemi alkotások jogvédelmének amerikai kultuszától sem; az ilyesmit mifelénk egyelőre inkább tudományos dolgozatok esetében kezdik komolyan venni. Ez a visszavont életrajz is ismeretterjesztő, non fiction mű, de aligha kétséges, hogy amerikai barátaink hasonló eréllyel lépnek fel a szépirodalmi kölcsönzésekkel és hamisításokkal szemben is.

Erről meg a mi Esterházy Péterünk jut az eszembe: mi van az ő szerzői jogi pereivel? Annyi mindenben olyan kiváló hírkövető a honi média, ezt meg valahogy immár két éve hanyagolja. Akkortájt arról is cikkeztek, hogy Sigfrid Gauch német író szerint az Egyesült Államokban több amerikai író is szerzői jogi pert indított a *Harmonia Caelestis* ellen. Gauch a regény német kiadása miatt kapta fel a vizet, mivel Esterházy egy teljes fejezetet átemelt az ő 1979-es *Vaterspuren* (*Apanyomok*) című regényéből. A fordító Mora Terézia egy az egyben átvette az eredeti textust, hogy megőrizze a vendégsszöveg eltérő stílusjegyeit. A magyar kiadásból (ellentétben a *Bevezetés a szépirodalomba* című kompilációval, ahol ömlesztett névsor szerepel a megcsapolt szerzőkről) hiányoznak a megjelölt források, ám a külhoni kiadások végén olvasható egy válogatás-

lista az idézett szerzők nevével, köztük több tucatnyi magyar író társáé. Egyes források szerint száznyolcvanöt író művét érintette a kreatív kölcsönvétel – Ernst Jünger-től mindjárt huszonhárom oldalnyi sikerült hasznosítani. Az egyik kárvalott, Josef Haslinger szerint a vendégszövegek beillesztésénél minima moralia volna a forrás feltüntetése, a *Berlin Verlag* képviselője szerint azonban Haslingernek meg a többi akadémikuskodónak inkább köszönetet kellene mondania, hogy a páratlanul eredeti *Harmonia Caelestis* forrásmunkajegyzéke ingyenreklámként szolgált a felhasznált művek számára. Lothar Müller, a *Süddeutsche Zeitung* irodalomkritikusa szerint a *Harmonia Caelestis*-ben hosszabb passzusokkal szereplő írók joggal tarthatnának arányos részre igényt Esterházy bevételeiből, ám talpraesett írónk ezt egy német talk-show-ban azzal hárította el, hogy a kiválogatott szövegeket egy új, általa kreált kontextusba helyezte, így most már stip-stop, minden az övé az idők végezetéig.

Ha eltekintünk a tekintélyelvűség ingatag érvétől, az eljárásra csupán az a nemkülönben ingatag indok marad, hogy a posztmodern irodalomban már nem számít a szerző, csak a szöveg. Akkor viszont nem szabad szerzőt kiírni a borítóra, szerzői jogdíjat felvenni, felolvasás címén külföldi magyar intézetekben haknizni. Meg elvenni a pénzt, paripát, fegyvert azoktól a szerényebb alkotóktól, akiknek a goethei értelemben nem sok eredeti gondolatuk van, de olykor mégiscsak akad. S mit tapasztalnak: még némi lekezelő ingyenreklámban sem részesülnek a leleményes kontextuskreáló részéről. Emiatt pedig előbb-utóbb jön a blamázs: a porzó agyú németek meg a fantáziátlan amcsik a szellemi magántulajdon szentségére hivatkozva szétperelik a babérkoszorús írófejedelmet, a kiadók pedig visszavonják a forgalomban lévő példányokat, akárcsak a grémiumok a díjaikat.

Ehhez képest csak a kisebb baj, hogy Bob Dylantól mindig lehet idézni, de Esterházytól teljes biztonsággal soha.

Késleltetett teher

2012. augusztus 25.

Megnyugtattak a hivatalosságok: 2025-ig még biztosan nem omlik össze a magyar nyugdíjrendszer. Nyugalmam csupán virtuális: ha megérem, nagyjából akkortájt mehetek nyugdíjba. A nyugdíjrendszer tucatnyi évvel való további fenntarthatósága számomra tehát annyit jelent, hogy ha lesz addig legális munkám és adózott keresetem, akkor egész aktív életszakaszomban garantáltan vonják majd tőlem a nyugdíjjárulékot. Ha éppen akkor omlik össze a szisztéma, amikor a markomat tartanám a megszolgált jussomért, én csináltam a XXI. század legrosszabb Kárpát-medencei üzletét – rosszabbat, mint bármely utánam következő évjárat. De osztoznak a hoppon maradásban az időben előttem járók is – e tekintetben messzeemenően demokratikus lesz a córesh.

A nyugdíjrendszer persze még elvegetálhat néhány további évtizedig, legfeljebb majd valami szociális jegyrendszer, egészségügyi szeretetszolgálat formáját ölti. Semmiképp sem megszolgált jog lesz, hanem valami, ami adható. Ha ez eltartottak túlzott többségbe kerülnek az eltartókkal szemben, nem indokolhatóak sokáig a demokrácia átmeneti vívmányai, például az általános választójog sem – jobb, ha szoktatjuk magunkat a gondolathoz. Az új törvényeket a korábbi formájában fenntarthatatlan rendszert megöröklő aktív nemzedékek írják majd, a valós erőviszonyok, s nem holmi elvont üdvtanok szerint, amelyek a gyarmatosításból, más kontinensek kizsákmányolásából fakadó relatív jóléten alapultak. Ha a kereszténységet a magasságos unió belepakolta volna a kontinentális alkotmányba, legalább arra volna garancia, hogy a generációs érdekütközést az újabb, sarokba szorított, kész helyzet elé állított nemzedékek nem a „sokan voltunk” kipróbált ethoszával próbálják majd feloldani.

Holott egész eddigi életünkben úgy tudtuk, hogy (mi, mai ötvenévesek) a demográfiai hullámvölgy szülöttei vagyunk. Állítólag könnyebben juthattunk be még a szűkkeblű kádárizmus egyetemeire is – nekem például gyors egymásutánban a természettudományi és a bölcsészkarra is sikerült. Tizenöt éve kis megszakításokkal ez az ereszítés dirigálja az országot is. Generációs számításainkat az a prózai tény húzta át, hogy az utánunk sorjázó fél- és negyedgenerációk már nemcsak házasodni nem óhajtottak olyan intenzitással, mint mi, hanem reprodukálódni sem. Jöttek a negyvenévesen is a mamánál dekkoló srácok és önmegvalósító szingli lányok, akiknek egy része (ha tehetős férjre tett szert) aktív orvosi segédlettel akkor hozta világra elsőszülöttjét, amikor más korbéli nők a második vagy harmadik gyermeküket. Egész korosztály maradt ki a szociális láncból, miközben a gyermeket nem vállaló felvilágosult individualisták fel vannak háborodva, hogy őket esetleg nem tartják el életfogytiglan az általuk elképzelt színvonalon, jöllehet a járulékot a mindenkori rezsimek és kormányok módszeresen vonták tőlük. E kollektív felháborodásban osztoznak az adócsalók és az offshore bajnokai is: érthetetlen a bizakodásuk, hogy a harácsoló, kifordított globalizmusban definíció szerint lehetetlennek tartják a vagyonokat újraosztó, optimalizáló szociális revolúciókat. Nem, a történelem korántsem ért véget; s ahogy elnézem, nem is fog soha.

Mindez nem magyar sajátosság, hanem az európai modernséghez való felzárkózásunk eredménye. A szélsőséges liberalizmus villámcsapásszerű győzelme, majd törvényszerű verecsége idegen mintájú diktatúrából ocsúdó társadalmunkban is a lehető legrosszabb forgatókönyvet eredményezte. Egyetlen bűnünk van: hogy a szabadságot az egyén, s nem a közösség szabadságaként értelmeztük. Az individuum megvalósíthatja önmagát, s még akár úgy is érezheti, hogy boldogságközele állapotba jutott – ám ha nem ágyazódik be a generációk láncolatába, mégoly fényesre csiszolt, hosszú és gazdag élete is hiábavaló

és értéktelen. Az emberi létezés hosszú évezredek óta a család és a nemzetség (pár évszázadnyi távlatban egy nagyobb egység: a nemzet) keretei között zajlik – a modernitás saját dugájába dől, ha ezeket gögösen és óvatlanul felülírja. Már a nemzeti nagyságrend is temérdek viszályt és érdekkonfliktust szült – a globális lépték tehát valószínűleg az önfelszámolásig életképtelen. Az embert a különbözés és a verseny tette emberré – ha ezt kiiktatják (és roppant felvilágosultan a krisztusi szeretet lehetőségétől is megfosztják), óhatatlanul visszasüllyed az állati világba. Lehet, hogy akkurátus világtrösztök ideig-óráig nagyokat kaszálnak még, s törpe minoritások hidrogénbombák nélkül, pusztá pénzügyi machinációkkal is képesek lesznek megkaparintani az abszolút világuralmat – triumfálásuk azonban röpké és talmi lesz: épp az emberi lény ama sajátosságait iktatja ki, ami miatt a Teremtés a figyelmére méltatta.

A Genézis ócska plagizátora(i)ként jómagam (jómagunk) három utódot állítottam (állítottunk) magam (magunk) helyett. Tudom, ez nem érdem, inkább isteni kegyelem. Remek emberek: nem kétséges, hogy megállják a helyüket, holott a körülmények talán még annál is mostohábbak lesznek, mint ami nekünk adatott. Tudom azt is, hogy sokan önhibájukon kívül nem részesülhetnek a családalapítás, a gyermeknevelés örömeiben. E világra csalogatott fiúkkal-lányokkal szemben mégis csalárdságnak érzem a nyugatosodó magyarság demográfiai árulását: sokkal többet rakunk a vállukra, mint amit esetleg elviselni képesek. Mire megkapják az országot, kizsigereltük és eladásítottuk azt, és ha kérdik majd, mire vittük, legfeljebb annyit mondhatunk: legalább megpróbáltuk működképessé reparálni azt a demokráciát, amit mások mindenféle meggon-dolásból annak hazudtak. Mégis aránytalanul sokan neheze-dünk majd rájuk. Jó volna, ha legalább annyit mondhatnánk nekik: keresztényi módon bocsássatok meg nekünk, elvégre egy alomból valók vagyunk.

Magyarok.

Méz, méz, méz

2012. szeptember 8.

Lehet-e jelenidejű a mítosz? A XXI. század embere szerint nem: a mitikus idők valamikor máskor, az elfolyó időben voltak, manapság már nincs mód megélni őket, legfeljebb emlékezni rájuk. A kérdéskör egyik jeles szakértője, Tornai József, aki három-négy kontinens verses mítoszait magyaráította, markáns különbséget tesz a természeti népek teremtésének és például a hazai népdalkincs között: előbbieket a dolgok megnevezésének pillanatát rögzítik, akár csak *Mózes első könyve*; utóbbiban viszont csak a nyomelemei vannak jelen az őshitnek, hiszen ahol ezek a népdalok fennmaradtak és tenyésztek, az immár egy teológiailag rendezett világ volt.

Egy másik, ugyancsak a fecsegő felszín alá tekintő írónk, Szakonyi Károly nem tudott belenyugodni a modern kor mítosztalanodásába: *Kinek a szigetei?* címmel egész novellaciklust szentelt az ókori mediterrán szellem „átmenekítésének”. Az irodalomtudós Szörényi László úgy vélekedett, hogy e mítoszok újjáteremtéséhez Szakonyi azért épp Szent Pált hívja segítségül (őrá utal a kötet egyik újszövetségi mottója), mert a térítő ősatya szigetein a keresztény páncél alatt titkon továbbélt a pogány görög hiedelemvilág. Másodkézből való kultúrélmények alapján ez a sejtés nehezen igazolható – meggyőzőbb és célravezetőbb lehet a személyes tapasztalat. Szörényi mindjárt két helyszínt is ajánl a kísérlethez. *Lukács evangéliumában*, az *Apostolok cselekedeteiben* Pál apostol a palesztinai Caesareából indul Rómába, és Melita szigeténél szenved hajótörést. Melite görögül mézet jelent, a szakrális tisztességre pedig két *Földközi-tengeri* sziget is pályázik: Málta, illetve adriai vetélytársa – olaszul Meleda, horvátul Mljet. A máltai lovagok a keresztény hitbéli propagandában is jeleskedtek, hamar búcsújáróhelyet csináltak az apostoli szerencsétlenségből, s utódaik ma is pontosan meg tudják

mutatni a szóban forgó zátonyt. Magam is meggyőződhettem róla: aki a máltai szigetcsoporton jár, annak semmi kétsége nem lehet a bibliai történet hitelességét illetően.

Egészen addig, míg a jószerencséje el nem kalauzolja Mljet-re. A közeli dubrovniki egyetem professzora, a lelkes hajós, Antun Ničetić szerint akkoriban, megfelelő széljárás és tengeri áramlatok híján, a bibliai leírás szerint nem lehetett a mai Izrael területéről Máltára vitorlázni. Azonkívül Mljet szigetén feltártak egy közel-keleti szimbólumokkal bíró ókeresztény bazilikát is, amely Szent Pál nevét viselte. A legfőbb érv azonban Bíborbanszületett Konstantin munkája 950 tájáról, aki a magyarok európai térfoglalásáról is megemlékező munkájában a földrajzi vitában egyértelműen Mljet mellett teszi le a voksát.

Ha az elsüllyedt mítoszok nyomába eredünk, Mljet kétségkívül paradicsomi miliő. A horvát szigetvilág nyolcadik legnagyobb, s egyben legnaposabb szigete: a legdélibb és a legkeletibb. A Pelješac-félszigettől három-négy kilométeres tengerszoros választja el, manapság naponta ötször jár oda-vissza az autókat is átfuvarozó kompjárat. A száz négyzetkilométer nagy részét ma is fenyőerdő fedi, hiperaktív kabócákkal – nem csoda, ha a legtekintélyesebb foglalkozás errefelé épp a tűzoltóké. A sziget különlegessége az a nemzeti park, amely egy beltenger-rendszer – egy kisebb és egy nagyobb tó – köré szerveződik. A nagyobbik tó piciny szigete Szűz Máriáról van elnevezve; rajta ősi bencés kolostor. Valaha a szerzetesek csatornát ástak a tótól a tengerig, az édesvíz helyére sós víz nyomult, az addigi élővilág kipusztult. A második ökológiai katasztrófa akkor következett be, amikor a túlszaporodott kígyópopulációnak üzentek hadat a szigetlakók. Ragadozó macskaféléket, mangusztákat telepítettek be a cél érdekében, s habár ezek valóban kiirtották a kígyókat, táplálék híján a madárvilágot kezdték tizedelni, különös tekintettel a tojásokra. (Érdekes, hogy ez szakasztott így történt Máltán is, csak ott még a behurcolt nyulak is elszaporodtak, mint Ausztráliában.)

Mljeten a rómaiak is hagytak épületeket maguk után, például Polačében, ahol a kis szigeti főútvonal az ódon tornyok közt vezet át, a szűkös tengerparti úton pedig vissza kell tolatni, ha autó jön szembe. A sziget római meghódoltatását az alexandriai görög történetíró, Appianosz írja le, aki szerint Augustus császár elrendelte a főváros, Mellitus lerombolását, bosszúból az illír kalózok támadásai miatt. Ám a szigetlakók a „római” Szent Pál mellett mégis egy híres görögért versengenek a leghevesebben. Babino Poljéből kőkerítéses mediterrán kertek között, majd bozótba vágott kőösvényen araszolva egészen megközelíthető Odüsszeusz tengerparti barlangja is, ahol a leleményes hajós – a mítoszt a valósággal ötvöző utódok szerint – hosszú éveket töltött Kalüpszó nimfa erotikus fogásában. (Jellemző, hogy Szent Pál mindössze három hónapig imádkozott, hálát adva a könyörületes Istennek, miután partra vetődött Saplunara homokos fövényén. Igaz, emiatt – 1850-től 1920-ig – hetven éven át szerepelt a megyei pecséteken.) Logikus, hogy a festői Pomenában Odüsszeuszról nevezzék el a sziget legnagyobb szállodáját is, amelynek kikötőjébe naponta akár három-négy nagyobb hajó is „leparkol” éjszakára: ilyenkor egymás fedélzetén át lehet kijutni a parti halvendéglőkbe.

Mióta a görög válság elbátortalanítja a tengerentúli turisták egy részét, a horvát idegenforgalom ügyesen benyomult a keletkező részbe: nemcsak mediterrán romantikát kínál, de hamisítatlan odüsszeuszi élményeket is. Egész autóbusznyi amerikaival is össze lehet futni. Nemcsak a természet és a történelem van itt megkapó harmóniában (rangrejtett politikusok családi üdüléseihez akár hajnali halászatokat is szerveznek a lelkes helyiek, bár a zsákmányt nem tudják garantálni), hanem a mítosz is tetten érhető. Méz, méz, méz, termett méz.

Szennyezett felületek

2012. szeptember 22.

Böki, Byno, EightySeven, Fat Heat, Fork, GG, Gunman, Hepi, Hoek, Kast, Master 84, Mega One, Mer 7, Mr. Zero, Nikon One, Obie One, Otrub, Riog 86, Robe, Sior. Nem örültem meg, nem keresek nevet ismeretlen távoli kisbolygóknak, és technózene-kart sem akarok alapítani. Ezt a listát egy falfirka-művészeti performansz műsorából másoltam ki, amelyet április végén rendeztek az Árkád Plázában. A versenyt amerikai mód-ra Graffiti Jam elnevezéssel hirdették meg, és „Magyarország húsz kiváló és elismert graffitiművészt” invitálták meg rá. Az organizátor a Szeretem Budapestet mozgalom volt, amely város-építészeti álmai mellett ezek szerint szíven viseli a „street art” fővárosi felvirágoztatását is. Az egész napos happening előze-nére zajlott: a hiphop, dubstep és a freestyle rap szolgáltatta a talpalávalót, illetve a fílinget a kreatív festékszóráshoz.

A tavaszi rendezvény a minap kapott új fénytörést, amikor a Szeretem Budapestet mozgalom 1,1 millió forint értékben elekt-ronikai eszközöket (fényképezőgépet és laptopot), valamint ötmillió forintos támogatást ajánlott fel a Budapesti Rendőr-fő-kapitányságnak a falfirkák és a vadplakátolás visszaszorítására, a „street art”-osok elfogásának költségeire. Az ajándékozási szerződést egyhangúlag már jóvá is hagyta a fővárosi közgyű-lés. Első blikkre úgy vélhetnénk, a szóban forgó városvédő mozgalom tudathasadással küzd: egyrészt bajnokságot hirdet és finanszíroz az utca szprémművészeinek, másrészt szeretné rács mögött tudni őket. A kettő azonban nincs ellentmondás-ban. Még akkor sem, ha az előző főpolgármester álnaivitását idézi az akció: a firkálók a sajtószabadság öntörvényű gerillái, ezért próbáljunk meg nekik központi falfelületeket felajánlani, hogy kifejezhessék és megvalósíthassák magukat. A jelenlegi főpolgármester már a kampányaiban sem értett egyet azzal,

hogy a középületeket, hidakat, vonatszerelvényeket s újabban metrókocsikat telerondító úrigyerekek (ne feledjük: a festékszórás drága mulatság, nem kifejezetten proletár időtöltés) valamiféle értéket hoznának létre. Egy aluljáró összefirkált falaira mutatva kijelentette, hogy ez nem kulturális, hanem jogi kérdés. Némi logikai bakugrással a graffitizést liberális népművészetnek nevezte, egyúttal el is helyezve a politikai palettán. A most megajándékozott rendőrség adataira hivatkozva pedig úgy becsülte, hogy a graffitiket néhány százan készítik, s közülük csak néhány tucatnyian tömegesen – ha őket kézrekerítik, több száz kártételért is felelősségre lehet vonni egy-egy rongálót. A főváros első embere jelölt korában egy Bartók Béla úti műemlékházon be is mutatta a sajtónak, milyen nehéz eltávolítani a graffitis rajzokat. Erre a vadplakát- és falfirka-mentesítési programra a *Fővárosi Közterület-fenntartó Zrt.* tavaly 125 millió forint többletforrást kapott a budapesti közgyűléstől; ehhez képest a mostani öt-hat millió csak aprópénz. A statisztika szerint százezer négyzetmétert szabadítottak meg a kéretlen firkáktól, a megtisztított épületek száma meghaladta a háromezer-hétszázat.

Az áprilisi rendezvény is mutatja azonban: a graffiti mégsem egyszerűen jogi kérdés. Igaz, nem is tisztán művészeti, hiszen az „alkotók” jobbára azért használnak művésznevet, hogy a hatóság ne érhesse utol őket. A graffitizők nagy része semmilyen képzőművészeti tehetséggel nem rendelkezik – csupán a névjegyét akarja otthagyni, mint az a notórius osztrák a Monarchiából, aki mindenhová felírta a monogramját, és mikor a császár audienciára hívta, hogy megrója rossz szokásáért, titkon a császári asztalba is bevészte nevének kezdőbetűit. De még félelmetesebb azoknak a motivációjuk, akik területet védenek: festékszóróval „vizelik körbe” a birodalmukat, az állatvilágból véve a mintát. Alkotóművész kevés van köztük – talán az a húsz, akiről szó volt. Ha a graffiti csekély részben művészet, akkor is ellenművészet, amely a fennálló rend és nem a fennál-

ló értékrend ellen tör. (Egyesek szerint a pluralizmus korában nincs is olyan; tehát lázadni is bonyolultabb ellene.) A lázadás sajátos formája a szocializmusban az volt, hogy lopjunk el mindent a közösből, amit csak lehet; a kapitalizmusban meg az, hogy tegyük tönkre vizuálisan, mert egy virtuális világban a rebellio is virtuális. A „haladó” emberiség kinőtt a géprombólásból, a terrorista kisebbségnek engedte át a robbantgatásokat, de tolerálja a nyilvános felületek szennyezését. Tipikus az az internetes karikatúra, amelyen hivatalos emberek graffitivel ellenes kampányban eltakarítják az altamirai barlangrajzokat. Értsd: a rend nevében eltörlik a kultúrát.

Ha ez kultúra, akkor a szennyezett felületek kultúrája letünk. Ennek „művészei” az önbeteljesítő jóslatok mesterei: mivel piszkosnak látják a társadalmat, amelyben élnek, bepiszkolják a felületeit, s ettől valóban mindenki piszokban lesz kénytelen élni. Ez a szennyezés más felületeket is megtámadott: elsősorban a szabadság feltételezett mezejét, a világhálót; de emlíhetném az emberi testet is. Egy emberöltővel ezelőtt az emberi bőrbe égetett tetoválás még a börtönök szubkultúrájához tartozott – mára a szennyezés általános terepe. Esetleges életek a visszavonhatatlanság kísértésével kacérkodnak – s ezeket még nem is olyan könnyű letörölni, mint a házfalakról a graffitiket. A szabadság eszközei a meghatározottság jegyévé válnak, s ráerőszakolva magukat másokra egyúttal a szabadság korlátozójává. A graffitik többsége még eltüntethető, orvosi bravúrokkal a tetkók némelyike is, az elszennyezett internetről viszont semmi az égvilágon. Lehetetlenné válik az újramezdés, s ellehetetlenül az egyetlen isteni adomány, amelyért érdemes volt emberként a világra jönnünk: hogy korrekcióra való képességgel, szabad akarattal születünk.

Bolondok bolygója

2012. október 6.

Perceken belül kihirdetik Stockholmban a 2012-es Nobel-díjasokat – érthető, hogy a *Harvard Egyetemen* celebrált IgNobel-díjkiosztóval próbálták az európai eseményt beelőzni, hogy figyeljenek „a bolondok Nobel-díjára” is. A fosztóképzős IgNobel olyan a Nobelnek, mint az *Arany Málna* az Oscarnak: utóbbi nem a legjobb, hanem a legcsapnivalóbb filmes teljesítményekért jár Amerikában. Németül, angolul az „ignoble” méltatlant, nemtelent jelent, így az „elismerés” a szórakoztatóan fölösleges kutatásokat állítja pellengérre. A koreográfiához hozzátartozik a rituális papírrepülő-dobálás, ám ez nem is olyan nagy bolondság ahhoz képest, hogy az autóversenyzők meg kényszeresen óriáspezsgőkkel locsolkodnak.

Idén már huszonkettedszer adták át a díjakat azoknak, akik hajlandók átvenni. Két japán feltaláló például revolverként használható beszéd-összezavarót konstruált, mert bosszantotta őket a sok kolléga a konferenciákon, akik rendre túllépik a rendelkezésre álló időkeretet. Ha az elmés szerkezetet ráírnyítják valakire, néhány ezredmásodperces késleltetéssel megismétli az elhangzottakat, s szónok legyen a talpán, aki képes ezzel a visszhangeffektussal tartósan dacolni. Egy másik kutatócsoport a lófarokra ható fizikai erőket tanulmányozta: milyen sebességgel érdemes a hölgyeknek rázniuk a fejüket, hogy igazóan himbálózzon a copfjuk. Békedíjat orosz történelem apró gyémántokká való átalakításáért lehetett kiérdemelni, kémiai díjat meg azért, hogy egy svéd kisvárosban miért lett zöld az emberek haja. Francia kutatók azért tanulmányozták a bélgázokat, hogy béltükrözés során a betegek szét ne robbanjanak. Egy amerikai társaság viszont a döglött lazacok agytevékenységét vizsgálta. (Szerintük van ilyen, bár belül a statisztikai hibahatáron.) Kiderült, hogy a csimpánzok nemcsak arcról,

hanem hátsó fertályról is képesek felismerni egymást. Érdekes kérdésfelvetés volt az is, hogy balra dőlve miért látszik kisebbnek az Eiffel-torony, vagy hogy miért lötyögtetjük ki a kávé, ha nekiindulunk a csészével.

Miután jól kikacarásztuk magunkat, idézzük fel a kollektív tapasztalatot, hogy a legtöbb felfedezéshez a véletlen segítette az embert. A felsorolt antidíjak mögött olykor nem is olyan nagy ostobaság húzódik meg. A döglött lazac agyhullámai persze védhetetlenek (bár hasznos mellékinformáció, hogy milyen csodákra képes a statisztika) – az viszont egy magyar kisvárosban sem volna érdektelen dilemma, hogy vajon miféle környezeti hatástól zöldül be az emberek haja. A kabarékon edzett médiafogyasztó hajlamos humorosnak tartani az altesti vonatkozásokat is, de aki tényleg a bélgázoktól szenved, feltehetően nem szakad meg a röhögéstől. A lófarok röppályája tűnhet ugyan fölöslegesnek (a csábítást iparaggá növesztő divatvilágnak erről is más a véleménye), ám a csimpánzok fenéktérképe végképp nem érdektelen annak a felmérésnek az ismeretében, hogy a női partnerválasztásban igenis döntő szerepet játszhat a formás férfihátsó. A beszéd-összszavaró készüléket képzeljük csak el egy pillanatra választási nagygyűléseken ellenérdekű felek kampányfegyvereként; s a kávélötyögtető gondolatmenet sem olyan öncélú, ha tudjuk, mekkora gond a folyékony üzemanyagot használó rakéták folyadékdinamikája. A balra dőlő Eiffel-torony sem annyira a párizsi panorámáról, mint az aszimmetrikus emberi agyról szólhat.

Ennyire esetleges volna az idei lista? A kontrollért átfésültem a kétezres évek díjazott projektjeit. Vannak valóban haszontalan kísérletek. Miért nem borulnak föl az állapotos nők? A kutyabolhák magasabbra ugranak a macskabolháknál. A patkányok képtelenek különbséget tenni a visszafelé beszélt holland és japán nyelv között. A kardnyelés mellékhatásai. A lepedők ráncolódásának tudományos leírása. A harkályok nem kapnak

fejfájást. A ganajtúróbogár válogatós. Az ultrahang sebessége Cheddar-sajtban a hőmérséklet függvényében. A nőstény maláriaszúnyogot ugyanúgy vonzza a limburgi sajt szaga, mint az emberi lábé. Kutyahere-protézis három méretben. A Csillagok háborúját néző sáskák agytevékenysége. Szörpben vagy vízben úszhatunk-e gyorsabban? A hulahoppkarika dinamikája. A heringek szellentés útján kommunikálnak. A birka különböző felszíneken való elvontatásához szükséges erők analízise. A farmokon élő struccok udvarlási szokásai az emberek irányába. Az emberi köldökszösz. Az indiai elefántok teljes felszínének becslése. Az emberek elhalasztják halálukat, ha kevesebb lesz a fizetendő örökösödési adó. A fekete lyuk mint a pokol ideális helye. A kerék és a paróka szabadalmaztatása. Ebihalak összehasonlítása ízük alapján. Ezekből úgy tűnik: ez tényleg egy bolond bolygó.

Akadnak viszont kivételek. (Zárójelben az értelmes alkalmazás.) A teli vagy az üres sörösüveg törik-e könnyebben? (Koponyakutatás.) Gázmaszkká alakítható melltartó. (Bunker, légópince.) Mesterséges gyémánt tequilából. (Szellemesebb, mint töltényből.) Miként zavarhatja össze egy tatu járkálása egy régészeti feltárás leletanyagát? (Nem tatuval lehet valós probléma.) A drága placebo hatékonyabb az olcsó placebónál. (Emberi psziché.) A bártáncosnők ovulációjuk idején több pénzt keresnek. (Termékenységí rítus.) A kóla spermapusztító hatása. (Fogyasztói társadalom.) Vaníliaaroma tehéntrágyából. (Élelmiszervegyszer.)

De mennyire veszi ki a részét a magyar géniusz az IgNobel-ből? Nos, érdekelték voltunk ama felismerésben, hogy a nyálkagombák képesek eligazodni a labirintusokban, illetve a pingvinek ürítéskor fellépő végbélnyomásának megállapításában; ezt a guanó állagából és röppályájából számolták ki. De békédíjat kapott 1991-ben Teller Ede is a hidrogénbombáért és a csillagháborús tervért, mert örökre megváltoztatta képzeleteinket a békéről. Most tessék kacagni!

Matató ménkű

2012. október 20.

Ausztráliát kevésbé látszik sújtani a globális gazdasági krízis, mint más kontinenseket: tudósai például nem átallanak azzal szöszmötölni, hogy megfejtsek végre a gömbvillám titkát. A gömbvillám az ezoterikusok egyik kedvenc természeti jelensége, csakhogy – ellentétben a bujdokoló ufókkal – időről időre a nem ezoterikusok is találkoznak vele. Ráadásul nem is csak a modern kor válságtünetéről van szó – erre a legbeszédesebb bizonyíték, hogy a magyar népnyelv is izes terminus technicusszal illeti: matató ménkű. Mert ménkűnek ménkű, s ráadásul még matat is. (A kínaiak sokkal poétikusabban sárkánytűznek titulálják.) Abban megegyeznek a leírói, hogy az elektromos kisülés egy fajtája, általában tényleg gömbszerű, s hosszabb életű is a cikázó villámoknál: ráér például az emberi gyaloglás tempójában haladva lebegni, sőt (egyek esküvel megerősített tanúvallomások szerint) akár az ágy alá is begurulni. Volt, aki plazmagömbnek vélte; más meg mikrohullámú sugárzásnak, antianyagnak, sőt miniatűr fekete lyuknak; s akadt, aki a negyedik dimenzió bizonyítékát, a kísértetjárással rokon parajelenséget vagy az önégés okozóját fedezte fel benne. Nikola Teslának állítólag már az előző századfordulón sikerült laboratóriumi körülmények között véletlenül előállítania, ám ami nem ismételhető meg akármi-kor, az – megnyugtató módon – az akadémikus tudomány számára nem létezik.

Az ausztrálok szemlátomást elvetik a természetfeletti magyarázatokat, s igyekeznek a természettudományok határain belül maradni. Ennek egyik ismérve, hogy ha valóban fizikai jelenségről van szó, akkor annak feltétlenül létezik matematikai leírása. (Némelyik tetszetős gömbvillám-elmélettel épp az volt a gond, hogy szembement az energia- és töltésmegmara-

dás ismert törvényeivel. Mint legutóbb a fénysebességnél gyorsabbnak mért anyagi részecskék esete, amelyről idővel kiderült ugyan, hogy mérési hiba eredménye, a tudósvilág egy részében mégis megrendítette az einsteini relativitáselméletbe vetett hitet.) Az elektronfizikai egyenletek azt támasztják alá, hogy a gömbvillám létrejöttének feltételei az erősen ionizált levegő és a millió voltos feszültség. Hagyományos villámcsapás esetén ezek a feltételek fennállnak. A gömbvillámhoz azonban az ausztráliai elmélet szerint az is kell, hogy egymástól elszigetelt két térben, az egyik oldalon erősen ionizált, magas energiájú levegő keletkezzék, az általa gerjesztett elektromágneses mező pedig úgy hasson a túloldali tér molekuláira, hogy azok gömb alakban álljanak össze és süljenek ki. Ez ugyan nehezen képzelhető el (bár mindannyian láttunk már ablaküveget, az általa határolt két térrel: az egyik oldalán hideg van, a másikon meleg), matematikailag azonban lehetséges; már csak a laboratóriumi teszt hibázik.

Mindez meggyőződésem szerint csupán idő kérdése. A tudomány mindig akkor alkot nagyot, amikor képes egy lépéssel hátrébb lépni, hogy más perspektívából lássa ugyanazt a jelenséget; érzésem szerint ez a termékeny hátrálás megkezdődött. A platóni, newtoni és einsteini világ csak eleinte látszik feleselni egymással, később bekebelezi egyik a másikat. Mondják, az egész láncnak a végén Isten van, de erre egyelőre nincs laboratóriumi bizonyíték. Pedig logikus volna, hogy végeredményben a matató ménkűt is a Mennyei Ura teremtetten.

Jobbára akkor rendül meg a tudomány illúziója, amikor változik a perspektíva, vagy amikor elcsúsznak a konstansnak vélt laboratóriumi körülmények. A gömbvillám körüli évszázados hercehurca például azonnyomban értelmetlenné válhat, mihelyt felborulnak a mágneses tér törvényei. Oxfordi tudósok szerint vészes késésben van a mágneses pólusok felcserélődésének folyamata: miközben a geológia tanúsága szerint ennek a helycserének úgy negyedmillió évente le kell zajlania, most

immár nyolcszázezer éve sehol semmi. Igaz, a bolygót sarkai-
ból kiforgató XX. században az északi mágneses pólus „elmá-
szott” úgy ezerötszáz kilométert, meg a mágneses térerő is a
kilencven százalékára csökkent, ez azonban a pólusváltáshoz
képest csekélységnek mondható. Ebben a rendetlenségben
még az is bekövetkezhet, hogy a végén több kisebb pólusunk
marad, ami nemcsak az ismert, dichotómiára épült világrend-
nek vethet véget, de például a testünket alkotó anyagszerke-
zetnek is. Amikor pár éve a magyar politikum a hárompólusú
parlamenti mezővel kísérletezett, fából vaskarikának minősí-
tettem – most ünnepélyesen exkuzálom magam: nem léptem
elégé hátra a perspektívához.

A Marson például négymilliárd éve eltűnt a mágneses mező.
A világnak azért nem lett vége, de azóta szabadon tombol a
napszél, és a *Curiosity* marsjáró szerint sincs ott az a fene nagy
társasági élet. A mágneses mező nem csupán a vándormadá-
raknak létszükséglet a tájékozódáshoz, de a hiánya például
szépen kiépített digitális társadalmunkat is egyetlen pillanat
alatt az elektronikus kőkorszakba röpítené vissza. Az ember
csak addig filozofál a matematikailag leírható, de fizikailag
nem rekonstruálható gömbvillámon, amíg rá nem döbben,
hogy még azt sem képes eldönteni: most akkor drukkoljon-e
a mágnesespólus-cserének vagy sem? Hol van ehhez a globális
felmelegedés kicsinyes problémája vagy a hisztirohamokban
kitörő világgazdaság törvényeinek modellezése?

A mágneses mezőbe vetett ember lépten-nyomon azzal
kénytelen szembesülni: még mindig nem lépett elégé hátra,
hogy bármi érdemlegeset is megértsen létezésének titkaiból.
Szörnyű sejtelem vert bennem gyökeret: hátha ez a hibádzó
félmilliárd év valamiféle esély és haladék volt az ember számá-
ra az elhalasztott póluscserékkel? Hátha kísérletezett velünk
egy felsőbb akarat: miként tudunk élni az átmeneti kegyelem-
mel? Ha tudom a választ ezekre a kérdésekre, vágjon belém a
matató ménkű.

Olimpiai anomáliák

2012. november 3.

Disszonáns utószöngéje a londoni olimpia aranyfüstös magyar menetelésének a Dusev-Janics Natasa körüli botrány. A délvidéki Palánkán született, az ezredfordulón még a jugoszlávoknak ifúsági Európa-bajnokságot nyerő, majd Magyarországnak három olimpiai aranyat szerző kajakozónő bejelentette: a továbbiakban szerb színekben kíván versenyezni. Ez azért is pikáns, mert a bajnoknő születésére nézve szerbhorvát; bátyjai Horvátország égisze alatt sportolnak. A szakításból csúf elszámolási vita kerekedett, a nemzeti büszkeség zamatát még őrizgető hazai szurkolók százíze pedig óhatatlanul megkeseredett.

Mindig furcsállottam, mennyire toleráns a magyar lélek a honosítások dolgában, ha mi igazolunk válogatott sportolót (kézilabdázót Romániából vagy Kubából, focistát Ukrajnából): még a magyar kötődés léte vagy nemléte sem érdekes, a pusztá állampolgárság máris a „miénkké” avatja. Visszafelé már nem ilyen gördülékeny a folyamat; de például viszonylag könnyen elfogadja a váltást a közvélemény, ha az új állampolgárság házasság útján keletkezik. (Mert a szívnek, ugyebár, nem lehet parancsolni.) Ráadásul a honosítási iparágban mi csak szerényen kullogunk a gazdag nyugat-európai országok után, amelyek nemcsak „befogadóbbak” nálunk, hanem eleendő premizálást is tudnak társítani a mégoly csábító szírenhangok mellé.

Az olimpiai aranyak száma korunkban éppolyan nemzetek közötti értékmérő, mint például a Nobel-díjak számolgatása és mérítségkélése – noha az utóbbiakban nyilvánvalóan a világban elfoglalt gazdasági súly is mindinkább megmutatkozik. Egyre többen vélik úgy, hogy az előbbieken is: mindent összevéve a szegény népek és nemzetek a sportban is egyre kevésbé tudnak

„labdába rúgni”. Mégis itt van még mindig a legtöbb esély a nyomasztó erőviszonyok váratlan felülírására: a meglepetésre, a bravúrra, a hősiességre. Merthogy az a bizonyos labda kerek – sosem tudni, ott és akkor épp merre pattan. Az olimpiához ráadásul a békés versengés képzelete is társul: a modern világ szinte töretlenül megőrizte az ókorból a háborús kultúra tradícióját, de csak százegynéhány éve csodálkozott rá ismét a béke kultúrájára. Ezt aztán kissé túl is hajtotta: az olimpiai eszme nemességétől eltelve ezért fogalmazódhattak meg olyan markáns vélemények a világhálón, hogy a Dusev-Janics-féle hercehurca nemcsak a sportszerűséget nélkülözi, de az ókori görögség olimpiaeszményével is szembe megy.

Nos, az a gyanúm, hogy Coubertin báróék nemcsak jó munkát végeztek annak idején az akkori kultúrállamok közvéleményének meggyúrásakor, hanem picit túl is lőttek a célon. Olyan ideális előképet vázoltak fel ugyanis a mozgalmukhoz, amely enyhén szólva megszépíti a tizenkét évszázados (!) ókori gyakorlatot, amelyhez még a négyéves olimpiászokban mérő időszámításukat is igazították. A mi nyúlfarknyi újkori olimpiai sztorink az előzményhez képest elenyésző: huszonháromnál tartunk a sorszámozásban, de hármat nem rendeztek meg világháborúk miatt, s nem igazán tudunk mit kezdeni a téli versenyekkel meg az 1906-os jubileumi pánhellén olimpiával sem. Mindazonáltal semmi új nincs az olimposzi nap alatt.

A kereken századik olimpián például az ephesziosziak kétszáz drachmát fizettek a hosszútávfutás krétai illetőségű győztesének, hogy epheszioszinak vallja magát. Ez a gyakorlat annyival rosszabb a mai honosításnál, hogy már kockázatot sem vállal: eleve a bajnokot igazolja le. De jócskán történt egyéb olimpiai anomália is. Ha már egy bajnoknőtől indultunk ki: a versenyzők közül nemcsak a rabszolgákat rekesztették ki (az elindulásnak feltétele volt a szabad státus meg a feddhetetlen jellem, vagyis a büntetlen előélet), hanem a nőket is. Utóbbiakat a Zeusznak ajánlott olimpiák helyett a Héra-játékokra

száműzték, s csak 160 méteres síkfutásban versenyezhettek három korosztályban. A 98. ókori olimpián, Krisztus előtt 388-ban egy hölgy, bizonyos Phereniké, legalább nézőként, férfinak öltözve mégis beóvakodott a férfiúi versenyekre, mert a fia bajnokesélyes volt. Mikor a fiú győzött és az anya magáról megfélemlkezve ünnepelni kezdett, ezzel elárulta magát. Csak azért nem végezték ki, mert a családja olimpiai dinasztíának számított: az apja Diagorász, a kor Papp Lacija volt, s már öt győztest tudott a família felmutatni. Jellemző, hogy az első női olimpiai bajnok már csak a hanyatló időkben, a kocsiversenyek kategóriájában kapott koszorút: mégpedig ez Küniszkának, a spártai királylánynak járt, mivel nem a hajtót jutalmazták, hanem a fogat tulajdonosát. (E tekintetben csak részben mondható a *Forma-1-es* cirkusz előképének.)

Ami a honosítást illeti, Róma sem mutatott túlzott önkoraltozást: a diktátor Sulla a 175. olimpiára összegyűlt versenyzőket (Krisztus előtt 80-ban) összeszedte és Rómába vitette – így akkor minden bajnokot rómainak könyveltek el. Ez azonban kismiska volt Néró császár húzásához képest, aki a 211. olimpián biztosra akart menni, és tízes fogattal vágott neki a kocsiversenynek. Persze kizuhant és úgy kellett visszarakni, de a hellén bírák méltányosságból – kreatívan megváltoztatva a szabályokat – neki ítelték a koszorút. (Már sejtjük a Sacha Baron Cohen-filmszatíra híres jelenetének forrásvidékét: a szakállas diktátor úgy nyeri a futóversenyt, hogy lábába lö egy vetélytársnak és előzékenyen elébe hozzák a célszalagot.) A görög bírák jutalma római polgárjog volt, s ezzel a hajdani híres megvesztegethetetlenek körülbelül ki is végezték az olimpiai játékokat, amelyeket elhúzódó vegetálás után Theodosius császár volt aztán kénytelen végképp betiltani. Mint utóbb kiderült, több mint másfél évezredre.

Szóval bármennyire csodáljuk is a vonatkozó pindaroszi ódákat, azért az ókori elődök sem mindig voltak azok a feddhetetlen sportemberek...

Elérhetetlen ég

2012. november 17.

Kegyetlen dolog elsőgenerációs értelmiséginek lenni. Minden bizonnyal nem kegyelmi állapot sokadgenerációsként sem ne kívágni e rögs útnek, de legalább kevesebb a szöszölés messianisztikus indíttatással, ideologikus csoportidentitással, egyéni karriervágyon túlmutató küldetéstudattal. A huszadik században a paraszt- vagy munkásivadék (nevezték bár a fennálló rezsimit képmutató módon proletárdiktatúrának, s emlegették bár a munkásosztállyal szövetséges parasztságot) nemcsak hendikeppel indult a tudós- vagy művészpályákra, hanem egyenesen terra incognita volt, ahová tévedt. Azért ennyi a személyes tragédia, a kisiklott és félbemaradt élet, az illúzió és az árulás. Az istenadta nép a politikáról mindig tudni vélte, hogy úri huncutság, márpedig a politika ebben a tovatűnt vérgőzös száz évben – a döglődő Monarchiától az ilyen-olyan színezetű terrorokon, világmegváltást ígérő diktatúrákon, faji vagy osztályalapon kiválasztódott eliteken át a hazugság mocsarába cölöpöt verő szocializmusig és globálkapitalizmusig – mindent átítatott. Úgy érkeztünk meg a XXI. századba, s úgy téblábolunk mind terjedelmesebb fehér foltjain, hogy szemernyivel sem lettünk lényeglátóbbak és tapasztaltabbak. S mindebben vélhetőleg nem mi vagyunk a vétkesek.

Az elsőgenerációs értelmiségnek akkora a sokkadagja, amelyet elviselni kénytelen, hogy a rendelleneset is rendszerszerűnek érzi. Nincs elkényeztetve, nincs összehasonlítási alapja, ha jogait vagy lehetőségeit vészesen csorbítják. A terep egyébként is túl ingoványos: ezen az égtájon a szokottnál is több a rendszerváltozás, szisztémává válik a bizonytalan jövőkép. Még az is kétséges, hogy garantált-e a társadalmi átjárhatóság: egy adott korban értelmezhető-e egyáltalán az elsőgenerációs értelmiség. Ez ugyanis olyan emberfajta, akit olykor idegen test-

ként értelmez a befogadó közeg, és megpróbálja rövid úton kivetni magából. Feltörekvő őstehetség legyen a talpán, aki mégis képes megkapaszkodni ilyen ellenséges miliőben.

A most hetvenesztendős Oláh Jánossal, az íróval, költővel és szerkesztővel abban a történelmi pillanatban – a nyolcvanas évek derekán – találkoztam, amikor magam is kezdtem átélni az elsőgenerációs értelmiségi pánikot, e törekvések reménytelenségét. Igen kemény puhadiktatúra volt – aki megélte, tudja, miről beszélek. A puhaság csak visszamenőleg lett nyilvánvaló; a keménység abban nyilvánult meg, hogy a rendszer kényszerű fináléját mindannyian unokáink életében reméltük és prognosztizáltuk. János szintén elsőgenerációs volt, a rezsim bibircsókja, mint akinek már minden mindegy. Ez fölöttébb megnyugtató és lelkesítő. Feleségét, Mezey Katit ismerem előbb, aki – a legjobb értelemben – irodalmi tyúkanyóként már akkor is önzetlenül az új literátorgenerációkkal bíbelődött. Az én nemzedékemben – a hatvanasokéban – kevés olyan költő van, akinek az indulásához valamilyen módon ne lett volna köze. Ez az investálás a kiismerhetetlen jövőbe – beleszámítva a gyanakvó közeget – valósággal levett a lábamról. Úgy gondoltam, ilyen asszonyhoz nem akármilyen férfi illik. Várakozásaimban nem is csalódtam: János mindenben megfelelt ennek az eszménynek.

Nyolcvanhét elején az általam szervezett debreceni *Kilenc-ek*-esten találkoztunk első ízben. Utassy Dzsó, Mezey Kati, Rózsa Bandi, Konczek Jóska mellett nehéz volt villogni, de János megbűvölte a háromszáz egyetemistát. Ő maga volt a fennállóak a tagadása: a költő, az *Elérhetetlen föld* antológia címadója, aki dzsúdódédzöként keresi a kenyerét. Hallatlan elszárást éreztem benne a történelmi igazságtételre és a szűkebb terepen az irodalmi kánon átrajzolására, rendbetételére. Később ennek tulajdonítottam a félillegális *Remetei Kéziratokat* is: megannyi elkaszált folyóirat-kísérlet után a gyakorlati cselekvés első reménybeli kezdeményét. Máig jó érzés visszagon-

dolni arra, hogy balladáimmal jelen lehettem e kiadványban. A hézagpótló *Kilencek*-interjúk (*Együtt és külön*, 1990) során már szinte barátságba keveredtünk, noha János bátynak idős volt számomra, apafigurának fiatal. Megilletődtem férfias poézisétől és társtalan prózájától, melynek komor őszintesége arról győzött meg, hogy a felszín alatt izzó parázs akkor is éget, ha odafönt látszólag már mindent megnyugtatóan elplaníroztak és lebetonoztak.

Elsőgenerációs rokonlányunk kilencvennégyben akadt össze ismét, a *Magyar Napló* újragenerálásakor, amikor politikai hecckampányok és sanda bojkottok közepette egyévnyi olvasószerkesztést vállaltam János mellett. Egyik legszebb emlékem a harminckettedik születésnap, mikor egy azóta lebontott sufni árnyékában együtt sörözhattünk vele, Bella Istvánnal, Toót-Holló Tamással meg Majoros Sándorral, akkori szerkesztőtársaimmal. Mintha megállt, kimerevedett volna az idő. Tizennyolc év múltán „naplós” déjà vu érzésem van, de már szemtelenül fiatal közegben, ahol János a vitathatatlan tekintély, a nagy öreg. Ez jogos is: immár szerkesztői életmű is áll mögötte. Igazából nem áll jól neki ez a szerep: megmaradna inkább a majdnem-bátynak, majdnem-apának. Meg is marad. A hetvenedikhez közelítve lírája bariton lett, prózája újraértelmeződött. Mintha az első generációs fixa ideához tért volna vissza: hová lett a falu, hol tűnt el kézen-közön a parasztság, amelyből vétetett?

Forma szerint korszerűtlen író, de nincs aktuálisabb az ő nyelvi alapozású életproblémájánál: vajon eltűnik-e valami attól, ha átkereszteljük vagy gondosan agyonhallgatjuk? Írásai nem megnyugtатnak, hanem feldúlnak. Mintha volna törvény a világban, de csak azért, hogy aztán megszegjék. Mintha létezne még az eszmény, az elérhetetlen föld, ami még akkor is vigasztaló, ha tudjuk: hiába az elsőgenerációs lendület, a végigharcolt, végigedzett, végigírt földi pálya, ha végeredményben elérhetetlen az ég.

Zarándoklatok

2012. december 1.

Nézegetem a külföldi zarándoklatról készült egyházközségi fotókat a templomhajóban, s azon tűnődöm: a hitbuzgó Európa-járásra vajon érvényesek-e a kereslet–kínálat piaci törvényei? A katolikus ember – más hitvallások követőivel ellentétben – nem maradhat mindig kettesben Istennel; közvetítőként gyakorta jelen van az egyház, mely globális tényezőként óhatatlanul keresztezi a pénzügyi-politikai világi globalizmus érdekeit, tehát veszedelmes: olykor eszement liberális összeesküvés-elméletek ihletője. A katolikus nem azzal méri a hit elmélyültségét, hogy mennyire utasítja el a külsőségeket. Vallásgyakorlatán maradó nyomokat hagyott a sokszínű középkor, még többet a barokk, melyet az egyetemes ízlésváltozás legszívesebben már a stílárius lomtárba utalna. A külsőségek közé szokás sorolni a katolikus zarándoklatokat is: mintha ezek valami teátrális szertartások volnának, melyeknek nincs köztük az igazi hithez. Fura módon a muzulmánok mekkai zarándoklata, az iszlám ötödik pillére, a hadzs, illetve a zsidók zarándoklata a jeruzsálemi szentély köveiből rakott siratófalhoz az istentagadók táborában is valahogy más elbírálás alá esik: csakis a katolikusoké a pótcselekvés. Olyannyira, hogy ezt – az említettekkel szemben – megengedett vallási turizmusnak nevezni.

A kereslet–kínálat törvényei annyiban persze mindenképp érvényesülnek, hogy a katolikusok közül anyagi okokból csak keveseknek van módjuk eljutni Lourdes-ba, a *Jakab-úton* Santiago de Compostelába; de még Rómába is – nem is szólva Jeruzsálemről. A Mária-kultusz jónéhány hazai búcsújáró helyet kínál, de számos autóbuszos út indul Medjugorjéba is. A bosnyák célponttal csak annyi a gond, hogy a *Vatikán* nem ismeri el az alapjául szolgáló csodát, a nyolcvanas évekbeli Szűz Mária-

jelenést; ám ez nem akadályozza a magyar katolikusokat a zárándoklatban abba a kisvárosba, amely manapság a legnagyobb idegenforgalmi bevételt termeli Boszniában Szarajevó után.

A templomban kiállított fotók azonban egy kegyes lengyelországi úton készültek, mégpedig II. János Pál nyomában járva. A magyar zárándokok elsősorban Częstochowát és a lengyel pápa szülővárosát, Wadowicét veszik célba; kevesebb fény vetül viszont arra, hogy évente több tízezren fordulnak meg a szomszédos Świętokrzyskie tartományban is, azaz a Szentkereszt régióban. Még a hívő katolikus országban is párját ritkítja ez a névválasztás, ráadásul a névadó kolostornak magyar vonatkozásai is vannak. A tartomány székhelye Kielce, névadója viszont a Łysica-hegyi apátság, ahol ereklyeként Krisztus keresztjének darabját őrzik. A hagyomány szerint a mi Szent Imre hercegünk a környéken vadászott, de egy szarvas üldözése közben eltévedt a sűrű erdőben. Bolyongásának egy angyal vetett véget, aki azt ígérte, hogy kivezeti az erdőből, ha a hegyen élő bencéseknek ajándékozza az apjától, Szent Istvántól kapott aranyereklyét, amely Krisztus keresztjének egy darabját tartalmazza. A templomban falfestmény örökíti meg az ajándékozás jelenetét, az apátság udvarán pedig Szent Imre szobra emlékeztet a magyar és lengyel nép ezer szállal összefogozott közös történelmére.

A lengyelek egyébként is számon tartják – felekezetre való tekintet nélkül – minden fontos vallástörténeti emléküket; mint például azt a románkori bazilikamaradványt Wiślicában, amelyet a föld alól ástak ki és mutatnak meg a látogatóknak: ez a lelet azt bizonyítja, hogy ennyire északon is jelen volt a bizánci rítusú kereszténység. A tartományi székhely, Kielce alapítását egy Lengyelország-szerte ismert legenda Mieszkóval, Merész Boleszláv király fiával kapcsolja össze. A történet hasonlatos a már említett Szent Imre-hagyományhoz. Mieszko vadászat közben elszakadt társaitól, s étlen-szomjan azt álmodta, hogy banditák támadták meg, és erővel mérget akartak letölteni a

torkán. Akkor megjelent neki Szent Adalbert, felemelte pásztorbotját, és a földre kanyargós utat rajzolt, amely patakká változott. Mieszko felébredt, az álom alapján forrásra lelt, ivott belőle, erőre kapott, és sikerült visszajutnia társaihoz. A közelben vaddisznó agyarait találta, és megfogadta, hogy ezen a helyen várost épít templommal. A templomot Szent Adalbertnek szentelték, a város nevében pedig a „kiel” (agyar) emlékeztet a legendára. Kielce városa szoborban is megörökítette az eredetmondát, manapság azonban egyaránt turizmust épít a keresztény és a pogány múltra is. A város büszkesége az impozáns püspöki palota, ám a populáris rendezvények sorában a lengyel köztévé által minden évben egyenesben közvetített *Boszorkányszombat* viszi a prímet. A helyi boszorkánymondákra épített esztrádműsort egy felhagyott kőbánya üregében kialakított színpadon rendezik meg, s voltaképpen a lengyel könnyűzene diadalmenete a kultúrgyarmatosító angolszász zenei dömpinggel szemben.

A lengyelek elbűvölő könnyedséggel egyesítik a vallási és világi idegenforgalom kínáló adottságait. Kielce környéke a geológusok és a paleontológusok zarándokhelye is: itt találták a kőbányászat során Európában a legtöbb őslénytani leletet. Erre alapozva hozták létre – hathatós uniós segítséggel – a *Geoedukációs Központot*, ahol háromdimenziós modellekkel, élményfilmekkel mutatják be ezt a nehezen megközelíthető tudományágat. A fürdőközpontok promóciójában mindig megemlítik, hogy Busko-Zdrójt már Jadwiga királynő, a mi Szent Hedvigünk is meglátogatta a XIV. században. A bochniai sóbányát meg a parajdihoz az is hasonlatossá teszi, hogy földalatti templomot is találni itt, amelyben manapság is rendszeresen miséznek.

A lengyelek egyszerre fektetnek pénzt vallási és világi emlékekbe, testet és lelket üdítő attrakciókba. Tán ateista turisztikai szakemberek is elzarándokolhatnának hozzájuk: volna mit ellesnünk tőlük.

Mi, ódondászok

2012. december 15.

Reformkori nyelvújítóink újdondásznak akarták elkeresztelni az újságírókat – az azonban már akkor is konzervatív volt, és makacsul ellenállt a forradalmi innovációnak. Tóth Dénes Árpád debreceni sajtómunkás százegynéhány évvel később megalkotta az ódondász fogalmát, csakhogy ő ezt épp a már kihalt félben lévő újdondászokra érti. *Panta rhei* – így mozog minden az időben. A cívis város veterán szerkesztője és tollforgatója – aligha véletlenül – Luca napjára időzítette *Egy ódondász vélekedései* című könyvének bemutatóját, s ez két okból is helyénvaló: egyrészt eme mostoha hivatás úgy készül az emberben lassanként, mint a Luca széke; másrészt – a „lux” szógyökre utalva – az volna a dolga, hogy fényt gyűjtson az emberek fejében.

Tóth Dénes Árpád (amúgy mindenkinek Dénes; az Árpádot azért vette fel, hogy megkülönböztesse magát neves zenekritikus felmenőjétől) az egyik mesterem az újságírásban huszonéves korom elejéről, amikor minden ilyen dzsungelszerű ambícióban rendet kell vágnia valakinek. A másik tollmester Juhani Nagy János, aki az egyetemi lap mellett működő diákújságíró-stúdiót vezette harminc éve, s akinek az emlékét immár ökumenikus kápolna őrzi a debreceni köztemetőben. Ők ketten remekül kiegészítették egymást: Jánostól, aki fél évet töltött Grönlandon, egészen más fogásokat lehetett ellesni, mint Dénestől. Utóbbi a nyomdászat felől érkezett, s hamar beleverte az emberbe, hogy a szakma az ötlettől a tördelésig tart. Mindeközben lehetett ámulni, hogy e mentalitással operálás balettkritikát ír, sőt mozgásművészeti stúdiót is üzemeltet *Unió Mozgásszín* néven. E kiegészítő minőségében hamarabb tudtam róla: egyik barátom egy lakótelepi ablakból kiszűrődő zene nyomán lelt a csinos hölgyekkel tűzdelt produkcióra.

Az *Egyetemi Élet* Dénesnek a pártsajtóból, nekünk, diákoknak a rugalmatlan egyetemi szisztémából való menekülést, a szabad levegőt jelentette akkor. Miközben lapügyben nem volt helye tréfának, végtelen sörözésekre emlékszem a Nagyerdőn, az apácarácsos *Levelesben* meg az *Óvigadó* csíkos sátra alatt: a stúdiók rendre itt folytatódtak. A százötven kandidálóból gyorsan leapadt a törzsgárdatagság tizenkettőre: ez hagyományosan szerencsés tanítványi létszám. A krisztusi korban lévő Dénes nem apafigura volt, megosztotta velünk magánéletének rezdüléseit is, egy ízben pedig (egy átvigadott este végén) még egy panelházba is bementünk barátkozni egy gyanútlan családhoz a szeretet és a szakmai tapasztalatszerzés jegyében – alig bírtuk kimenekíteni a mestert a kiérkező rendőrség elől. Dénes azt vallotta: lehetnek gyenge napjai, hetei, hónapjai az embernek – de egész életében nem gyengélkedhet. A témérdek írásnak, projektnek, vállalkozásnak össze kell állnia valamivé, ami fölé a kultúra boltozatának kell feszülnie.

Tóth Dénes Árpád füzetek abból a felismerésből születtek, hogy „az előrehozott nyögdíjas, hatvanéves ember élőnek öreg, halottnak fiatal. Mit kezdjen magával egy harminchat évig a sajtóban élő nyugger? Mi mást: összegyűri utolsó névjegyt, s nekiáll földolgozni személyes archívumát. Újdondászból lett ódondászként megpróbál írásokat elragadni az elmúlástól, régiségeivel kereskedni a szellemi piacon.” Dénes – mint eddig mindig – most is módszeresen nekiállt megvalósítani kifundált összegző, hét füzetre tervezett projektjét: jelenleg a negyediknél tart. (Mind a hét te magad légy...) Az első (*Beszédes gesztusok*) a színpadi táncról szólt; a második (*Az avantgárd hercege*) Palasovszky Ödön színházi munkásságáról, aki a Kassák–Palasovszky–Tamkó Sirató irodalmi triumvirátus legelhanyagoltabb tagja; a harmadik (*Színházi szisztémák*) a Csokonai Színház közelmúltjáról. Az ódondászkötet a debreceni nyomtatott sajtó utóbbi három évtizedének szubjektív képét adja.

Szomorúan mondom, de ez a szikár krónika egyértelműen hanyatlástörténet: egy szebb reményű szakma könnytelen el-síratása. A klasszikus vidéki újságírás halott – szól az ítélet, s hozzáteszem: a székesfővárosi is mind nehezebben tartja magát. Pedig e „vonzó és taszító” mesterségnek „a kő táblák óta” ugyanaz a missziója: „eligazítani az embereket az élet dolgaiban”. Dénes egy helyütt Gandhit idézi, „aki rövid ideig maga is cikkezett”: ez olyan szolgálat, hogy segítsünk úrrá lenni a káosz-on. Persze előfordul, hogy a butuska kollegina Kosztolányi-cikket ad le a saját nevén, s egy másik a Czóbel-émlékkiállítás-on interjút szeretne kérni az „alkotótól”. Mégsem e botlások miatt vannak „veszendőben a klasszikus magyar újságírás legszebb hagyományai”: a privatizáló „labancok” a saját képükre sekélyesítették a megyei sajtót, az újságírókat pedig mára nem indokolt nevezni sem újdondásznak, sem ódondásznak, inkább „információs szinkrontolmácsnak” vagy (ez halálosan komoly!) „szövegmenedzsernek”.

Tóth Dénes Árpád, úgy is, mint Sillye Gábor „tollvivőnek” (később Debrecen első főispánjának), az utolsó rendi ország-gyűlés idején pozsonyi lapszerkesztőnek az ükunokája, a régi iskola egyik gyászmagyarja. Egy másik jeles böszörményi, Székelyhidi Ágoston segítette erre a rögzös pályára, aki a magyar-tanára volt. Lehet, hogy harminchat év alatt elsuhan az idő az ódondász fölött, de sikerült jelet hagynia benne: hosszan sor-jáznak a szerkesztett lapok, kollégák, tanítványok listái. Úgy sejtem, többet érnek ezek, mint Debrecen város sajtódíja.

A debreceni *Kölcsey Egyetem* kommunikációs szakán a babiloni főtemplom kapujának feliratával szokta kezdeni kurzusait: „Kibi balati!” („Mondj életet!”) A babiloniak mindent tudtak: ennél pontosabban ma sem tudjuk megfogalmazni, miről is van szó, mi, ódondászok.

W. A. úr B-ben

2012. december 29.

Filmet álmodtam az éjjel. A közhiedelemmel ellentétben ritkán esik meg ilyen az emberrel: a reggel felidézhető álmok az ébredés határmezsgyéjén tanyáznak, emiatt eléggé keszekuszák, s ha mégis valami megfogható történettöredéket mesélnek, az inkább hasonlít a villódzó klipkultúrához, mint a tradicionális film komótos szerkesztésmódjához. Ritka az olyan kivétel, mint amit most közkinccsé teszek. A szüzsé szerint Woody Allen Budapesten forgatja legújabb európai tárgyú filmjét. Munkacíme (aminél azért majd jobbat kell találni): *Paprika Show*. Nem kért fel társ-forgatókönyvírónak, sőt én egyáltalán nem is szerepeltem az álombéli történetekben – ez a legvilágosabb bizonyítéka, hogy nem füllentek.

Az antihollywoodi rendező, aki élemedett korára elunta a neurotikus New Yorkot, ismét átrándult Európába, amely csak a tengerentúlról tűnik kevésbé neurotikusnak. Párizs, London, Barcelona és Róma után újabb várost keresett, ahol lappangó óvilági nosztalgiáit kiélheti. Először Königsbergre gondolt, hiszen Allen Stewart Königsbergként jött a világra, de az ötletért nem igazán voltak oda a mogorva kalinyingrádi hatóságok. Szóba jött Prága is (a művészt különösképpen vonzotta a lehetőség, hogy a defenetráció nemes történelmi hagyományát megidézve valamelyik ellenszenves szereplőjét az ablakon keresztül kihajítva vonhatná ki a forgalomból), végül a várospókerben Fortuna istenasszony szeszélyéből mégis a magyar főváros kerekedett felül. A forgatást nagyságrenddel kisebb bulvárérdeklődés kísérte ugyan, mint amikor Angelina Jolie és Brad Pitt próbáltak itt berendezkedni a nagycsaládosok hétköznapi életére, ám az idegenforgalmi szakemberek elégedetten dörzsölték a tenyerüket: Tony Curtis sokat vitatott búcsúfellépése óta nem történt ilyen globális jelentőségű virtuális esemény a magyar orszáгимázssal.

A pest-budai sztori W. A. filmes őszikéinek bevett dramaturgiája szerint ezúttal is három szálon fut. Az elsőben az idős mester kettős szerepet alakít: egyrészt egy holokauszt-kutatót, aki egy tudományos konferenciára érkezett előadást tartani a vészkorszak általa feltárt új adalékairól; másrészt egy ukrán gengsztert, aki szakasztott mása az elvarázsolt professzornak. Mindketten egy kalocsai mintás patentos szatyorért küzdenek, amelyben a prof szerint lappangó naplók, a vodkakedvelő keresztapa szerint viszont a nemzetközi információs piacon remekül értékesíthető atomenergiai dokumentációk rejtőznek. A két Woody a véletlen szeszélyéből időnként helyet és közeget cserél. A prof egy budai villaerődben tartott „csúcstalálkozón” klasszikus maffiafilmekből idézve próbál túlélni; a testőreitől megfosztott, megéhezett hasonmás kénytelen sorba állni egy krisnás levesosztáson a Blaha Lujza téren; a kutató a Liszt Ferenc téri napernyők alatt az idegösszeroppanás szélére hajszoja az egymással vetekedő, mindenféle nációjú ipari kémeket; míg a kijevei vagány némi kórserszilva segítségével egész korrekt előadást rögtönöz a Páva utcában. Később eszeveszett autós hajszába keverednek, a Hegyalja úton két limuzinból, a tetőn kihajolva még tüzet is nyitnak egymásra, az üldözés csak a kihalt *Citadellán* ér véget (kötelező látkép a városról, ahová ezek után mindenkinek el kell jönni) egy olyan slusszpoénnal, amit a világért sem szeretnék itt most ellőni.

A másik szálon, holott minden ellene szól, egy Bartók-rajongó hegedűslány (Scarlett Johansson) és egy snájdig Bartók-le származott (Stohl András) gabalyodik lassanként egymásba. (Mit csináljunk: ez van; az álmoknak nem lehet parancsolni.) A forgatókönyvi tréfa kedvéért S. J. tűzrőlpattant magyar lány, míg S. A. amerikai playboy, aki inni és csajozni jött a művelt vadkeletre, s be van oltva magaskultúra ellen. Román-cuk intellektuális, sznobériagyánús *Meseautó*-sztori, sok-sok Bartók-idézettel és változatos helyszínnel: *Zeneakadémiával*,

dunai állóhajóval, operapáhollyal, Ráday utcával és megannyi erzésbetvárosi romkocsmával.

A harmadik szál egy étteremkritikus (Jude Law) és egy bulimiás nő (Rachel Weisz) szórakoztató kettőse, melyben a híres magyar gasztronómia – mi tagadás – a komikum fő forrásává lép elő. A *Gundeltől* az óbudai kiskocsmáig mindent végigesznek (bár a velőspacal kifog rajtuk), miközben megpróbálják őket átverni milliós túlszámlázásban utazó pincérek (mint kiderül, Woody, a gengszter kötelékében), de jó szívvel vendégül látják őket az őshonosok az éledező hajnali piacon is némi pirított belsőséggel és hagymásvérrel, amitől R. W.-nek is egycsapásra helyrejön az identitása, az önértékelése és a gyomra; J. L. előtt pedig merőben új távlatok nyílnak meg a szakmájában, s egy félbevágott snittben még a kocsonyát is már-már megkóstolja.

A csúcspont hol másutt is lehetne, mint a *Gellért-fürdőben* (melynek strandváltozata a filmben művészi nagyvonalúsággal a *Széchenyi*, ahol a gőzölgő vízben a gengszterek sakk-tolvajnyelven próbálnak kommunikálni). A fürdőruhás partin sok kergetőzés-csúszkálás, sőt tokaji borok fogyasztása és egymáshoz hajigálása után kiderül, hogy a két Woody ikertestvér, akik egy kibucban cseperedve szakadtak el egymástól; Stohl és Weisz báty és hűg; Johansson és Law régen házások voltak; a kalocsais patentos szatyorban pedig sem naplók, sem atomtitkok, hanem ismeretlen Bartók-kották lapulnak. Az általános összeborulásban a zene jegyében egymásra talált pár a Dohány utcai zsinagógában seprí be a „mazel tov”-ot, az ünnepi vacsorát a Dunán ringatózó hajón rendezik, mögöttük a záróképben kivirágzik a Szent István-napi tűzijáték, miközben diadalmasan szól, zeng Bartók muzsikája.

Új Petőfiász

2013. január 5.

Közéleti satírárt írni a legnehezebb műfajok egyike. Két kritériumot mindenképp teljesítenie kell: aktuálisnak és szellemesnek lennie. Rendszerint egyik vagy másik feltétel hibádzik. Ha aktuális, de nem szellemes, még a kortársak számára is érdektelen: kilóg a lóláb, a politikai propagandisták számárvezetője. Ha viszont szellemes, de nem aktuális, alapos a gyanú, hogy a szerző nem elég vakmerő a saját jelenidejében: a múlt vagy a jövő kárára csipkelődik, hogy mentse a bőrét. Ám a szellemesség segít az aktuálist is maradandó irodalommmá emelni. Nem feltétlenül tudjuk már, inkább csak sejtjük, kiknek a kárára élcelődött annak idején Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Szabó Dezső vagy Karinthy Frigyes – a satíra mégis képes áttörni az idő ködfalán: ha a szóhasználatától eltekintünk, akár a kortársaink is lehetnének.

Napjaink egyik legkitűnőbb satíraszerzője Ungváry Zsolt; azon belül is a röpké változat mestere. Ennek műveléséhez színporkázó elme, kifogyhatatlan ötlettár szükségeltetik, hiszen nem szerencsés, ha az egyik opusz hasonlít a másikra: minden egyes darabnál meglepetéssel kell szolgálni, valami váratlan sakkhúzással élni, voltaképpen hetente megújítani a műfajt. A közélet szerencsére folyamatos utánpótlást biztosít az abszurd, kifordított világszemléletnek, ám így is folyamatos bravúrt igényel, hogy kacagni tudjunk azon, ami miatt valójában zokognunk kellene. Polgáriasabb korokban az ilyen vénájú alkotó a kabarészínpadok ünnepelt szerzője volna; de ha ott épp a mind lepusztultabb proletárhumorra vagy az amerikai sztendapot a magyar kocsmái anekdotázással ötvöző sajátos kevercsre, az amúgy szimpatikus és életerős dumaszínházra van igény – a literatúra felől érkező humor visszaszorul a lapokba (amíg vannak még lapok). Az aktualitás gyors enyészé-

sével persze az Ungváry-életmű egy része óhatatlanul annak ütemében kerül az irodalom szemétdombjára, ahogyan az őt megihlető politikusok kerülnek a történelem szemétdombjára. Ez ellen nincs mit tenni: az újdondász sem az örökkévalóságnak alkot.

Mindazonáltal a satirikus író is vágyhat némi maradásra, és – amint a felsorolt nagy elődök reputációjából látszik – ez a vágyakozás azért korántsem beteljesíthetetlen. Húsz év alatt négy gyerek és közel harminc könyv – közülük jónéhány a satíra felségterületéről – azt bizonyítja: az ezredutó-ezredelő humoristája is lehet termékeny. Ungváry legújabbán a *Hal áll L-en* (szörnyen keresett) című regényével állt elő, ami egyrészt arról vall, hogy a rövid műfajok gyakorlója a nagyobb műformában sem hazudtolja meg magát, a szerkezet megannyi mozaikból áll össze; másrészt kifuttathat olyan gondolatkísérleteket, amelyek a szűkös hírlapi kereteket egyszerűen szétfeszítenék. A nagy egzisztenciális kérdéseket, élet–halál ironikusan felvetett problémáit ezúttal hagynám; inkább arra koncentrálnék, hogy ebben a könyvben – ha csak a képzelgés szintjén is – XXI. századi kortársunkként jelenik meg Petőfi Sándor.

Petőfi újévi születése számomra mindig gyanús volt egy kicsit: kételkedő, maliciózus gyerekként is éreztem, hogy ez az „új év, új élet, új időszámítás” motívum-egybeesés túl tökéletes ahhoz, hogy Isten vagy a természet ajándéka legyen a profán messiást váró magyar nemzetnek. Idétlen kamaszként még Illyés Gyulát is igaztalanul meggyanúsítottam: bizonyára ő találta ki az egészet, hogy elől–hátral lekerekíthesse a történetet. Még később nemzetkarakterisztikai sajátoságként fogtam fel, hogy a tévé kötelező újévi versműsoraira meredve egy kába fejű, másnapos ország próbálja befogadni egy absztinens költőóriás lelkesítő, de mindvégig józan sorait. (Petőfi még bordalt is inkább divatból írt, mint tapasztalatból.) Viszont az év más szakaszaiban gyakorta elméláztam

azon: akár barátok is lehetnénk. Feltettem a kérdést: mi volna a véleménye erről vagy arról a korszakos vagy apró-cseprő do-logról? Ezt a jelenidejűséget a költők közül rajta kívül sokáig csak József Attilával és – megdöbbentő módon – Balassi Bá-linttal éreztem.

És tessék: amiről én csak tűnődtem; Ungváry fogta, és megírta. Igaz, van benne némi „újrinyiászos” fling, de ügyes technikával hidálja át az időutazó paradoxont. Egyik hőse a nagyapja térdére ül, aki az ő nagyapja térdére ülve hallgat-ta: „Képzeld, Lajos! Amikor kicsi voltam, egyszer elmentem apámmal a *Pilvax* kávéházba. Volt ott egy fiatalember, aki mi-dőn bejött a helyiségbe, jól becsapta az ajtót, hogy mindenki odakapja a fejét. Aztán keresztbefordulva ráült egy székre, s azzal ugrált a kávéházban, hogy felhívja magára a figyelmet. Látod, mondta az apám, ez Petőfi, a költő. Zajos, izgága, ön-hitt alak.” Igazságtalan, deheroizáló, szentségtörő? Bizonyára. Mégis igaz, mert arról tudósít, hogy a kortársnak rendszerint más a szemmértéke. Ki tudja: talán mi is zajosnak és önhit-tek tartjuk korunk Petőfijét.

Ungváry persze nem áll meg itt: kiaknázza az „Új Petőfiász-ban” rejlő lehetőségeket. Az izgága költő nem tudhatja, fáj-e neki a halál, elvégre halhatatlan. A szobor élettelen, de a halha-tatlan nagyon is élő. Olyannyira, hogy Sándor értékeli korunk szalámiját: ért hozzá, hiszen az apja mészáros volt. Magáévá teszi a DNS-elméletet is (igaz, a biológiai halhatatlanság iga-zolására), hiszen ragad rá az új tudás. Lenyűgözi a busz és a villamos, rácsodálkozik a Petőfi Sándor utca táblájára és a régi papír tízforintosra. A *Pilvax*ban végül lemond a szavalásról, de megint becsapja az ajtót, és – borzalom – Szendrey Júlia he-lyett jobban bejön neki Keira Knightley.

Ám mielőtt átcsusszana a bulvárhősök, celebek világába, saját szobra alatt mond valami fontosat. Száz éve is azt mon-dták rá: a *Nemzeti dal* írója, s száz év múlva is ezt fogják. „Ez a nemzet.” Mégiscsak ravasz dolog a szatíra.

Kirakatrendezés

2013. január 12.

Úgy kezdődött az esztendő, hogy az egyik nagy internetes portál kettéválasztotta kezdőoldalát „web-egyre” és „web-kettőre”. Az egyikben a hagyományosnak mondható újságírás terénümába lehet belépni, a másikon a közösségi blogolás birodalmába. Az utóbbi valóságos univerzummá fújódott fel az utóbbi időben, egyesítve a naplóírás és a faliújság-szerkesztés minden haladó és retrográd hagyományát. Ez a kettősség valószínűleg eddig is jelen volt minden magára valamit is adó felületen – most csak a kirakatot rendezték át, a könyvesbolt polcrendszerét tették felhasználóbaráttá. A média e szelete kezdettől határozott vonzalmat mutat a teatralitás iránt, nem veti meg a harsányságot, s nemegyszer már meglévő szolgáltatások és alkalmazások átfazonírozásával próbálja a legeslegújabb digitális forradalom képzetét kelteni. Mert ennek a szférának úgy kell a forradalom, mint a mindennapi manna. De miért is kellene megbotránkoznunk azon, hogy a virtuális tudatipar virtuális fogásokkal él? Nem árt megbarátkozni a gondolattal: a cégér immár nem a jó bornak kell, hanem maga a cégér a bor.

A „web-kettő” aligha magától burjánzó legendáriuma engem az internet tündérmesészerű eredetmondájára emlékeztet. Egyik is, másik is a demokrácia megtestesüléseként állítja be magát. A világhálóról sokáig az terjedt (elsősorban magán a világhálón), hogy azért a legdemokratikusabb képződmény mindazok közül, amelyeket az emberi civilizáció valaha is kiizzadt magából, mert nincsen neki központja. Ehelyett csupa periféria, egyenrangú alközpont hálózatából áll össze; az egyik alrendszer pedig nemcsak segíteni, hanem helyettesíteni is képes a másikat. Ha ez így volna, az maga lenne a liberális üdvöztétel, cáfolhatatlan bizonyíték – de hát nincsen így. Ez a keszkekusza

hálózat, bizony, gyanús gócpontokat, néhány tucatnyi technológiai-informatikai sűrűsödést mutat a zsugorodó glóbuszon. Hasonlóan hierarchikus rendszer tehát, mint az akut ideg-betegre emlékeztető, hisztérikus végtágrángásokat produkáló világgazdaság; csak éppen könnyebb a parván mögött elrejtetni a spekulatív bábjátékosokat. Mára nyilvánvaló: az internet nem váltotta be a messianisztikus szociológiai és politológiai várakozásokat, nem oldotta meg a társadalmi utópiák kiüresedésének problémáját (nevezetesen a globális elnyomás, a mindenható világállam felé haladó kapitalizmus „kiváltását”). Kiderült róla, hogy nem eszme, csupán eszköz. Éppolyan, mint a könyvtár vagy a videotéka: lehet jóra és rosszra is használni. Határokfelettsége is illúzió: bár van mód náci propaganda folytatására demokratikus tengerentúli szerverekről a szólás-szabadság szent nevében; ha helyzet van, nem csak Kínában vagy az arab világban lehetséges az internet lekapcsolása, akár egy egész országot megbénítva.

Ennél egyszerűbb, ám veszélyesebb a „web-kettő” legendája. Azt állítja, hogy kiteljesíti a sajtó- és szólásszabadságot. Bárki indíthat blogot, s ez állítólag társadalmasítja az újságírást. Komoly emberektől is hallottam és olvastam olyat, hogy ettől majd sokkal jobb lesz a nyilvánosság. Mintha nem is az egymillió költő országában élnénk: ha sokan írnak klapanciákat szabadon és önfeledten, attól több Weöres vagy Pilinszky terem a hazában? Létezik, hogy bárki úgy vélje, az okostelefonnal kattintgató és filmezgető sokaság valóban kiváltja a drága és fáradtságos vizuális médiát (magyarán a híradózást)? Az összevissza írogató, nicknevek mögé bújó, henye és trágár bloggertömegek meg hipp-hopp átveszik a tradicionális írott sajtó megannyi közszolgálati és szórakoztató funkcióját?

Úgy tűnik, vannak, akik így vélekednek. Az egyik sokat megélt kolléga, aki évtizedek óta a pályán van, furcsa és felemás köszöntővel illette az említett portál látványos tudathasadását. Múlik az idő, formálódik a vélemény: míg egy szűk évtizede

még a politikai korrektség volt a credója, ma (talán mert politikai hasznot remél a dologtól) a demokrácia újabb hajtásának tudja be a „web kettő” fésületlenségét, trágárságát, politikai in-korrekttségét. (Talán vadhajtásának, de ez itt most egyremegy.) Mindez szíve joga, ha nem arra kanyarodna a gondolatmenete: e fene nagy demokratizmust, anonim szabadszájúságot és kvantitatív szövegforradalmat tapasztalva van-e még szükség egyáltalán újságírássra? A liberális ujjongó válasza: persze hogy van, de erre az újra: „kérem az újságíró-munkakönyveket a portánál leadni”.

Az emberben ilyenkor mindig háborogni kezd a konzervatív lélek, pedig próbálták elég sok büntudattal leterhelni, hogy ne is mocorogjon. Vajon mi visz rá egy céhbeli arra, hogy „*Hinaus Uns!*”-ot kiáltson? Ráadásul úgy, hogy nyilván maga sem gondolja ezt, csupán egy „elváráshorizontnak” akar megfelelni: ami új, az mindenképp jó; biztos, ami biztos: álljunk az élére! Vajon miért kell olyat fülleníteni, hogy egy *Hyde Park*ból automatikusan parlamentarizmus fejlődik ki? Miért lenne értékes a szemét, a lotyaszájúság, a nyelvrontás, a személyes felelősség paraván mögé bújtatása csupán attól, mert technikailag kivitelezhető, és közönsége is van? A kollektíva persze igazából azt gondolja, amit én (nem is gondolhat mást), a témafelvetés mögött azonban érzek némi sandaságot: mintha egy technikai újítás automatikusan képes volna „demokratizálni” egy értelmiségi missziót, virtuálisan szétterítve feladatát és felelősséget...

Rossz hírem van: lehet írogatni, fotóztatni, videóztatni – egy szakmát megtanulni azonban változatlanul csak kitartással, vérrel és verítékkal lehet. Talán az egy picit más szakma, más újságírás lesz már, de a tehetség, a hitel és a szorgalom a „web-három”, „web-négy” stb. korában sem lesz nélkülözhető. Minden, amit körítésként, konyhafilozófiaként ehhez hozzáfűznek, csupán ideológia, mellébeszélés, hadova.

Virtuália.

Ócskavas

2013. január 19.

Hatvan éve már, hogy létrejött a szén és vasérc közös piaca. A németek, a franciák, az olaszok meg a *Benelux*-államok vettek egy nagy levegőt, és eltörölték a vámhatárokat a korabeli húzóágazatnak számító nehézipar előtt. Ez lett az *Európai Unió* bölcsője. Persze a tőkenász ily pörén túl haszonelvű lett volna, ezért megspékelték némi haladó ideológiával. Nevezzük a vámuniót közösségnek, mondták, amely tüzzön ki maga elé olyan magasztos célokat, mint az emberi szabadságjogok védelme, a közös biztonság garantálása az agresszióval szemben, továbbá a tagállamok külpolitikájának összehangolása. A kukoricára térdepeltetett németeket és olaszokat inkább bevették a formálódó új gazdasági és katonai klubba, semhogy később a vasfüggöny nyugati oldalán valamiféle ellensúlyt vagy tengelyt képezzenek. Idővel nemigen lett más választásuk a briteknek meg a többi felzárkózónak sem, mint a betagozódás. Svájci vagy norvég mértékű gazdagság szükségeltetett a kikosarazás bátorságához. Igaz, a *Közös Piac* válaszreakcióként szinte kiprovokálta a *KGST* meg a *Varsói Szerződés* létrejöttét s ezáltal a több évtizedes kontinentális hidegháborút – de hát ez az amerikai–szovjet szembenállás folytán feltehetőleg amúgy is bekövetkezett volna. Ám az unió kiscsőmódjára hízni kezdett, a kétosztatú világrendszer is túlélte, s nemcsak az orosz érdekhatarig, hanem azon túl is jócskán befalatozott Európából.

Mára a gazdasági összeboruláshoz csatolt járulékos ideológia eredetmondává, így főcsapássá vált. A világháború sokkjából ocsúdva még tudatosan a keresztény alapértékekre építő unió később elkényelmesedett, gazdasági rendszerét kizsákmányoló bevándorlási politikával, ennél fogva más kultúrák és vallások kényszerű importjával tartotta fenn. A szabad-

ságjogok abszurd léptékű meghosszabbításaként értelmezett világnézeti semlegesség mára úgy kikezdte a közösség eredeti fundamentumát, mint a sós tengervíz Velence tölgy- és fenyőcölöpeit. Brüsszel főterén karácsonyfa helyett ajándékdobozokból álló kúpot emelnek, Londonban bírósági ítélet mondja ki, hogy – más felekezetekkel ellentétben – a keresztényeknek nincs joguk a konkrét heti pihenőnaphoz, mert vallásuknak nem központi eleme a vasárnap. Miközben a világsajtót az iszlámellenesség és az antiszemitizmus elleni jogos harc uralja, kevés szó esik arról, hogy az *Európai Unió* mára úgyszólván felzárkózott más keresztényüldöző hatalmakhoz – bár kétségkívül nem nyit tüzet a templomba sereglő hívekre.

Ritka eset, amikor vigyázó szemünket Pozsonyra kell vetnünk, hogy értsük, mi történik valójában az öreg kontinensen – mostanság azonban ez a helyzet állt elő. Szlovákia becsusszant a kisajton az eurózónába, lett is nagy ramazuri a hedonista görögök megsegítéséből – a belpolitikai válság csekély ellentételezése viszont, hogy évente egyszer azt tesznek a kéteuros érmére, amit csak akarnak. Vagyis eddig így hitték, mert nem volt precedens brüsszeli ideológiai cenzúrára. Egészen idáig, amikor is a szlovákok ily módon kívántak megemlékezni arról, hogy Cirill és Metód apostolok 1150 éve megérkeztek Nyitrára. Mielőtt még múltba révedő nagymorva nosztalgiának tulajdonítanánk a gesztust, említsük meg, hogy a két legendás hittérítőt II. János Pál pápa 1980-ban Európa társ-védőszentjeivé nyilvánította, elismerve teljesítményüket, valamint azt a tényt, hogy a krisztianizálás párhuzamosan folyt római és bizánci központtal; az utóbbinak még a mai Lengyelország területén is fellelhetők építészeti nyomai. Az uniónak nem is az ábrázolandó személyekkel volt baja (hiszen írást adni az analfabétáknak semmilyen bakafántoskodással nem nevezhető reakciós cselekedetnek), hanem a glóriájukkal. Hiába szentek, hasztalan a hivatkozás az évezredes ikonfészeti hagyományra, a világnézeti semlegesség szent nevében

Cirill és Metód csupán hétköznapi kultúrmunkásként, kósza turistaként ábrázolható, és punctum.

Meg kell adni, a szlovák jegybank tanácsosai nem hajoltak meg a brüsszeli cenzúra előtt, hanem az eredeti aranyló dicsfénnel hagyták jóvá az apostolok vésetét – pedig jól tudták, hogy ezzel megghiúsulhat az egész érmeverés. (Képzeljük el ezt a kiállást Budapesten!) Brüsszelnek szemet szúrt tovább maga a kereszt is – ami annál is problematikusabb, mert a szlovák címerben is szerepel, ráadásul a történelmi kontinuitás jegyében a magyar heraldikából kölcsönözték. Akadt populista szlovák párt, amely az ügy kapcsán egyszerűen sátánistának nevezte az uniót – holott csak példátlanul ostoba.

Az ügyről óhatatlanul az iszlám jut eszembe, ahol kifejezetten tiltott Mohamed ábrázolása, s ebből az unióban is számos bonyodalom származik – épp ellenkező előjellel. Ott Brüsszel nem cenzúráz, hanem a vallási cenzúra ellen lép fel. A dán karikaturisták ma sem alhatnak nyugodtan, s most, hogy egy francia satirikus hetilap (amelynek az igazhitűek egyszer már felgyújtották a szerkesztőségét) képregényt adott közre a próféta életéről, újfent forrnak az indulatok. Az amerikai *Mohamed*-film készítőjét távollétében halálra ítélték Egyiptomban, egy katari sejk vezérletével pedig – egymilliárd dolláros költségvetéssel, a *Gyűrűk ura* és a *Mátrix* producérének részvételével – hollywoodi méretű szuperprodukció készül Mohamed életéről úgy, hogy a próféta nem szerepel benne. (Ennek amúgy van magyar előzménye: az Ady-centenáriumra készített *Ki látott engem?* című moziban sem bukkant fel Ady Endre.)

Mindezek az illusztrációs dilemmák nem fedik el, hogy a józan ész kiiktatásával vajmi keveset ér a formális jogvédelem. A jogból könnyen jogkorlátozás lesz, a sajtóból papírhulladék, a numizmatikai bravúrból meg ócskavas. Ehhez kapcsolódik: március tizenötödikén lesz hatvan éve, hogy a hat alapító uniós államban megvalósult az ócskavas közös piaca.

Twitter-opera

2013. január 26.

Umberto Eco elhíresült könyvének, az *Opera aperta*-nak nem sok köze van az operaházi produkciókhoz: magyarra *A nyitott műként* fordították. Mégis ez jutott eszembe, amikor azt olvastam: a miskolci operafesztivál szervezői nemzetközi operaírói pályázatot hirdettek. Dicséretes nyitottság ez egy meglehetősen zárt világban – konstatáltam. Igaz, a beküldési határidő március elseje, a kiírástól számítva tehát kevesebb mint két hónap – ezt teljesíteni a mozarti tehetséghez mozarti termékenység is szükségeltetik. Van aztán a másik eshetőség: hogy elkészült operák garmadája lapul a zeneszerzői asztalfiókokban, csak valahogy elő kell csalogatni őket. Ki tudhatja: ha a kompozítori pályázat globális – még ennek is van némi valószínűsége.

Mindez azonban elvonja a figyelmet a tényről, hogy itt új, XXI. századi operákról volna szó. Valljuk be, ez szokatlan szempont. Az operáról óhatatlanul úgy szoktunk gondolkodni, hogy ez olyan birodalom, ami lekerekedett, nincs mit hozzátenni. Schönberg meg az atonalitás nem használt a műfaj túlélési esélyeinek, mert az új hangzásbeli vívmányok nem bizonyultak eléggé közönségbarátnak. Márpedig az opera mégiscsak a mese és az illúzió határvidékén termett évszázadokon keresztül: emiatt még a nyilvánvaló, mindent túlélő infantilizmusát is hajlamosak vagyunk természetesnek elkönyvelni. Hátasmechanizmusát tekintve a populáris hagyomány a musicalben meg a rockoperában élt tovább, de mindannyian érezzük: ez azért nem az igazi. Talán mégsem a lekerekedett műfajjal, hanem a lekerekített korról van a gond?

Az ötletgazda karmester, Kesselyák Gergely kifejezetten derűlátó e tekintetben: művészeti kiáltványának *A jövő kulcsa* címet adta. Úgy véli, „az opera megújításában és megmentésé-

ben most a zeneszerzőkön a sor". Radikálisan új operaműfajra van szükség, amely egyesíti magában a musicalek népszerűségét és a komolyzene minőségi esztétikumát. Ennek szerint számos előzménye van, hiszen efféle újító volt Honegger, Orff, Gershwin, Kurt Weil, Bernstein, sőt Sztravinszkij, Prokofjev és Sosztakovics is, mielőtt klasszicizálódtak volna: az emlékezetünkben csak az optimizmusunk a kurtább. De mehetünk tovább is az időben: ahogy Mozart a klarinétot emelte be a komolyzenébe, ez a sors vár manapság az elektromos gitárokra és a szintetikus hangeffektekre is.

Miközben a vájtfülűek felajzva várhatják a miskolci nyár-estéket, ahol koncertszerűen, félig szcenírozott előadásban, zongorakísérettel kapnak ízelítőt a friss operatermés javából, érdemes eltűnődni a magyar opera mostoha sorsán, ami csak nagyritkán jutott erkeli vagy bartóki magasságokba. Még azt sem tudni bizonyosan, mi volt az első hazai kísérlet: Hesztrényi Áron Mátyás királya (amely talán csak legenda), netán Chudy József operaparódiája, a *Pikkó herceg és Jutka Perzsi*. Sokáig csak messziről követtük a nagy operanemzeteket, és például Kodály Zoltán *Czinka Pannája* is meg tudott bukni, pedig a librettóját az a Balázs Béla írta, aki Bartók Bélának *A kékszakállú herceg várát*. Talán az ilyesfajta fiaskóknak is tulajdonítható, hogy kortárs operaszerzőink inkább a klasszikus alapanyagokra építve komponáltak. Bozay Attila a *Csongor és Tündéből*, Eötvös Péter a *Három nővérből*, Szokolay Sándor a *Hamletből*, García Lorca *Vérnászából* és Németh László *Sámsónjából* írt operát, Vajda János (a költő névrokona) pedig a *Marío és a varázslóból* meg Csokonai *Karnyónéjából*. A legutóbbi operaházi bemutató, Sári József *Napfogyatkozása* ugyan egy kortárs német munkára alapozódik, ám ez is Arthur Koestler életét dolgozza fel. Magyarán: a magyar operák a múltban élnek, nem a jelenben. Ez a hozzáállás ugyan korábbi időkben számos remekművet eredményezett, mégis eltöpreng az ember: a (poszt)modern opera agonizálási jelei vajon nem a

tematikai konzervativizmusából fakadnak? Tudom, Kesselyák Gergely nem éppen a jelenidejűséget gondolja „az idő kulcsának”, a műfaj megújítási esélyének, de hátha az ilyesfajta vérátömlesztés is segítene valamicskét...

Hogy a felvetésem nem feltétlenül érzéketlen barbarizmus, azt az ész példája is alátámasztja. Április elején, a tallinni zenei héten mutatják be ugyanis Eugene Birman amerikai lett zeneszerző új, *Nostra culpa* (*A mi vétünk*) című operáját, amely Toomas Hendrik Ilves észti államfő és a Nobel-díjas amerikai közgazdász, Paul Krugman nyári Twitter-vitáját dolgozza fel az észtországi megszorító intézkedésekről. Itt most vegyünk egy mély levegőt, és hosszan kitartva élvezzük a pillanatot. Igaz, a két felvonás ellenére a darab csupán tizenhat perces, tehát szellemes gegnek is tekinthető; mégis azáltal, hogy két hangra épül (az egyik a restrikció, a másik a gazdaságösztönzés hangja), sikerülhet hitelesen belecsempészni korunkat, az ortodoxia és unortodoxia szólamait. (Az észti elnök tavaly júniusban nekirontott a *The New York Times* kolumnistájának, a 2008-as közgazdasági Nobel-díj kitüntetettjének, aki Észtországi rapszódia című cikkében arról írt, hogy miközben Észtországot globálisan méltatták a megszorító intézkedései miatt, a gazdasági fellendülés langyosra sikerült. „Olyan dologról írunk, amiről semmit sem tudunk, és mindeközben arrogánsak és leereszkedőek vagyunk. Úgy tűnik, közgazdasági Nobel-díjasnak lenni annyit jelent, mint a költségvetési kérdésekről nagyképűen szónokolni, és pusztára vidéknek nevezni az országomat” – írta az elnök a Twitteren. Krugman azonban az észti eurón nem tudott olyan sebesen bosszút állni, mint az egyelőre Nobel-díjtalán Roubini a kiszolgáltatott magyar forinton.)

Persze ezzel nem azt akarom sugallni a Miskolcra pályázóknak, hogy haladéktalanul fogjanak hozzá egy Magyarországi rapszódia című opera komponálásához. Az viszont szép, nyitott mű lehetne, hogy a pusztára vidék lehet-e gyarmat.

Fantazmagóriák

2013. február 2.

Februárban jelenteti meg századik lapszámát a *Galaktika*, gyerekkorom ronggyá olvasott sci-fi magazinja, a nyomtatott tudományos-fantasztikus periodikák között Magyarországon jelenleg az egyetlen. Bár a jogfolytonosság kétségtelen, ezen a néven már a második: a legendás első folyamat 1972-től 1995-ig Kuczka Péter neve fémjelezte – közel tízéves szünet után a második folyam immár kilenc éve működik. Kuczkáék 1974-ben lettek a műfajban Európa legjobbjai; az új, Németh Attila vezette gárda 2005-ben. Újabban nyitnak a képregény felé is, ám amúgy kitartanak az eredeti irodalmi irányultság mellett, próbálva visszacsábítani ama olvasókat, akik az ezoterikus könyvek meg a fantasy szirénhangjait követték. Merthogy szép új, felületes századunkra a tudományos fantasztikumból hovatovább csak a fantasztikum maradt, s lassan elkopott a tudomány. Vannak azonban szerkesztők és alkotók, akik nem akarnak belenyugodni ebbe a fejleménybe, a könnyebb útba: az Írószövetségben például egy ideje sci-fi szakosztály is működik. A főszerkesztő szerint egyébként a magyar szerzőket manapság nagyjából ugyanazok a témák izgatják, mint a külhoni írókat: az időutazás meg a transzhumanizmus. Ez utóbbi azt firtatja, mi lesz vajon az emberből, ha egybeépül a számítógéppel, azaz milyennek festhető le az emberiség lehetséges evolúciós jövője. Mit mondjak: érdekfeszítőbb gondolatkísérlet, mint a távoli csillagképekben játszódó motorizált lovagregényeké.

Kuczka különös figura lehetett: volt idő, mikor sodródott a bolsevik árral, aztán ötvenhat után aktív forradalmi részvétele miatt huzamosan indexre tették – a makacs irodalmi pletyka szerint azért kapta meg a hatvanas-hetvenes években a sci-fit úgyszólván monopolisztikus vadászterületként, mert az illetékes elvtársak úgy gondolták: ideológiailag ott tudja majd a

legkevesebb zavart okozni. Nem is tudom, létezik-e nagyobb melléfogás. Kapott egy teljes számot az Új Írásból, később könyvsorozatot, végül a *Galaktikát*, eleinte még antológiának álcázva. Mondják, hogy afféle „kis Aczél Györgyként” uralta a területet: aki nem tetszett neki, az nem létezett; de negligálni tudott a magyar publikum védelmében olyan habkönnyűnek ítélt fiktív világokat is, mint a *Star Trek*. Kétségtől a jó szimat és a literátori igényesség jellemezte: a tudományvallás érvényesítése mellett bevezetett a honi közönség látókörébe olyan nagyságokat is, mint Jorge Luis Borges.

Ezt persze tinédzserként még egyáltalán nem lehetett látni: a szenvedély fűtött bennünket. Mint például az unokabátyámat, akinek azért kellett otthagynia elit művészképző középiskoláját, mert a rajz- és művészettörténet-órák látogatása helyett minden idejét a könyvtárban töltötte, a sci-fi irodalom – nem kis mértékben épp a *Galaktika* – olvasásával. Mert ez az érdeklődés nemcsak szenvedéllyé, de szenvedélybetegséggé is képes válni. Mi tagadás: engem is mértéktelenül foglalkoztatott az alternatív világok problémája, de hazudnék, ha azt mondanám: a létező szocializmus valóságát mindenesetül érdektelennek találtam. Nem volt az szivárványos, de teljességgel szürke sem. A sci-fi inkább óhatatlanul gondolkodni, kombinálni tanított egy olyan korban, amely a kreativitást is igyekezett minél inkább becsatornázni.

Túl egyszerű volna tehát azt mondani, hogy a (túrt vagy támogatott) tudományos fantasztikum többé-kevésbé burkolt rendszerkritika volt, amely arra igyekezett volna rávezetni az olvasót, hogy a bolsevizmus is csak egy utópia a sok közül. Nem: volt ilyen is meg olyan is. Esküszöm, még hithű marxista sci-fit is olvastam. (Nem a *Kommunista kiáltványra* gondolok.) Ha a *Galaktika*-láz rezsimspecifikus lenne, a rendszerváltozás során nem maradt volna fenn az érdeklődés a műfaj iránt. (Igaz, lappedt némiképp.) A magyar irodalmi múltban sem előzmény nélkül való a fantasztikus szubkultúra: Karinthy Frigyes ide-

vágó művei és Szathmári Sándor szenzációs *Kazohíniája* mellett szokás emlegetni még Jókaitól *A jövő század regényét* (amely időközben múlt század lett); de a Verne Gyula-sokk előtt is érdekes kísérletek születtek már hazai földön. A nagy francia fantasztá elé vágva Ney Ferenc már 1836-ban elutazott a *Holdba*; Koronka József egy év múlva 1836-ba kirándult, hogy *Európa romjait* megsejmelje; Jósika Miklós meg a szabadságharc előtt egy évvel írt *Végnapok* címmel „regényes képleteket”. S ki ne felejtsem Bessenyei György remeklését, a *Tariménes utazását*, amely a korabeli európai fősodorba tartozik...

Kuczka Péternek abban igazat kell adnom, hogy a jó sci-fi az irodalom organikus része – még ha érdekes elfajulásokat is tapasztalni az utóbbi évtizedekben. Élénken emlékszem, amikor a fantasy behatolt a magyar nyilvánosságba, félretolva Galilei és Newton hurráoptimista világát (miszerint a világ nemcsak megismerhető, de lépésről lépésre meg is ismerjük), s visszavetette a hegemoniát a *Frankenstein*-regénnyel induló fantasztikus ponyva. Jöttek sorban a filmes űroperák, s az *Orion űrhajón* szocializálódott nemzedéknek már nem jelentett túl nagy ugrást a *Csillagok háborúja* sem. Ez már maga volt az igénytelenység a 2001 *Űrodüsszeiá*hoz vagy pláne a *Solarishoz* képest – az újabb nemzedék *Harry Pottere* pedig olyan természetességgel zsákmányolta ki a világ mítoszkincsét, hogy már bele sem gondoltunk igazán. Annak a régi szenvedélynek azonban nyomokban mégis sikerült túlélnie. Barátkozunk a cyberpunkkal (ahol számítógépes Al Caponék szerveznek maffiát), a steampunkkal (ahol az elektromosságot lenyomták a gőzgépek), a clockpunkkal (ahol a világot tényleg egy órásmester irányítja) meg a dízelpunkkal (a rakétaautók világával).

A sci-fi merít a fantaszyból, s a fantázia nevében visszaveszi az elrabolt holmiból, amit csak lehet. Visszahódítja a galaktikát.

Japán Jézus

2013. február 9.

Sem filmezni, sem fényképezni nem engedték magukat a japán keresztények: kétségbeesetten hessegették el a kíváncsi kamerát. Pedig igazán egzotikus látványt nyújtottak az árnyas fák alatt, egytől száz évig, ülve-guggolva a kikopott gyepen, nemegyszer lehunyva szemű révületben. Szabadtéri miséjük inkább hasonlított amerikai egyházi show-ra, mint európai típusú istentiszteletre – kórusban énekelt dalaikat valahová a gospel és a musical közé lehetett helyezni, a japán nyelvű kántálásból pedig csak Jézus Krisztus eltorzított neve tűnt ismerősnek. Kicsit még el is restelltem magamat, hogy keresztény létemre keresztényeket bámulok afféle idegenforgalmi látványosságként; ám ettől a helyzet még pontosan ez volt. Mindez a tokiói *Ueno Park*ban történt, nem messze a nyugati művészetek múzeumától, amelyet a kétségkívül nyugati Le Corbusier hozott tető alá 1959-ben három japán tervezőtársával egyetemben.

Ez a dekadens őszi élmény ötlött az eszembe, amikor azt olvastam, hogy Singóban, egy kis japán hegyi faluban a helyiek minden idegennek örömet mutatják azt a sírt a dombtetőn, ahol szerintük Jézus nyugszik. Semmi szemérem és kamerastop, mint az *Ueno Park*ban – sőt a közeli joghurtgyár a társadalmi kötelezettségvállalás rubrikájában könyveli el, hogy fenntartja a nevezetes emlékművet. A zarándokhely jelentősnek mondható vallási turizmust generál a szigetországban: évente több mint húszezren keresik fel; bár szerintem nagyobb részét kíváncsiságból és a kuriózumok iránti érdeklődéstől vezettetve, semmint őszinte ájtatosságból. A települést *Kirisuto no Sató*nak, azaz *Krisztus Városának* is nevezik, s a Megváltónak is van helyi érdekű neve: Daitenku Taro Dzsurai.

Mielőtt még sóltanul és fantáziátlanul eretnekséget kiáltanánk, merüljünk meg kicsit a provinciális legendáriumban.

Eszerint a bibliai keresztrefeszítés merő fikció; helyett Jézus visszamenekült Japánba, ahol korábban már amúgy is hosszasan időzött. (Ez megmagyarázná, miért tűnt el évtizedekre az evangélisták szeme elől.) Pásztorként telepedett le a felkelő nap országában (s nem átvitt értelemben, mint a példabeszédekben), megházasodott (ez ismerős motívum a *Da Vinci-kód*-szerrű lapos blaszfémiákból), és három gyermeke is született (ebben viszont a japán verzió a nagyvonalúbb: ha már apa, legyen bővérű). A helybeli múzeum ismertetője szerint jellegzetes orra miatt „hosszúorrú koboldnak” nevezték, ami némi kelta kulturális hatásról tanúskodik, s a helyi folklórban feltehetőleg nincsen semmi antiszemita áthallása. A történet úgy kerekedik le, hogy a japán Jézus – némiképp megfeledkezve a globális pásztori vándormotívumról – fokhagymát természetve halt meg százhat éves korában. Hogy a fokhagyma miként jön össze a joghurttal, ne tőlem kérdezzék.

Hagyjuk most a földhözragadt teológiai akadémikuskodást, hogy mivégre zárandokolnak a népek a singói sírhoz, ha Jézus nem halt kínhalált és nem támadt fel – hacsak nem forradalmasította a japán pásztorkodást és fokhagymatermesztő ágazatot, amiért mindmáig méltán megsüvegelik a hálás utódok. Ám a faramuci történet mégsem csupán arról szól, hogy némelyik szekta még a valóságosság legcsekélyebb látszatát sem tartja lényegesnek, midőn hittételeit kialakítja. A kereszt nélküli kereszténység olyan fából vaskarika, amelyet már nehéz kommentálni; ám ez a százhat megélt esztendő alighanem rájátszik a japán néplélekre, egybeesik a mindennapos tapasztalattal, így már-már realista elem. Ha bármi hitelt adnánk ennek az életútnak, akkor a „krisztusi kor” fogalmát is alapvetően át kellene értékelnünk.

Persze a nyilvánvaló logikai bakugrások a lelkes japán sírgondozóknak is feltűnhettek, mert úgy kanyarították az apokrif történetet, hogy Jeruzsálemben mégis megfeszítettek ugyan valakit, csak hogy az nem Jézus volt, hanem az öccse, Iszukiri.

Így már mindjárt más. Igaz, homályban marad, hogy a zsidók keverték össze a két testvért vagy a japánok, akikkel más vonatkozásban az is megesett már, hogy – megszedülve a zavaros nyugati panoptikum láttán – egy áruházi promóció részeként megfeszítve ábrázolták a Mikulást; ami azért mégiscsak meredek. A mérleg másik serpenyőjébe tartozik, hogy mi, csökkent nyugatiak legalább ennyire otthontalanul téblábolunk a keleti mítosz- és motívumrendszerekben, csak annak mások élvezik ki a zaftos részleteit.

Innen talán kanyarodjunk vissza a világvallásokhoz, úgy is, mint a jelenlegi (nem túl szelleműs) globalizmus szállás-csinálóihoz. Az elfajulásokat egyelőre azért vagyunk képesek érzékelni, mert ismerni véljük a normát, a viszonyítási pontokat. Évezredekken keresztül elég tágas volt a világ ahhoz, hogy több párhuzamos világmagyarázat is békésen (vagy békétlenül) elférjen egymás mellett. Ám a bolygó összezsugorodása összekuszálta a szálakat, Hollywood és Bollywood kizsákmányolta a hit- és mítoszkincset, miként Jézus, Buddha és Mohamed sziluettje is óhatatlanul egymásra vetült. A fennhéjázó gazdaságvallás látszólag kiküszöbölte az irracionalizmust, de ha a sáncok mögé nézünk, a katolicizmus, a protestantizmus, a judaizmus, a konfuciánus és a sintoista észjárás nyomelemeit fedezhetjük fel a lövészárkokban, folyton változó arányú eloszlásban. A felvilágosodás az ateizmusban látta a kiutat, de nem tudta átlépni sok évezred hosszú árnyékát: formalista dogmatizmusával idővel nem a fény, hanem a mesterséges világítás irányába fordult. Lassú diadala nem a kulturális sokszínűség, hanem az uniformizálódás irányába tereli a lelkéről megfélekezett emberi fajt: az egységes piac eszperantó-angol nyelven fogalmazza meg sírásói szabályzatát. Minden, ami előnyünkre volt a túlélésért folytatott harcban, mostanára a hátrányunkra fordult.

Ne nevéssük hát ki a japán Jézust: hátha ő fog bennünket megváltani.

Könyvjelző nélkül

2013. február 16.

Csekélyebb-e az értéke valaminek, ha ingyen osztogatják? Nem feltétlenül. A *Könyvjelző* című kiadványt például afféle promócióként, pénztár melletti szóróanyagként terjeszti a legnagyobb hazai kiadó, mégis van benne nívós olvasnivaló – főként az interjúk érdekesek. Jó, akad beszélgetés az új pécsi fociedzővel is, de ez érthető, ha a könyvkiadó egyben a helyi futballcsapatot is tulajdonolja. Nekem amúgy szimpatikus ez a fajta lokálpatriotizmus, hogy ha országos tényezővé válunk is, a hálózat központját – meg a szívünket – megtartjuk szűkebb pátriánkban. Ám az interjúk közül azért számomra érdekesebb (meg a profilba is jobban illik), hogy mit mond Háy János a regényírásról vagy Szilágyi Ákos „a történelmi szörnyeteg” Sztálin ifjúkoráról. Itt van aztán riportalanyként egy bizonyos Bajtai Zoltán is, egy sikeres zenei könyvsorozat szerkesztője, akivel – hogy megadják a módját – maga a főszerkesztő folytat dialógust. Régen szerették volna már megnyerni; most végre sikerült. „Ifjúságát a féktelen punkzene, felnőtt életét a mondatokkal való szöszmötölés határozta meg” – konferálják fel a címlapon. Mint mondatokkal szöszmötölő, fel vagyok csigázva.

Hamar kiderül, hogy a szöszölésen korrektori tevékenységet kell érteni, de ez csak fokozza a kíváncsiságomat: ünnepelt költőnőt is ismerek, aki így kereste a kenyerét. Ez sem egyenes vonalú sors. Az interjúvoló azt ígéri, nem faggatja alanyát az elmúlt zűrés időkről, mégis az a legizgalmasabb, miként forrja ki magát egy rendhagyó tehetség. Egy olyasfajta polihisztor, akiben találkoznak a zenei és irodalmi erények, s ráadásul még műfordítóként is jegyzik. Minden ellene szól (nem utolsósorban önmaga, önpusztító hajlama); a jelek szerint azonban napjainkban is léteznek csodák.

Ellenállhatatlan vágyat érzek a jeles férfiú személyes megismerésére. Miért is ne lehetnénk akár barátok? Elvégre mindössze két év van köztünk – félszavakból is megértenénk egymást. Idővel talán még az is elmosódna, hogy punkzenész létére kétségkívül komolyabb ember, kreatívabb értelmiségi, mint én: lám, ő a temérdek vargabetű és lumpolás ellenére is mindig ugyanabba az irányba tartott, ugyanaz volt: istenadta és istenáldotta zenei szerkesztő – én meg csak röpködtem virágról virágra, mint egy mézesbortól spicces méhecske. Talán legyőzhetőek volnának az előítéletek – főleg az enyéme. Lám, az imént is azt írtam, hogy „lumpolás”, meg hogy „punkzenész létére”. Mintha az elhíresült londoni képeslapokon én volnék a keménytekintetű, medvekucsmás királyi testőr, aki szembenéz a színes kakastaréjos punkkal. A briteknél persze ők ketten adják ki Londont – a kompozíció nyilván nem bírná már el, hogy helyet szorítsanak a pakisztáni mosodásnak, a lengyel vízvezeték-szerelőnek meg a diplomás magyar pincérnek és feketemosogatónak.

Itt tartottam, amikor szörnyű gyanú fészkelte belém. Rátévedt a szemem Bajtai művésznevére: Barangó. Ismerősnek tűnt, de hirtelen nem tudtam, honnan. Hiába, ötven felett exponenciálisan kopnak az agysejtek. Az elkényelmesedett XXI. századi ember ilyenkor beüti a nevet a Google-ba, s várja a megvilágosodást. Előbb egy blogot találok: igényesen megformált irodalmi szövegek, némi alternatív ízzel, underground nyomelemekkel, de már a nyárspolgárosodás határán. A szerző inkább beáll betyárnak, mert a zeneműkiadásból a nagyüzemi letöltések korában immár nem lehet megélni. A második találat azonban mindjárt aháélménnyel ajándékoz meg: hát persze, Barangó akarta kiirtani Szentestén, a Tilos Rádió műsorában az összes keresztényt! Semmi megalkuvó szelekció: Várszegi Asztriktól Esterházy Péterig mindet, az utolsó szálíg. Ettől zengett hetekig a média, s olyanok relativizálták a spontán műsorvezetői kifakadást, akik amúgy az antiszemitizmus elleni

harcban kérlelhetetlenek, és a „soha nem évül el”, „nincs ennél nagyobb bűn”, „nincs bocsánat” erkölcsi talapzatára helyezkednek. Sokszor nem egyszerű kereszténynek lenni, de ilyen vonatkozásban mindenképp előnyös, hiszen van bocsánat. Sőt: kell, hogy legyen. Már csak azért is szerencsés, hogy nem sikerült az összes keresztényt kiirtania Barangónak bohón és fiatalon, alig negyvenévesen: van, aki megbocsásson.

Az internetes kincsestár arra is jó, hogy meggyőződjem róla: Barangó tényleg bocsánatot kért. A *Magyar Narancs*nak azt nyilatkozta: nincs mentsége. Még azt is elismerte: nem egyszerű elszólás volt ez az irtó jó poén – előbb az adventi keresztet ajánlotta reklámtáblának apróhirdetések céljára. Hiába, a fékezhetetlen kreativitás, amely ittasan a nivótlanágban sem ismer mértéket... De megszenvedett a vétkeiért. Bántotta, hogy ronggyá idézik a szörnyűséges, trágár körítéssel előadott mondatát. Meg hogy ezt folyton elébe tolják leírva. Leírva minden rettenetesebb, mint élőszóban. Annak idején a HVG-től is kirúgták, ahol korrektorkodott. A kollégák a *Tilos Rádió*nál megutálták. Felélte tartalékait. Nincs más útja, mint újra meg újra bocsánatot kérni. Akár egy jó kereszténynek.

Rendben, spongyát rá. De a bűnbocsánat nem jár automatikusan emlékeztetkieséssel (még ha az én agysejtjeim vészesen kopnak is). Örülök, hogy Barangónak sikerült kimásznia ekkora gödörből is, de egy igényes lap szerkesztőinek egy ilyen előzményt feltétlenül jelezniük kell a kísérő életrajzban. Be kell tenniük egy „könyvjelzőt”; anélkül ugyanis az olvasók meg vannak vezetve. Úgy járhatnak, mint Bácsfi Diána ókortörténésszel, aki Erős Diána néven, tudós minőségben lopakodott vissza a képernyőre. Pedig mint a *Magyar Jövő* csoport fotogén, karlendítő sztárjától annak idején szakmányban rettegtek a hazai antifasiszták, nem is szólva a haladó nemzetközi sajtóról.

Ha lehet, ne bízzunk mindent az én fogyatkozó agysejtjeimre!

Egy szem rozs

2013. február 23.

Harmincöt éves a történet, de Mike Dash nemrég elevenítette fel a *Smithsonian.com* oldalon. 1978-ban szovjet geológusok járták a tajgát, és a mongol határ közelében, kétszázötven kilométerre minden lakott településtől, ezernyolcszáz méter magasan a hegyoldalon olyan családra leltek, amely akkor már több mint negyven éve nem érintkezett senkivel, így a második világháború kitöréséről sem értesült. Az Abakan folyó mellékfolyói annyira ismeretlenek, hogy el sincsenek nevezve – egy ilyen völgyre letekintve húzta meg magát a Likov família, felfoghatatlanul mostoha körülmények között. Fehérek voltak és ultraortodoxok, s a sztálini üldöztetés elől menekültek el, miután az egyik családtagot lelőtték a kommunisták. A primitív faházban egy vénséges öreg meg a leszármazottai tengették életüket. A rövid nyár bőségesen ellátta őket erdei gyümölcs-csel – az év nagy részében viszont éheztek. Külön kupaktanács döntötte el, a telek vége táján esznek-e vagy vetőmagot tartalékolnak. Életmódjuk nemcsak azért volt középkori, mert lassan minden magukkal vitt civilizációs kellék tönkrement, hanem vallási meggyőződésből is. Az öreg Karp megtanította ugyan írni-olvasni a kicsiket a magával vitt *Bibliából*, ám még mindig Nagy Péter cárt tekintette az Antikrisztusnak, aki a modernizálás jegyében kivetette a szakálladót, így kényszerítve az orosz férfiakat az európai mintájú borotválkozásra.

A házaspár két gyermekével 1936-ban vonult „belső emigrációba”; másik kettő már ott született: Dmitrij 1940-ben, Agafja pedig 1943-ban. Ők a geológusok megérkezéséig nem is láttak idegent. Tudtak a városokról, sőt más országok létezéséről is, de nem volt mihez kötniük ezeket a képzeteket. Egyetlen szórakozásuk az volt, hogy elmesélték egymásnak, mit álmodtak. 1961-ben, amikor júniusban havazott, és minden ültetvényük

elfagyott, annyira megcsappant az élelmiszer-tartalékuk, hogy az anya, Akulina önfeláldozásból az éhenhalás mellett döntött, hogy megmentse szeretteit. Csodával határos módon egy szem rozs kihajtott aztán; éjjel-nappal felváltva őrt álltak mellette, hogy az egerek és a mókusok kárt ne tehessenek benne – így lett végül tizenennyolc szem termésük. Nagy nehezen, hosszú évek során sikerült visszaszaporítaniuk a rozspopulációt.

A kései találkozás az öreg Karp számára elsősorban a kínzó sóhiány megszűntét jelentette. (Ismerős motívum *Az irokézek fia* című regényből: az indiánok közt nevelkedett fehér fiúnak is a sóval főzés hiányzott a legjobban.) Az aggastyán könnyedén elfogadta a műholdak gondolatát, hiszen már az ötvenes években tapasztalta, hogy bizonyos csillagok mintha gyorsabban haladnának az égen; ám azt nem volt hajlandó elhinni, hogy ember lépett a Holdra. (Ezzel amúgy nem volt egyedül: az én nagyapám is kételkedett benne, pedig együtt néztük vele az összefoglalót a Kékes tévén a hétfői rendkívüli adáson.) A családfőt a temérdek új találmány közül leginkább a celofáncsomagolás nyűgözte le; viszont az egész família megbűvölve cövekelt le a televízió elé, amellyel később a geológusok szálláshelyén találkoztak.

A lányok sajátos orosz nyelvjárást beszéltek, amelyet egymás között alakítottak ki – az ő esetükben volt a legszembetűnőbb a leépülés. A fiú, a tajgában született Dmitrij viszont az elszigeteltségben is afféle szibériai Tarzanként és Edisonként működött egy személyben: ha kellett, szarvasvadászat közben mím-nusz negyven fokban is képes volt a szabadban aludni; amúgy meg a természetben talált anyagokból családi tűzhelyet, nyírfakéregből pedig vödröket, élelmiszer-tároló ládákat eszkábált. Az ő számára a körfűrész és az eszterga volt maga a csoda. A család nemcsak gabonához, evő- és íróeszközökhöz, hanem zseblámpához is hozzájutott, mégsem lett boldogabb: három éven belül ketten is meghaltak, mert nem voltak immunisak az újonnan beszerzett civilizációs betegségekkel szemben. Dmitrij, a szibériai vasembert például tüdőgyulladás vitte el. Karp

Likov csak 1988-ban ment el, a ma hetvenéves Agafja pedig azóta is ott él egyesegyedül a tajgában.

A természeti ember mint a boldogság és romlatlanság szimbóluma a felvilágosodás eszmei terméke, de pár sűrű évszázad után mind naivabbnak tűnnek Voltaire és Rousseau elképzelései. Igazság szerint nincsen visszaút: út csak előre van. Az emberi nem modern és posztmodern ámokfutása nemcsak a naturalitást, hanem a natúrát is eltörli lassan: az Abakanon előbb csak raftingolnak, később vízerőművet építenek, majd azt is elszennyezik, mint a többi folyót, a feltartóztathatatlan haladás jegyében. Kipling Mauglija vagy a mi Hany Istókunk vademberként létezett, mielőtt visszatért volna a civilizációba; Tarzan talán eleve ott született. Robinson számára egyszerű – bár hosszúra nyúlt – epizód volt csupán a lakatlan sziget: Defoe könyve nem egyéb, mint az európai kultúra profán apotheozisa. Az abakani eset nemcsak annyiban más, hogy időben borzongatóan közel esik hozzánk, hanem azért is, mert a túlnépesedett bolygón is képes megmutatni az ember végtelen magányát és gögös életmódunk sérülékenységet. Mi, magyarok hajlamosak vagyunk a periféria népének érezni magunkat, miközben a jómódot tekintve még éppen beleférünk az emberiség felső egytizedébe – de az ilyesféle példázatok képesek megmutatni boldogtalanságunk relatív voltát.

Az egy szem rozs története – bár Amerikában alighanem filmeposzt forgatnának belőle – korántsem romantikus mese, hanem intő történet: civilizáció nélkül már nem élhetünk; de talán többet kell harcolnunk érte, mint valaha gondoltuk. Nem a Holdra-szállás, a tévé, a körfűrész vagy a celofán a lényeg, hanem a felismerés: nincs hova menekülni. Talán ide jutott el Agafja Likova is, aki úgy gondolta egyedül a tajgában: itt élned, halnod kell.

Örök visszatérés

2013. március 2.

Egyszer meg kéne írni a tudszoc pszichológiáját. Nem a kemény rákosista időkét, hanem a nyolcvanas éveket. A nyolcvanas évek, mint a dalnoktól tudjuk, sapkát viselnek: az elején azért még tányérsapkát, de a közepén sem svájcisapkát. Akik ekkoriban koptatták az egyetemi és főiskolai padokat, nem kerülhették el a kényszer(agy)munkát: akármit tanultak, „mellékesen” megpróbálták a rendszer önlegitimáló kényszerképzeteit is a fejükbe sulykolni. Csakhogy akkorra kifáradt, elkedvetlenedett az egész: a diákok tudták, hogy hazudnak nekik, s a tanárok is tudták, hogy hazudnak a diákoknak; mégis eljátszották, hogy tudomány, meg hogy szocializmus. A marxista tárgyak beleszámítottak az átlagba, de meg sem érintették a nagy átlagot. A tudszoc arra íteltetett, hogy mihamarabb letudják, majd elfelejtsék. Akik akkor hurrogtak, hogy minek kavargatni a közmegegyezéssel hazugság lavórnyi langy vizét, ma azt nem értik, minek rúgózom olykor még mindig az életünket megkeserítő Marxon: miért izgat a nagy zsidó gondolkodó nem is kódolt antiszemitizmusa, vagy hogy a francia realista regényírók fiktív világaiból vont le mélyreható következtetéseket a valóságra nézve. A nyolcvanas évek tudszocórái egy őszülő értelmiségi nemzedék számára mindenesetre olyan kollektív élményeknek számítanak, mint más generációknak az, hogy hol voltak és mit csináltak az évszázad mérkőzésének, a forradalom kitörésének meg a Holdra-szállásnak a napján, vagy mikor Antall József halálhírével megszakították a tévében a *Kacsamesét*et. A tudszoc tanárok azután idővel átképezték magukat szociológusnak, politológusnak meg filozófusnak, de rendszeren innen és túl senki nem firtatta, kinek a bűne, hogy egész korosztályok nem hallottak Márai Sándor, Bibó István és Hamvas Béla létezéséről. Bár ha belegondolok, az anyag dia-

dalmas világában abba a bizonyos langyvizű lavórba igencsak belepancsolt volna mindenféle spiritualizmus.

Ha már az ember egy tárcasorozatában (persze kései hódolatként) Hamvas Béla regénycímét bitorolja, nem haszon-talan, ha ellátogat a *Hamvas Béla Kör* havi alkalmaira. Főleg, ha épp a hazai urbanisták doyenje, Vidor Ferenc ad ott elő a szent és a profán viszonyáról. Mint mondja, tudományos előadás e tárgyban lehetetlen (a szoc. is, teszem hozzá); inkább csak afféle metakommunikációs szeánsz. Abból indul ki, hogy mindannyian küszködünk vele: hol az értékrend teteje? Lehet, hogy az a „szent” kategóriája? Tudván, hogy a „profán” templomon kívülit, templom előttit jelent, az orientáció meg keletelést, máris érthető, hogy profán korunkban a bankpaloták túlnőtték a székesegyházak tornyait. Oda a „techné” egysége, ami tudományt és mesterséget jelentett együtt, hiába őrizzuk a „textil” szóban a dolgok és tapasztalatok összeszövöttségét.

Az ősi egységet idézi a keleti jin-jang is: a fény és a sötétség összjátéka életszervező erő. Nem ellentét, hanem együttlátás: kiegészíti egymást, mint a férfi és női princípium. Soha nem gondoltam még rá, hogy a szimbolikusnak a diabolikus az ellentéte; hogy vinné el az ördög! Jung a szimbólumok többletértékét abban látta, ami racionálisan nem fejthető fel, ami az ész fennhatóságán túl van. Utunk az ősi szakralitásból a profánba hosszú volt és elszomorító. Vidor Ferenc szerint a tudomány és művészet szakralitása, holisztikus volta nem kétséges: a „holy” egyszerre jelent teljességet és ürességet. A tudomány sokat köszönhet a szimbólumoknak: Friedrich August Kekulé szó szerint megálmodta a benzolgyűrűt; Francis Crick és James Watson pedig a DNS-molekula kettős spirálját az amerikai építészetből vette afféle talált modellként, rácsodálkozván egy kreatívan tervezett tűztőléletrára. Jean Gebser transzparencia-elméletén, az „aracionális” (és nem irracionális) áttetszőségeen keresztül érkezünk meg a térben és időben való szakralitáshoz, ami elmesélhetetlen élmény (én is csak próbálkozom).

„Tudszocilag” ez nonszensz, de hát az anyag hullámtermésze-
te is szokatlan volt első blikkre. A monoteista világvallások,
a szufi, a kabbalisztikus és a keresztény misztika leírásai szinte
egybevágnak a transzperszonális pszichológia megállapításai-
val a misztikus élményről: valóságnak és nem szubjektívnek
hat, nem tervezhető, viszont kreatívvá és szeretettelivé tesz.
A megvilágosodás és megtérés kérdéskörénél vagyunk. Közös
vonás, hogy az élmény az egyént mindig valamilyen nagyobb
közösségben oldja fel, vagyis ellensége a földhözragadt indivi-
dualizmusnak. Egy építész szívesen citálja Eliadét, aki szerint
a profán tér határtalan és homogén, amiben az ember mégis
fix pontokat, azaz szent helyeket jelöl ki. (A profán urbanishti-
ka is ismeri a kilátópontok, az emlékezetességre való törekvés
fogalmát: egy város ezektől lesz város.) A semleges helyszínek
a széttört univerzumból tudósítanak, a szakrális tér viszont
inhomogén, minőségileg különbözik: egyéni világegyetem
jön létre. Tagolni és kiemelni: így szól a szakralitás parancsa,
s erre az einsteini téridő-kontinuum is csak ráerősített; az ün-
nep ilyen értelemben nem más, mint áttérés a konvencionális
időből a mitikusba, a megszentelt időbe. Az egyenesvonalú
profanitással szemben a szent mindig ciklikus és rituális: örök
visszatérés. Még a legprofánabb diszciplína, a közgazdaságtan
sem lehet meg ciklikusság nélkül. Nemcsak a pénzügyi év, de a
Kondratyev-ciklus is emellett szól: a gazdasági periódusok tör-
vénye már-már misztikumba hajlik.

Hogy a szakralitást miért a csend világa tetőzi be és miért
a csendben visszhangzik a lét: nos, erről is szívesen hallot-
tam volna tudszocórákon (vagy inkább azok helyett). A japán
csendkultuszról, a keresztény elcsendesedésről, amikor az
imádság csenddé lesz. Olyan emberi csenddé, amely nem ret-
teg többé az örök visszatéréstől...

Neve is van

2013. március 9.

Huszonegy éve vagyok székesfővárosi lakos. Hogy sok ez vagy kevés, csupán nézőpont kérdése – mindenesetre erős a valószínűsége, hogy életem nagyobbik felét már a világ talán leggyönyörűbb rákos burjánzásában fogom leélni. Azon belül is – egy csillaghegyi epizódot kivéve – a pesti oldalon, családi azilumra lelve a palotai végeken. Egy egész emberöltő szükségeltetett hozzá, hogy gyökeret verjünk itt, a külvárosból lett kertvárosban, s a hajdani zöldségtermesztő, piacoló őslakosok ne nézzenek ránk ferde szemmel; befogadjon szomszédság, egyházközség, kerületi kultúrközeg. Mindig lehetett tudni, hogy ez egyszer majd bekövetkezik; csak azt nem, hogy pont itt és pont így. A szülővárossal, Ózddal épp ellentétes irányú pályát futottunk (mostanság találunk ismét egymásra, bensőségesebben, mint valaha gondoltam); Debrecenben pedig, ahol bohó ifjoncként tíz évig állomásoztam, tősgyökeres barátaim kitartóan jósolgatták: bármilyen bravúrt művelsz is itt, mint szellemi jöttmentet ez a város ki fog vetni magából, mert merő önvédelemből nem felejtheti el, hogy a nagyapád nem itt született. Nem hittem az eleve elrendelésben, így nem is észleltem mindjárt, amikor mégis megtörtént a kivettetés.

Budapestben az a jó, hogy nem kell feltétlenül itt születni. Olyasmi, mint amit – egy századfordulóval előbb – Ady mondott az ő Párizsára: „ember-sűrűs gigászi vadon”. Félelmetes ugyan, de menedéket is nyújt: el lehet rejtőzni benne. Pedig csupán tizenkét évesen láttam először, útban a Balaton és az Adria felé. Emlékszem a *Trabant Combit* vezető apámnak, az ózdi vasmű hengerészének páni félelmére, akinek családi nyomasztásra át kellett kormányoznia minket az ellenséges dzsungelen. Megállásról, szétnézésről persze szó sem lehetett: a vidéki kisember számára ez akkortájt még militarizált zóna volt. Az

agglomerációval és a Rákóczi úttal még megbirkóztunk valahogy; az Erzsébet hídon megbizonyosodhatott a kiskamasz, hogy mindaz, amit a tévében látott, valóban létezik; a budai lehajtónál azonban rossz sávba soroltunk, s csak hosszas kérdésősködés és keringőzés után sikerült visszakeverednünk a Hegyalja útra. Soha nem gondoltam volna, hogy egyszer még virtuóz módon fogok autózni ezeken a helyeken, fél szemmel sandítva a forgalomra, dugókat kerülve, rejteketakat keresve egy-két perces előnyökért.

Csaknem harmincévesen ideköltözni majdnem akkora elhatározás volt, mint száz évvel azelőtt áthajózni Amerikába. Már van a bevándorlónak markáns Budapest-képe, de például a nagyvárosi gócpontok még nem érnek össze a mentális térképen. Olyan ez, mint amikor az ember egy külhoni nagyvárost kezd el felfedezni, és az egyes metróállomások körül kezdenek lassacskán tágulni a körei, de folyton vissza kell térnie valamelyik kályhához. György Péter, akinek született fővárosiként röpke szegedi egyetemi kitérője nem volt elegendő ahhoz, hogy felfogja a pest-budai értelmiségi vákuumszivattyú (vagy olvasztótégely) működését, a szintén Debrecen felől érkező Térey János „honfoglalásán” keresztül próbálta megérteni a nagy-budapesti szellemi vérátömlesztés mechanizmusát. Ám elkövette azt a hibát, hogy a jól dokumentáltsága miatt kiválasztott, mégoly markáns esettanulmányt tipikusnak tekintette – holott a tipizálás a tömegek műfaja. Mégis van valami, ami ezekben a „bebírókban” közös; függetlenül attól, hogy egy zalai kis faluból vagy egy erdélyi egyetemi városból érkeznek-e: hogy a lelki asszimiláció roppant lassú, s tökéletesen csak az új generációkban megy végbe.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne volnának lehetségesek biztató részeredmények. A félig kívülállás, a frissebb szem olykor többet tud segíteni ennek az előbb bolsevik megalomániával kétmillióra duzzasztott, majd némileg egészségesebb lélekszámra visszafogyott embermonstrumnak, mint a

„bennszülött” előítélet-rendszer. Eleinte például szokatlan volt a fokozhatatlan lokálpatriotizmus („a világ legszebb fekvésű metropolisza”) és a példátlan öngyűlölet („a hajléktalanok és a kutyapiszok városa”) együttes, egyidejű jelenléte. E szélsőséges elfogultságok akadályozták a (némileg korábban asszimilálódott) „budapesti embert” abban is, hogy egyáltalán felismerje a szocialista, majd liberális városvezetés végzetes koncepciótlanságát. Az elhúzódozó népi–urbánus törzsi érdekharc tábornokai például „közmegegyezéssel” a zsidó kultúrát azonosították az urbánussal; míg a sánc mindkét oldalán lényegében gyáván asszisztáltak a pesti zsidónegyed, e jeles nemzeti örökség érzéketlenül haszonelvű tönkretételéhez. A külső pillantás viszont arra jó volt, hogy – építész és urbanista barátaimmal – az ezredfordulón kötetnyi 2020-as budapesti víziót „álmodjunk össze”; bár így, félidőn túl meg kell állapítanom, a dolgok merőben másfelé haladnak, mint e látomások feltételezték – hogy mást ne mondjak: budapesti olimpiáról is már csak egy „csipet csapat” ábrándozik.

Így vagy úgy, huszonegy év alatt sikerült „a körön belülre” kerülni. Már odabentről jön az öröm, s a szívből a fájdalom is. Még mindig irigylem az építész Dévényi Tamást, aki, ha végigmegy egy fővárosi utcán, párhuzamosan látja lelki szemei előtt a húszas, harmincas, negyvenes évek Budapestjét; s régi jó kollégámat, Csordás Lajost is, a Bölcsics Mártával közös *Krúdykalauz* szerzőjét, aki nemes irodalmi szűrőn át élheti át nap mint nap ugyanezt az időutazó élményt. (Tudom, milyen ez: a temérdek építészeti forogás az egész országgépemet alapjainban átformálta...) Mindazonáltal már sikerült megérkezni. Az a város ez, ahol „reggelre kelve, ahogyan ez itt szokás, közértbe megy le tejért János és Tamás”; és egyszer tényleg lementünk így Tamás barátommal, bár nem Cseh és Másik volt a vezetőnevrünk.

„Itt van a város, vagyunk lakói, maradunk itt, neve is van: Budapest...”

Proteszt

2013. március 16.

Cipő, alias Bódi László, a *Republic* együttes énekes-szövegírója akkor már jó ideje kómában volt, élet és halál között lebegett, az erre szakosodott lapok pedig a szívátültetés esélyeit fontolgatták, amikor egy másik kisvárdai, Márta Alex (némiképp zsidobadt művésznevének: ByeAlex) a közönségsvázatok jóvoltából megnyerte a köztévé táncdalfesztiválját, és kiderült, hogy *Kedvesem* című dalával ő képviselheti Magyarországot májusban a malmói eurovíziós dalversenyen. Persze Alexszel szemben Cipő csupán megszorításokkal kisvárdai: másfél évesen költözött át családjával Ungvárról a határ inenső oldalára. Később sikerrel szerepelt a középiskolás diákköltők országos sárvári versenyén, tehetsége mégsem a magas irodalomban, hanem a popkarrierben teljesedett ki. A *Repül a bálna* és társai érdekesebbek voltak a kilencvenes évek többnyire nyálas szövegeinél, de simulékonyabbak a napfényre kijött underground magamutogatók izzadmányainál. A *Republic* még éppen becsusszant a celebkultúrába, de azért az ingyenceknek is mindig szolgált valami különlegességgel. Úgy gyártották futószalagon a fülbemászó slágereket, hogy mindig átütött rajtuk a hamisítatlan költészet. Igaz, leírva vagy kinyomtatva éppolyan csalódást okoztak, mint „Bródy János minden verse” – de hát mindkét úrnak (a versköltésnek meg a dalszövegírásnak) csak az olyan istenáldotta zseni tudnak egyszerre szolgálni, mint Balassi Bálint: nála még minden egyben volt.

Cipő és Alex életrajzában csakis Kisvárdai közös, ám az ötven-, illetve harmincközeli énekes-szövegírók elválasztja egymástól egy át nem ugorható generációs szakadék. Nem tudom, ByeAlex pályázott-e Sárvárra – mai szövegírói állapotában mindenesetre már-már megüti a középiskolás szintet. Ám ösz-

szességében érvényesen reprezentál egy korosztályi mentalitást: érdekesebb, amit ez a bohókás küllemű fiatalember jelen-séggént képvisel. Amikor a fesztiváldöntőben a szakmai zsűri leszűkítette a nyolc dalt négyre, s a végleges sorrendet rábízta az esemesező publikum kénye-kedvére, ölembe tett laptopomból felsandítva megjósoltam a családi körnek: most már biztos, hogy ez a csíkos zoknis, kötöttsapkás, esztéka-szemüvegkertes szörmók srác fog nyerni. Tizen- és huszonéves gyermekeim uniszónó hördültek fel. Érveltek profizmussal, tehetségkutatókon begyűjtött tekintéllyel, malmói elváráshorizonttal (nem pont így fejezve ki magukat), továbbá azzal: „Hogy néz már ez ki?” Valahogy úgy éreztem magamat, mint tizenhat éves lázadóként a szülői szigorral szemben. Amikor felszállt a füst, hogy Alex és az ő kedvese a nyerő (a 244 ezer voksból statisztikusan többet kellett kapnia a negyedénél, márpedig ez akkora tömeg, mint a teltházas Népstadion a fénykorában), helyreállt az atyai tekintélyem. „Honnan tudad, apa?” – firtatták. Mire választápszichológiai műveltségemet fitogtatva, sejtelmesen csak annyit mondtam: „Ugyan már: proteszt...”

Ahogy egy politikai voksoláson gyakorta nem valakire vagy valamire, hanem valaki vagy valami ellen szavaznak a népek, úgy vette a sorjázó akadályokat a kötöttsapkás Alex is. Már a harmincba kerülése is meglepetésnek számított; mindig a közönség lódította tovább, s röpítette végül a csúcsra. Lát-szólag a dal – amely ezúttal csupán ürügy volt a protestálás-hoz – zeneileg és szövegileg annyira értelmezhetetlen, hogy csakis a „másság” lehetett a mozgósító erő. (A szivárványos netvilágban ezt a másságot egyesek homofób módon is értelmezték, abból a motívumból kiindulva, hogy „az én kedvesem egy olyan lány, akit farkasok neveltek” – márpedig ugyebár Maugli fiú volt...) Az értelmezhetetlenség azonban csak akkor igaz, ha megmaradunk a konvencionális keretek között. E konvencionális keretek lényegében nem változtak az ötvenes-hatvanas évek óta: mára a beatkorszak minőségi forradal-

mának még a nyomai is eltűntek belőle. Lehet ezt a nivótlan konzervatívizmust (a konzervet nem filozófiai, hanem tárgyi értelemben használva) az eurovíziós elvárásokra kenni, de a megfelelési verseny végeredménye ugyanaz: kortévesztés és dögunalom. Nem véletlen, hogy az európai vokstársadalom újabban azokat a (történetesen kelet-európai) kitörési kísérleteket díjazza látványosan, amelyek felrúgják ezt a zsákutcás jóléti eurokonszenzust: lánybandát, amely elfelejtett alsónémet felvenni; nyugdíjasklubból szalasztott bábuskákat; vagy éppen – az idei fő esélyesnek kikiáltott észt produkcióból kiindulva – komplett szadomazo-show-t. Ehhez képest a ByeAlexé szolidabb elkülönbözés, nem is igen fogják díjazni Malmöben, hiába látják a fura figura mögött a tesó által pingált óvodás rajzocskákat, hiszen (középiskolás versikék ide vagy oda) revolúciója mégiscsak nyelvi alapú. Ez, kérem, egy echte magyar mentalitásforradalom.

Mikor megláttam és meghallgattam a naiv vagy álnaiv produkciót, azt mondtam magamban: ez a fiú vagy nagyon dörzsölt, vagy ösztönösen zseniális. Elolvastam róla minden elérhetőt, mégsem tudom máig sem eldönteni, hogy melyik. Ha tudatos stratégia, akkor sem üzleti természetű modell, inkább politikai jellegű ösztön mozgatja: a kalózpártokat létrehozó vagy a francia és olasz komikusokat, humoristákat tüntetően piederasztálra emelő tömegigény felismerése. Ha ez utóbbi, akkor nemcsak a profi dalzsűri, nemcsak médiakonvenciókhoz igazodó szülöttem, hanem a háborgó bulvárelit értetlenkedése is magyarázható. (Sarka Kata protesztfeleség: „A szavazók egyenesen menjenek a fenébe!”)

Igen, ez egy afféle szelíd, érzelmes, suta, már-már infantilis protesztlázáadás, ahol a kedveseinket is hét kontinens öleli át. Cipőt, a régi lázadót elvitte a szíve. Az újszívesek meg ilyenek: kötöttsapukában apellálnak a közös élményvilágra, a lírai klipekre, a *Csipkerózsikára* meg a *Shrekre*. Jobb, ha ráhangoló-dunk a jövőendő új világra, kedveseim.

Teljes vértetben

2013. március 23.

Úgy pattant ki, mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből. Ez a hasonlat jutott az eszembe, amikor (debreceni egyetemistaként) kezembe került Utassy József első összegző kötete, a *Júdás idő*. Mintha teljes fegyverzetben lépett volna elé, holott csak nem ismertem az előzményeket. Én mindenesetre biztosan nem teljes fegyverzetben pattantam ki: kétszer kezdtem még az egyetemet is; egy természettudományos vargabetű után kerültem a bölcsészkarra. A nyolcvanas évek első fele furcsa, fojtott, szellemileg pangó korszak volt, magyarszakosként a sok kötelező kúr mellett szinte csak véletlenül lehetett érvényes tudásra szert tenni az élő irodalomról. Az alma mater falai között főként a klasszikus literatúrát tanulmányoztuk; a kortárs költészet valahol a vizek fölött lebegett. Valahogy nem ért össze a két birodalom: számomra Dzsó mellett Ratkó József *Félkenyér csillag* című kötete bizonyította, hogy nincs ez rendben így. No meg Görömbei András tanár úr, aki fáradhatatlanul tartotta délutáni-esti fakultatív népszerűsítő előadásait a határon inneni és túli kortárs magyar írókról, így például a *Kilencekről*, minek nyomán a huszoneves ifjú fellapozta az *Elérhetetlen föld* karcsú antológiáját, hogy egy új világ nyíljék meg előtte: lám, Utassy nem magányos cédrus, hanem egy gazdag televényből sarjadt ki.

Olykor nem árt egy hasonlat mögé nézni, hogy közelítsünk az igazsághoz. Hogy a csudában pattanhat ki egy istennő a főisten fejéből? Ez még a mitológiában is képtelenség, hiszen a mítosz mögött mindig nagyon is földi, parlagias tapasztalás rejlik. Nos, itt is egy jóslat a ludas. Zeusz, a nőfaló isten nemcsak temérdek erotikus kalandjáról híresült el, hanem „hivatalosan” kétszer nősült: Héra előtt Métisz volt a hites felesége. Métiszt a bölcsesség istennőjeként tisztelték, a szíve alatt hor-

dott gyermekről pedig a jóslat azt jövendölte, hogy hatalmasabb és okosabb lesz, mint maga Zeusz. Utóbbit tényleg nem a szellem fölénye jellemezte, hiszen ennek hallatán is ösztönlényként viselkedett, s az egyszerű megoldások híveként dühében élve lenyelte az áldott állapotban lévő Métiszt. Innentől egyfajta *János vitéz*- vagy *Jónás*-történet kezdődik: élet egy másik élőlény szervezetében. Métisz nem keseredett el odabenn a méltatlan bekebelezéstől, s tágas helye is lehetett az önmegvalósításhoz, hiszen komplett kovácsműhelyt rendezett be, s ebben a „gyomorműhelyben” készített mellvértet és sisakot születendő leányának. A főisten igen rosszul viselte felesége kalapálását: a feje is majdnem széthasadt a fájdalomtól. Csak Héphaisztosz, a santa kovácsisten kalapácsa segített: hatalmas ütést mért Zeusz fejére, s akkor történt meg a nevezetes aktus, a teljes vértetben való kipattanás.

Azért ecseteltem ezt ilyen hosszan, mert a mítosz kiválóan megvilágítja az Utassyt is jellemző alkotás-lélektani alaphelyzetet. Azt, hogy a teljes vértetért meg kell szenvedni. (Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni – fogalmazza meg felülmúlhatatlanul a magyar néplélek a művészi önfeláldozás receptjét.) Költőnk odakünn, a napfényben mindig végtelenül precíznek, pontosnak, véglegesnek mutatkozik. De mit kell ezért elszenvednie a zeuszi fejben és gyomorban, a dalköltés gomolygó, bűzös savakban tocsogó tudatalatti szakaszában! (Emlékezzünk az egyszeri és megismételhetetlen képversre: az ő keresztje – ÍRNI.) S ami a legmegdöbbentőbb: járhattak rá „Júdás idők”, Utassy költészetében ezt a szenvedélyteli lekerekítettséget már a pálya közben is lehetett érezni.

Fölöttébb izgatott, hogy a poéta és az ember vajon fedésben van-e egymással. Az első találkozásonk jó negyedszázada történt (költői estet szerveztem az egyetemen a *Kilenceknek*): Dzsó olyan volt, mint egy felkapott színész, fejből mondta a verseit, elvarázsolva a több száz főnyi hallgatóságot – afféle Viszockij, Latinovits és Cseh Tamás volt egybegyűrva, persze gitár nélkül.

Egy bejáratott rutinnal, kipróbált szereppel találkoztam – az emberrel csak később. Akkor már interjúzgattam a *Kilencek*ről szóló szakdolgozatomhoz (első könyvemhez), a zuglói panelben elvágólagos renddel fogadott, de zavarbaejtő volt a helyzet: most akkor kívül vagy belül vagyunk-e Zeuszon? Az oldódás sokkal később történt meg, a ritkás találkozók során, ahogy az életünk meg a betegségei engedélyezték. Mire húsz év után kamerával is visszatértem hozzá kérdezősködni (immár Rédcésre, Péntek Imre társaságában, Dzsó felesége, Zsóka aggódó szeretetével keretezve), több halálos nyavalyából jött ki, marokszám kellett szednie a gyógyszereket. Mégis itt, búcsúzóféiben, az eltökélt mérlegkészítés fázisában simult végképp össze számomra költő és ember. Amikor már nem kellenek latinovitsi maszkok, s lemeztelenedve is nyilvánvaló a teljes vértázat.

Volt még egy találkozásunk az Uránia moziban, a Bethlendíj átadásakor, a *Kilencek*-film vetítése után. Éppen jó passzban látszott lenni, dévaj viccelődésre is kapható volt. Mindenféle terveket is szőttünk, amelyeket elsodort a felületes élet. Ami azután következett, csupán epilógus. A számomra más személyes, sorsbéli okokból is tragikus hangulatú rédcisi temetés, az esőverte gyásznép, később meg az emlékfilm aprómunkája, beledolgozva ama utolsó bölcs, rezignált interjút; majd a lélekemelő bemutatók a zalaegerszegi zsinagógában és a tündéri hangulatú szülőfaluban, Bükkszenterzsébeten. Azóta is gyakorta eszembe jut, hányféleképpen tud júdaskodni az idő. Olykor helyet ad az árulásnak, olykor bennünket árul el – de mindig, minden pillanatban árulkodik rólunk. Aztán ahogy elmúltunk, legfeljebb a mű marad. Előbb érdektelenné válik, majd el is felejtődik, miként múltunk időnket odabenn a kovácsműhelyben. Csakis a teljes vértázat emlékezik, amint megcsillan a napfényben.

Péterek, Ferencek

2013. március 30.

Mára közhelyszerű kifejezés a húsvéti misztérium, pedig a Krisztus szenvedésére, halálára és feltámadására alkalmazott, az egyházatyák által alkotott „mysterium paschale” szókapcsolatot csak a múlt században elevenítette fel a második vatikáni zsinat. A teológusok szerint az ember megváltásának és Isten tökéletes megdicsőítésének műve teljesült be általa – és itt a tökéletességen van a hangsúly. A Fiú vértanúsága az Atyának való tökéletes engedelmesség jele, mégpedig – második Ádámként – az egész emberiség nevében mutatott áldozat és hódolat. A kereszténység szerint a teremtett világ ott fog kikötni, ahová az elsőszülött már eljutott – vagyis a húsvét jelenti a reményt.

Hit dolgait racionális elmével megítélni értelmetlen vállalkozás, ráadásul az emberi létezés és kultúra szivárványosan sokszínű: többféle hit, többféle misztérium, többféle mítosz képes párhuzamosan egymás mellett élni. A vallásháborúk sem voltak szívvidító dolgok, az a fejlemény azonban, amelyet a modernitás hozott magával – mítoszok, hitek, misztériumok nélkül élni – egyúttal megfosztotta az embert a remény világosságától is: attól a bizakodástól, hogy létezik isteni tökély. A büszke és felfuvalkodott ateizmus előbb a technikai haladás horgolt mellényét öltötte magára, de miután az le-lefoslott róla, s a feltételezett haladás legalább annyi kárt okozott, mint amennyi hasznót hajtott, most már csak azt hajtogatja imameltszerűen: nincs alternatíva, csak ez a kizsákmányolt bolygó, ez a hisztérikus világgazdaság, ez a tökéletlen globalizmus. Ez a világrend csak a tökéletesség kimódolt, hollywoodi változatát kedveli – egyébként a tökéletlenség biztosítja az uralmát.

Már csak ezért is érdemes figyelni a Ferenc pápa körüli szellemi-politikai fodrozódásokat. Olyan főpap járja végig ezen a húsvéton a *Via crucist*, felidézve a remény misztériumát, aki

nem igazán illik a szokott klisékbe. Tökéletes? Tökéletlen? Ezek a jelzők egyszerűen értelmezhetetlenek vele kapcsolatban. Már első megjelenésekor azon a nevezetes balkonon a világvégéről jövőként határozta meg magát. Ám Argentína csak a gyarmatosítók nézőpontjából periféria. Igaz, a katolikus centrum pedig Róma – ezt a világvégés élcet is olaszul sütötte el a friss pápa. Ugyanennek a centrumnak a pénzügyi elemzői, miután kötelezően felsorolják a jövőalakító tényezők között a kisvártatva focivébét és olimpiát rendező Brazília felemelkedését, a Kínába exportált temérdek szóját, a Chávez halála utáni helyzetet, sőt Lionel Messi zsenialitását, nem feledkeznek meg Bergoglio érsekről sem. Ferenc úgy lett vonatkoztatási pont, hogy még el sem igen kezdte megvalósítani egyházvezetői programját.

Sokan kétségkívül megijedtek e puritán fordulattól. A szentté avatás küszöbére jutott „szabadságharcos” szláv pápa, az ereje fogyatkozását érezve bölcsen visszavonult germán pápa után egy jezsuita latin pápától végképp nem várták az egyszerű öltözet, egyszerű gyűrű és a beszédes névválasztás gesztusait. A „világvégéről” talán pontosabban látni, hogy Latin-Amerikának nemcsak az egykor ideológiai okokból sztárolt felszabadítási teológia, hanem szociális érzék dolgában is van mit tanítania a jóléti világ s benne Európa számára. Úgy is fogalmazhatnánk, ha arra méltatlanok el nem koptatták, ki nem üresítették volna a kifejezést: Ferenc pápa szegénypárti.

Persze erre már hallom is az ellenlábások kórusát: hogy-hogy szegénypárti – majd ha az egyház szétosztja minden vagyonát a szegények között, akkor elhisszük neki! S valóban: ha az ember végigzarándokol a vatikáni múzeum termein, látja az évszázadok során felhalmozott kincseket, még mielőtt a *Sixtus*-kápolnába érne, felhorgad benne az indulat: mivégre ez a rengeteg arany és ezüst? Nem arról van szó az újszövetségi tanításban, hogy mindezek fölöslegesek a lélek kincseihez képest? Biztos, ami biztos, utánaolvastam: Jézus remek ideológus

volt, bizonyára megnyerő és hatásos szónok, a szeretetet az érdek helyébe állító főtétele pedig mindmáig megkerülhetetlen filozófiai teljesítmény. A hittel és áldozatvállalással kiegészülve minden erőnyel rendelkezett, amire egy vallásalapítónak szüksége van – de nem feltétlenül volt jó szervező menedzser. Az Péter volt, meg jónéhány kiemelkedő utódja a péteri székben. Úgy is mondhatnám: Jézus még bázisdemokrata volt (de véletlenül sem anarchista), akit hidegen hagyott nemcsak a gazdaságpolitika, de még a világi uralmi rendszer is. Elküldte apostolait igét hirdetni az ismert világba, de ő maga nem foglalkozott a további részletekkel. Ez a feladat követőire hárult, akiknek viszont a materiális világ körülményei között kellett érvényesülniük. Nem prédikálhattak egy árva köpenybe burkolózva: tényleg sziklára kellett építeniük az egyházat.

Amikor a *Vatikán* túlon túl elvilágiasodott, evilági kincsekre és babérokra tört, mindig jött egy eretnekmozgalom vagy tisztító szándékú, nagyformátumú egyéniség, aki igyekezett visszafordítani az egyházat a „szegénypárti” irányba. A legforradalmibb e tekintetben Assisi Szent Ferenc működése volt – ezért is oly beszédes a mostani névválasztás. Megújulás kell, s nemcsak pedofilügyben, amely az ellenlábasok támadásainak fő csapásiránya. (Más egyházak pedofilügyei érdektelenek.) Ennek a megújulásnak most van esélye. Ezért is támadják Ferencet az első pillanattól. Ahogy Benedek pápát *Hitler*-jugendes múltja miatt, utódját azzal vádolva: az argentin diktatúra idején nem segítette, sőt kiszolgáltatta üldözött jezsuita szerzetestársait. S bár a vádak nem párosulnak bizonyítékokkal, nem kétséges, hogy felszínen fogják tartani őket, s talán meg is filmesítik, mint a *Da Vinci-kódot*. Ferencet így igyekeznek minél tökéletlenebbnek bemutatni, nem a gyermekkorában elvesztett fél tüdővel...

Prekolumbián liga

2013. április 6.

El Tajint a vihar városának is hívják. Mexikóban található, Veracruz tartományban, s gazdag régészeti lelőhelyei miatt 1992 óta a világörökségi helyszínek között tartják számon. Az itt feltárt kultúra Kolumbusz előtti civilizáció, jóval megelőzi az aztékokét. Csak az itt élt nép nevét tudjuk: totonáknak hívták. A város a IX. és a XIII. század között élte virágkorát, ami nagyjából egybeesik a mi Árpád-házunkéval. Mégsem tudunk róla szinte semmit: nem maradtak fenn krónikák, csupán tárgyi emlékek.

A krónikák hiánya csak annyiban igaz, hogy hieroglifák ellenben vannak: már csak maradéktalanul el kéne tudnunk olvasni őket. Túl sok időnk nincsen erre, a savas esők ugyanis máris nagy pusztítást vittek végbe a szóban forgó ábrákon és feliratokon. A kísérteties romváros reliefjeit olyan súlyosan veszélyeztetik a mexikói part mentén fekvő olajfinomítók és erőművek által a légkörbe juttatott szennyezőanyagok, hogy Humberto Bravo légszennyezési szakértő már a vészharangot is megkongatta. Azt állítja, Mexikó-szerte El Tajinban a leg-savasabb a levegő. A híres reliefek közül jónéhány azt az ősi labdajátékot ábrázolja, amely némileg hasonlít a mai kosárlabdához. Ha semmi sem történik, a hieroglifák hamarosan nyomtalanul eltűnnek – figyelmeztet a mexikói szakember, aki négy éven át szimulálta a szennyezett levegő és a savas eső hatását El Tajin homokkő épületein.

Pedig a kosárlabda egyike korunk legsikeresebb sportágainak, így eredetmondája sem közömbös százmilliók számára. A kutatók a totonák játékot a mai pelotához hasonlítják, s úgy tartják, hogy egy kőfalra rögzített kögyűrűn kellett átütni a gumiból készült labdát. Hasonlót játszottak a maják is. Eddig is tudtak már tizenhét pályáról El Tajinban, ám a minap újabb

hármat találtak, mégpedig a légirégészet csodafegyvereivel: radarral és lézerszkennel. Hiába takarta burjánzó növényzet a földrétegeket, a mexikói antropológiai és történelmi intézet szakemberein nem lehetett kifogni. Ásatás is lesz a dologból, mert a pályák mellett tíz-tizenkét méter magasan balkonok maradványait is megtalálták, ahonnan szép kilátás tárulhatott a környékre, s nem mellékesen a mai lelátók szerepét is betöltötték.

Nem tehetek róla: nekem ilyenkor saját civilizációnk törékenysége jut az eszembe. Az a kultúra, amelynek híradásai gyakorta a háborús hírekkel kezdődnek és a sporthírekkel zárulnak. Pár évszázados helyi kultúrákat könnyen el tudott söpörni egy uralomváltás vagy akár egy pusztító járvány is – egy globális civilizációnál ehhez világméretű kataklizma kell. Nagyránőtt gyermekeimmel – akik az XY generáció tagjai, de összefoglalóan nevezhetném őket digitális nemzedéknek is – olykor összevitatkozom: rendületlenül hisznek ugyanis a XXI. század öndokumentáló világképében. Nem szórakoztató, hanem élet-szervező tényezőnek tartják az internetet vagy a közösségi oldalakat. Mivel szeretem őket és jót akarok nekik, megóvándó őket egy esetleges csalódástól, időnként antiutópiákat vázolok fel előttük, amiért roppant dühösek tudnak lenni rám. Főleg azt a potenciális jövőképet nem kedvelik, amelyben jön egy globális digitális vihar és mindent letöröl: képet, hangot, információt. Ebbe az apokalipszisba még csak belegondolni sem hajlandók. (Képesek halálosan komolyan megkérdezni: „Apa, hogy ismerkedtetek, amikor még nem volt *Facebook*?”) Pedig megpróbálok vonzóan retrográd alternatívát vázolni: akkor majd levesszük a jó öreg könyveket a polcra. Moziba járunk celluloidfilmet nézni, amelyet három részben fűz be a gépész. Beszélgetni fogunk, és nem csak akkor, ha a szappanoperák éppen engedélyezik. Ha kifogy a benzin, biciklire ülünk. Az autópályán negyven kilométer lesz a végsebesség. Ismét életünk kalandja lesz eljutni Amerikába, pláne lapátkerekes hajóval.

Megérttem, ha a lurkók ünneprontónak tartanak. Az én korosztályom is csak a gyakori áramszünetek idején találkozott leckeírás céljából a petróleumlámpával. Hangulatos volt, de csak villanytól villanyig. Mégis segített ez a rusztkus élmény megértetni a kultúra esetlegességét és sérülékenységét. Hogy hiába a legenda, miszerint a neten minden megvan: pár év, egy évtized alatt komplett tartalmak válnak elérhetetlenné, törlődnek ki nyomtalanul. A mai ember látja az előző generációk hétköznapijainak lassú szétfoszlását, nemkülönben a történelem fehér foltjait, mégis bízik benne, hogy a mi korunkkal másként lesz. Mindent gyűjt, mindent feljegyez, s csodálkozva veszi észre, hogy pár év múltán már a pusztá tényeket és történéseket sem képes megnyugtatóan rekonstruálni az ömlesztett kilobájtok és vélekedések tengerében. A túl sok információ nem ér többet, mint a túl kevés. Nem is szólva arról, ha jönnek a savas esők, s pár évtized alatt nyom nélkül letörlik tudálékos hieroglifáinkat digitális homokkő épületeinkről.

A totonákok nagy pelotabolondok lehettek: húsz komplett protokosárlabda-pálya csupán El Tajinban! Ki tudja: talán a kor komplett FBA-viadalát, olimpiai kosárversenyét is lebonyolíthatták itt. Lélegzetelállító, körömrágásra okot adó csaták lehettek a gumilabda virtuózaival, ünnepelt, sőt imádott sztárokkal. S hogy a minőségi élményből semmi ne vesszen kárba, gondosan feljegyezték mindent azokra a bizonyos reliefekre. Valahogy úgy, ahogy mi képzeljük bevésni a gólokat, rekordokat, tabellákat, csapatösszeállításokat, pontszerzőket „a sport aranykönyvébe”. Arra még véletlenül sem gondolunk, hogy szenvedélyteli civilizációnkat belepi a gaz, s kreatív utódainknak lézerszkennereket kell majd bevetniük, hogy sportpályáink alaprajzából egyáltalán következtetni tudjanak arra, minek örültünk, min bántódtunk. Hacsak nem tévednek ezer évet, s be nem sorolnak bennünket is nagyvonalúan a prekolumbián ligába...

Leninia stellans

2013. április 13.

Őshüllőt neveztek el Leninről. Pontosabban fossziliát. A hír olyan szép és tökéletes, annyira benne van a történelmi igazságszolgáltatás, hogy életem harmadát kénytelen-kelletlen a vulgáris Lenin-kultuszban eltöltött emberként gyanakodni kezdek: talán nem is igaz. Pedig igen. A névadó ugyanis nem holmi politikai pamflet, hanem orosz paleontológusok és muzeológusok őszinte tiszteletadása – mivelhogy a szóban forgó őshüllőre az első bolsevik zsarnok szülővárosa, Uljanovszk térségében bukkantak rá. A zavaros finanszírozású oroszországi puccs vezérének nevét mostantól egy rég kihalt halgyík faj, a *Leninia stellans* viseli, amelynek megkövült, több mint egy méteres koponyáját Kriusi falu mellett, a Volga partján fedezték fel. A halgyíkok a földtörténeti középkorban népesítették be a világóceánt; ez a külsőleg a mai delfinekre hasonlító, halakkal és puhatestűekkel táplálkozó, fosszilizálódott példány a tudósok szerint úgy 125 millió évvel ezelőtt élhetett.

Változnak az idők: manapság biztonságosabbnak tetszik valakinek – diktátornak vagy demokratának – a nevét latinos fajnevekkel megörökíteni, mint a térképen. (A kozmoszról itt most ne essék szó: boldog-boldogtalanról elnevezhetnek egy ártatlan csillagot, ha elég mélyen nyúl a bukszájába.) Hogy csak a szovjet mitológiánál maradjunk: Vlagyimir Iljics Uljanov nevét mindmáig őrzi ugyan az emlegetett Uljanovszk (valaha Szimbirszk volt); de Leningrád helyett manapság ismét Szentpétervárra érkezik az idegen – lehet válogatni, hogy az egyházalapító Szent Péterre vagy a városalapító Nagy Péter cárra emlékezve. Érdekes, hogy a bolsevik vezér nem az ő Volgájától, hanem a Léna folyótól kölcsönözte mozgalmi nevét. A Lenint követő – s talán őt orvosi segédlettel likvidáló – Sztálin mozgalmi neve viszont nem holmi földrajzi adottságra,

hanem az erőt és erőszakot sugalló acélra utalt (ebben hű magyar követői is akadtak). Az acélt megedzük, de nem keresztek át. Nem úgy, mint Sztálingrádot Volgográddá, amely a mai orosz hivatalosságok döntése szerint, honvédő érdemeire való tekintettel, pár napra minden évben visszakaphatja a Sztálingrád nevet – elvégre a volgográdi csatát senki sem ismeri. Mi, magyarok, amikor Sztálin után végre Lenin is szalonképtelen né vált és Sztálinváros után Leninvárosnak is kitelt az ideje, Dunaújváros mintájára alkottuk meg Tiszaújvárost – még szerencse, hogy az összezsugorodott országban nincsen több igazán nagy folyónk.

Mennyivel elegánsabb – és tartósabb – az állatrendszer-tant használni híres és hírhedt emberek emlékének megörökítésére! A történészek és politológusok marakodjanak csak kedvükre: a biológusok hűvös távolságtartással szemlélhetik e mai – és tegnapi – kocsmát. Az uljanovszki természettudományi múzeumban például testületileg adták e lokálpatrióta nevet az itt őrzött és azonosított őshüllő-maradványnak, s nem is csatlakoztak az elért reklámhatásban: a pikáns hír rövid idő alatt körülfutott a világon. Gleb Uszpenszkij múzeumigazgató a politikai és ideológiai kritikáknak elejét véve emlékeztetett rá, hogy nemrég új fajokat neveztek el Barack Obama amerikai elnökről is, például egy vigyorgó kinézetű ősgyíkot (*Obamadon gracilis*), továbbá egy Kenyában talált parazitát (*Paragordius obamai*). Ez utóbbi arról híres, hogy szükségtelessé teszi a hímeket, és ezért a „leszbikus parazita” becenevet kapta. A *Fehér Ház* mindaddig nem kommentálta a névadókat.

Ennél érdekesebb a kulturális háttér. Mindig éreztem, hogy az oroszok izgalmasak: érdekességük és különlegességük nem enyészett el Tolsztoj gróf korával. Belekényszerültek egy kegyetlen hatalmi képzetbe, ami a központosított cári szisztéma részleges adaptálása révén valamennyire talán illett hozzájuk, de nagyjából mégis inkább megnyomorította egyszerre istenfélő és szabadságáhító lelküket. A kommunizmus alapjá-

ban véve ismerős lehetett nekik, de korántsem megváltás, noha elképzelhetetlen áldozatokat kellett hozniuk a nevében.

Hogy a XX. században nem igazán a saját útjukat járták, ahhoz beszédes adalékokat szolgáltat a Szovjetunió összeomlását követő furcsa gazdaságtörténet csakúgy, mint a tolsztoji hagyományt bátran megújító irodalom. Az enervált Nyugat eltartott ujjal viszolyog a reagani bravúr folytán összeomlott birodalom utótörténetének felemás jelenségei fölött: hogy a szovjet romokon épülő új birodalom nem a gyarmatosítás történelmi bűnéből fogant álszent jóléti liberális demokrácia, hanem a tradicionális tekintélyuralom eszközeivel foglal pozíciókat; hogy a kapitalista rendszerrel kéz a kézben járó maffiasodás nyers keleti, s nem kifinomultabb nyugati receptek szerint megy végbe; hogy a nyersanyagfüggőség hovatovább nagyobb súllyal esik a latba a civilizációs jolly jokernél, az individuális emberi jogok érvényesítésénél. Oroszország a bő háromszáz éve Nagy Péter cár által indított nyugatosodási programban nem áll túl jól, de túl rosszul sem. Erősen visszavetette a háromnegyed évszázados bolsevik kitérő, még ha az évezredes hagyományok válogatás nélküli kisöprése, a belső népiértés és a mértéket nem ismerő, a polgári létezés köreit szűkre szabó militarizálódás egyúttal kétségkívül modernizáló hatásokkal is együtt járt.

Nem tehetek róla: a nyugati érzéketlenség egy másfajta kultúra méltatlan szenvedései iránt bennem inkább ellenkező reakciót vált ki a saját gőgös, már-már intoleráns nyugati világszemléletünkkel szemben. Lám, a diabolikus történelmi szerepű Lenin őshüllőként való definiálása kapcsán magam is történelmi igazságszolgáltatásról beszéltem, míg ha Obama kerül hasonlóan kínos szituációba, azt hajlamos vagyok a bulvár és az anekdota szintjén kezelni. Pedig nem lehetünk biztosak benne, rólunk nem egy vigyorgó parazitát fognak-e elnevezni...

Achilles-sarkak

2013. április 20.

Napokig tartotta toplistás helyezését a közösségi videomegosztókon egy bizarr összefoglaló. Sportról volt szó benne, azon belül futballról, mégpedig büntetőrúgásokról. A japánok készítették, a téma pedig nem volt egyéb, mint hogy Lionel Messi vagy a szuper japán robotkapus kerekedik-e felül a televíziós tizenegyes-párbajban. Nem két fillérbe kerülhetett ez a móka: a jelenlegi mezőnyből Messinél csak Beckham drágább a média világában – ám utóbbi igen jól nőtt, egészen a világbulvár szája íze szerint. A japánok megadták a módját, hogy működőképes és hatásos legyen a show. Az volt a tét, hogy három rúgásból hányat tud bevárni a gépnek az argentin labdabűvölő.

Messi lazán, szemlátomást külön felkészülés nélkül lép a gyepre: legkisebb gondja is nagyobb e hakninál; teszi, amit a menedzsere mondott neki a busás bevétel érdekében. Bizonyára furcsállja a kapu kissé összenyomott téglalap alakját; a középre beszerelt, idegesítően vigyorgó lemezkapus feje meg fél méterrel feljebb van a felső lécnél; de a gólgyáros nem foglalkozik vele: bízik a lövőerejében. A japán robot úgy működik, mint az óramutató: finom érzékelője villámsebessen a kelő szögbe forgatja, hogy kipattanjon róla az élénkpiros laszti. Messi hiába küldi meg az első lövést óránként 126 kilométerrel az alsó sarokra, a kapufa tövéhez, a gyorsreagáló masina odaér és kifogja.

A mindig szerény sztár zavartan mosolyog, de innentől elkezdi érdekelni a dolog. Gyorsan átlátja a szisztémát: itt nem nyerhet, csak akkor, ha megleli a rendszerhibát, a szisztéma gyenge pontját. Ez a gyenge pont pedig az a harminc-harmincöt centiméternyi rész a felső sarkoknál, ami szabadon marad a kapus által leírt félkör alakú pálya fölött. A második büntetőt

már oda zúdíítja 132 kilométeres lökettel, és csak hangyányit véti el: kijön a kapufáról. Formálisan már veszett, de lerúgja a harmadikat. A japán tévések piros körrel segítenek, miként kéne kilőnie a „pókhálót”. Lionel idegei acélból vannak: 133 kilométer per órával teljesíti a feladatot, mégpedig úgy, hogy igénybe veszi a masina segítségét is: az ő „ujjhegyéről” pattan a labda a felső ficakba.

Messi megkönnyebbül; már szívből nevet. S kap még egy lehetőséget, hogy kihozza a meccset döntetlenre. Mehetne biztosra, lekopírozhatná az előző megoldást, de nem ezt teszi: az alsó sarokba csavarja be a labdát – oda, ahol az első kísérlettel felsült. Nem kell bombaerősen rúgnia, csak eléggé pontosan és eltekerve – ennyi idő után már kikövetkeztette, hogy a buta gépezet a kapus „vastagsága” miatt nem képes teljes derékszögbe lemenni, ott alatta is adódik egy labdányi rés.

A japánok persze Messit hozzák ki győztesnek, de bele sem gondolnak, mennyire igazuk van. A *Homo sapiens* egy kivételes példánya pár perc alatt kitapogatta egy lelketlen mechanizmus Achilles-sarkait, és technikailag is képes volt kivitelezni a hirtelen kidolgozott stratégiát. (Na jó, a negyedik kísérletnél a kelően sarkos csavarás érdekében jócskán arrébbtette oldalra a labdát a büntetőpontról, de ennyi stikli belefér, s a robotkapus sem reklamált.) A sakkvilágbajnokkal párbajozó s azt időnként le is győző sakkrobot is csupán egy matematikai program, amelynek nem a kreativitás („a játék szépsége”), hanem a könnyörtelen hibázásra kényszerítés a lényege. Messi nagyobb játékteret hasít ki Kaszparovnál: a grundok kamaszos vagány-sága is erősíti.

Persze ilyenkor az ember hajlamos magára vonatkoztatni a bravúrt: ilyen zseniálisak vagyunk mi, emberek. Holott csak Messi az, aki a labdazsonglőrök között is kuriózum. Nemhiába idegeskedik Maradona, hogy lelőrik a képzeletbeli argentin futballtrónról; s a másik élő koronás nagyság, Pelé sem ok nélkül ajánlgatja az európai publikum figyelmébe az alig

huszonéves brazil Neymart. Külön pechje a skatulyából kihúzott, már-már tökéletes Cristiano Ronaldónak is, hogy kortárs gólzsákként épp egy Messivel kell viaskodnia az európai hegemoniáért. Ronaldo jó barátunk lenne mindnyájunknak: megvigasztalna, ha elhagyott a szeretett nő – Messi viszont segítene visszaszerezni.

De hogy jön létre, miként választódik ki egy ilyen robotverő, minden korábbi gólrekordot halomra döntő, a sportstatistikusokat örületbe kergető labdazseni? Talán nem is törvényszerűen. Temérdek a tehetség, mégsem lesz belőlük Messi. A manapság évente forintmilliárdokat kereső csatár tizenhárom évesen azért költözött családotul szülővárosából, Rosarióból Európába, mert az FC Barcelona felajánlotta, hogy finanszírozza növekedéshormon-hiányának kezelését. Havonta kemény kilencszáz dollárról volt szó. Ennyire nőtt meg, de a számítás bejött: még nincsen húsz, amikor mesterhármast szerez a Real Madrid ellen; ifi világbajnok lesz Argentínával, olimpiai bajnok a felnőtt csapattal. A *Bajnokok Ligájában* ő talált be ötször egy meccsen (a *Leverkusen* ellen). Annyi gólt nem is lehet lőni egy évadban, amennyit ő termel (bár Cristiano Ronaldo ott liheg a nyakában). Ráadásul – hogy Maradonát bosszantsa? – mellékesen lemásolta nagy elődjének mindkét legendás grundhangelatú találatát, amiért a sportsajtó Messidonának keresztelte el. Egyrészt megadtak neki egy ugyanolyan, a feje fölött kezezős gólt, mint Maradonának a vébén (erre kevésbé lehet büszke); másrészt szakasztott ugyanakkora távon (62 méteren) cselezett ki ugyanannyi embert (a kapussal együtt hatot), mielőtt a kapuba gurított volna, mint Maradona huszonegy évvel korábban. A gólt is ugyanúgy, a szögletzászló felé rohanva ünnepelte – ám ez már a helyzetfelismerés színészi képességével is magyarázható.

Műveld a csodát, ne magyarázd! – fogalmazott Nagy László a futballra is érvényesen. Az azért megnyugtató, hogy egy kortárs csodának mégsem egy japán robot az Achilles-sarka.

Embergyárosok

2013. április 27.

Ámulattal töltöttek el mindig azok az embertársaim, akiknek soha nem volt egyetlen eredeti gondolatuk, nem jöttek rá sem mire és nem fedeztek fel semmit, de rögtön tudták, mire való mások innovációja vagy találmánya. Ez egyfajta istenáldotta képesség – a politikai pályán például kifejezetten nagy hasznát lehet venni. De méginkább kamatoztatható a szabadalmak világában: vannak született feltalálók és vannak született szabadalmaztatók, s a két részhalmoz nem feltétlenül fedl egymást.

A legarcátlanabb e típusból az, akinek egyáltalán eszébe ötlett, hogy szabadalmaztatni lehetne a kereket. S mivel a jog olykor érzéketlen a realitások iránt, egy ideig veszély fenyegetett mindenkit, aki felhasználja ezt az atavisztikus leleményt járművein, óraszerkezeteiben vagy egyéb alkalmazásokban: hogy esetleg jutalékot kell fizetnie a jogtulajdonosnak. Innen már csak egy aprócska lépés volna levédeni például az egyszerű gépeket: a lejtőt, az éket és a csavart; netán a számegegyenesről – hasraütéssel – a 3-as számot vagy az ábécéből a t betűt. Ezután nem is lenne más dolgunk, mint karbafonni a kezünket, s fülelni, amint potyog a zseton a kis ezüstitányérkánkba.

Aligha véletlen, hogy a leghevesebb szabadalmi harcok manapság századunk két nagy sztártudományában, az elektronikában és a genetikában dúlnak. Előbbit a digitális számítógépes technika és a közösségi internet hozta kivételezett helyzetbe: itt „sok kicsi sokra megy” alapon minden elismeretett alkalmazásnak milliárdokban mérhető következményei lehetnek. Az utóbbi viszont olyan ingoványos terep, mint annak idején a gyarmatosítás meg a rabszolga-kereskedelem volt: nem szép dolog, s utólag erősen szégyelljük is, de nélküle nem lett volna eredeti tőkefelhalmozás, s a nyugati világ nem szerezhette volna meg fél évezredre a bolygó fölötti hegemoniát.

Hogy a genetikai forradalmat fogjuk-e valaha szégyellni, az a jövő talánya. Lehet, hogy genetikailag ki lesz iktatva belőlünk mindennemű szégyenérzet.

Az emberi genom teljes feltérképezése óta a klónozás sem „ártatlan” zoológiai kísérletek terepe többé. Az ember – haladásnak, filozófiai fejlődésnek álcázva – előbb megkérdőjelezte a Teremtő létét, hogy aztán betüremkedjen a megürült helyre. A humán civilizációt a mindenkori széplelkek harmatos elgondolásai ellenére korántsem az önkorlátozás jellemzi: az atombombát sem hoztuk létre csupán azért, hogy ki ne próbáljuk az első adandó alkalommal, egy megnyert háború végső napjaiban. Ráadásul ebben a morális vízvázasztónak számító alapkérdésnek az eldöntésében is az egyszer már nukleárisan könnyűnek találtatott Amerika menetel legelől, még ha a pillanatnyi álláspont szerint kategorikusan el is utasítja az embergyárak vízióját.

Ám az ördög a részletekben – sőt a génekben – van. A bostoni maratonin való robbantás némiképpen elhomályosította a hírt, hogy az amerikai legfelsőbb bíróság megkezdte a *Myriad Genetics* cég által levédetett emberigén-szabadalmak jogosságának tárgyalását. Jól értették: találékony cégek immár emberi géneket szabadalmaztatnak. Ez még nagyobb biznisz, mint a kerék. A kilenctagú bírói testület jó előre jelezte, hogy várhatóan csak egy szűken értelmezhető ítéletet hoz, s megpróbál kompromisszumra jutni abban a kérdésben, miként lehet különbséget tenni a természetes és a mesterséges genetikai anyagok között. Az óvatos megközelítés mögött kemény gazdasági érdekérvényesítés – s talán nyomásgyakorlás – áll: a biotechnológiai ipar attól tart, hogy a bíróság sokmilliárd dollárnyi befektetést riaszthat el, ha átfogóan értelmezhető verdiktet hoz az ügyben. Az üzlet pedig mindenekfölött. Ám az ellentábor is százötvenezer hozzáértő felperest tömörít: ők azért küzdenek, hogy az emberi géneket (beleértve a mesterségesen előállítottakat is) ne lehessen szabadalmaztatni.

A józan ész azt diktálná, hogy csakis az utóbbiak nyerhetnek. De láttuk, mi lett a génmódosított növényekkel is: Amerika után már Nyugat-Európa nagy része (beleértve az emberi jogokra oly érzékeny *Európai Unió* „mintaországait”) is elesett a profitért folytatott egészségkárosító világháborúban. A felperesek kilenc olyan *Myriad*-szabadalmat támadtak meg, amelyek két emberi génre vonatkoznak: az egyik a mellrákhoz, a másik a petefészekrákhoz köthető. Azaz a szabadalmak a nőgyógyászati gyógyszerkezésben vágnának új csapást. A per tárgya az, hogy a két gén természetes képződmény-e vagy szellemi termék. Az Obama-kormányzat semleges és azt szorgalmazza, hogy kompromisszum jöjjön létre, de a szabadalmaztatást a szintetizálás kritériumához köti: nem szívesen zúdítaná magára a vallásos választók millióinak haragját. Igazából a kompromisszum nem kompromisszum: az emberi génekkel lehetne babrálni, csak egy az egyben levédeni nem. Holott Amerikában ez igencsak előrehaladott biznisz: immár négyezer szabadalmat jegyeztek be emberi génekre, amelyek az emberi genom negyven százalékát fedik le.

Tehát a washingtoni „próbapernek” – hiába, hogy Amerika nem a világ – gyanúm szerint nagyobb a jelentősége, mint a darwini majompernek. Abban a kreacionisták és az evolúcionista csaptak össze, a csata mindmáig döntetlenre áll, de sokat közeledtek az álláspontok, még ha az amerikai kormány nem is szólított fel kompromisszumra. Ez a párbaj viszont már nem ideológiai természetű, hanem vérre – és génre – megy: lehet-e aprópénzre váltani a Teremtést (avagy dollárosítani a törzsfajlódést)? Nincsenek illúzióim afelől, hogy az engedékeny amerikai bírák már egy látszólagos kompromisszummal is megnyitják az utat az embergyárak – s ezáltal az embergyárosok haszna – előtt.

Ha Darwinnak van igaza, nem kell jutalékkal kalkulálniuk. De ha nem, akkor mindenért drágán megfizetnek.

Földbéli krónikák

2013. május 4.

Valóságshow-k mozgatják a világot; az elektronikus média világát mindenképpen. Utóbbi univerzumnak évtizedeken át egyeduralkodója volt a televízió, aminek legbiztosabb jele, hogy nemcsak az időháztartásunkból kanyarította ki a legnagyobb karéjt: a reklámköltésekben is övé volt a hegemonia. A *Gutenberg*-galaxist, a nyomtatott sajtót azóta is folyamatosan erodálja – bár gyanúm szerint már ebben is inkább a társtettes, az internet viszi a prímet. A virtuális bolygó újrafelosztása zavartalanul folyik a permanens tatarozás díszletei mögött, ám időről időre történhetnek meglepetések. Az írásbeliség egy ponton túl már nem tud veszíteni pozícióiból, legfeljebb jelentős részben laptopok és telefonok kijelzőire költözik át. Ez felületesebbé teszi ugyan az emberi mondatok általi kommunikációt, ám az álló- és mozgóképek soha nem lesznek képesek teljes egészében átvenni interperszonális funkcióját. Az internet a mozgékonyabb fogyasztói rétegekben azzal a vonásával látszik lenyomni a tévézést, hogy mindinkább megszűnik az időhöz-kötöttség. (Az időháztartást illetően persze nem járunk jobban: a szörfölgető holtidő talán még tetemesebb is, mint ami a televízió passzív bámulásából fakad.) Mivel a világháló úgy működik, mint egy kölcsönkönyvtár, ráadásul „élő egyenesben” is tud közvetíteni, a tévéseknek egyetlen fegyverük maradt pozícióik őrzéséhez: az eredeti tartalom, amiben a net – élősködő szolgáltatóként – egyelőre nem tudja (nem akarja) felvenni velük a küzdelmet. Az eredeti tartalmat és az időtényezőt pedig kétféleképpen lehet összekapcsolni: vagy a percrekész híradózással (rádiózással), vagy a saját események kreálásával. Ez utóbbinak leglátványosabb terepei (a kvázieseményként tálalt szappanoperákon túlmenően) a tehetségkutatók és a valóságshow-k, ahol a szemünk előtt születik a sztár, alakul a történet.

A valóságshow-k „törzsfejlődése” sokkal sebesebb, mint a földi élet diavetítésszerű kialakulásáé. A kukkoló hajlamra apelláló szerkesztői agyviharzás a pusztá összezártságtól, együttlakástól a nyíltszíni szeretkezésen és körmönfont kiházasítási kísérleteken át nagyon hamar eljutott a póre társadalmi túlélőgyakorlatokig (ennek hermetikus modelljét a zseniális Hernádi Gyula már évtizedekkel korábban felvázolta Az erődben, amikor valóságshow-król még csak nem is álmodhattunk). A nézettségközpontú, bevételcentrikus dramaturgok az evolúciós modellt a szereplők adásról adásra való redukálásával szemléltették: miközben látszólag fordulóról fordulóra a győztest keresték, a publikum folyamatosan az elhullottak sorsán csámcsoghatott. Az esemeses kiszavazósdiban sikeresen egyesítették a cirkuszi pénztár, a cserépszavazás, sőt a megkövezés atavisztikus „barbár” tradícióit, amire – kooperációt kinevető darwinista versenykultusza révén – korunk közgazdasága is épül. Legfeljebb nem nevesíti, nem mediatisálja az áldozatokat, a veszteseket a saját jól felfogott érdekében.

Az ingerküszöb azonban gyorsan emelkedett. Az egyik évad elsőprő sikerű show-ja a következő szezonban már nem keltett akkora figyelmet: mindig rá kellett tenni egy lapáttal. A filmgyárosok antiutópiái már nem elégedtek meg a lakatlan szigetekre vetett, egymást gypáló túlélőkkel, hanem komplett tévés mészárlásokat vizionáltak a *Hegylakó*-modell szerint: csak egy maradhat. Ez azonban a tévés valóságshow-k számára egyelőre – jogi és emberi jogi korlátok miatt – még akkor sem járható út, ha a szerencsétlen, kiszolgáltatott versenyzők aláírják a papírt, hogy önként szálltak ringbe a nyilvános mészárszéken. Mást kell kitalálni, hogy a tévé még egyszer le tudja győzni a falósejtekkal nyomuló internetet.

Most éppen ott tartunk, hogy ez egy Mars-utazás lesz. Ezen aligha lehet túltenni a kreált események műfajában. Amilyen naivnak tűnik az elképzelés, annyira borzongatóan realisztikus. A *Mars One* nevű holland cég hamarosan megnyitja a

jelentkezést projektjéhez, amelynek során embereket utaztat a vörös bolygóra. A praktikumot felülírja a szórakoztatás parancsa: hétmilliárd embert etetni nincs ugyan pénz, de erre könnyen kerül a megugró reklámbevételekből. Az emberiség boldogabbik, unatkozó fele az űrgyarmatosítást kukkolhatja. Bár retúrjegy nincs (a Mars gyengébb gravitációjához alkalmazkodó emberi csontozat és izomzat aligha tudna visszaállni a földi kondíciókra), máris többezer a kínálkozó. A mechanizmus ugyanaz, mint egy dalversenyen: embertársaink tömegei mindent képesek feláldozni némi átmeneti hírnévért.

Az egyik társalapító, Bas Lansdorp szerint a kozmikus valóságshow szereplői lazán áthidalják majd a soha vissza nem térés traumáját némi lelki terápiával. (Elvégre az Amerikát meghódító telepesek is az ismeretlenbe hajóztak, az Ővilág vizionlátásának reménye nélkül.) A *Mars*-kolónia lakói magukra lesznek hagyatva új hazájukban, a köldökszínőrt csak a tévéközvetítés jelenti majd, meg két évente az utánpótlás az új szereplőkkel: kell a show-nak a vérfrissítés, ha tizenöt évre le akarják kötni a földi publikum figyelmét a biztos megtérülés végett. Lansdorp szerint a hatmilliárd dolláros büdzsé reálisan előteremthető – még egy földhözragadt olimpia is többbe kerül.

A Ray Bradbury regényét aprópénzre váltó *Marsbéli krónikák* napi közvetítése mindenesetre garantáltan tönkrevágja ama pátosznak a maradékát is, amelyet Gagarin, Armstrong meg Farkas Bertalan tevékenysége nyomán érezhattünk. Talán nap mint nap leülünk a képernyő elé, hogy kedvenc valóságshősünknek sikerült-e végre ivóvízzé desztillálnia a vizeletét, de az már nem lesz az igazi. S egy napon baljós sejtelem hasít majd belénk: mi van, ha mi is egy monstre valóságshow (a *Földbéli krónikák*) titkos szereplői vagyunk? Mi lesz, ha – túl unalmasak lévén – elkapcsolnak rólunk?

Búskomor patkányok

2013. május 11.

Megszoktuk, hogy egereken meg patkányokon kísérletezünk: a tudomány oltárán feláldozott rágcsálókért még az állatvédők is kevesebbet aggódnak – értékük a biológiai hierarchiában körülbelül ott helyezkedik el, mint az ecetmuslicáké. A patkányok egyébként is rusnya teremtmények, csatornában élnek, alattomos kórokat terjesztenek, csapatostul fosztogatják hombárjainkat, talányos törvények szerint képesek sokasodni és túlszaporodni – ebben is hasonlítanak az emberhez. Állítólag túlélnek kisebb atomtámadást is, s ilyenkor mutálódnak, hogy átvehessék a harcias ember hült helyét a romokon. Egyenként nem túl okosak, de hordában igen: mintha válsághelyzetben hatékonyabban tudnák megszervezni társadalmukat, mint mi – s nekünk még az az elégtétel sem adatik meg, hogy boszszúból szétrúgjuk a vackukat, akár egy hangyabolyt.

Az egeret ugyanúgy kihasználjuk önös céljainkra, mint a patkányt, de utóbbinak összehasonlíthatatlanul rosszabb a sajtója. Az egerke (ha nem kell lakásban üldözni és hölgyeknek sikítózni tőle) kis aranyos lény, mesék és animációk pozitív hőse, gyerekeinknek már-már olyan mini terráriumban tartott potenciális házi kedvence, mint az aranyhőrcsög. A patkány legfeljebb feltűnési viselkedéséből fakadó aberráció esetén kerülhet efféle státusba. Patkányhúst enni csak apokaliptikus antiutópiákban elfogadott (kutyák-macskák kivételt képeznek a tilalom alól), miközben a nutriapecsenye legitim, hiszen az már-már nerc. Hasonló a helyzet a kutya- és macskahússal, ami a nyugati kultúrában tabu, miközben a nyúl- és paprikás gasztronómiai csemegének számít. A távol-keleti civilizációk kevésbé aggályosak, és – mint Ferdinandy György prózájából tudjuk – a karibi térségben is minden állat leendő fogás, aminek négy lába van. A patkánynak is annyi.

A *Virágot Algernonnak* (Daniel Keyes könyve és Ralph Nelson filmje) óta a kísérleti egér éppolyan humanizált lény, mint Charlie, a harminckét éves elmebeteg férfi, aki az orvostudománynak köszönhetően átmenetileg meghódíthatja a kreatív zsenialitás ormait, hogy aztán törvényszerűen visszahulljon a „normalitás” alatti létbe. Charlie sorsában nem nehéz felfedezni az emberi élet mentális ívét, amely valahol középpüthet a csúcra ér, ám a csecsemőkori „tiszt lap” és az idős kori szenilitás „letisztult lapja” hasonlóan szerény magasságokban időzik. Rágcsálókra nem gondolunk így, egy életsors alanyaiként – mindig egy konkrét részprobléma tesztelésére áldozzuk be őket. Segítenek bennünket (noha senki nem kért tőlük beleegyező nyilatkozatot), mint a drónok vagy a robotok. Korunk rabszolgái ők: pótolhatók, helyettesíthetők, és tökéletesen jogfosztottak. Ha fennkölt humanizmusunkat (amely nem akar már tudni ragadozó voltunkról) rájuk is kiterjesztenénk, radikalizmusunkban lassan nem volna megállás: előbb csak állatot nem fogyasztanánk, aztán már növényt sem, hiszen nekik is fáj az erőszakos elmúlás, legfeljebb nem képesek hangot adni neki.

Hogy a patkányokat utáljuk, az messzemenően felment bennünket a laboratóriumi tömegmészárlások vádjától. S mivel sok tekintetben hasonlítanak ránk, a velük folytatott összetettebb – viselkedésformákat érintő – kísérletek is eredményesebbek. A *Science* magazin minapi tanulmánya szerint például a *Kaliforniai Egyetem* kutatói San Diegóban arra jutottak, hogy a patkányok is szenvednek a szezonális búskomorságtól, ám ők meglepő módon nem a rövidülő nappaloktól lesznek depressziósak, hanem a hosszabbodóktól. Sokszor csodálattal tölt el a tudósok problémafelvető képessége: bevallom, nekem soha nem jutott volna eszembe ez a patkánypsichológiai szempont, különös tekintettel a szezonális kedélyváltozásra. A zsrnalisztika persze azonnal lefordította ezt a tudományos eredményt olyképp, hogy a patkányok tényleg az éjsza-

ka teremtményei. A tavasz közeledtével ugyanis egyértelműen feszültség jelentkezik rajtuk, ősz felé azután fordul a kocka: kiegyensúlyozottabbnak mutatkoznak, javul a hangulatuk. Ne kérdezzék, erre miként jöttek rá – bizonyára nem kérdőíves felmérés segítségével. Nicholas Spitzer, a kutatás vezetője szerint a patkányok agyában attól függően változnak meg a vegyi folyamatok, hogy mennyi fény éri őket – ez azonban semmit nem magyaráz meg a fordított depresszió jelenségéből.

De valóban fordítva működünk mi, a Teremtés koronái? Szeretnénk azt hinni, hogy mi vagyunk az etalon, a viszonyítási pont – elvégre az ember kísérletezik a patkányon, nem pedig a patkány az emberen. (Legalábbis mi innét így gondoljuk.) A féléves sarkkörü éjszakákat hagyományosan az északi népek depressziós forrásának, ennél fogva alkoholizmusra és drogfüggésre való megkülönböztetett hajlamuk egyik fő okozójának tekintik. S valóban, ha nem kel fel és nem nyugszik le a nap, valami mesterséggel kell tagolni az időt. De saját tapasztalataimra támaszkodva állítom: a nyári fehér éjszakák éppúgy képesek megzavarni a mérsékelt égövi vándor bioritmusát. Ha Svéd- és Finnország között hajózva olcsóbb belső, ablak nélküli kajüthöz jut, még örvendezik is, hogy végre képes lesz aludni a – máskülönben talányos módon hófehér szállodai elsötétítőkkal ékesített – skandináv világban. Alkoholisták, drogosok persze mindenütt vannak: könnyebb az éghajlatra fogni a szociológiai gondokat, mint egy társadalomnak szembenéznie a saját mélystruktúráival, például a történelmi léptékben hirtelen jött jóléti sokkal. Meg aztán mintha a statisztikák is némileg ellentmondának makacs sztereotípiáinknak, megrögzült hiedelmeinknek: az öngyilkosságok igazi szezonja nem ősszel vagy télen, hanem tavasszal, a kikeleti megújulás idején van.

Lehet, hogy a lenézett patkányok őszintébbek volnának depresszióügyben? Mindenesetre ránk is, rájuk is ugyanannyi fény esik.

Bronzba öntött tánc

2013. május 18.

Szól a rezesbanda (létszámára nézve inkább kamarazenekar), perzsel a nap, izzadnak az ecseriek. Szoboravatóra gyűlt össze a nagyközség népe; a falu „védjegyét”, az ecseri lakodalmast Gelencsér Péter helyi művész álmodta bronzba. Óvodás csoportoktól felnőtt hagyományörzőkig magyar és szlovák nyelvű produkciókkal ünneplik, hogy a népviseletben mulatozó pár immár örökre kimerevítve ott pörög-forog a faluközpontból kihasított parkszegleten. Az *Ecseri lakodalmas* táncfilmje ugyan a daliás Rákosi-éra terméke, ám az *Állami Népi Együttes* jóvoltából évtizedeken át élő nemzeti hagyomány. Sorolják is a szónokok a ceremoniális leleplezés kapcsán: kétszázötven éve a helyi tótok katolikus papja sokallotta az esküvői vigalmakat, s rövid úton a felügyelete alá vonta a korabeli partiszervezést; százötven éve meg a magyar falvak monográfusa róttá meg a szerinte túl színes és túl gazdag ecseri népviseletet. A szégyenbélyegből idővel büszke önazonosság lett, hiszen nem könnyű egy agglomerációs településnek megkülönböztetni magát a többitől: a legkézenfekvőbb attrakció mégiscsak a múlt, a kulturális tradíció.

A szobrokból – különösen, ha politikai színezetet kapnak – gyakorta szokott baj lenni; arra azonban mérget mérnék venni, hogy nincs elvetemült, aki vörös festéket öntene az ecseri táncosokra. (Nagyobb veszélyt jelent a szobor anyaga a kreatív színesfémgyűjtők miatt – de lassanként talán eljutunk oda, hogy a nyereségvágyból elkövetett barbarizmust álszent módon nem tekintjük ideológiailag mentetetendő „megélhetési bűnözésnek”.) Az ecseri szoborállítás alulról jött és széles összefogással megvalósult gesztusában épp az a szép, hogy miközben túllép „e mai kocsmán”, egységben képes szemlélni múltat és jövőndőt.

Végképp elromolhatott valami, ha az embernek már az ecseri lakodalmasról is a globalizmus jut az eszébe, de hát mit tehetnék: a dolgokat és a jelenségeket hajlamos vagyok mindinkább az uniformizálódás és az elkülönбöződés végső, elkecsesedett harcaként látni. Lenin elképzelni sem tudta volna ezt a fajta imperializmust, amely a költségracionalizálás és a világméretű piac bővületében nemcsak a multinacionális vállalatokat és államszervezeteket preferálja, hanem a kultúrát is monopolizálja. A filmgyártásban, a zeneiparban ez könnyebben megy – igazat kell adnom Kardos Gábor filozófusnak: a két világháborúban felülkerekedő angolszász blokk (időközben megszabadulva a nagy szláv testvértől is) egyszerűen lenyomta a maradék világ torkán azt a típusú civilizációt, amelyet a sajátjának tud, és amelyet mindenki más számára is egyedül üdvösnek érez. Zavar csupán a magához térő orosz, az öntudatra ébredő arab, valamint a sötét lónak tartott kínai és indiai kultúra miatt van, amelyek már feltűntek a túloldali kanyarban, és fenyegető tempóban közelednek az élboly felé. Egy darabig lehet még katonai, gazdasági és emberi jogi köntösbe burkolózva távol tartani őket, de ez a század roppant hosszú, célegyenest meg nem jelöltek ki ebben a viadalban. (És akkor még nem is szóltunk a konok francia, spanyol, portugál kisvilágokról, amelyek a gyarmatosítók örökségeként több kontinensen vetették meg a lábukat, és mind nagyobb részt követelnek maguknak a zsugorodó kultúrtortából.)

Az angolszász típusú globális logika számára – miközben esetleg lelkesen érvel a nyelvek és kultúrák sokszínűsége mellett – valójában minden „haszontalan”, periferiális nyelv fölösleges, hiszen csak zavarja a köreit, a mind ingatagabb status quo fenntartását. Látjuk is az „eredményt”: naponta pusztulnak a nyelvek. Vannak más (így latin és germán) globális logikák is, amelyek a növekedés szent nevében átvették a világ e roppant leegyszerűsítésén alapuló filozófiát: számukra a mind gyakoribb krízis leküzdését a fenntartható növekedés jelenti,

de nem látnak közvetlen összefüggést az ökológiai lábnyom feltartóztathatatlan növekedésével. Földünk eme központosító ostobaság miatt robbanás előtti állapotban van, és személyes szerencsénk, hogy – a sokkal nyersebb XX. századdal ellentétben – ezek a robbanások nem világháborúk, hanem szakadatlan pénzügyi-gazdasági láncválságok formáját öltik. Vagyis az egyéni esélyünk a túlélésre összehasonlíthatatlanul nagyobb – csupán az életminőségünkbe avatkoznak bele ezek a „folyamatok” olyan mélységben, hogy ezt már talán nem is lehet ugyanannak az életnek nevezni.

Európa az új világrend kulturális laboratóriuma. Elveszítette korábbi hegemoniáját, s most az összeráncolt szemöldökű, antidemokratikus központosítási kísérleteivel arra tör, hogy az új világ elsőszámú perifériaövezete legyen. A monopolizáló globállogika számára azonban túlon túl tagolt: nemcsak földrajzilag, de nyelvileg és kulturálisan is. Minek ennyi ország, minek ennyi főváros, minek ennyi hagyomány? A profitmaximalizáló multinak és felszínes ideológiájának, a multikultinak ez túl apró lépték. A multikultinak „európai” művészet és „európai” színezőelem kell; nem érdeklik az idejétmúlt nemzetek, az azokhoz kötődő örömök és fájdalmak. (Ami angolszász, az definíció szerint kivétel.) Az építészetből a korstílusok érik el az ingerküszöbét, a népzeneből a domesztikált világzene. Ha képviselői az ecseri parkszegletre tévednének, s meglátnák a bronzba öntött táncospárt, betennék az egyetemes folklór rubrikába, és kész. Hogy tótok, akik ma már magyarul mondják a lakodalmi rigmusokat, és nem evangélikusok, hanem katolikusok? Hogy a túl színes népviselet és a túl víg mulatozás mit jelentett a tovatűnt feudálkapitalizmus viszonyai között? Ezek már túl bonyolult, túlságosan részletekbe menő kérdések, s nem segítik a tőzsdei árfolyamok szárnyalását és a profitráták alakulását.

Ők sosem fogják átérezni, mit jelképezhet a bronzba öntött tánc.

Fenntartások

2013. május 25.

Valószínűleg javíthatatlan bölcsész vagyok, mert a fenntartható fejlődésről először az jutott az eszembe, hogy jó, milyen szép alliteráció. Aztán felidéztem globálangol megfelelőjét (sustainable development), amiből látszik, hogy a költői érték-többlet csupán magyar adalék. Fenntartásaimmal nem vagyok egyedül – ennek a fenntarthatósági filozófiának ugyanis az elhúzódo világválság öt éve alatt igencsak negatív lett a sajtója. Elsősorban a gazdasági fenntarthatóság megkérdőjeleződése miatt, hiszen a folyton újraképződő tőkepiaci buborékokat már féltucatnyi közgazdasági Nobel-díjjal sem lehet elfedni. A világpiacon hirtelen túl sok lett a virtuális (s a dollárgyárat működtető amerikaiak jóvoltából a valóságos) pénz: ha a szereplők nem térnek sürgősen észre, a következő megakrízis nagyságrendileg sem lesz hasonlítható a 2008-as pici ingatlan- és bankpiaci próbaválsághoz.

Mindez azonban csak olyan apróságokat befolyásolna, hogy Peking pár évtizeddel hamarabb veszi-e át a világhegemóniát Washingtontól; vagy hogy saját romjai alá temetődne-e az *Európai Unió*. Bolygóléptékben ezek nem lényegtelen részletkérdések (nekünk az életünk múlhat rajta), de nem is meghatározóak. Lényegesebb a fenntarthatóságnak a gazdaságinál tágabb értelmezése, melyen akár a földi (emberi) élet fennmaradását is érthetjük. Elszánt környezetvédők már a fenntartható fejlődés szókapcsolatot is oximoronnak minősítik (ahol a jelző és a jelzett szó eleve ellentétes értelmű). Azt mondják, egy zárt rendszerben egyszerűen logikailag kizárt a nyakló nélküli növekedés, Lovelock *Gaia*-elméletét ugyanis eddig érdemben senki nem cáfolta meg: eszerint a Föld egyfelől kibernetikai rendszerként, másfelől élő organizmusként működik. Márpedig a biológiában a körkörösség jelenti a fenntarthatóságot – ha

növelni akarjuk a teljesítményt (azaz a túlszaporodás mellett is megőriznénk az elért életszínvonalat), akkor a szisztémába kívülről kell energiát bevinni. Ez az energiabevitel korábban a szén volt, manapság pedig a kőolaj és a földgáz: a glóbusz ma is 87 százalékban a fosszilis energiát csapolja. Ez a dőzsölés csak látszólag külső energiabevitel; a környezet tönkretétele által voltaképpen inkább még energiaapasztás. Az elégethető energia véges: ha elfogy, az emberiségnek pontosan a kilencedére kellene visszavennie az igényeit.

Magam is hajlamos vagyok azt gondolni: a fenntartható fejlődés tana a nyugati típusú kultúra utolsó fogalmi bravúrja, hogy még néhány évtizedig ne kelljen szembenéznie a szembenézendőkkel. Ám ezt a globálkapitalista strucclogikát mindenki átvette Indiától Ausztráliáig, tehát a felelősség is egyetemes. Maga a terminus még „krisztusi korban” van, hiszen Lester R. Brown 1981-es, *Fenntartható társadalmat építeni* című könyvében bukkan fel először; majd az ENSZ 1987-es *Brundtland*-jelentése üti rá a pecsétet. Kikristályosodik a lényeg is: a jelenkori nemzedék szükségleteinek kielégítése a jövő generációk szükséglet-kielégítésének veszélyeztetése nélkül. Nos, ez az, ami nem igazán megy: a rövidtávú memóriával rendelkező kapitalizmusnak nincs jövőképe; a kyotói egyezmény például épp a két legnagyobb kapitalista szennyezőn, Kínán és az Egyesült Államokon bukott el. Fontos eredmény ugyan, hogy a környezettudatosság jegyében létezik már uniós ökocímke, van *Möbius*-hurok, német *Zöld Pont*, *Északi Hattyú* és magyar *Cédrus* – ám a lényegyet tekintve ez édeskevés. Annál is inkább, mert nekünk, magyaroknak is kétszeres az ökológiai lábnyomunk; azaz kétszer nagyobb lábon élünk, mint az isteni elszámolás szerint tehetnénk. (Igaz, Franciaországban és Angliában ez háromszoros, az Egyesült Államokban ötszörös szorzó.) Ezeket már a *Fenntartható fejlesztés* című várostervezési útmutatóból merítem, ami magyar földön az első olyan munka, amely – Lukovich Tamás és Mogyorósi Katalin jóvoltából – érdemben

foglalkozik e kérdésekkel, példás szerénységgel a lakóépületekre korlátozva érdeklődését. A szakállamtitkár azért örvendezik az áttörésnek, mert az uniós fejlesztési pénzek csappanásával a magántőke már eleve meg fogja követelni az ökoszemléletet és az energiatudatosságot; az urbanisták tiszteletbeli elnöke meg azért, mert végre a hazai tervező is tud hova nyúlni, ha valóban komolyan gondolja a jövő iránti felelősséget.

Az ugyanis már korántsem világpolitikai meg globáltőzsdei sarlatánság, ha képesek vagyunk támaszkodni a népi építészet névtelen zsenijeinek tapasztalataira vagy akár olyan világbeli előképekre, mint a brazil Curitiba és a kolumbiai Bogota példája, ahol a fenntarthatóság érdekében müncheni gesztussal (saját üstöküknél emelve ki magukat a mocsárból) tervezték újra már élhetetlenné vált városaikat. De olyan kézenfekvő klímabarát és energiatakarékos tényezők összességéből is, mint a Nap beesési szöge, a szélhatások, a lakótelepi utcák egyirányúsítása vagy a tükröződés minimalizálása, olyan meglepő eredmények jönnek ki, amelyek óvatossággal töltik el az embert: lehet, hogy a politikusok és a tőzsdeguruk olykor össze-vissza beszélnek és a valóságot keverik a tudományos fantasztikummal; de a várostervezőknek, a mérnököknek helyén van a szívük meg az eszük. S ha a sorvezetőjük alapján elérjük azt az állapotot, hogy a lakóházak építésekor az lesz a kiindulópont, amelyet a természeti népek és eleink is evidenciaként tudtak (ne fűtsd és ne hűtsd az utcát), de az energiabőség elfeledtette velünk; akkor a fosszilis energia korának bukása elé is nagyobb optimizmussal nézhetünk. Az a pazarló életmód, amibe beleszülettünk, egyébként sem lesz fenntartható – de legalább nem kell a nulláról kezdenünk, amikor szerényebben és visszafogottabban, de elkezdjük újjáépíteni a *Gaia*-modellhez is alkalmazkodó új, embertudatos világot.

Ország, ló, ember

2013. június 1.

Országomat egy lóért! Ki ne ismerné III. Richárd legendás csereajánlatát a Shakespeare-féle királydráma végéről, mikor már minden veszni látszik, amiért e karakteres hős annyi intrikán keresztül küzdött. Sokak szemében ő a megtestesült negatív hős archetípusa, a történelem machiavellista lovagja, proto-Hitler és proto-Sztálin, persze az utóbbiak nagyüzemi méretű népiirtó vérfürdője nélkül. Shakespeare azonban bizonyultabb alkotó volt annál, semhogy fekete-fehér hősoket állítson színpadra. Ezért lehetséges, hogy III. Richárd alakja bő négyszáz év után is változatlanul foglalkoztat bennünket.

Anglia jó ideje *III. Richárd*-lázban ég: nemrég megtalálták ugyanis a hírhedett király csontvázát egy leicesteri önkormányzati parkoló alatt. Mióta exhumálták, újabb és újabb hétköznapi szenzációkat tudunk meg róla. Először is azt, hogy tényleg nem lóval temették el; Shakespeare mester törtóriai hitele tehát nem csorbult. Viszont igencsak siettek az elföldeléssel – valószínűleg azért, mert a királyi tetem akkor már három napja feküdt temetetlenül a forró nyári napon, s minden bizonnyal kellemetlen szagot eregetett magából. Ahol manapság autók parkolnak, ott a középkorban egy ferences kolostor, a *Greyfriars* állt (a szürkebarátot mi már más kontextusban ismerjük). A kolostorlakók bizonyára el akarták temetni – a késlekedésnek politikai okai voltak. Közzemlére tették ugyanis a testet, hogy a nép meggyőződjön róla: a koronás fő halott. Amikor viszont végre elhantolták, nem ástak neki rendes sírt: a fotókon is jól kivehető, hogy a király nyaka teljesen kibicsaklik, mert nem fér bele a szűk gödörbe. A százhetven centire nőtt uralkodót sokkal kisebb helyre gyömösölték, testhelyezte így erősen aszimmetrikus. Megvan a koponyasérülése, és az is látható, hogy a gerinc felső részén a csigolyák közé nyílhegy

ékelődött. Azonkívül az illetőnek gerincferdülése volt – emiatt a jobb váll magasabban helyezkedett el a balnál, ami megmagyarázza, miért ábrázolják a figurát mindmáig púposnak sok előadásban.

III. Richárd a mi Mátyás királyunk kortársa volt, mindössze 1483 és 1485 között uralkodott Angliában, s a bosworthi csatában, a *Rózsák Háborúja* egyik nevezetes ütközetében érte a halál. A kolostort amúgy 1538-ban lerombolták, s lassan elfelejtették a királyi sírt. Nem találtak benne sem koporsót, sem halotti leplet, viszont a koponya hátsó részén mély sérülés van. Richárd – nem törődve azzal, hogy így jobb célpontot szolgáltat az ellenségnek – koronával a fején lovagolt a csatába: ezt ékelték be az agyába brutális erejű ütéssel. Ő az utolsó szigetországi uralkodó, aki ütközetben halt meg: nem csoda, hogy a brit történészek újabban vele rekesztik be a középkort. (Mégse Amerika felfedezése legyen a nevezetes dátum, mert az a rivális spanyolok dicsőségét zengi.)

Amikor meghal, még csak krisztusi korban van, de már elképesztően sűrű élet van mögötte. Gloucester hercegeként mint a kiskorú Eduárd király gyámja kerül a hatalom közepébe, de Richárd sikerrel bizonyít rá (egy azóta is kétségesnek tartott) bigámiavádat bátyjára, az elhunyt királyra, ezáltal a fattyúságot a gyermek királyra – így Richárdot, a nagybácsit koronázzák meg. Richárd a *Rózsák Háborúja* során volt fogoly, volt gondnokság alatt, s volt, hogy Németalföldre menekítették. De a sorsüldözöttség hamar aktivitásba, már-már vakmerő bátorságba vált: gyorsan lever egy walesi lázadást, s csatákat is nyer még Skóciában és Franciaországban is. Fiát és feleségét is a tébécé viszi el – bár az utóbbi esetben azért a mérgezés lehetőségére is felmerül. Régensként nem habozik akár le is fejeztetni politikai ellenlábasait. A nevezetes bigámiavád egy pusztán házassági ígéretre épül, de a korabeli jog elismeri az érvelést. Megbuktatását a bretagne-i száműzetését töltő Tudor Henrik miatt a bretonok is támogatják, de az összeesküvés csak ak-

kor vezet sikerre, amikor a trónkövetelő a franciákat nyeri meg szövetségesének. A bosworthi csatában tízezres királyi had csap össze a trónkövetelő ötezres seregével – a végeredmény akár fordított is lehetne. A hadtörténészek szerint a harc egy kritikus pillanatában Richárd kétségbeesett lépésre szánja el magát: legközelebbi embereit maga mellé véve támadást intéz Tudor ellen, leszúrja zászlóvivőjét, és egészen közel kerül ahhoz, hogy Tudorral is leszámoljon. Egy William Stanley nevezetű főúr átállása fordítja visszájára a hadiszerencsét. Richárd utolsó szavai állítólag nem a lovakra vonatkoznak, hanem azt ordítja: „Árulás, árulás, árulás!”

Az igazsághoz tartozik, hogy az így diadalmaskodó Tudor Henrik névéhez nemcsak a háromnapos temetési tilalom fűződik, hanem az is, hogy 1495-ben ötven fontot áldoz egy márvány-alabástrom emlékmű állítására Richárd sírja fölé. A sírkő bizonyára áll és fényeskedik is, mígnem a még hányatottabb életű VIII. Henrik tengelyt nem akaszt a pápával, s anglikán egyházalapítóként le nem rombolja a katolikus kolostorokat.

Mivel évszázadokon át tartotta magát az a verzió is, hogy Richárd tetemét a Soar folyóba dobták, perdöntő volt az a DNS-vizsgálat, amely minden kétséget kizáróan megerősítette a leicesteri maradványok személyazonosságát. (A csontváz állkapcsából és a királyi nővér egyik leszármazottjának, a kanadai Michael Ibsennek a nyálából vették a szükséges mintákat.) De még azt is tudjuk a fogak kopásából, hogy a király krónikusan feszült volt: csikorgatta a fogait. A stresszt pedig édességgel oldotta, mivel jó pár foga szuvasodott, kettőt pedig ki is húztak az udvari borbélyok. A York-ház belviszályából Shakespeare örökérvényű drámát kreált, de a mögötte rejtőző valóságanyag sokszor igen prózai: csak a régészek jóvoltából tisztítatik meg ország, ló, ember.

Humán, reál

2013. június 8.

Örök vitatéma, mit is jelent voltaképpen az általános műveltség. Sokan úgy vélik, ezt a fogalmat nálunk egy sztereotípiá helyettesíti: illik tudni, ki kapta az irodalmi Nobel-díjat, de még véletlenül sem tartozik a törzsanyagba a fizikai vagy a kémiai Nobel-díjas kiléte. Csakhogy alighanem ez is egy sztereotípiá: annak a képzetnek a kivetítése, mintha ez itt egy bölcsész-Magyarország volna. Nem, nem az. Mondhatnánk jogász-Magyarországnak, s nem is tévednénk sokat, hiszen ezen az égövön a politikai küzdelmek túlnyomórészt a paragrafusokkal való csatázás formáját öltik (s ez öröndetesebb, mint kukaborogatással eldönteni a dolgokat). S vannak érvek a közgazdász-Magyarország mellett is, bár ez meg egyelőre nemigen látszik meg ezen a sokat szenvedett hazán. Csupán egy bizonyos: hogy a mérnök-Magyarország víziója csak a vert mezőnyben foglal helyet.

Mintha a műszaki tudományok szövevénye egy titkos papi kaszt magánügye volna: a nagy tömegek kegyesen elfogadják eredményeit és szolgáltatásait, de a részletek iránt elhárítóak, semmi közelebbit nem akarnak tudni róluk. Nem véletlen, hogy egy felelős kormányzásnak azzal kell szembesülnie a felsőoktatás új alapokra helyezésekor is, hogy a természet-tudományos és műszaki ismeretek átadása során úgyszólván a sír széléről kell visszahozni ezt a süllyedőfélben lévő nemzeti kultúrát: az új generációk inkább foglalkoznának művészet-tel, kommunikációval és ideológiával, mint a mindennapi élet technológiai alapjaival.

Pedig nem volt ez mindig így: más korokban a humán- és a reáltárgyaknak egyforma volt a becsületük. A kiegyezést követő bő emberöltőre sem csupán azért emlékezhetünk egyfajta relatív virágkorként, mert a politikai kompromisszum teret

nyitott egy szélesebb piacnak, a nemzeti tradíciók haszonelvű becsatornázásának és nem utolsósorban a zsidó és más asszimilációs törekvéseknek; hanem az elhúzódozó műszaki forradalom lelkesültsége miatt is. Szükséglet és kínálat szerencsésen találkozott: minden terület megtermette a maga zsenijét a vízügytől az építészetten át a kerámiaégetésig. Ez a sokfrontos innováció olyan elsöprő volt, hogy a mai átlagember is úgyszólván többet tud a „boldog békeidők” építkező-fejlesztő hőseiről, mint saját kiugró tehetségű és teljesítményű kortársairól.

Ez csapódik le az általános műveltség felemás értelmezésében is: miközben egy érdeklődő értelmiségi viszonylag simán eligazodik a XX. századi magyar irodalom és képzőművészet dolgaiban, s van valamiféle víziója a politikai történekekről is, az építészet – s különösképpen a városépítészet – valahogy nem áll össze a fejében. Roppant keveset tud például a nagy állami tervezőirodák félévszázados kultúrájáról, amely csak első közelítésben volt az államszocializmus építésügyi kiszolgáló hálózata: az *Ipartervben*, a *Köztiben* és társaikban a szellem és a kreativitás is viszonylag konszolidált körülmények között talált otthonra. A rendszerváltozást némelyik nagy iroda a nevében és részben személyi állományában túlélte ugyan, a piaci megbízásokért való élethalálharc már nyomokban sem emlékeztet a régi közegre. A legutóbbi időkig megőrizte patinás márkanévét a *Váti* (*Városépítési Tudományos és Tervezőintézet*) is, ám nagyjából egyidőben azzal, hogy elkészült az a vázlatos áttekintés a cég ötven évéről (1950-től az ezredfordulóig), amely Aczél Gábornak, az urbanisták korábbi elnökének volt a szívügye, a *Váti* a kormányzati intézményrendszer átalakításának jegyében beolvadt a jogutódnak számító *Lechner Lajos Tudásközpontba*. A *Váti*-sztori több mint szimpla cégtörténet: szerves része a múlt század magyar kultúrájának, ily módon általános műveltségünk kívánatos részét képezi.

A *Váti*nak is voltak mindenféle – feledhetőbb és fényesebb – korszakai, de egyvalami végig jellemezte: egy olyan rendszer-

ben, amely elvileg a tervgazdálkodásra épült, valódi tervezés folyt a falai között. Virágkorában hatszázan dolgoztak itt, összességében pedig sok ezren. Sokáig az a tréfás mondás terjedt a szakmai közéletben, hogy kétféle tervező van: aki volt már vátis, illetve aki még ezután lesz. Ma már felfoghatatlan bravúr például Farkas Tibor 1965-ös *Abercrombie*-díja (az urbanisztika Nobel-díja), amelyet 1957-es világszínvonalú balatoni regionális tervével érdemelt ki. A kort persze kiválóan jellemzi, hogy a díjazott főmérnököt kiküldték ugyan ez alkalomból a Nemzetközi Építészszövetség (UIA) párizsi kongresszusára, de a díjátadóra már nem kapott hivatalos belépőt. Felesége lélekjelenlétén múlt, hogy egyáltalán bejutottak a terembe, ahol egy kormányzati hivatalosság az építész nevében átvette a rangos díjat. A versailles-i fogadást pedig csak a kerítésen túlról nézhették...

A Váti legsikeresebb periódusában, Kálnoki Kis Sándor és Paksy Gábor szakmai és politikai védőszárnyai alatt a vállalat túl is nőtt a szimpla tervezési alaptevékenységen: olyan, gyakran nehezen besorolható kreatív elméknek nyújtott szellemi otthont és menedéket, akiket politikai vagy egyéb okokból máskülönben nem igazán kedvelt az összevont szemöldökű hatalom. Ma már (húszegynéhány évnyi „demokratikus” párt-harc után) meglehetősen nehéz elképzelni, miként dolgozhattott egy fedél alatt, gyakran egyidőben a Konrád György–Szeleényi Iván-páros Makovecz Imrével; Hernádi Gyula vagy a táncházmozgalom egyik atyjává vált Halmos Béla. A vátisok egyébként is reprezentatív ellenpéldáit mutatták fel annak a közkeletű előítéletnek, miszerint a műszaki emberek szakbarbárok volnának: számos jeles tervező írt verset, zenélt, filozofált, fotózott magas színvonalon; sőt olyan is előfordult, hogy valaki szimfonikus zenekarban muzsikált vagy bázongoristaként is tevékenykedett.

Valószínűleg már akkor is merőben más fogalmaik voltak az általános műveltségről.

Oxidált aranyecset

2013. június 15.

Az aranyoxid barna színű, vízben oldhatatlan por, két arany- és három oxigénatom alkotja, és csak tömény sósavban meg tömény lúgban oldódik. Nem tudni, az aranyecsetet milyen célból kívánná bárki oxidálni – mégis történik rá kísérlet. *Aranyecset* a címe a Dallos Sándor-féle népszerű regényes Munkácsy-életrajz második kötetének, amely világhíres festőnk párizsi éveit idézi meg. Nyilván nem véletlen, hogy Káel Csaba, a *Bánk bán* operafilm rendezője is *A Nap szerelmese* címmel tervezte filmvászonra adaptálni. Ezzel feltehetőleg nincs összefüggésben, hogy Munkácsy Mihályt egyes körökben sötét gyanúba kevernék.

Pedig ha létezik konszenzus a magyar festészetben, akkor Munkácsy személye az. Elismerik az ítések, imádja a publikum: tárlataira ma is tódul a nép; a képei kedvéért kibontják a múzeumok falát. Március idusán Munkácsy nevével osztják a képzőművészeti középdijakat, és senkinek nem jutott még eszébe „lecserélni”. Ezért aztán derült égből villámcsapásként éri az embert, ha az interneten azt a kérdést teszik fel: „Munkácsy Mihály meztelen nőt ölő zsidókat festett?”

Bár az eset óta hónapok teltek el, s gyorsan el is laposodott a „szenzáció”, engem valahogy nem hagy nyugodni a dolog. Méltatlanul antiszemita hírbe keverni valakit azonos súlyú bűn az antiszemitizmussal. Ráadásul festőnket a vérváddal hozták összefüggésbe, amely halmazati rágalmozgás: a neki tulajdonított művön zsidók ölnek ártatlan lányt rituális okból. Az értesülést egy amerikai forrásból érkező hírre alapozták. Igaz, a hír a legkevésbé sem új, s a monumentális méretű festmény szerzősége is erősen kétséges, de gondolom, Munkácsy nevével a többszörösét lehetne kapni érte a műtárgypiacon. Nem is csodálom, hogy a tulajdonos mindent megtesz, hogy a

kiléte homályban maradjon. Ám ez nem akadályozza meg abban, hogy fotót juttasson el a sajtóhoz a botrányos alkotásról, s megadja az elérhetőséget a festmény eredetét kutató szakértőkhöz is.

A kollégák, akik egy kis előítéletért nem mennek a szomszédba, már ennyi információból kiindulva is arról fantáziálnak, hogy át kell értékelní az egyik kikezddhetetlennek ismert magyar kulturális idol életművét. A mellékelt képen „élveteg vagy gonosz tekintetű zsidók feszítenek ki egy védtelen, ruhátlan lányt. Az áldozat hasán, kezein folyik a vér, egy szenvtelen zsidó edényt tart, vélhetően a vér összegyűjtéséhez, miközben a háttérben egymás fülébe suttoznak a szertartás további résztvevői. Az alélt lány kiszolgáltatottan hever, a zsidók orra kampós, az egyik szája véres, két öregember kiguvadt szemmel mered a lány ágyékára, miközben a fő zsidó késsel közelít. Mindez akár karikatúra is lehetne, a babona paródiája, ám egyetlen dolog mégis a rémisztő mezsgyében tartja a festményt: hogy látványosan jó képről van szó.”

Ezt olvasva lopva az égre tekint az ember: bocsáss meg nekik, Uram, mert nem tudják, mit cselekednek. Talány, hogyan lehet „látványosan jó” egy ilyen szörnyű kép, de tényleg vannak szakállas alakok, valóban az akadémista elvárások szerint van megkomponálva, mégis első pillantásra látszik, hogy nélkülozi Munkácsy aggályosságát és szellemét. Ám a szerző rácsap az egyezésre: lám, ez is akadémizmus meg az is. Sőt nagyméretű is, mint a Munkácsy-vásznak: szorul a hurok. A képen nincs szignó, csak valami M betűnek olvasható jel – tiszta sor: Munkácsy szégyellte, hogy antiszemita, ezért éjjelente, titokban járt az aranyecset, a nappalra szigorúan letakart lepelből meg további „közvetett bizonyítékként” szövetszálak ragadtak a festménybe. A hivatkozott angol művészettörténész és magyar festményvizsgálati laborvezető szerint stimmelnek a stílusjegyek, egyezik a festék kora is: pont a *Dreyfus*-per idején mázolták fel, a per pedig pont abban a Franciaországban zajlott,

ahol Munkácsy éppen élt. Heuréka! Ráadásul 1914-ben már cikkeztek egy senki által nem látott, *Vérvád* című Munkácsy-képről, s noha a festő özvegye kategorikusan tagadta a mű létezését, nyilvánvaló, hogy hazudott, mint a vízfolyás.

A raktárudvaron lefotózott, rozoga keretben tartott festmény tulajdonosa olyannyira védi inkognitóját, hogy még szakértőivel is csak közvetítőkön keresztül tartja a kapcsolatot. Meg is értem: ocsmány dolog úgy felverni egy anonim kép árát, hogy a cél érdekében egy nagy (s nem mellékesen drága) művészt holtában megrágalmazunk. A festékszakértő önfeledten konfabulál: „A korabeli világsajtó is tudósított a Tiszaeszláron történetekről, így feltehető, hogy Munkácsy a korabeli újságokból értesült a faluban történetekről.” Vagyis „a kép alkotója lehet akár Munkácsy Mihály is”. Ha meg nem, akkor tévedtünk. Fő, hogy el van ültetve a lelkekben a gyanú, hiszen nem zörög a haraszt – ezek után senkinek eszébe se jusson egy ilyen sötét lelkű protonáciról filmet forgatni...

Később felbukkan egy zavaros oroszországi motívum, miszerint ottani a megrendelő (bizonyíték: Munkácsy barátja, Zichy Mihály a cár udvari festője volt). A vérvádvád a *Novoje Vremjából* származik, „a *Kijevszkaja Misl* pedig arról ír, hogy a képet egy gyenge festő készítette azért, hogy a megrendelő gazdag zsidókat zsarolhasson meg”. (Ezt a „látványosan jó” képet!) A mászerolás vizuálisan is alá van támasztva: eszerint Munkácsy az antiszemita kép egyes zsidó alakjait a *Krisztus Pilátus előtt* című képről kölcsönözte. És nem szakad le az ég! Ám a reggeli rágalmazó publikációt még aznap délután helyreteszi egy józan művészettörténész (rámutat például, hogy a tiszzaeszlári Solymosi Eszter gyereklány volt, ez meg itt egy áldott állapotban lévő felnőtt nő); a kép szerinte valószínűleg egy jókezü orosz festő munkája.

Sok hűhó semmiért – legyinthetnénk. Ám Munkácsy gyalázatos megvádolása mégiscsak megtörtént: oxidálódott az aranyecset.

Légbuborék

2013. június 22.

Sok vagy kevés hatvan óra? Az attól függ. Idestova harmad-
ennyi idős koromban, tinédzser éveim végén kényszerűen a
néphadseregben állomásoztam a szépemlékű, négy csillaggal
ékesített Czinege Lajos hadúri felügyelete alatt: hadgyakorlat
címén ültem a Vértes közepén egy kopottas zöld központko-
csiban, s háborúsdit játszó parancsnokaink szerint az olaszok-
kal csatáztunk. Egyszer virtuálisan ki is lőttek bennünket,
de a hősi halált gyorsan fel kellett függeszteni, mert az ezre-
des elvtárs sürgősen haza akart telefonálni az erdőből a fele-
ségének. Itt, a rengeteg mélyén adódott úgy, hogy szervezési
okokból összetorlódtak a szolgálatok, azután meg virtusból is
rávállaltam még egyet: hatvan órát voltam ébren, hogy aztán
huszonnégy órát alhassak egyhuzamban egy hipertitikos völgy
alján felvert sátorban. Aranyéletem volt: éjszaka csekély a hadi
forgalom, lehet dobozból hideg sóletet falatozni, s közben ki-
olvasni az összes korai *Krúdy*-regényt. A hatvanadik óra köze-
ledtével azonban már meglehetősen egykedvűség száll az ember-
re, összefolynak nappalok és éjszakák, önkényesen szelektál
a kapcsolandó hívások között, szóval nem igazán a maga ura.

Olvasom, hogy egy nigériai szakács hatvan órát töltött a
felborult hajója alatt egy légbuborékban. Maradandó sérülé-
sek nélkül került elő az óceánfenékről, egy elsüllyedt vízi jár-
mű egyetlen túlélőjeként: bűvárok találtak rá. A huszonkilenc
esztendős Harrison Okene egy nigériai vontatóhajón szolgált
hajószakácsként. A hajó harminc kilométerre a parttól egy
tankert igyekezett életreporozni az egyik olajfúró-toronynál,
amikor – hajnali öt órakor – az erős hullámvásban felborult.
A szakács épp a mosdóban volt, próbálta életre porozni magát
az éjszaka után, amikor észlelte a balesetet. Megpróbált kijön-
ni a fülkéből, ám a koromsötétben csak annyit érzékelt, hogy a

betörő víz három társát is elsodorja. Őt is felkapta az áramlat, de nem kifelé, hanem a hajó belsejébe vitte, egy tisztí kabin toalettjébe, ahol megrekedt egy légbuborék. A hajó ebben a pillanatban érkezett le a tenger fenekére. Egy egész napot húzott ki az alig másfél négyzetméteres helyiségben úgy, hogy a megfordult mosdóba kapaszkodva tartotta a fejét a víz felett. Attól félt, hogy a tenger lassan feltölti majd a fürkét, ám ez csodák csodájára nem történt meg. Idővel döntő elhatározásra jutott: lebukott, átúszott a tisztí kabinba, letépte a falról a faborítás egy részét, és onnantól azon fekvé lebegett – nem kellett többé magát erőből tartania. A hidegben és a sötétben csak a bomló holttestek szagát érezte maga körül, s észlelte, amint halak lakmároznak a hullákból. A szomjúság egyre jobban kínozza: a sós víz lemarta a bőrt a nyelvéről. Amikor a hatvanadik órában meghallotta, amint kalapács ütögeti a hajó oldalát, kitépte a vízvezetéket, és azzal jelzett vissza: a bűvár ezt hallhatta meg. Okene fényt pillantott meg a víz alatt: valaki éppen elúszott a mellékhelyiség melletti folyosón. Lebukott, hogy megérintse. Lengette a kezét az arca előtt, ám ettől a bűvár valósággal halálra rémült. A bűvárok oxigénmaszkot és bűvárruhát adtak a túlélőre, akinek a bőre nagy darabokban hámlott le a két és fél napos vízbenázástól, ráadásul egy dekompressziós kamrában kellett további hatvan órát eltöltenie: meghalt volna, ha azonnal kiteszik a felszíni nyomásnak. Ám hiába élte túl a túlélhetetlent, továbbra is rémálmok gyöttrik: olykor elkapja az érzés, hogy az ágy süllyed, s újra a tenger alatt van. Megmeneküléséről úgy vélekedik: „Nem tudom, miért nem telt meg vízzel a kamra. Istenhez imádkoztam. Ő tette ezt.”

Mindig megdőlnek a megdönthetetlennek vélt rekordok: *A halál ötven órája* után (hogy a híres háborús filmre utaljak) íme, itt van a halál hatvan órája. Pontosabban az életé: mert Isten olykor meghallgatja a fohászokat, s a jelek szerint – mint ha csak hollywoodi producer volna – kedveli a happy endet. Rágondolni is szörnyű, hogy az ember testéről darabokban

válík le a felpuhult bőr, s hogy a nyelvét széjjelmarja a só – de a mi nigériai hajószakácsunk viszonylag fiatal még, gyorsan regenerálódni fog: kinő az új bőre és az ízlelőbimbaival is újfent érezni fogja, kell-e még egy csipetnyi só a legénységi levesbe. Legfeljebb a halakkal bánik majd egy kicsit óvatosabban a menü kialakításakor: Isten tudja, miből lakmároztak be legutóbb. Idővel a lázálmai is elmúlnak: hatvanórányi pokol és hatvanórányi pokol tornáca után akár hatvan év paradicsom is az osztályrésze lehet, amikor nincsen hideg, sötét és maró tengervíz. Talán tévéshow-kba is el-elhívják: mesélje el újra és újra, milyen is volt az isteni Gondviselés légbuborékjában. És joggal csodálják majd, mert a túlnyomó többség minden bizonnyal feladta – feladtuk – volna. Már a buborék tényét sem biztos, hogy felismerjük az óceán fenekén; s hogy nem szaggatjuk le a kabinborítást és nem tépjük ki a vízvezetékét, az is valószínű. Akadna köztünk olyan, aki a hullazabáláskor adta volna fel, s olyan is, aki nem elég tapintatosan lengette volna a kezét a búvár előtt, s az infarktus után mindketten ott maradnak a tápláléklánc örök titkaként. A hatvanadik óra közeledtével már meglehetősen egykedvűség száll az emberre, összefolynak nap-palok és éjszakák, önkényesen szelektál a beérkező kopogások között, szóval nem igazán a maga ura; de ha még végletesen meg is nehezítik a körülményeket, az az igazi extrém sport.

Tudjuk, a hajószakácsokat a könyvekben meg a filmekben kemény fából faragják: ők állnak a kormánykerékhez a tizenöt éves kapitány vezérlete alatt, ők fedezik fel a kék lagúnákat, s ők állítják meg Steven Seagalként a száguldó erődöt is. De nem biztos, hogy a légbuborékban mindegyiknek eszébe jut, hogy imádkozni kellene; vagy ha mégis, akkor eszébe jut egy ima.

Kockás nyakkendő

2013. június 29.

Horvátország (nem kis részben a magyar elnökség erőfeszítéseinek eredményeképpen) 2013 júliusától csatlakozik az *Európai Unió*hoz, s a jeles eseménynek érthető módon megadják – megadjuk – a módját. A *Művészetek Palotájába*, ahol a zágrábi és a magyar nemzeti filharmonikusok együtt játsszák Beethoven *IX. szimfóniáját*, a végén az *Örömdáival*, államelnökök és külügyminiszterek is hivatalosak; s talán ment egy diszkrét boríték Oslóba Jeszenszky Géza nagykövetnek is, hiszen a huszonkét évvel korábbi kalasnyikovügy is némileg más fénytörést kap a történelemnek ebből a szakaszából nézve. A horvátok végül csak tizenöt éve nyerték vissza teljesen területi integritásukat, s nem lehet eltúlozni a jelentőségét, hogy a pécsi *Zsolnay*-udvar mellett Eszéken is koncerttel köszöntik a horvát csatlakozást. Ott, ahol kő kövön nem maradt az áldatlan testvérháborúban, Rúzsa Magdi és a jelenleg legnagyobb horvát popcsillag, Tony Cetinski lép fel közösen a Szentháromság téren. Az ingyenes rendezvény közös éjféli duettel és tűzijátékkal zárul – ezúttal a tüzet békés értelemben használva.

A horvátok a Kárpátok északkeleti lejtőiről, a Krakó környéki „őshazából” érkeztek a VII. században. A Horvát Királyság 925-ben I. Tomisláv megkoronázásával jött létre, s a mi Kálmán királyunk hódításáig független is maradt. 1102 és 1918 között voltunk velük közös unióban, és most megint. A perszonálunió kisebb zökkenőkkel működött – a magyar–horvát viszony csupán a XVIII. század végétől romlott meg; de magyar zászlót csak 1902-ben égettek Zágrábban. A horvát nyelv és a nemzeti ébredés hívei illír mozgalomnak nevezték magukat.

Horvátországról mindenki tudja, hogy a nyakkendő (a „kraváti”) viselete onnan terjedt el szerte a világban, s hogy onnét származik a közkedvelt dalmata kutya fajta is. Tudjuk, Zágráb-

ban hogyan tájolták a *Jellasics*-szobrot; sokunk számára a pulai amfiteátrum kedvesebb, mint a római *Colosseum*; és számon tartjuk azt is, hogy a spliti *Diocletianus*-palota egy nemzetközi internetes szavazás során a világ hét „javított” csodája közé került. A *Plitvicei*-tavak a CNN „top tíz vízesés” versenyében kapaszkodtak fel a dobogóra: a *Winnetou*-filmek egy részét is itt forgatták; a tengeri strandok tisztaságát illetően pedig Horvátországot Európában csak Ciprus előzi meg és Málta követi. Azt már kevesebben tudják, hogy a horvátok nemzeti virágát perunikának hívják, amely egy íriszfajta; vagy hogy Hvar szigeten visszatérítik a szállásköltséget a turistáknak, ha esik a hó. Háromféle uralkodó szelük van: a bóra (bura), amely a szárazföldről a tenger felé fúj és a szellökéseket általában morajlás is követi, közeledtére pedig felhősapka takarja el a Velebit vagy a Biokovo csúcsát; a jugó, amely délkeletről fúj a tengerről a part felé; illetve a misztrál, amely napkeltétől napnyugtáig boldogítja az adriai vitorlázókat.

Van három horvát Nobel-díjas (Ivo Andrić író, valamint Vladimir Prelog és Lavoslav Ružička kémikusok); s nemcsak Goran Visnjic (a *Vészhelyzet* Kováč doktora) és John Malkovich horvát származású, de például V. Sixtus pápa is. Az itáliai hatásokat (meg a Dalmácia és Isztria fölötti velencei uralmat) mutatja, hogy Korčuláról származik a kínai világról hírt hozó Marco Polo; de Marinus kőfaragómester, a San Marinó-i törpeállam alapítója is Rab szigeten született. Vannak világraszóló horvát feltalálók is. Közülük kétségtávolan Nikola Tesla viszi el a pálmát, akinek olyan innovációk fűződnek a nevéhez, mint az ívfénylámpa, az egy- és többfázisú váltóáramú villamoshálózat, a többfázisú váltóáramú generátor vagy a termomágneses motor; de úttörő kutatója volt az elektromágnesességnek, a távirányításnak és a repülőgépek helyből való felszállásának is. A torpedót Ivan Lupis-Lukić, a Monarchia haditengerészetének nyugalmazott horvát tisztje találta fel 1860-ban, s az első torpedógyár is Fiumében működött. De a horvátok a zágrábi

Slavoljub Penkalának tulajdonítják – *Bíró*-pen ide vagy oda – a golyóstoll feltalálását is.

A szlavóniai kulen kolbász éppúgy kilenc hónapig készül, mint a gyerek. A Varasd közelében fekvő Ludbregben április elsején víz helyett bor folyik a városi szökőkútból. Logorun szigeten működik a világ első számárrezervátuma, hogy megóvják a kipusztulástól ezt a csökönyös haszonállatot. (Tribunjban 1937 óta számárfuttatást is rendeznek.) Zadarban van a világ első tengeri orgonája, melyen a szél és a tengermoraj muzsikál; Hitchcock szerint pedig ez a tengerparti város rendelkezik a világ legszebb naplementéjével. A Dugi Otok *Veli Rat* nevű világítótornyának habarcsába százezer tojássárgáját keverték bele, ami a *Kőműves Kelemenné*-féle receptnél azért sokkal békésebb megoldás. A washingtoni *Fehér Ház* köveit Brač szigeten bányászták. A horvát Pisa az isztriai Završje, noha a huszonkét méter magas harangtorony teteje csupán negyven centiméterrel tér el a függőlegetől. Lošinj és Cres szigete közelében százötven körüli delfinpopuláció él.

A horvát pénznem, a kuna nyestet jelent, ugyanis a római provinciában az adót nyestbőrben kellett leróni, ami horvátul kunovina. A horvát bán már a XIII. században is veretett nyesttel díszített dénárokat. A húszkunáson Jellasics szerepel; 2004-ben pedig már harmincezer darab huszonöt kunás emlékérmét verettek az uniós tagjelöltségük örömére. A magyar tízforintossal gond nélkül lehet fizetni a horvát parkoló-automatákban, mert a buta gép összetéveszti a kétkunással.

A csatlakozást horvát részről azért szkeptikus felhangok is kísérik (előttük az intő példa, miként bánik Brüsszel a magyarokkal), a szerbekkel való megbékélést azonban az uniótól remélik. Van egy mondásuk – melyik a jobb: a lepra vagy a hirtelen halál? S néznek ránk sokatmondón, sejtjük-e a választ.

Dolly-roller

2013. július 6.

Nem nyughatnak a japánok: a *Riken* kutatóintézetben mesterséges egeret hoztak létre egy donoregér farkából kinyert fémhívérsejtből. Az így klónozott állat átlagos életkort élt meg, sőt utódokat is nemzett, ahogyan az egy rendes egérhez illik. Az eljárással lehetővé válhat olyan fajok fennmaradása, amelyeknek amúgy nincs különösebben kedvük szaporodni, illetve bundájukért vagy afrodiziákumnak számító testrészükért irtja őket a *Homo sapiens* (azaz a bölcs ember).

Ha az utóbbi mondatból némi cinizmust vélnek kiolvasni, nem tévednek. A felkelő nap országában folytatott kísérlet ugyanis kifejezetten a laboratóriumi egerek egyes értékes fajtáinak klónozására irányult. Tessék ezt elképzelni: vannak a kísérleti egerek között értékes fajták meg értéktelenek – a cél az, hogy csakis az előbbieket árásszák el a Földet. Nem tehetek róla, nekem ilyenkor Mengele doktor ötlik eszembe, aki valami hasonlón törte a fejét. Ő ugyan nem egerekben utazott, de mi, emlősök bevallhatjuk egymás között: ez az egész klónozási akció akkor is az embernemesítésre fut ki, ha ezt nagyszabású etikai konferenciákon tagadják. Lehet ugyanis az ember önkorlátozó lény, akinek erkölce és lelkiismerete van, ám a történelem tanulságai szerint mindig akadnak olyan egyedei, akik túlteszik magukat az avult fenntartásokon. Ez a szép új globalizmus pedig, amely századunkat nevéhez illően kizárólagos módon uralni óhajtja, igazán nem vacakol ideológiai ballasztokkal: filozófiája a mindent felülíró pragmatizmus, a szűk elitnek dukáló profit, s ezt a haszonelvűséget még humanitárius flitterekkel sem igen próbálja már ékesíteni. Más totalitarizmusok mindenféle idejélmúlt kategóriákkal vacakoltak: a náciizmus fajokkal, a bolsevizmus osztályokkal – ezek immár teljességgel fölöslegsek. Mielőtt végképp kompromittálta volna magát, legutóbb

még a vulgárliberalizmusnak volt némi víziója a világ szellemi átrendezéséről, de az is megelégedett volna a nemzeti szint (az ő olvasatában: az átkos nacionalizmus) kiiktatásával, ami útjában van a határokat nem ismerő globális üdvtannak. Ezt a gyakorlatiasságot látjuk a szeptember tizenegyediké sokkjából ocsúdva a rendőr-világállam eszméje felé mozduló Amerika praxisa mögött: ha technikailag lehetséges, akkor akár európai szövetségeik ellen is kémkednek – s nincs kétségem, hogy adott esetben ez fordított irányban is megtörténik. Ráadásul a szuperállam a saját polgárait is megfigyelendő alanynak tartja, a szabadságjogok vagy a magánélet emlegetése mára lényegében díszítősor, a liberalizmus végtelen erőszakossága pár éven belül akár átfogó antiliberális világrendhez is vezethet.

Ezért aggódom én annyira az egérvércseppből klónozott egér miatt. Meggyőződésesem ugyanis, hogy ilyesmire embervércsepp is alkalmas. S talán – szigorúan tudományos szempontból – a mi fajunkban is van értékes meg értéktelen fajta. Ha lesz ilyen osztályozás, az bizonyára nem bőrszínnek meg koponyaméretnek szerint történik majd, de szempont lehet a politikai korrektségre való hajlam, a túltengő innováció vagy akár a fegyelmezett fogyasztásra való képesség is. Miként az internet lehetőségeivel operáló kémtechnikával történt: ha kivitelezhető és a szép új világrend így kívánja, akkor – nyilvánosan vagy titokban – ezt a genetikai szelekciót is meg fogják valósítani. Persze lesz majd globális génbank: a renitens egyedek sem hálnak meg mindörökre. Géntérképüket széfbe rakják, talán még kreatívan kísérletezgetnek is velük – csak épp nem fogják újraélesztetni, klónozni, játékba engedni őket. Olyanok lesznek, mint a könyvtárban a zárolt anyag. S az eljáráshoz kétségkívül meglesz a szükséges, közfogyasztásra szánt ideológia is: a régi-új világelitnek, amelynek elemi érdeke a valódi demokrácia és a nyilvánosság kiiktatása, s amelynek kíválsága, hogy e szép új genetikai globalizmusból minél inkább kivonja magát, szüksége lesz engedelmes, együttműködő tömegekre, amelyek „ön-

ként”, minimális hibaszázalékkal működnek közre a bolygó-
méretű szisztéma gördülékeny üzemeltetésében.

Aki ezt antiutópiának vélné, azt szeretném arra emlékeztetni, hogy a *Riken* cég egy másik újszerű egérklónozási kísérletről is beszámolt: 598 egészséges klónt hozott létre egyetlen egérből. Ha tehát létrejön a kívánt „minőség”, a mennyiség már nem lesz gond – csak le kell emelni a könyvtárpolcra. Előbb csak jól tejlő teheneket sokszoroznak, később problémamentes alattvalókat. Isten meg, ugyebár, meghalt, nem szólhat bele ebbe a *Genezis*-bizniszbe. Egyébként is: nem ő ötlötte ki a növények ivartalan szaporodását?

Az első klónozással létrehozott „emberközeli” állat, a Dolly nevű birka már 1996-ban megszületett, hat évet élt, halála után kitömték és Edinburghban kiállították. A Dolly-roller tizenhárom év alatt továbbgördült. Mára a géntechnika elvileg már képes szervtenyésztésre, tulajdonságszelekcióra, maholnap befolyásolni tudja a születendő csecsemő nemét és kvalitásait, duplikálni lehet elvesztett gyermeket, netán saját magunkat egy későbbi kiadásban. Még az egyes és kettes számú szülőt sem kell többé emlegetni: ez lehet maga a liberális mennyország. Csak a szakralitás hiányzik a képletből.

Dollyval egyidőben megszületett a *Clonaid* társaság, a raeliánus szekta. Eme mozgalom azt állítja, hogy a földi életet egy elohimnak („istennek”) nevezett földönkívüli humanoid faj hozta létre a DNS segítségével, s az elohimok Jézuson, Buddhán és Mohameden keresztül tartották a kapcsolatot az emberiséggel. A szekta örökéletet ígér, mivel az embernek klónozni lehet majd a személyiségét az emlékeivel együtt. Az ember a halál után úgy ébred majd fel a klón testében, ahogy mi most alvás után szoktunk: nem kell, csupán egy vércsepp.

S ezt akár kultúrának is nevezhetnénk.

Hét halál

2013. július 13.

Apám születésekor azt jósolja nagyanyámnak egy abasári cigányasszony, hogy ennek a gyerekek hét élete lesz – hét étellel pedig hét halál jár együtt.

Az első halál zsenge gyerekként éri apámat, tízéves sincsen még. A front hetekig hullámszik ide-oda, ők pedig szenvedélyes robbanóanyag-gyűjtők. Tizenhét éves suhancokkal futnak össze, beletesznek egy gyutacsot a tűzbe, körülhasalják. Szépet robban, tetszik mindenkinek. A nagyfiúk egy Vécsey-gránátból is kivennék e célra a gyutacsot: egyikük ráteszi egy kőre és ütni kezdi, hogy szétmenjen. Nézzétek, már nyílik, mondja. A robbanás szilánkjai vérrel öntik el a rövidnadrágos apám lábát is. A patakban mossa le magáról a vért, hogy otthon ne tudjanak meg semmit; de sok a sebe, a hús is kicsüng néhol. Fájdalmat nem érez, ám a vérvesztéstől erősen szédül. Saját lábán megy haza, otthon bekötözik, és szalmásszekéren, lópokrócon viszik a kórházba, ahol apám és egy másik fiú ketten osztoznak egy ágyon. Egy hét múlva üzen Manó főorvos: a gyerekek mind a két lábát le kell vágni. Ám nagyapám megmakacsolja magát: inkább haljon meg a fiú, de amputációról szó sem lehet. Tízliteres korsó bor, az utolsó pár kiló nullás liszt utazik Manó főorvoshoz, aki érzéstelenítés nélkül takarítja ki a sebeket; apám végig ordít. Az összes szilánkot nem lehet kiszedni, ahhoz túl sok van: tizennégyből tíz benne marad. Felnőttkorában egyet vetet ki a bokájából. Van, amelyik öt centit is elvándorol.

A második halál legénykorában, húszévesen les apámra. Akkor kapja el a nyári vihar, mikor lókapázzák a kukoricát. Beállnak a sorvégi diófa alá, ponyvával takarják le a lovaskocsit. Pipáznak, cigarettáznak. A villám előbb a fába csap; onét megy át a kocsira. Apám a kerékagynak dől a derekával, a gerincén cikázik át az istennyila. Colstokként csuklik össze.

sze. Húzogatni kezdik a szántáson, hogy kimenjen belőle a feszültség – később úgy emlékszik: mindenfelé hajlik a térde, mintha gumiból volna. Ponyva alatt menekítik a szekéren. Kiérnek a főútra, sikerül leinteniük egy teherautót és bepakolni apámat a vezetőfülkébe. A kórházban két orvos vezetgeti, de sehogy sem tud járni: mintha millió tűszúrást érezne. Lépkedj, fiam, biztatják kitartóan; nincs más lehetőség. Lassan szűnik a fájdalom, és megy vissza a lábába az erő: lényegében kezelés nélkül tér vissza az életbe.

A harmadik halál a szentendrei nehézbúvároknál találja apámat. A jégzajlás eldönti a papírcementgyár kútját – annak a darabjait kell kiszedni a Duna vize alól, hogy újat építhesse nek a helyébe. Apámat az egyik bűvár rábeszéli, próbálja ki az öltözetet, amely százhet kilo a súlyokkal együtt. Apám leül egy padra, ráadják a felszerelést a huszonöt kilos ólomtalpú bakancssal együtt. Becsatlakoztatják a légtömlőt, betekerik az ablakot, kéziszivattyúval nyomják a levegőt. Majd eljuttassák vele a beavató szertartást: leállítják a pumpálást, egy percen belül elfogy a tartalék, s ő még kapálózni sem igen tud a padon a nehezek alatt. A többiek nagyon jól szórakoznak, de őt odabenn már kiveri a víz, a halálán van. Az utolsó pillanatban indítják meg a szivattyút.

A negyedik halál idején apám az ózdi finomhengermű munkása: egy műszaki hiba folytán átvágja a bal lábán az ínt a tüzes vas. A szál vége bemegy az oldallemez alá, S alakban felcsapódik, s hiába menekül be a védőkarók mögé, a tekerdő vaskígyó ott is utoléri. Két órán át tart, amíg a műtőasztalon egyáltalán megtalálják a beugrott ínt, s nem kecsegtetik azzal, hogy ha túl is élte a fatális balesetet, valaha gondmentesen tudna majd járni. De apám masszív szervezetű férfi, pár hónap alatt regenerálódik; s marad a tűzimunka is, mert a családot el kell tartani valahogy.

Az ötödik halál idején a *Trabant Combiban* ülünk négyen férfiak: rajtunk kívül nagybátyám és unokaöcsém. Apám fe-

lelőtlen, hiszen begipszelt karral vezet; ráadásul tél van. Egy duplakanyarba túlzott lendülettel érkezik meg a papírautó, s némi jegesedés is elegendő, hogy elképesztő cikázás vegye kezdetét. Mintha lassított felvétel volna: padkától padkáig csúszunk, apám fél kézzel igyekszik korrigálni, nagybátyám is megragadja a kormánykereket az anyósülésről, de szemlátomást egyikük sem tudja, mi is volna a teendő. Úgy állunk meg, centiméterekre egy vasbeton hídkávától, hogy csak akkor tudatosul: a viszonylag élénk forgalom ellenére nem jött velünk szembe semmilyen jármű. Négy őrangyalnak kell minden erejét összeszednie, hogy a tömeges családi katasztrófát megakadályozza.

A hatodik halál már nyugdíjasként, a nyári lak kertjében éri apámat. Az öreg almafát metszi, és mivel folyvást egy ott maradt vízhajtásra téved a szeme, még egyszer visszamászik a fára. Egyszerre törik le alatta az álló- és kapaszkodóág, három méter magasról zuhan a hátára. Órákba telik, amíg rátalálnak. Nemcsak a feje csapódik le arasznyival egy nagy kő mellett, de a szemgolyói is kifordulnak: háromszor műtik majd a debreceni klinikán.

Ami apámnak a hetedik halálát illeti, igazság szerint az már évekkel ezelőtt bekövetkezett. Így van ez még akkor is, ha itt él köztünk, a nyolcadik ikszet taposva. Kevésbé regényes, mint a többi: a prosztataráknál nincs közhelyszerűbb férfiúi végzet. De lázadva nem akarunk belenyugodni a fantáziátlan fátumba, kétségbeesetten beszervezzük hát apánkat egy kísérleti gyógyszerprogramba. A metódus lényege, hogy női hormonokkal bombázzák a szervezetét, becsapván azt a fránya prosztatát is, amely így elfelejt tovább burjánzani. Csak egy a bökkenő: a női hormonoktól félóránként klimaxos tünetei, hőhullámai támadnak; ám míg az asszonyoknál ez a kellemetlenség egyszer csak elmúlik, nála soha. Ő, aki mindig férfiként élte az életét, a célegyenest immár a nőkkel való tökéletes szolidaritásban fogja eltölteni...

Gógyi

2013. július 20.

Mind gyakrabban előfordul, hogy elfelejtek szavakat és neveket. Nem egyszer s mindenkorra, csupán ideiglenesen. Érzem az illető szavak hangulatát, színét és ízét – csak éppen maga a hangalak bújik el előlem. Be lehet ezt tudni az öregség közeledtének, a szenilitás előszelének is, de a dolog bonyolultabb ennél: miközben ugyanis a formai oldalon kétségtelen – némi erőfeszítés árán még visszarabolható – veszteségek mutatkoznak, a tartalmi oldal mintha érthetetlenül feldúsulna. Szeretné ezt a gyarló ember a bölcsesség beköszöntének tulajdonítani, de nem árt emlékeznie Molière mester intésére: a bölcsesség kora nem rendelésre jó, s a vén agy éppúgy meghihibbanhat, akár a fiatal.

A magyar nyelvben az „agy” szónak máig megmaradt a tudományos zamata, noha az emberölésre is szinonimaként használjuk az agyonütést. A köznyelv gyakran kicakkolja az „agy” terminus alkalmazását, helyette „gógyit” mond, amiről viszont nem tudja már, hogy cigány jövevényszó, olyan régen élünk együtt. A „gógyis” is mást jelent, mint az „agyas”: előbbi pozitív irányba mozdul el (furfangos, leleményes), az utóbbi negatív irányba (fárasztó, akadékoskodó). Mindazonáltal megelégedéssel tölt el, hogy a honi tudományos csúcselismerést, a *Bolyai*-díjat immár másodízben agykutató tudós nyerte el: Freund Tamás után Nusser Zoltán. A nemzeti szürkeállományra büszke honpolgár ilyenkor hajlik arra: minden híresztelés, körmönfont külhoni imázs(de)formálás ellenére mégsem agyas, hanem gógyis nép a magyar.

Miközben egyre többet tudunk meg idegrendszerünk működéséről, szeretnénk fenntartani azt az illúziót is, ami az emberi gondolkodás különleges voltát övezi az állatvilághoz képest. Pedig Freund és Nusser jeles elődei is mindent megte-

tek már, hogy megóvjanak bennünket az illúzióktól. A Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert például arra int: az ember agyát nem azért alakította ki a természet, hogy az igazságot keresse, hanem hogy élelem és biztonság után kutasson, felismerje az előnyös helyzeteket, nap nap után segítse az embert az életben maradásban. Az agy tehát szerinte a túlélés szerve, noha arról ő sem nyilatkozik, hogy az igazságkeresés mennyire segít bennünket a túlélésben. Ugyanakkor megfontolandó, hogy amit mi nevelésnek nevezünk, az szerinte nem egyéb, mint az agy programozása abban a korai szakaszban, amikor még formálható. Az emberiség jövője ily módon a neveléstől, ettől a változtatható programrendszertől függ. A tudósnak meggyőződése, hogy az emberi történelem lényegében ennek a programozásnak a fokozatos változását tükrözi, és ha valaki összehasonlítja önmagát egy emberevővel, beláthatja, hogy az egyetlen lényegbevágó különbség kettejük eltérő nevelési programjában rejlik. Ebből az következik, hogy a nevelés varázslatos lehetőségek felé nyit kaput, ugyanakkor szörnyű veszedelmeknek teszi ki az emberiséget.

Jean Meslier, a Voltaire-kortárs ateista filozófus szerint a nevelőnek ki is kell használnia, hogy a gyermeki agy olyan, mint a lágy viasz: befogad minden hatást, amelyet gyakorolnak rá. A nevelés készen ad neki csaknem minden véleményt olyan korban, amikor még képtelen önmaga ítéletet alkotni. Megkockáztatom, hogy korunk politikai populizmusa is erre a gondolatmenetre épül. Dzsaváharlál Nehru, India első miniszterelnöke viszont úgy tartotta, hogy az emberi agy a változások bölcsője: vagyis nemcsak a demagógiában, hanem a dolgok jobba tételében is nélkülözhetetlen. Nem egyszerűen eszköz, hiszen sokan megfigyelték, mennyire illogikusan működik – az olyan sematikus megközelítéseket, mint a *Da Vinci-kód*os Dan Browné (miszerint az emberi agy a világ leggyorsabb számítógépe), semlegesítik az olyan kijelentések, mint Neumann Jánosé (miszerint az agy nyelve nem egyezik meg a matema-

tika nyelvével). Norman Doidge kanadai agykutató szerint az agy nem holmi élettelen edény, amelyet mi töltünk meg, inkább jóétvágyú élőlény, amely megfelelő táplálás és gyakorlás mellett képes a növekedésre és önmaga megváltoztatására is. Ami ugyebár isteni természetű tulajdonság. A populizmusok ellenében munkál Agatha Christie szentenciája is (aki azért agytornában mindmáig vitathatatlan szaktekintély): az emberi agy szívesen fogadja, ha kanalanként etetik meg vele mások gondolatait, ám ha megfosztjuk ettől a tápláléktól, vonakodva ugyan, de elkezd önállóan gondolkodni. Szóval nem reménytelen az önnevelés ügye, még ha nem is köszönt rá az emberre automatikusan a bölcsesség kora.

A sokszínű teremtet világ mindazonáltal optimistává tehet bennünket. A *Tufts Egyetem* kutatói például nemrég megalapították, hogy a *Planária* néven ismert apró, sárgásszínű laposféreg, amelyet előszeretettel tanulmányoznak elképesztő regeneratív tulajdonságai miatt, intenzív módon vissza tudja növesztetni testrészeit. Miután levágták a fejét és a nyakát, teste még az agyat is pótolni tudja, amellyel gyorsan újratanulhatja elvesztett tudását. (Amikor a komisz kölykök kettévágnak egy gilisztát, soha nem gondolnak a kettévágott emlékekre.) Einstein agyát csak halála után darabolták fel (kétszáznegyven, majd kétezer szeletre!), s megállapították, hogy több pontban is jelentősen különbözött az átlagos emberi agytól – de már soha nem tudjuk meg, mi az, ami magától különböződött el, s mi az, amit a zseniális fizikus önneveléssel növesztett. Lancashire-ben egy ikerpár egyik feléről derült ki a minap, hogy hiányzik a fél agya – de a mozgásképtelen gyereknek annyira tetszett Thomas, a gőzmozdony rajzfilmfigurája, hogy a katarikus élmény hatására elkezdett ficáncolni. Az orvostudomány tanácstalanul áll a csoda előtt, holott a kisfiú nyilván csak növesztett egy kis agyat a cél érdekében.

Nekünk sincs más dolgunk, mint befejezni a Teremtés ránk maradt részét.

Hétpettyes

2013. július 27.

Mikor van vége a gyermekkornak? Ha szerencsénk van, akkor soha – és nem azért, mert idő előtt elhalálozunk. Korokon és generációkon átívelő tapasztalat, hogy a felnőtt ember valamiként mindig megőrizz a hajdanvolt gyermekből, még akkor is, ha ezeket az emlékeket és reflexeket amúgy esetleg haszontalannak tartja. Az idő persze olyan természetű, mint a *Végtelen történet* című mese-sci-fi pusztító szörnye, amely a fizikai valóságot falja fel lépcsőről lépésre – csakhogy ez a szörnyeteg a múltat habzsolja föl. Nehéz visszarévedni az írásbeliség előtti időkre, de reálisnak gondolja az ember, hogy azelőtt valaki vagy valami addig létezett a társadalom számára, amíg emlékeztek rá: képesek voltak felidézni tetteit, arcvonásait vagy legalább a nevét. A kultúra dokumentáló szakaszában több esély mutatkozik a halandó ember túlélésére: írások, fotók és mozgóképek rögzítik elenyésző lényünket – manapság meg már az emlékek túltermelése jelenti az igazi veszélyt a közösségi lényegkiemelésre. Lám, már a saját életünkben is el tud tűnni egy-egy életszakasz – főként a gyermekkor –, ha valamiképpen meg nem próbáljuk örökíteni, s ami ezzel együtt jár: átörökíteni.

Itt vannak például a bogarak. Gyermekeim már városba születtek, urbánus lelkek, ösztönösen irtóznak mindentől, ami kicsi, ízeltlábú, mászik vagy repül. Én még falusi gyerkőcként különbséget tudtam tenni a mindenáron irtandó légy és szúnyog, illetve a Teremtés kitinpáncélos csodái között. Jó, az utóbbiak között is akadt kártékony ellenség: a csíkos hátú kolorádóbogár például nagyon meg tudta keseríteni az életemet. A krumpliföldeket letaroló kártevőt a bolsevik propaganda szerint az amerikai biológiai hadviselés juttatta a földjeinkre – amiben alighanem lehetett is némi

igazság, hiszen egyes években meg az amerikai szövőlepké legelte kopaszra a gyümölcsfáinkat. Az új kontinensnek köszönhetjük a parlagfű meghonosulását is – figyelemmel lehetett kísérni, évről évre miként cserkészi be a Balkán felől a *Kárpát-medencét*, és hódítja meg teljesen. Persze ha magát a krumplit, a kukoricát, a paprikát meg a paradicsomot be tudtuk építeni az étrendünkbe, s legmagyarosabbnak tartott ételeink el sem képzelhetők már e kultúrnövények nélkül, ne panaszkodjunk, ha az áldás mellett az átkot is megkapjuk egy másik földrésztől...

A krumplibogárra előbb DDT-port szórtunk (fogalmunk sem volt rákkeltő hatásáról), később *Matadort*, még később már permeteztük, de jó ideig kézzel csipkedtük le a leveleiről a narancssárga lárvákat, amelyeket mindig alulra, a fonák oldalra raktak. Cserebogárrajzás minden évben volt, de a négyéves életciklus miatt az igazi nagy dömpingekhez olimpiát lehetett volna igazítani. A barna bogarakat a fákról vertük le, ám egy idő után már röptében is eredményesen vadásztuk. Összeszedni akkor lehetett őket a leghatékonyabban, amikor a domború hátukon kapálóztak tehetetlenül. Sorsuk a kollektív máglyahalál volt, mivel más technológia híján élve dobtuk őket a tűzre – ma is a fülemben van a semmi máshoz nem hasonlítható pattogás. Mindez az eltökélt rovarirtás persze nem gátolt bennünket abban, hogy elandalodva ne citáljuk a Petőfi-verset a sárga cserebogárról. A hétpettyes katicabogár azonban minden értelemben kitüntetett volt a világképünkben: nemcsak a vonatkozó mesék meg a bájos gyermekdalocska miatt, hanem azért is, mert valóban az élővilág apró csodájának tetszett, s tényleg el is lehetett röptetni a kezünk fejről vagy egy fűszálról, ahogy a zeneirodalom ajánlotta.

Most meg előfordulhat, hogy a hétpettyes katica is csak az emlékeinkben, esetleg dal- és mesekincsünkben él tovább, s csupán addig létezik majd, amíg végképp meg nem feledkezünk róla, ha unokáink nem fogják már látni. Olvasom, hogy

veszélyben van a Magyarországon őshonos hétpettyes katicabogár, amely rokonfajával, a *Kárpát-medencében* néhány évvel ezelőtt még ismeretlen harlekinkaticával került szembe. A kelet-ázsiai eredetű, mérsékelt övi bogár fő tápláléka a levéltetű és a pajzstetű, ezért biológiai fegyverként először az Egyesült Államokba, majd Európa néhány államába is behurcolták. Biológiai hadviselésről ezúttal nincs szó, csupán olyan remek ötletről, mint amikor Ausztráliába betelepítették a nyulakat, s természetes ellenség híján úgy elszaporodtak és úgy visszaszorították a kengurupopulációt, hogy valóságos irtóháborút kellett indítani ellenük.

A harlekinkatica rendkívül hatékony faj: nemcsak a káros tetveket fogyasztja, hanem kannibáljegyeket mutatva más katicafajok, így a hétpettyesek és a kétpettyesek lárváit is legyilkolja; sőt, ha nincs más, a saját utódait is elpusztítja. Az őshonos katicáknak mindenképp kevesebb táplálékuk marad, és nehezebben is szaporodnak, ha élőhelyeiken megjelenik a harlekinkatica. Ha tehát biofegyvernek szánták, visszafelé sült el. Lárvai hasonlitanak az őshonos katicákéhoz, leszámítva a méretüket, amely lényegesen nagyobb. Ezek a lárvák testméretük miatt is agresszívbak a többinél. A kifejlett imágók pedig formájukat, színüket és mintájukat tekintve annyira eltérők lehetnek, hogy első ránézésre nem is gondolná az ember, hogy ugyanahhoz a fajhoz tartoznak. A természetvédők már felismerték a veszélyt: a harlekinkatica-mozgalom azt kéri, hogy aki találkozik ezzel az állattal, és teheti, jelezze az észlelést az internetes adatbázisuk számára. Sőt, a megtaláló akár borítékban is elküldheti nekik az agresszív kelet-ázsiai rovar – meg ne kérdezzék, miért: az én tippem az, hogy nem gombostűre akarják tűzni, viszont a postára adott harlekin biztosan nem kap levegőt, tehát nem is szaporodik már tovább.

Bizonyára a saját gyermekkoromat is siratom, amikor leendő unokáim gyermekkorát félttem. Ne röppenj még el, hétpettyes katicabogárka!

Fénycsapda

2013. augusztus 3.

Sokkal gyorsabban olvadnak az Antarktisz jégtablái, mint valaha gondolták. Ezzel ébredek az utóbbi évszázad legmelegebb, csúcspontot döntő éjszakája után, s mivel napközben is negyven fok fölötti hőmérsékletet helyeztek kilátásba az időjósok, elkezdek hinni a globális felmelegedés fenyegetésében. A felmelegedés mellett komoly tudósok szoktak érvelni, míg nem kevésbé komoly tudósok ugyanolyan meggyőzően cáfolják az aggasztó tendenciát. Utóbbiak szerint botorság túl rövid periódusokat vizsgálni, ehelyett tanácsos hátrálnunk egy-két lépést: ha elegendően nagy időszakokat nézünk, látható, hogy belül vagyunk a kilengéseken, a szokásos anomáliákon. Mindez megnyugtató is lehetne, ha az életünk – és gyermekeink, unokáink élete – történetesen nem éppen azon szűk időhatárok közé esne, amikor az Antarktisz zsugorodása miatt megemelkedik a tengerszint, ma még nyüzsgő nagyvárosok sorát ajándékozva oda az óceánnak, természeti katasztrófák sorát és modern népvándorlási hullámokat idézve elő; vagy amikor az Alföld úgy elsivatagosodhat, hogy megfontolandó volna: nem kellene-e megpróbálni legalább részben visszaállítani a Tisza-szabályozás előtti állapotokat.

Kánikulában könnyebb hinni a globális felmelegedési teóriában, mint országos hófúvások idején. Már a szóhasználat is árulkodó: hitről beszélünk. A mind újabb csúcspontot ostromoló, végletesen specializálódott tudomány mára olyan mértékben elszakadt a mindennapi valóságtól, hogy a racionális meggyőződés helyett a hit erejét kell mozgósítani legújabb vívmányaival kapcsolatban. Az euklideszi és newtoni világkép uralma idején mintha nagyobb harmóniában lett volna egymással elmélet és tapasztalat. A relativitáselmélet alapjaiban rengette meg a világról alkotott elképzeléseinket, első körben

elutasító reflexeket váltott ki, és olyan generális sokkot okozott, amelynek hatása aztán a globalizálódó művészetben csapódott le leginkább.

Az ember, ha egy pici lélegzetvételhez, polgári jóléthez és békéhez jut, érthető módon szeretné valamelyest konzerválni a fennálló állapotokat – de épp a polgár két kiválasztódó alfaja, a tudós és a befektető munkálkodik azon, hogy az innovációs düh által vezetve felforgassa ezeket az állapotokat; olykor hatásosabban, mint a hivatásos forradalmárok. A tömeg pedig az újabb és újabb technológiai forradalmaktól sújtva és kényeztetve hovatovább feladta, hogy legalább nagy vonalakban kövesse az emberi gondolkodás meg a feltalálói ipar csúcsteljesítményeinek mögöttes tartalmát.

Régebben még minden érdeklődő értelmiségi igyekezett megérteni az áramtovábbítás, a robbanómotor vagy a televízió működési elvét – mára, a digitális hétköznapiakban mintha minden újdonság felhasználói szintre csusszant volna vissza. Regisztráljuk és birtokba vesszük az újabb és újabb távközlési és kommunikációs kütyüket, de már nem izgat bennünket, hogyan üzemelnek ezek a kettyerék. Ez pedig nem egyebet jelent, mint hogy a dolgok és jelenségek magyarázatát átengedjük egy szűkkörű műszaki és tudományos papi kasztnak. A mi dolgunk pedig csupán a hit marad: tudják, hogy mit miért tesznek; a javunkra és nem az ellenünkre teszik; s nem vernek át bennünket azt kihasználva, hogy halvány segédfogalmaink sincsenek az egészeiről.

Holott az az elzárkózás – talán némiképp gondolkodásbeli renyheség – keményen érinti a mindennapi életünket: nemcsak azt, hogy van-e térerő, hanem azt is, hogy lesz-e élettér és életerő. Ha a bizalom megrendül a tudósok, kiválasztottak kasztja iránt (mint ahogy a két közvetítő réteg: a médiamunkások és a politikusok iránt az utóbbi időben érezhetően megrendült), annak nemcsak a logosz világrekorder szárnyalása lesz az oka, hanem a tudóskaszt már-már követhetetlen arisztokratizmusa

is. Saját szertartásaikba, konferenciáikba, idézési mániájukba, teóriacsatáikba merevedtek, s hovatovább elfeledkeznek ismeretterjesztő missziójukról: tájékoztatni illenék a plebszet is arról, voltaképpen mire is használják fel adógarasaitak vagy más úton előállt – de ugyancsak az ő verejtékükből származó – pénzüket. Ha a tudomány kicsit demokratikusabb volna, az átlagembernek talán kevesebb vakhitre volna szüksége, hogy megértse múltját, jelenét és prognosztizálható jövőjét.

Így például én is képes volnék álláspontot kialakítani annak a három darmstadti tudósak a bejelentéséről, miszerint sikerült egy teljes percre megállítaniuk a fényt. A nagy felsülés után, amikor kiderült, hogy más tudósok a hiperszuper részecskegyorsítóban mégsem mértek a fénysebességnél gyorsabb mozgást, csupán túl nagy volt a hibahatár; az ember érthetően óvatossá válik ezekkel a szenzációkkal. Ám a német eredményt az amerikai kollégák is lelkesen üdvözlük.

A kristályon átlőtt kontroll-lézerrel megállított fény révén nagy távolságokra is lehetővé válik a biztonságos kvantumkommunikáció. Az atomok kétállapotú kvantum-szuperpozícióba kerülnek (azaz egy időben több helyen léteznek), ami lehetővé teszi kép – vagy bármi más adat – eltárolását egy fénynyalámban. Ha jól értem, ennek a technológiának a tömegesítése esetén zárójelbe tehető a digitális forradalom: a fény ugyanis korlátlan mennyiségben rendelkezésre áll. Ha ehhez hozzáveszem a háromdimenziós nyomtatás forradalmát (ami már a jelen: évek kérdése, hogy bárki tárgyakat előállító gyárat üzemeltessen otthon) vagy azt a kósza hírt, hogy megvan a módszer a tengervízből való korlátlan édesvíz előállítására, ami a víz üzemanyagként való felhasználásával „mellékesen” megoldhatja az energiaválságot is, ha a szabadalmakra ráülő ellenérdekelt multikat rá lehet szorítani a közcélú felhasználására – elmondható: a fénycsapda reményt ad a jövőre. Már csak hinni kell benne.

Ami azonban ekkora melegben nem is olyan könnyű.

Rubiconok

2013. augusztus 10.

Az ókori görög világban Homéroszért hét város versengett: presztízszokokból mindegyik az eposzsköltő szülővárosának szerette volna tudni magát. Hiába, akkoriban még nem divott az olimpiarendezésért való pályázatás sportja; minden olimpiát értelemszerűen Olümpia rendezett. Homérosz nyomán Petőfiért is hasonló kiélezett viadal folyt az alföldi városok között; ám minél megbízhatóbb az állami bürokrácia és az anyakönyvvezetés, annál csekélyebb tere nyílik a legendának. Nagy poétánk abban a tekintetben mindenképp világcsúcstartó, hogy nem csupán születési, hanem elhalálozási helyszíne körül is kérdőjelek görbülnek. Utóbbi műfajban kétségkívül a hun vezér, Atilla az őskép: az a bizonyos hármas koporsó és annak lehetséges lelőhelye évszázadokra muníciót adott a pihent elméknek és a kincskeresők kedvnek.

Azt gondolná az ember, ilyen kétértelműségek leginkább a történelmi perifériákon s nem az iratokkal tömött centrumokban fordulnak elő. Csakhogy agyondokumentált korunkban sem kevesebb a rejtély és a bizonytalanság, sőt mintha exponenciálisan növekedne a számuk. Így hát törhetjük a fejünket: a globális centrum irányába haladunk-e vagy a globális periféria felé. Az ókori Rómáról például tényleg nem hinnénk, hogy alapvető dolgokban találgatások helyettesítik a kétségbevonhatatlan tényeket. Itt van például a híres-neves Rubicon. Aki a gimnáziumban bukdácsol történelemből, még az is ismeri a Julius Caesarnak tulajdonított „A kocka el van vetve” mondást, ami ugyebár a Rubicon nevezetű folyó átlépéséhez kapcsolódik. A latin verziót („Alea iacta est”) a történetíró Suetonius rögzítette, s ahhoz a tiltáshoz kötötte, miszerint a folyót római hadvezér sereggel nem léphette át. Caesar kreatívan értelmezte a törvényt (az aranyköpéssel a törvénytelen-

ségről akarva elterelni a figyelmet), s Krisztus előtt 49-ben Róma ellen vonult. Ezzel nemcsak egy új közjogi forma, a császárság felé tette meg az első lépéseket, hanem a pragmatikus politizálás alapjait is lerakta. E történelmi előkép híján nagyobb lelki furdalásuk lett volna a mindenféle forradalmároknak és diktatúracsinálókknak is.

Miközben azonban a Rubicon emlegetése afféle ősmachia-vellista toposzá vált, az utódok nem találták a térképen a nevezetes folyócskát. Csupán annyit tudtak róla, hogy valahol Itália és Gallia Cisalpina provincia határán folydogál. A kereszténység még a nevet is eltörölte, s a szóhajóhozó vízfolyásokat újrannevezte. A történelmi és a geográfia közötti hézagot végül Mussolini tömte be: abban az évben, amikor kollégája, Hitler hatalomra jutott, arra is volt érkezése, hogy rendeletben rögzítse: márpedig a legendás Rubicon a mai Fiumicinóval azonos. (A név a „folyó” kicsinyítő képzős alakja; nem keverendő a római reptérrel, amelyet újabban Leonardo da Vinciről neveztek el.)

Csak hogy másik két jelentkező is van erre a tisztességre: a Pisciatello (másik nevén Urgan), illetve az Uso. Mindhárom aspiráns az Adriai-tengerbe ömlik Rimitól északra. Az első kettő ugyanazokon a dombokon ered, és még a tenger előtt egy mederben találkozik egymással. Természetesen nem a folyók versenyeznek, hanem az őket képviselő emberek. Mire ezeket a sorokat olvassák, talán már ismeretes is annak a bírósági tárgyalás formáját öltő kulturális vitának az eredménye, amely talán *Rubicon*-perként vonul be a könnyed művelődéstörténetbe. San Mauro Pascoli városa ezzel a folyóversennyel – a Rubiconok viadalával – mindenesetre elérte, hogy szabadakadémiája bekerüljön az uborkaszazon napi híreibe. A nívós hírverés egyik szereplőjének például Giancarlo Mazzuccát, az *Il Giorno* napilap főszerkesztőjét nyerték meg. Ő egy gyékényen árul Mussolinival, de nem politikai értelemben: a *Tabula Peutingeriana* nevezetű XIII. századi térkép-

re hivatkozva a Fiumicino mellett érvel a polémiában, de az sem érdektelen számára, hogy Fellini *Amarcord*-jában a tanár a Fiumicinót mutatja Rubiconként a diákjainak. Cristina Ravara Montebelli régész viszont az Uso mellett mond támogató beszédet: szerinte a *Tabula* nem hiteles ábrázolás, amit az is bizonyít, hogy a *Dekameront* író Boccaccio a Pisciatellót azonosította Rubiconként. (Hogy miért érv az Uso mellett Boccaccio Pisciatello-pártisága, az persze logikailag fölöttébb ingatag lábakon áll.)

Bevallom, teljességgel hidegen hagy, a három közül melyik is az igazi Rubicon. De ez a bírósági tárgyalás mint kultúrhistoriai figyelemfelkeltő eszköz igencsak kedvemre való. Az olaszok (ha lehet így fogalmazni) felfedezték a spanyolviaszt: a száraz történeti tényeket olykor színes papírkákba kell csomagolni, hogy a nagyközönség számára is emészthetők legyenek. Tudni vélik ezt itthon is, de például a *Rózsa Sándor*-évforduló kapcsán megelégednek az ilyen-olyan betyárfesztiválokkal, Oszter Sándorral a címszerepben (persze ez is kézenfekvő, hiszen a vén betyár is betyár). De elképzelem, milyen látványosan meg lehetett volna rendezni a betyárjelenségről egy ilyen itáliai típusú perújrafelvételt. Szeretném hinni, hogy nemcsak engem érdekel, hogyan tükrözték vissza a társadalmi valóságot azok a tükrök, amelyeket Móricz Zsigmond, Jancsó Miklós, sőt Jaroslav Hašek tartott a kezében. A *Szegénylegényekről* – egy tízegynéhány évvel ezelőtti szavazás szerint a XX. század legjelentősebb magyar filmjéről – például annak idején hetet-havat összeírtak, a történelmi parabolát negyvenötre, ötvenhatra is vonatkoztatták, de senki sem foglalkozott azzal, hogy vajon nem eleve elhibázott, sőt hazug és történelemhamisító volt-e a mű erkölcsi alapállása. (Kérdéses persze, hogy egy effajta művészfilmnek történelmileg hitelesnek vagy egyáltalán igaznak kell-e lennie.)

Azért sajnálom. Ha adódik is rá alkalom, meg sem próbáljuk átlépni a saját Rubiconjainkat.

Halálteszt

2013. augusztus 17.

Régen jövőmondóknak hívták őket, manapság gyakorta futurologusoknak. Az embert mindig izgatta a jövő, pedig még a múltjával sem tud megbirkózni; nem is szólva az illékony, megfoghatatlan jelenről. Nem csoda, ha minden korban biztos megélhetési forrás volt az eljövendők firtatása. A futurologia egyik terebélyes ágának tekinthető például a szocialista típusú tervgazdálkodás, amely inkább vágyvezérelt volt, mint röghöz kötött – nem véletlen, hogy ez a valóságtól elrugaszkodott eszmerendszer épp egy csillagot választott (önkényuralmi) jelképének.

Régi jó kolléganőm, aki színikritikus létére „mellékesen” horoszkópírára is adta a fejét, engem tartott a sültracionalista embertípus mintapéldányának. Nem győzte árnyalni szkeptikus megjegyzéseimet, amelyek arra vonatkoztak: ugyan miféle provinciális göggel gondolhatjuk, hogy az ég csillagai azért vannak, hogy a mi érdektelen földi sorsunk időn kívüli noteszlapjaiként szolgáljanak? Sajnos szellemes ellenvetései igen gyorsan átcsusszantak zavaros „szakmázásba”: képletekbe, szimbólumokba és együttállásokba, amelyek inkább a kétyeket erősítették meg bennem, semhogy meggyőztek volna. Annyi év után csupán egyetlen szentenciára emlékszem: a csillagok nem determinálnak, csak hajlamosítanak.

Nesze semmi, fogd meg jól! – olyan tág teret ad a spekulációnak, mint a szabad akarat keresztény tana: lehetsz jó is, bűnös is, cselekedhetsz Istennek tetszőt, de elvetemült gyilkossá is válhatsz: egyedül rajtad áll. Nem csoda, hogy Sartre meg a többi egzisztencialista kis híján beleőrült a választás kényszerébe és szabadságába. Az asztrológia némiképp ravaszkasabb: senki sem dönt az ember helyett, de ő is csak úgy dönthet, amint a hajlamai engedik. Ha másfél mázsás, hiába vágyakozik balett-

karrierre; s ha hálni jár belé a lélek, semmilyen erős akarattal nem lehet belőle nehézsúlyú bokszoló.

Az ember mégis próbálja áthárítani az efféle meghatározottságok, hajlamosítások felelősségét mindenféle külső tényezőre: Istenre, természeti törvényekre, tudálékos csillagokra. A tudománynak éppen ezekből a szivárványos esetlegességekből lett elege, mikor kiépítette objektívnek gondolt szertartásrendjét – a szőnyeg alá söpört hajlamokkal azonban annyi végiglogikázott évszázad után sem tud mit kezdeni. Ilyen a futurológia is, mint az idő egyirányúsága elleni lázadás – még akkor is, ha olykor kifejezett gyakorlati haszonnal kecsegtet. A *Lancasteri Egyetem* kutatói például haláltesztet fejlesztettek ki. Nem nyugodtak bele a bibliai intésbe („nem tudhatod sem a napot, sem az órát”; születésnapot ünnepehetsz, halálnapot csak az utókorod). Olyan szerkezetet kísérleteztek ki, amely állításuk szerint képes megjósolni, hogy nagyjából mennyi időnk van még hátra.

A „nagyjából” itt lényeges módosítószó, hiszen az orvos-futurológus sem számolhat például a hirtelen balesetekkel, gyilkosságokkal vagy háborúkkal: csakis a „természetes” halállal távozó, ilyen-olyan kórságoktól szenvedő páciensek esetében kísérelhet meg jósolni. S mivel nem a diagnoszta üt a hasára, hanem egy tárgyasult ketyerére bízza a prognózist, máris sokkal tudományosabb az egész: egy műszernek jobban hiszünk, mint a tévedésre hajlamos embertársnak. A szerkezet a feltalálópáros szerint a bőrre helyezve mutatja meg, hogy egészségi állapotunk (és a tudomány jelenlegi állapota) szerint meddig élünk még. Az eszköz a lézertechnológián alapul, ránézésre pedig a közönséges karórához hasonlít: az orvos ráteszi a beteg csuklójára, majd a kis gépezet lézersugarakkal feltérképezi bőrünk állapotát, és ennek alapján nem csupán a sejtek biológiai korára tud következtetni, hanem a feltalálók szerint képes felismerni akár a rákot vagy a demenciát is. Vagy így van, vagy nem – a haláltesztet mindenesetre máris szabadalmaztatták,

s ha hinni lehet a csillagokból kiolvasott prognózisoknak, akkor három röpke éven belül éppúgy ott lesz minden orvosi rendelőben, mint mondjuk a sztetoszkóp. Mint minden zseniális ötlet, ez is roppant egyszerű felismerésen alapul: öreg bőrhöz öreg páciens tartozik, fiatal bőrhöz meg fiatal.

Számomra ez a „karóra” egy olyan stopperre hasonlít, ami visszafelé számlálja az időt – és ha a számláló mégis túlfut a nullán, garantáltan nem fog reklamálni senki. Nagyobb biznissz, mint a fogkefe: mert foga nem mindenkinek van, de bőre igen. A visszaszámlálás meg hasonlít a csillagászok fura időszámításához, akik hangzatos kijelentéseket képesek tenni egy-egy csillag életkoráról és megsemmisülésének várható idejéről mindenféle valószínűségek alapján. Ám most ők is bajban vannak: a *Matuzsálem* nevű csillag életkora ugyanis a számítások szerint 14,5 milliárd év, miközben mai tudásunk szerint a világegyetem csupán 13,8 milliárd éves. Nobel-díj nélkül is könnyen belátható, hogy valaminek a része nem lehet idősebb, mint az egész. Nos, ilyenkor kell zsonglőrködni a hibahatárral, amelyet nagyvonalúan nyolcszázmillió évben szabtak meg az amerikai csillagászok, így már épp belül vagyunk százmillióval. Talán ha feltennénk a karjára a halálteszt eszközét, okosabbak lennénk.

A *Matuzsálem* ráadásul itt van tőlünk egy köfhajtásnyira: mindössze százkilencven fényévnire a Naptól. Ha a 14,5 milliárdot elosztjuk százkilencvennel, azt kapjuk, hogy ezt a távolságot (feltéve, ha már a Nap is végig létezett volna) több mint hetvenhatmilliószor tette volna meg a fény. Vagyis ha a csillagok állásából szeretnénk jósolni a kérészéletnyi emberi léptékre nézve, számolnunk kellene azzal, hogy az égitestek a mi születésünkkel egészen máshol voltak, mint statikus világképünkben hisszük. A *Matuzsálem* például akár már száznyolcvankilenc éve szétrobbanhatott, nem tudunk róla: mivel a fénynél nincs gyorsabb, nem jósolhatja meg nekünk a múltat semmiféle halálteszt.

Ezüstkorok

2013. augusztus 24.

Annyit emlegetjük az Aranycsapatot, amelyik voltaképpen ezüstcsapat, hogy közben hajlamosak vagyunk megfeledkezni az első ezüstcsapatról, amely 1938-ban játszott döntőt a futball-világbajnokságon. A hetvenöt éves jubileum nem igazán érte el a közvélemény uborkaszexoni ingerküszöbét, bár a Magyar Labdarúgó Szövetség a maga köreiben legalább a nyár ellenére is ünnepelt. Kiadták például Andreides Gábor hézagpótló munkáját, amelynek teljes címe: *A párizsi ezüst, avagy a döntő, amelyben a tanítvány legyőzte mesterét.* Már pusztán ez a szembeállítás is érdekfeszítő; hát még az, ha belegondolunk, mit is jelent az állítás voltaképpen: mi voltunk a mester, Olaszország a tanítvány.

Általában véve az a baj a magyar huszadik századdal, hogy ilyen-olyan okokból folyton elhallgatunk belőle valamit, s emiatt óhatatlanul torzul a történelmi összkép. Két veszített világháború, furcsa rendszerváltások, dicstelen és dicsőséges forradalmak, vörös- és fehérterrorok, népirtás, puhány és kemény diktatúrák – mindezt ideológiára és pártállásra való tekintettel összevissza értelmezik. Még Trianon gyalázatában sincs nemzeti konszenzus, vagy abban, hogy a Donnál elesett honfitársaink nemcsak akkor voltak hősi halottak, ha munkaszolgálatosként kerültek oda. A foci ehhez képest szolidabb és ártatlanabb terepnek tűnik, de természetesen nem az. A sporttörténetírást a történészek sokáig méltatlanul lekezelték, jöllehet ezer szállal kötődik a társadalmi folyamatokhoz: megbízható lakmuszpapírként szolgál a nemzeti identitás, büszkeség és meghasonlottság kérdéseihöz.

A vébéezüstök körüli gondolkodást például az mételgette meg, hogy a magyar futballgénusz mind a kétszer olyan történelmi szituációban ért a csúcsra (a dobogó második foka is csúcs,

habár alacsonyabb), ami semmilyen módon nem köthető a demokrácia fénykoraihoz. Az 1954-es berni vereséget mind gyakrabban jelölik meg az 1956-os forradalmi robbanás kanó-caként, de elfelejtik, hogy az addigi diadal-menetelés viszont a legkeményebb Rákosi-diktatúra társadalmi legitimitását erősítette, akárcsak az atlétikai és az úszósikerek vagy a tizenhat arany a helsinki olimpián. 1938 pedig amiatt kényes, mert a sportéletet át- meg átszötte a Mussolini-féle fasiszta Itáliához fűződő szoros viszony.

Igaz, ebben nem volt egyedül a Horthy-féle Magyarország. Az Andreides-féle szemnyitogató áttekintésben, ahol a foci mögé történelmi tablót rajzol, az a jó, hogy megmutatja: még az odalátogató briteket is elbűvölte a fasiszta rendszer kétségtelen modernizmusa, amely a vonalas német náciizmussal szemben érzékelhető kedélyességgel párosult. A ripacs Ducét például már azelőtt kedvelte Itália, hogy személyi kultuszt ácsolt volna magának. Az akkor világszínvonalú bolognai stadion sem véletlenül lett D alaprajzú – a torinói arénát meg egy magyar csapat, az Európa-hírű Újpest vendégjátékával avatták fel. Az emlegetett mester-tanítvány viszony nem vonatkoztatható el a magyarországi történelmi változásoktól sem: a kétféle terrortól és a trianoni összeomlástól.

A magyar fociiskola akkoriban világszínvonalú: a grundok ontják magukból a tehetségeket, az élcsapatok ötvözik a skót iskolát a magyaros technikával. A húszas évek beköszöntével azonban minden mobil játékos és edző, profi és amatőr megindul nyugatra a túlélés érdekében. Van időszak, amikor az itáliai idegenlégiósok kétharmada magyar, az olasz bajnokságban pedig többnyire magyar edzők csapatai játszanak egymással. Mussolinit kezdetben nem érdekli a foci: jó futurista Marinetti-rajongó módjára az autóversenyzésért lelkesedik. De látja, mennyire összerántja a magyar identitást vészterhes időkben is a futball. A második, 1934-es vébét tehát – erőltetett stadionépítési program árán – már Olaszország rendezzi,

s hála a magyar iskolának (amelynek technikásságához a játékosok hozzáteszik a maguk erőnléti kultuszát) meg is nyeri. 1938-ban a párizsi döntőben tehát a magára talált magyar tizenegye már a világbajnokkal csap össze.

Innentől megint hamisítatlanul magyaros a történet – gyermekkorom suttogó propagandistái jutnak az eszembe: ebben vagy abban a sportágban állítólag miként kellett lefeküdnünk a szovjeteknek. 1938-ban az olaszok már tizenhárom éve nyeretlenek voltak ellenünk. Az elődöntőben csak 5:1-re vertük a svédek, mert a döntőre tartalékoltunk. Igaz, az olaszok a favorit brazilokat verték ki. A döntőn Dietz kapitány érthetetlen módon alapembereket: Turayt, Korányit, Toldit is kihagyta az összeállításból, az olasz sportdiplomácia meg lecseréltette a bírót. Az olaszok végül 4:2-re diadalmaskodtak, de szárnyra kapott a hír, hogy a döntő előtt az olaszok fogadásra invitálták a magyar csapatvezetőket, és Mussolinira, valamint a két ország közötti szövetséges viszonyra hivatkozva azt kérték: ne szerepeljen a keményen játszó Toldi. Más verzió szerint távollétének oka egyszerű betegeskedés volt – mégis megragadt az emlékezetben a „fasiszta bunda” variánsa. Toldi mindenesetre azt nyilatkozta a *Nemzeti Sport*-ban: „Nem mondok semmit, mert ha megmondanám, ami a szívemen fekszik, megbüntetnének...” Később viszont megerősítette, hogy a kapitány olasz kérésre hagyta ki a csapatból, s nem tudott róla, hogy hasmenése lett volna. Nem nyilatkozott a többi csapattag sem, legfeljebb annyit, hogy a tartalékos magyaroknál jobbak voltak az azurrik. De ha nem vagyunk tartalékosok?

Ez az ezüstcsapat beért a *Keletibe*; nem úgy, mint az *Arany-csapat*. A játékosokat éltették a szurkolók; a kapitányt szidták. A tüntetések mai szemmel nézve érthetetlenek: mit meg nem adnánk manapság egy vébéezüstért! 1938-ban, hetvenöt esztendeje azonban minden bizonnyal a „fasiszta internacionálé” győzedelmeskedett a sportszerű játék fölött. De azért ezüstkorok között is van különbség.

Széltorony

2013. augusztus 31.

Építészkorzónak nevezzük a műfajt, mert szakít az építészeti filmezés hagyományos képletével: nem tervezői monológokra épül, amelyeket a bemutatott épületek „csupán” illusztrálnak. A dialógus, a séta a régi peripatetikus iskolát idézi, meg persze Csokonait is, aki elirigyelte a görög filozófusoktól a sétálva tanítás gesztusát, és tanítványait forradalmi módon kivitte a szabad ég alá, a debreceni fűvészkertbe. A mozgóképben persze manapság nem tenghet túl a didaxis, a korszellem legalább annyira igényli a szórakoztatást is – habár ezen a téren is ordítoak tudnak lenni a különbségek.

A laikus filmeseket e gyakorlatban a kiváló társaság inspirálja leginkább: a forró augusztusi napokon például Cságoly Ferenc professzorral válhattunk szót Bélapátfalván a ciszterci építészet erkölcsösségéről; Wagner Péterrel meg Lajta Béla nyomába eredtünk a pesti utcákon és a titkokat rejtő zsidótemetőkben. Czigány Tamás volt a kalauzunk Pannonhalmán, ahol valóságos építészeti forradalom zajlott az utóbbi években a bencések szokatlan művészeti nyitottságának köszönhetően; Skardelli Györggyel meg kisebb országjárásra indulunk, feltérképezendő a hatvanas–hetvenes évek maradandó középületeit.

Könnyű átvenni a *Prima Primi*-díjas építész lelkesedését, mikor elődei és mesterei időtálló bravúrajairól mesél. Tényleg soha nem gondoltunk igazán bele, hogy Hofer Miklós avasi kilátója mekkora statikai fegyvertény (Skardelli egyenesen egy korai Zaha Hadidot lát benne, de a *Pritzker*-díjas iráni építésznő minden sztárallűrje nélkül); s nem lehet eléggé méltányolni az elegáns piszkéstetői csillagvizsgálót, ezt a korai regionalista remeket sem, amely igencsak fiatalon szaladt ki Csontos Csaba keze alól (aki e sorok írójának

csupán névrokona). A legnagyobb rajongást mégis a mester, Zalaváry Lajos jászberényi fürdője láttán lehet érzékelni. A dupla búboskemencére emlékeztető, szigorúan kiskészített épület tervezése még az ötvenes évek végére nyúlik vissza, némi viszontagságok után, 1964-ben adták át tisztasági fürdő céljaira, de építészeti tettként társtalan a maga korában. A tanítvány szerint legalább három európai hatást ötvöz: a törökfürdők hagyományán túl a magyar népművészetre való urbánus rácsodálkozást, illetve a „dániások” tapasztalatát, amely a letisztult északi építészet kultuszát először csempészte be – még a szocreál ízlésterror megjelenése előtt – a hazai tervezési gyakorlatba. (A háború elől egy egész építészhallgatói évfolyamot menekítettek ki előbb Németországba, majd Dániába, akik csupán 1946-ban kerültek haza; addig skandináv tervezőirodákban gyakornokoskodhattak.) A jászberényi fürdőépület hasonló mérföldkő (mondhatni: rendszerhiba) a szocialista tervgazdálkodás béklyójában vergődő szakma történetében, mint Jurcsik Károly orgoványi kultúrháza vagy Csete György orfűi forrásháza, amelyek mind megelőzik Makovecz Imre legendás csárdáit, az új építészeti korszak vasbeton hírnökeit; de mindmáig csupán a Csete-féle épület élvez közülük műemléki védettséget.

Ennyiből is látszik, hogy nem vagyunk tudatában XX. századi kultúrkincseinknek: a „klasszikus” építészet még az értelmiségi publikum számára is véget ér valahol a szecessziónál vagy legfeljebb a magyar *Bauhaus*nál. Jászberényben például az volt a gyanúm, hogy a helyiek nemigen vannak tisztában vele, miféle remekművel büszkélkedhetnének. A város honlapján nem találtam Zalaváry nevét, s a bázisdemokratikusan szerkesztett *Wikipédia*-szócikknek sem érte el az ingerküszöbét. Mert persze fontos lokálpatrióta adalék, hogy itt született Déryné Széppataki Róza, Székely Mihály, Gerevich Aladár, Jeles András vagy akár maga Badár Sándor – Jászberénynek Lehel kürtje mellett mégis a *Zalaváry-fürdő* a szimbóluma.

A nemzet szempontjából még nem baj, ha a jászok ezt nem ismerik fel – hiszen az épület állaga viszonylag jó, s noha ráférne egy generálfelújítás, az érdemi részekben nem történt jóvátehetetlen beavatkozás sem, jóllehet nincs az örökségvédelem látókörében. Áll, működik, az országos jelentőség nem csorbult. Mindeddig.

A különleges sziluett ellen ugyanis merénylet készül. Nem vitatom, hogy csupa jószándékból, de a városi képviselő-testület úgy döntött, hogy ide, az épület parkjába állítják majd fel az iráni testvérváros, Jazd ajándék széltornyát. A jász internacionalizmus nyilván roppant fontos identitásképző elem, a perzsa vizuális kultúra széltornyai pedig még kicsinyítve is gazdagíthatják a magyarországi formavilágot – ezt a két dolgot egymásra tolni azonban elképesztő barbarizmus: mintha a *Parlament* elé, a Duna-partra akarna valaki ajándék óriáske-reket felállítani. Olyan sok szép park van még Jászberényben, ahol egyeduralkodó tudna lenni a jazdi széltorony, és nem ver-né szét azt a másik – egyedülálló – jelképet...

Mondják, a testület döntött, a döntés visszavonhatatlan, és pontum. Nos, egy demokráciában nincs visszavonhatatlan döntés. Ha arról döntenének, hogy Lehel kürtjét az állatkertben kell kiállítani, azt is meg lehetne – és kellene – változtatni. A fürdő utcafrontjának egyetlen – puritán – dísze például Segeşdy György kecses női bronzszobra, amely a talányos *Nő a bozótban* címet viseli, viszont harmonizál a Zalaváry-féle kompozícióval, ráadásul Magyarországot képviselte az 1964-es velencei biennálén. Ezt a szobrot is el kellene mozdítani a helyéről, mert eltakarná a sziklakert helyére állított széltorony.

Tavaly októberben a jászberényiek avattak emlékművet Iránban, de látatlanban lefogadom: az ottani Lehel kürtje nem takarja el Jazd városának építészeti szimbólumait. A perzsa kultúra régi kultúra, nagy kultúra. A magyar is az, csak közelről nem mindig nyilvánvaló: hátrébb kell lépni egy picit, hogy megpillanthassuk.

Haiku az űrben

2013. szeptember 7.

Miután összeomlott a kétpólusú világrendszer és véget ért a hidegháború, a szovjet–amerikai szembenállás megszűntével törvényszerűen érdektelenségbe fulladt az űrverseny is. Pedig a világűr meghódítása hosszú évtizedeken át foglalkoztatta az emberek képzeletvilágát: nemcsak a szakembereket és az értelmiségi rétegeket, hanem mindenkiét. Benne volt a hétköznapiakban, a jövőképekben, a rajzfilmekben, a gyermekjátékokban. Az űrhajósok hősök lettek: afféle félistenek, akik nem feltétlenül a csillagháborús öröleteket, hanem az emberiség jobbik természetét voltak hivatva kiteljesíteni.

Aztán ez az illúzió is elmúlt, mint annyi más a kultúra történetében. Egy darabig még figyelemmel kísértük, milyen újabb nemzetek fiai és lányai jutnak ki a kozmoszba, aztán egy idő után elvesztettük a fonalat. A magyar asztronauta sem annyira saját jogon, mint a proletár internacionalizmus jegyében lépte át a szférák határát – így aztán nem méltányoljuk igazán például azoknak az ázsiai nációknak az erőfeszítéseit sem, akik saját vállalkozásban küldenek űrhajóst az egekbe. Kozmonautából lassan több van, mint mondjuk atomtudósból; s ez a tömegesedés a romantikus hímport is óhatatlanul lemosta róluk.

Az űrutazások manapság hovatovább csak akkor ugorják meg a hírértéket, ha valami katasztrofális gikszer (lehetőleg emberáldozattal járó baleset) történik, vagy pedig a legújabb expedíció valamiféle bulvárízű kuriózummal tud szolgálni. Ilyen tekintetben a minapi houstoni sajtótájékoztató épp határeset: a nyolc új űrhajósjelölt közül négy a férfi és négy a nő (van köztük mutatóba azért egy sötétbőrű is), akiket nemcsak aszteroidákon zajló, hanem marsi missziókra is kiképeznek. A Mars-utazás témáját azonban már kilőtték leleményes tévés

producerek – persze óriási különbség, hogy ezek viszont akár meg is valósulhatnak. Adtak egy dózist a kötelező csillagos-sávós pátosznak is. „Közvetlenül mögöttük ott lesz a nemzet, ahogy elérik a csillagokat” – mondta Charlie Bolden volt űrsiklópilóta, a NASA igazgatója; holott nyilván semmilyen csillagot nem érnek el: a Mars nem csillag, hanem bolygó. Ez a hollywoodias stílus manapság már kevésbé jön be az ámuló publikumnak – én sem foglalkoznék a dologgal, ha a kiválasztás metódusában nem figyelek fel egy furcsaságra.

Az űrhajósjelölteket hatezer-száz jelentkező közül választották ki: ez volt az eddigi második legnagyobb merítés a NASA történetében. Előbb százhúszra, majd negyvenkilencre redukálták a kandidálókat, amíg eljutottak a csodálatos nyolcasig. A végén már akkora volt a holtverseny, hogy „szétlövés-ként” tweet-et, limericket és haikut kellett írniuk a jelölteknek. Megismétlem: az döntötte el, ki lehet csillaglovag, hogy ki tud jobban verset költeni. A befutó nyolcasban akad részecskefizikus, tesztpilóta, elektromérnök, gépészmérnök, helikopterpilóta, nemzetközibiztonság-szakértő, orvos és tengerbiológus is – ami ezek szerint összeköti őket: a haikuköltészet. Megáll az ész, s az űrből visszanéz.

Már régóta figyelem, milyen trendi dolog lett sznob körökben a haiku. Látszólag nem igényel különösebb szellemi befektetést: mindenki ért hozzá, mint a filmekhez meg a focihoz. A tizenhét szótagos rövid japán versforma Kosztolányiéék idejében még olyan titokzatos volt, hogy meg sem igen próbálták „formahűen” áttenni magyarra. Ez a szótag szerinti átvétel is nagyon henye kísérlet; a japánoknál ez inkább afféle lélegzetvétel. S aki járt már a felkelő nap országában, azt is megsejti: költészetben, költőiségen is egészen mást értenek, mint mi itt, az atlanti kultúrkörben. A görög–latin alapozású poézisben volt egy gazdag epigrammahagyomány, amely a filozófiát igyekezett csattanósan kivonatolni – ám ahogy a divatos euroamerikai filozófiák (nem függetlenül a keresztény tradíció háttér-

be szorításától) kifulladtak és kipukkadtak, az epigramma is kínos kolonccá vált. Kapóra jött lírapótlékként a távol-keleti műforma kölcsönzése: átvették a külalakot, de a mögöttes bölcséleti tartalom nélkül. A felszínes nyugati társadalom úgy „fogyasztaná” a japán lelkületet, mint a hippik a buddhizmust: az a gyanúm, hogy semmit nem értettek meg belőle.

Ami „magyar haiku” címszó alatt burjánzásnak indult, az legalább izgalmas tenyészet: reflexió egy létező líratörténeti örökségre – még ha olykor strófaszerkezetnek használjuk is, sőt rímeltetjük. Tudjuk, mire való: játékra. Az angolszász (azon belül az amerikai) haiku ellenben véresen komolyan veszi magát, és ez nem csupán nevetséges, hanem félelemmel is eltölthet bennünket: tényleg azt gondolják magukról, hogy a gátlásokat nélkülöző importálási gyakorlat rögtön mélyen érző lelket is kölcsönöz nekik? Árulkodó, hogy e globálsznobéria Houstonban úgy csapódik le, hogy a haikuhoz a limericket (ezt a bevallottan disznólkodó brit kocsmaköltészeti versformát) meg a tweet internetes „népköltészetét” társítják. Fogalmuk sincs semmiről, hogy e kultúrát eszik-e vagy isszák, de – amellet, hogy természettudományos zsenik és vasemberek – úgy mellesleg még finomlelkű poéták is szeretnének lenni. Ide nekem az oroszánt is! – írta erről egy valódi költő.

A NASA ráadásul haikupályázatot is hirdetett a Marsról: a legjobbakat dévédén eljuttatják a vörös bolygóra. Egy szegedi szakközépiskolás, Redenczki Fanni haikuja is felkerül a bolygóközi korongra. (A marslakók dévédé-lejátszóikon nyilván csak angol nyelvű opuszokat képesek befogadni: magyar vagy japán haiku szóba sem jöhet.) Az amerikai ízlést ösztönösen telibe találó mű így szól: „Mars, your secret is / unknown for humanity, / we want to know you.” Hevenyészett fordításban: „Mars, a te titkod / ismeretlen számunkra, / de megismerjük.”

Nos, ennek alapján nem fogják megismerni, milyen is a valódi földi haiku.

Egy város születése

2013. szeptember 14.

Mindig sejtettük, John Lukacs híres könyve óta pedig bizonyossággá vált: az előző századforduló Budapestje, pontosabban a kiegyezéstől a világháborúig tartó „boldog békeidők” robbanásszerű fejlődése nem szuszakolható bele automatikusan a korabeli trendekbe, a gyerekcipőben járó „euroglobalizmusba”. Egyszeri és kivételes jelenség. Erről persze másként vélekednek az internacionalista marxisták csakúgy, mint az internacionalista kapitalisták: egyikük szerint a proletár világháború, másikuk szerint a burzsoá világháború nem ismer határokat. Amikor Deák Ferencnek szobrot állítunk, akárhogy is magyarázzuk, engedünk a negyvennyolcból; miként nyolcvankilenc–kilencvenben is törvényszerűen engednünk kellett az ötvenhatból. Kiegyezés csak egy volt, a kompromisszumok száma azonban végtelen; előjelükről és minőségükről az dönt, hogy milyen haszonnal járnak az alku-dozó közösség – legyünk tárgyilagosan patetikusak: a nemzet – számára.

Pest, Buda és Óbuda modern fővárossá egyesítése aligha jöhetett volna létre 1873-ban 1867 nélkül. A kiegyezéssel kezdődő történelmi korszak nagy technikai-mérnöki fejlődését pedig több – egymással olykor szembenálló – tényezővel magyarázzák. A politikai édennel semmiképpen – ez a korszak sem volt kevésbé kusza és kicsinyes a pártcsatározások szempontjából, mint a hazai parlamentarizmus történetének legtöbb periódusa. (A kommunista időket nem sorolnám a parlamentarizmusba.) A művészetek virágzásával sem magyarázható a robbanásszerű városiasodás: az akadémizmus a progresszióra felesküdt művészettörténészek szerint az úri középszert kívánta kiszolgálni, némiképp esetleg megemelni. Noha ez árnyalásra szorul, tény, hogy Arany János halála és

Ady Endre fellépése között borzasztóan nagy idő telt el: egy fél emberöltő. Magyarázzák viszont a felvirágzást a nagyobb piaccal, amelyet az európai tényezővé előlépő monarchia jelentett. Ebben van valami, de a Ferenc József-i birodalmi politika féloldalassága miatt bajos azért ezt az érárt afféle egyenesvonalú uniós előképként elképzelni. S vannak olyan érvrendszerek is, amelyek elsősorban a zsidóság emancipációjával hozzák összefüggésbe a monarchikus virágkort. Ez sem minden igazságmag nélkül való állítás, de kizárólagos okként feltüntetni egyértelműen utólagos, XX. századi logikai konstrukció. Amikor például elfogult publicisztikákban olyasmit olvasni, hogy a „magyaros” építészeti stílust, majd a nemzeti szecessziót is főként zsidó építészek teremtették meg, abban van ugyan valami, de a németes nevek mögött gyakran valóban osztrák és német származású tervezőmérnökök húzódnak meg.

A lakosságát évtizedek alatt megtöbbszöröző új főváros szinte kikövetelte magának az új arculatot, s nemcsak a *Közmunkatanács* áldásos működése, hanem a magánberuházások nagy tömege is hozzájárult a világgraszoló eklektikus Budapest-kép kialakításához. Hirtelen nemcsak új utakra, hidakra és sugárútra, de rengeteg új köz- és lakóépületre is szükség lett. Az addigi építészeti rutin ezt nemcsak mennyiségileg, de minőségileg sem győzte: elkerülhetetlen volt külhoni mintákat átemelni a mindennapi tervezési gyakorlatba. Az uralkodóvá vált historizmus divatja nem is annyira bécsi, mint berlini eredetű, a Schinkel-tanítvány Pollack Mihály és Hild József nyomán szívárgott át a hétköznapi praxisba, s teljesedett ki aztán Ybl Miklós szintetizáló munkásságában. Színezték a képet a keleties hatások (főként Feszl Frigyes és Lechner Ödön konstrukcióiban); ami azonban szembetűnő volt, az a temérdek új épület magas átlagnívója. Azt már nehéz utólag szétszálazni, hogy a XIX. század utolsó harmadának építőmesterei mikor utánoztak berlini, bécsi, párizsi, zürichi vagy éppen veronai és genovai városépítészeti mintákat. Tény azonban, hogy a

modern (de a geometrikus *Bauhaust* még hírből sem ismerő) életérzésnek olyan műhelye, kísérleti telepe s egy az egyben megépített mintakönyve jött itt létre, aminek az e tekintetben akkortájt igencsak elkényeztetett európai intelligencia is a csodájára járt.

Olyannyira, hogy a budapesti városépítészeti csoda legsikerültebb darabjait külön lapokon népszerűsítették az időközben nagykorúvá vált médium, a fotográfia segítségével. Lényeges, hogy nem a populárisnak számító *Vasárnapi Újság* vagy a korokban divatozó más képeslapok – amúgy nem szégyellendő – színvonalán: ezek az artisztikus fotólapok kifejezetten az építészszakmának szóltak, a rajz mellett a mélységélménnyel is kiegészítve ama virtuális mintakönyvet. Az egyik legnevezetesebb ilyen vállalkozás 1890-ből Hermann Rückwardt hatvan táblaképe, amelyeken a porosz és bajor udvari fényképész és építész egy város születését dokumentálva az általa legszebbnek tartott budapesti homlokzatokat és építészeti részleteket örökítette meg. A magyar építészeti könyvkiadás zászlóshajója, a *Terc* arra vállalkozott, hogy a virtuális mintakönyvből valóságos – kétnyelvű: német és magyar – albumot varázsoljon. A *Budapesti építészeti tanulmányok* (*Architektonische Studienblätter aus Budapest*) címet viselő reprezentatív kiadvány olyan állapotot rögzít, amikor az új metropolisz már világra jött, de még előtte van a millenniumi építészeti forradalomnak. Ebben a nyugodt és tekintélyes formai kincsestárban fő attrakcióként már ott van a *Magyar Királyi Dalműház*, de Ybl Miklóssal szinte versengve szerepel az a Petschauer Gusztáv, akinek a nevét ma már csak a beavatottak ismerik, bár épületei aháélményt jelentenek.

Nézi az ember az Andrássy úti palotákat, a pazar polgári részleteket és a kovácsoltvas kapukat, s rádöbben, hogy egy Schmahl Henrik-, Láng Adolf- vagy Weber Antal-házzal más városok mennyire büszkélkednének. Nem árt kiásni olykor azt a kincset sem, amelyik a miénk.

Kortársunk, Tolsztoj

2013. szeptember 21.

Lev Tolsztojnak immár szobra van a Városligetben. Kedvemre való fejlemény ez: nem elveszett az a város és az a náció, amely Shakespeare után épp az orosz írógéniusznak állít emléket. Rendben, két nagy nép, két nagy kultúra „listavezetőjéről” van szó, róluk valahogy mégsem a kis nemzeteket háttérbe szorító, piaci és katonai háttérű kultúrimerializmus jut az eszünkbe. Inkább az, hogy minden gyarlóságunk dacára tiszteljük és szeretjük a közülünk kiválókat, és csupán a véletlen szeszélye, hogy milyen nyelven alkottak. Persze Európa utóbbi ötszáz évében semmi sem véletlen. (Valószínűleg azelőtt sem volt az, de erről most nem nyilatkozom.)

Tavaly, amikor egy névtelen ligeti sétányt Tolsztojról kereszteltek el, Tarlós István főpolgármester kapott hideget-meleget (mióta nem egy kiöregedett maoista ül ebben a székben, a bérleje mindenért hideget-meleget kap); akkor épp azzal vádolták, hogy a Moszkva tér átkeresztelését próbálja ilyen sanda módon kompenzálni a sértődött oroszok szemében. Moszkvával semmi bajom (sőt; erre még kitérek alább), de mégiscsak egy bennünket ötödfél évtizeden át megszálló hatalom fővárosa – a szimbolikus térben nem venné ki jól magát, ha ezt a „röpke” diktatórikus epizódot még az emlékezetünkéből is kitörölnénk. A zseniális gróft nem Moszkva helyett, hanem magamagáért kell szoborral is méltányolnunk. Szerintem így gondolta ezt a *Tolsztoj Társaság* is, amelynek amúgy a parlamenti alelnök – maga is irodalmár –, Lezsák Sándor a tiszteletbeli elnöke (ezt én is most, az ünnepélyes aktus kapcsán tudtam meg); úgyhogy az ünnepélyes szoboravató főpolgármesterestül, rendkívüli és meghatalmazott orosz nagykövetestül nagyon is rendben van. Most már csak azért kell izgulnunk, hogy valamelyik túlbuzgó hiperaktivista ne nézze Tolsztoj Leót szovjet

kádernek, s ne öntse le vörös festékekkel. (Bár ez ebben a parkban még Churchill-lel is megesett, akinek a nevezetes fultoni beszéde pedig nem éppen a bolsevikbarátságról tanúskodott.) Erről meg egy gimnáziumi szavalóverseny jut az eszembe, ahol én konok kamaszként az előírt szovjet költők helyett átlátszó álnaivitással Puskind szavaltam, amiért rövid úton diszkvalifikáltak...

Sajátos véletlen (bár ugye, mint leszögeztem, minimum öt-száz éve biztosan nincsenek véletlenek), hogy éppen néhány hete volt szerencsém életemben először felfedezni Moszkva városát. A felfedezés persze túlzás; mondjuk azt, hogy rácsodálkoztam – a túlzó arányok ellenére is – az emberléptékűségére: hogy ha valaki nagyon akarja (és akarja), azért élhető itt az élet. Kétségtelen, hogy régi, rossz előítéleteket kellett bennem szétzúznia az orosz emberek *l'art pour l'art* kedvességének – s az is lehet, hogy csak szerencsém volt a konkrét találkozásokkal. Az mindenesetre tárgyilagosan is megállapítható, hogy az oroszok rendszerváltozásokon átívelően is megbecsülik nagy alkotóikat: múzeuma van többek között Puskinnek, Lermontovnak, Csehovnak, Gorkijnak, Majakovszkijnak, a zeneszerző Szkrjabinnak, az énekes Saljapinnak, a festőművész Vasznyecovnak. Tolsztoj persze külön kategória, s jóindulatúan figyelmeztetnek is, hogy azért Jasznaja Poljana az igazi; mégis meghatódottságot érzek rajtuk, amikor a „bennszülötteknek” megemlítem: mindenképp szeretném felkeresni a moszkvai városi rezidenciát.

A Tolsztojról elnevezett utca nincs metróközelben – rá kell hangolódnia a vándornak, míg gyalogosan becserkész a régi házat. A környezet ráadásul egy helyszükében lévő, mohó étvágyú metropolisz hódító szándékairól tanúskodik: mindenfelé daruk, mindenhol magasházak épülnek. Semmi kétség: pár év, és a Tolsztoj-ház afféle időbeli és urbanisztikai zárvány lesz a másfél évszázados épületével s az ingatlanspekuláció elől megmenekített parkjával. A világosbarna olajfestékekkel le kent emeletes faépület azonban illúziókeltő – ebben segítségünkre van, hogy ezt a zarándokhelyet egyelőre elkerülte az

internacionalista (és interaktív) múzeumi forradalom: tényleg olyan, mintha a XIX. század nyolcvanas–kilencvenes éveibe lépnénk vissza. A két szinten temérdek helyiség, szalontól a cselédszobáig, autentikus berendezéssel és autentikus teremőr nénikékkal: ha nem bíznak orosz tudásom emléktöredékeiben, magától értetődően franciául szólítanak meg, nem pedig angolul. Tolsztoj dolgozószobája a túlsó sarkon, mintegy „futottak még” kategóriában. Meglepően alacsony, szinte nyomasztó mennyezet, a berendezésben ledőlni való szófa és bőrgarnitúra az itt fogadott vendégeknek, de az ajtó mellé állított íróasztal mögött kárpit nélküli, fából készült, puritán szék: lám, igazán írni polgári kényelemben nem lehetséges. Felfoghatatlan, hogy ennél az asztalnál született az *Iván Iljics halála* vagy *A Kreutzer-szonáta*. Az íróasztalra meg óhatatlanul odaképzeli az ember az elmaradhatatlan laptopot.

Kortársunk Tolsztoj? Igen, az. A miliő megtapasztalása azért tanulságos, mert zárójelbe teszi a közénk álló időt. A gróf sem szobornak született. Ő is nyomába eredt például Rousseau biográfiai helyszíneinek; Goncsarov, Turgenyev, Csernisevszkij, Nyekraszov, Gorkij és Csehov mellett például Dickensszel is személyesen „konzultált”. Mielőtt „vallásalapító” próféta lett volna, személyesen tapasztalta meg a katonai és a pedagógiai létezés: enélkül sem regényei, sem novellái nem működnének. Nyolcvanadik születésnapja – két évvel furcsa, menekülő halála előtt az asztapovói vasútállomáson – valóságos globális búcsújáró helyé tette Jasznaja Poljanát, a Nobel-díjbizottság azonban tíz alkalmat is elmulasztott, hogy valódi aranyfedezetet tegyen az elismerés mögé: elfeledett politikai díjazottak sorát tolta elébe.

Igaz, az evangéliumot újrarendező Tolsztoj nem volt eléggé modern, elvégre azt hirdette: lehetséges *Feltámadás*.

A gyáva kapitány

2013. szeptember 28.

Sejtettem, hogy előbb-utóbb ramazuri lesz ebből az idegenforgalmi célú űrrepülősdiből. Mindeddig ugyan senki nem repült sehová a civilek közül, kivéve azokat a vastagbukszájú, szociálisan érzékeny milliárdosokat, akiket temérdek dollárért az oroszok vittek fel praktikus szívességből a kozmoszba. Minden más egyelőre a pihent elméjű futurologusokra tartozik: még az is valóságosabb, mikor az időközben hálátlanul elfeledett bulvárriporternő, aki a magyar Tyereskova szeretett volna lenni, egészen a szférák határáig eljutott egy vadászrepülővel.

Most viszont Richard Branson, a *Virgin Galactic* tulajdonosa meghívta William Shatnert, Kirk kapitányt a *Star Trek*-ből, hogy vegyen részt a cég első űrrepüléseinek egyikén; ám ő meglepetésre visszautasította az ajánlatot. Én viszont kicsit sem lepődtem meg. A legendás első Kirk kapitány elmúlt már nyolcvan; különben is csak egy sci-fi sorozat szereplője: meglehetősen infantilis világképre vall, ha a színészt egy az egyben azonosítják a szereppel. Miként az sem nélkülözi a gyermeki képzeletvilágot, hogy régi virtuális katarzisokat a valóságban akarnak újraélni.

Mindjárt módosítanom is kell ezen az ítéleten: efféle nagyszabású üzleti vállalkozásokat ugyanis aligha az érzelmek vagy a zsenge életkorhoz kötődő nosztalgiák kormányoznak. Az a gyanúm, a veterán Kirk azért kellett volna a legénységbe, hogy afféle mézesmadzag gyanánt minél több unatkozó gazdag akarjon majd vele repülni. (Pár éve egy utazási iroda azzal kecsegtette az erre fogékonyakat, hogy a *Heti Hetes* „sztárjaival” üdülhetnek együtt; s e kiváltságért cserébe boldogan kifizették elhíresült útítársaik egzotikus nyaralását is.) Így viszont, hogy Shatner meghíúsította az olyan szépen kimódolt űrbizniszt,

bosszúból meg is kapta a szeme közé: azért akar az anyaföldön maradni, mert fél a repüléstől.

Azzal se volna gond, ha félne; vagy ha nyolcvankét évesen lélekben nyugalomba helyezte volna már magát. De Kirk kapitány, mint minden jó színész, mindhalálíg játssza a szerepét: stílustörés volna a rajongók szemében, ha gyáva színben tűnne fel. Szerinte Branson hazudik, mint a vízfolyás – egyszerűen azt akarta, hogy a színész fizessen is az útért, mégpedig meglehetősen húzós összeget: 125 ezer dollárt. Shatner azt válaszolta, hogy ha fizetnek neki, akkor kilöveti magát: egy csinos gáziért akár az életét is kockáztatja. Erre megkapta, hogy gyáva.

A rakétaüzemeltető vállalkozó észjárása mindenesetre nem a hetedik egekben jár: más, frissebb évjáratú színészek még kétszázezer dollárt is hajlandóak fizetni azért, hogy az elsők között legyenek, akik turistaként mehetnek az űrbe. Ilyen például Ashton Kutcher, akit hollywoodi sztárként nem vág a földhöz ez a csekélyke summa. A *SpaceShipTwo* űrhajóra már több száz jegyet eladtak, noha még nem sikerült elérniük a száz kilométeres „magasságot” – ezt csupán az év végére ígérik. Ám a régi reklámszlogen („ha kimarad, lemarad”) szemlátomást működik. Ez sem nagyobb ostobaság, mint telket venni a Holdon.

Az ilyesfajta bulvárűrhírek viszont elterelik a figyelmet olyan, komolynak tűnő bejelentésekről, mint amelyet az amerikai űrkutatási hivatal, a NASA tett a minap: szerintük a *Voyager-1* űrszonda, ez az 1977-ben útjára indított, emberalkotta szerkezet tavaly augusztusban elhagyta a *Naprendszer* határát. (Sok idő szükségeltetik ahhoz, hogy egyáltalán észlelhessük a Földre érkező jeleket; azért ennyi a kommunikációs késedelem.) Vannak azonban, akik legalább annyira megkérdőjelezzik a szenzációs közlemény igazságtartalmát, mint Kirk kapitány a kozmikus utazási irodáét. A *Naprendszer* határa ugyanis a leggyakoribb becslés szerint másfél-két fényévre van, így az a bizonyos határátlépés mintegy ötvenezer év után következ-

het be. Igaz, akkor a bejelentés már nem tudná befolyásolni a szövetségi költségvetési harcokat: mennyi pénz jut a központi büdzséből űrkutatási célokra.

Az elenyésző eltérés mögött filozófiai különbségek rejtőznek. A NASA szerint ott van a *Naprendszer* széle, ameddig a napszéltevékenység érzékelhető. Mások meg – velem együtt – úgy vélik: ott kezdődik egy másik naprendszer, ahol egy másik nap gravitációja erősebb, mint a mi Napunké. Ezt afféle földhözragadt közigazgatási szemléletnek csúfolják, amely szerint minden külterület tartozik valamely településhez: ez a felfogás gyakorlatilag nem ismer világűrt, csupán különféle összefüggő naprendszerek halmazát. A harsányan kacagóknak a Sedna nevű égitestet szokták az orruk alá dörgölni, amely körülbelül tízezeröttszáz év alatt kerüli meg a Napot, és attól, hogy erősen a látókörünkön kívül van (ennélfogva a szombathelyi főtér modelljén sem ábrázolható), még bolygó, vagyis a *Naprendszer* része. Márpedig a *Voyager-1* még a nyolcadát sem tette meg eddig annak a távolságnak, mint amennyire a Sedna kering a Naptól. A Sednát tíz éve fedezték fel, még messzebb van, mint az *Erisz* törpebolygó, s észlelői a mitológiai tradíciónak megfelelően az eszkimó mondák Jeges-tenger alatt lakó óceánisten-nőjéről nevezték el. A fagyos-vörös törpebolygó méretére nézve a kétharmada a Plútóénak, s el lehet vitatkozni arról, hogy (akárcsak a Plútó) megérdemli-e a bolygó titulust vagy sem, az viszont logikai úton könnyen belátható, hogy egyetlen égitest sem keringhet a Nap körül a *Naprendszeren* kívül.

A *Voyager-1* mindazonáltal hősiesebb és igazibb mítosz, mint az ultrakommersz *SpaceShipTwo* röpködése Ashton Kutcherrel a főszerepben. Ez az űrszonda ugyanis, ha ötvenezer év múlva is, de tényleg el fogja hagyni a *Naprendszert*. Igaz, erről már garantáltan nem fogunk értesülni, hiszen a húszas években lemerülnek az elemei, nem sugároz többé. S talán a mi elemeink is lemerülnek – érdektelen lesz, fél vagy nem fél Kirk kapitány.

Visegrádi ökumené

2013. október 5.

Egy az Isten, de sokféleképpen lehet imádni – felelte a veterán építész, amikor afelől faggattam, miként lehetséges, hogy ugyanaz a kéz és agy más-más felekezetnek tervezzen templomot. A replika roppant tetszetősen hangzott, el is voltam vele jó pár évig, mígnem rájöttem, hogy a kiterjesztő szemlélet egyúttal szűkítő is, hiszen mégiscsak a monoteista vallásokra szorítkozik. A vallásokban persze fölösleges demokratizmust keresni, hiszen ez afféle világias reflex volna. A békés egymás mellett élés azonban már a vallásháborúk emléke miatt sem csupán üres lózung – az ökumené már ezáltal is óhatatlanul pozitív jelentéstartalommal telítődik; még ha kevesebbet emlegetik is trendi szövegkörnyezetben, mint a környezettudatos-ságot vagy a fenntartható fejlődést.

A fogalom korántsem mai keletű. Az ógörög „oikumené” még az egész földkerekségre, az ismert lakott világra utal; amit tehát ezzel jelölünk, az valamiképpen egyetemleges, az egész földgolyót érinti. A szótó, az „oikosz” otthont, háztartást, sőt hazát jelent – már ennyiből is látszik, hogy ókori eleink még nem tettek különbséget provinciális és globális között: a kettő összefésülhető harmóniában létezett. Az „ökumenikus” jelzőt az ókeresztények kezdték használni, s az egyetemes zsinatokat ruházták fel velük. Ezek a zsinatok határoztak a minden keresztényre érvényes hittételekről, ami nem volt villámgyors folyamat: a IV. és a VII. század közötti szűk félévezredben Nikaiában, Epheszoszban, Khalkédónban, Konstantinápolyban csiszolgatták a teológiai szabályrendszert – utóbbi helyen háromszor is. Mai szemmel nézve is forradalmi vívmányokig jutottak, amelyek legfontosabbika a vallási türelem megfogalmazása volt: célravezetőbb a hitbéli egyezőségekre, mint a különbségekre koncentrálni.

A modern ökumené, amely az előző századfordulóra megy vissza, az anglikán egyházban és az amerikai protestantizmusban jelenik meg először, de fogékornak mutatkozik rá a nyugat- és észak-európai protestantizmus is. Mindjárt túl is lépnek az atlantizmuson: a globális szemlélet csíráfázisában is igyekeznek már a körön belülré keríteni a hinduizmust, a buddhizmust, a taoizmust, az iszlámot, de még az animizmust és a totemizmust is. Ám ez a törekvés túl nagy étvágyúnak bizonyul ahhoz, hogy működőképes legyen. Az óvilági tapasztalat az, hogy leginkább még az egyistenhitek egymás iránti toleranciájának lehet praktikus jelentést tulajdonítani. Ha a XX. századi Európában maradunk, szokás felemlíteni az 1910-es edinburghi világmisszió-konferenciát; s noha a *Hit és Rend* mozgalom anglikán irányítás alá kerül, tíz év múlva – egy véres világháborúval a hátunkban – a genfi konferencián már az ortodox és az ókatolikus egyházak képviselői is jelen vannak. Itt gyűlnek össze az *Élet és Munka* mozgalom küldöttei is, 1921-ben pedig létrejön a *Kereszténység Állandó Tanácsa* is, amely nemcsak a folyamatos kapcsolattartást, hanem az egyházi viszályokban történő közvetítést is a feladatának tekinti: 1925-ben már világkonferenciát rendeznek. Amerikában inkább az *Egyházak Baráti Szövetsége* dominál, de vannak rendezvényeik Hollandiában, Svájcban, Dániában is. Ám az 1925-ös stockholmi világkonferencián a római katolikusok nincsenek ott: XI. Piusz pápa enciklikájában tiltja meg a híveknek, hogy nem katolikus kezdeményezésre történő egységkeresésekben részt vegyenek. A Lausanne-ban, majd Oxfordban és Edinburghban rendezett összejövetelek után a két fő mozgalom 1938-ban egyesül, de a második világháborút követően az ökumené sok szálra bomlik.

A Krisztusban való egyesülés gondolata a XXI. században népszerűbb, mint valaha, de az ökumené az ateista diktatúrából ocsúdó Magyarországon is sokáig inkább csak a karitásztevékenység területén volt jelen. Ez most változhat. Egyebek

között a *Parlament* felsőházi üléstermében rendezik a *Hit és egység Közép-Európában* elnevezésű ökumenikus konferenciát öt történelmi – a katolikus, a református, az evangélikus, a zsidó és az ortodox – egyház képviselőinek részvételével. A kezdeményezés – Krasznai Andrea lelképásztornak és a fiatal szervezőbizottságnak köszönhetően – alulról jövő; de az ötletgazda Nagy Andor, Magyarország újonnan kinevezett izraeli nagykövete, aki épp egy esztendeje a külügyi bizottság ülésén vetette fel, hogy mivel 2013 Közép-Európa éve, talán ezen a területen is lehetne tenni valamit. Így öltött formát a visegrádi ökumené: az elképzelés szerint mindig a visegrádi országok soros elnöke adna otthont kilencven–száz résztvevővel a rendezvénynek. A fővédnökséget Horváth János, az Országgyűlés korelnöke vállalta, az egyházak patrónusai pedig üdvözölték a lehetőséget.

A kommunista rezsimekben az egyházak elszorvasztása kerítések emelésével is együtt járt – egyházak és országok között egyaránt. Mégsem volt más út, mint a múltból építeni a jövőt. Főként, hogy az eredetileg zsidó–keresztény gyökerű, de elvilágiasodott *Európai Unióban* – amely spiritualitás helyett toleranciát mond – kultúrtörténeti dimenzióként mind a kereszténység, mind a zsidóság háttérbe szorult. A szervezés során kitűnt: több az egyezés, mint a különbség. Az előadások és műhelymunkák során a keresztényüldözésről éppúgy szó esik, mint a fiatalok Európájáról, a rasszizmusról, a teológia és gazdaság viszonyáról, szolidaritásról és önkéntességről vagy a XX. századi zsidó családtörténetekről. Az egész program fókuszában az ifjúság áll, az egyházak korosztályos szervezetei: az az aktív réteg, amely a missziós tevékenységben is jeleskedik. Ők már azon törik a fejüket, miként lehetne folyamatossá tenni a kooperációt: már tavasszal időközi ökumenikus szemináriumot szervezni.

Merthogy Istent sokféleképpen lehet imádni, de együtt mégiscsak bensőségebb.

Az isteni bozon

2013. október 12.

Fizikai Nobel-díjról találgatni bajosabb, mint például az irodalmiról: olvasni többen tudnak, mint ahányan a részecskefizikában járatosak. Ezúttal mégis van a hírnek valamelyes populáris vonatkozása: a 2013-as elismerést Peter Higgs és Francois Englert kapták megosztva, a *Higgs-mechanizmus* és a *Higgs-bozon* elméletéért. Ilyen kifejezések hallatán persze az átlagemberek többsége lehúzza a rolót – ezúttal azonban „az isteni részecske” megdicsőüléséről van szó.

A *Higgs*-hatást nem Higgs ókumlálta ki, hanem Englert és a két éve elhunyt Robert Brout. (Fájdalom, posztumusz díjazás nincs.) Higgs azért lett náluk híresebb, mert ő tömegi részecskét is feltételezett a mechanizmus mögé, és ezt a teóriáját nevezetes – a spontán szimmetriasértésről és a *Higgs-bozon*ról – szóló 1964-es cikkében közkinccsé is tette. Akik be vannak oltva fizika ellen, azok is hallottak már a fizikai világot a gravitációs kölcsönhatással együtt leíró „standard modell” alapvető kölcsönhatásairól: az elektromágneses, erős és gyenge kölcsönhatásról. E modell szerint világunk alkotórészeit az anyagi részecskék (fermionok) mellett a standard modell kölcsönhatásait közvetítő részecskék (bozonok) alkotják. A bozonelmélet már eleve bevitt egy megrendítő ütést a sültmaterializmusnak, az anyagelvűség prioritásának; de csak akkor kezdték komolyan venni, amikor a technika fejlődésével mind több feltételezett részecskét – bozont, gluont és kvarkot – ki tudtak mutatni. Ám a *Higgs-bozont*, a standard elmélet utolsó hiányzó elemét mindvégig fantazmagóriának tartották. Higgset azért hívták konferenciákra, hogy a háta mögött jóízűen kiröhögjék, holott technikai értelemben csak „megelőzte korát”. Pedig ez az elmélet kulcsa: a *Higgs-bozont* létrehozó *Higgs-mező* ad tömeget a részecskéknek. Enélkül nem létezne tapintható világ.

A CERN, a nagy genfi hadronütköztető lényegében e bizonyítás végett épült meg potom tízmilliárd dollárból. A hiányzó részecskét tavaly júliusban mutatták ki, s idén tavasszal erősítették meg a létezését. (A megfigyelt részecske tömege: 125,3 plusz-mínusz 0,6 gigaelektronvolt messzemenően megfelel a 125 gigaelektronvolt körüli várakozásnak – tévedés kizárható.)

Már az iskolában gyanús volt, hogy az ingerület csak úgy „átugrik” sejtről sejtire, mintha csupa kvantum volna az élet és nem létezne folyamatosság – nem létezne élet. A fénynek sincs tömege, de a terjedésénél tömeggel rendelkező részecskék „ser-tepertélnék”. Higgs az elméletet a frakcióülés termén ajtótól ajtóig keresztülvonuló Thatcher asszony útjával demonstrálta: politikustársai útközben megállítják, köréje csoportosulnak, kérdeznek tőle és lobbiznak nála, majd amikor továbbhalad, mennek a dolgukra. Thatcher „tömeget ad” a mozgásnak, mint a Higgs-bozon. (Az *Index.hu* – talán a szemléletesség kedvéért, vagy mert nem bízott benne, hogy az olvasók tudják, ki a csuda is volt Thatcher – ezt a mechanizmust Orbán Viktorra és a Fidesz-frakcióra „fordította le”.)

Az „isteni részecske” elnevezés, amelyet Leon Ledermann Nobel-díjas fizikus kollégája ötlött ki húsz éve („*God particle*”), Higgs szerint félrevezető: ő nem hisz abban, hogy e részecskét egy mindenható Teremtő alkotta volna. De hát erről nincs is szó – ha van Teremtő, akkor mindent ő teremtett, nemcsak ezt a rakoncátlan bozont; ha viszont Istent nem nagyszakállú Téliapónak, hanem a valóságok („terek”) egyesítő erejének, netán létrehozójának gondoljuk el (hiszen az időnek a fizikusok többsége szerint is volt kezdete; *Big Bang*nek hívják), Higgs vélekedése minderről érdektelen – nem nála vannak a „szerzői jogok”. Hiszen ha a Higgs-bozon létezik, a Higgs-térnek is az első pillanat óta léteznie kell.

A bozonnak azért lett viszonylag nagy laikus sajtója, mert XX–XXI. századi világunk eddig közmegegyezésesnek gondolt világképünk határait feszegeti. (Minden nagy találmány

és felismerés ezt feszegeti, de ez különösképpen – mondhatni: alapjaiban.) Ha ugyanis valóban igazolhatóan létezik ez a Higgs-hatás, amely az ősrobbanás (más megközelítésben: a Teremtés) pillanatától „szervezi” az anyagi valóságot, lehetővé teszi a fizikai, kémiai és biológiai létezését, miközben nem (vagy nem csak) a materiális valóság része; akkor a gögös, istengyilkos materialistáknak ideje némiképp hátrább parancsolni az agarakat. Lehet ugyanis, hogy elhamarkodott volt „isteni részecskének” elnevezni a Higgs-bozont, de hát – ha jól értem – mégiscsak egy olyan komplementer világról, egzisztenciális segédvonalról van szó, ami nélkül ismert világunk a mai formájában egyszerűen nem létezhetne. Nem volna tömeg, ennél fogva nem beszélhetnénk anyagról – a „mennyei” részecskék fénysebességgel száguldozának ide-oda a végtelen, definiálhatatlan űrben, minden interakció nélkül, ráadásul nem is tudnának egymás létezéséről, mert ennek sem volna értelme. Épp, mint a Teremtés előtt.

A sültmaterializmus mindig a valóság ismert szeletéből indult ki, elutasítva az ismeretlennel együtt a feltáratlan létezőt is. (Ennél még a marxizmusnak az a vitatható gyakorlata is messze romantikusabb volt, amikor a kommunista vallásalapítók a társadalmi üdvtanukat, az „osztályharcot” a roppant kreatív realista regényírók munkáiból párolták le, vonatkoztatták el.) Az emberi lélek azonban mindig, hosszú évezredek óta érezte a létezés kettős természetét, ha úgy tetszik, anyag és lélek dualizmusát – a megismerés sűrű fehér foltjait jobb híján (vagy nemcsak) a hittel pótolva. Most a tudomány közmegegyezésemes eszközeivel történt egy legitim lépés az áldatlan antagonizmus felszámolása felé, amely rövidlátó szemlélet például „a hívő tudóst” mindeddig csakis afféle múltból ittragadt paradoxonként volt képes felfogni.

Az isteni bozon most feltehetőleg elégedetten mosolyog.

Potpourri

2013. október 19.

A potpourri francia szó; eredetileg korhadó faedényt, fazekat jelent. Később pedig a már korántsem korhadó edényben előállított, természetesen illatozó, szárított növényi anyagokból álló keveréket, amely kellemes illattal árasztja el a lakást. Hogy az illatforrást apró szövetzsákokba tömjék, az már újabb kereskedelmi fejlemény: az áru így kelendőbb, mint kimérve. Az elv azonban a régi, a gyakorlat pedig idestova négyszáz éves: kora tavasztól össze kell gyűjteni a friss gyógynövényeket és virágokat, megvárni, hogy megpuhuljanak, illatossá érjenek össze, s a további rothadást megakadályozandó beszórni durva tengeri sóval. Ezt a műveletet egészen a nyár végéig kell ismételtetni, egyre újabb rétegekkel gazdagítva az illatszéf tartalmát. Időnként meg kell keverni a rétegeket, de a keverék még így is gyakran megerjed nyár végére. Az őszi folyamán különböző fűszereket kell adagolni a rondácska szürke kevercshez, mígnem a kívánt kellemes illathatást sikerül elérnünk. Ezután az illat megőrzését szolgáló anyagokat – flórenci nőszirm gyökerét – kell adnunk hozzá.

A jó potpourrinak tartalmaznia kell rózsaszirmot, cédrus- és ciprusfaforgácsot, borókát, fahéjat, szegfűszeget, édesköményt, tömjént, jázmint, rozsmaringot, levendulát, citromfűvet, citrom- és narancshéjat, majoránát, rezedát, mentát, zsidótövisbogyót és ürömet. A modern potpourrikban található megannyi színezett növény mind-mind hamisítvány, parfümmel meglocsolni pedig barbarizmus. A tudomány igen tágkeblűen háromszáz növényt nyilvánított alkalmasnak erre a célra, némelyik azonban mérgező sztrichnint is tartalmazhat, úgyhogy csínján a mesterséges potpourrival! Akárcsak azzal a szintetikus droggal, amellyel potpourri néven a marihuánát hamisítják.

Már ennyiből is látszik, milyen bonyolult dolog a dzsessz. A potpourri terminus technicusát ugyanis nemcsak az illegális tudatmódosító vegyészeti nyúlta le, hanem a könnyűzenei zsargon is: így nevezik a több szerzeményből összeállított zenei kompozíciót. *Potpourri* a címe a *Pro Régió Blues Band* harmadik lemezének is, amelyen folytatja korábbi dzsessztörténeti kalandozásait. Az ilyen reménytelen figura számára, mint én – aki nem ért a zenéhez, soha nem muzsikált és nem is fog már, viszont így előítéletek nélkül, érzéki hedonizmussal adhatja át magát a jó zene élvezetének –, az efféle Ariadnéfonal kész főnyeremény. Fontoskodva rögzítem is, hogy ez itt dzsesszrock, ez klasszikus blues, boogie, swing, bepop, cool, angolszász meg latin iskola – de ugyanazzal a lendülettel mindjárt el is felejttem. Inkább az ragad meg bennem: mennyi potenciális filmzene! A legtöbb dallam beleivódott a bőrünkbe; olyan, mint amikor eszmélkedő csöppségként a *Sárga tengeralattjáróra* rácsodálkoztam: mintha mindig létezett volna, akár a *Török induló* vagy a *Boleró*.

Ez a zenekar különféle alakváltozataiban tíz éve muzsikál együtt, ami a dzsessz világában matuzsálemi kor: tőkeerős, profi orkesztereknek is becsületükre válna. Jó színvonalon, pénz nélkül, merő lelkesedésből interpretálják a dzsesszmuzsika ismert és felfedezésre váró klasszikusait – s nemcsak olyankor, amikor stúdióba vonulnak, hanem megállják helyüket az élőzenés fellépéseken is: klubokban, kúriákban, kastélyokban, bensőséges és nagyvárosi főtereken rendezett fesztiválokon, sőt a *Fuga Építészeti Központban*. Merthogy el ne feledjem: nagyobbbrészt építészekről, területfejlesztési szakemberekről van szó, akikkel országos hírű énekesek és zenészek is örömmel fellépnek. Nyilván nem tennék, ha kínos volna nekik. Magukkal ragadja őket a kétgenerációs lendület, a munkaidő utáni próbák során összeálló rutin: Bódi Magdi, Fábián Juli vagy Gyárfás István nem adja a nevét bármilyen produkcióhoz. Az építészek persze mindig kacérkodtak a muzsikával: a dixie-

land világától a táncházmozgalomig számos nagy művészt adtak a honi zenekultúrának. Az alapító tagok amatőr létükre itt is tekintélyes zenei előélettel büszkélkednek: megfordultak szimfonikus zenekarokban, mint a zenekarvezető, nagybőgős, gitáros Lukovich Tamás és a multimilliomos dzsesszdobos Géczy Gyula; játszottak együtt a szárnyait bontogató Tony Lakatossal; zongoristájuk, Fogarasi Gyula pedig még országos bárzenészversenyben, cigányok között is helytállt, pedig ez nagy szó. A fiatalok – az énekes Iványi Márti, az altszaxofonos Szabedy Lilla, a basszusgitáros Fogarasi Mihály – meg felzárkóztak hozzájuk. A formáció nem a tévé- és rádiós szerepléseket tekinti a siker mércéjének, hanem azt, hogy visszahívják-e őket egy-egy helyre: a rendezvényszervezők nem hazudnak.

Az emberi fül könyörtelen: kiszűri a melléütést, az elvétett tempót, az elcsúszott énekhangot. Körülményeiben lehet valaki amatőr, de a teljesítményt tekintve csakis profinak érdemes lennie. Mert bár nem értek a zenéhez, de élvezni akarom. Kit érdekel egy koncerten, hogyan, milyen buktatókkal zajlik a próbafolyamat, a fellépésszervezés, a konfliktuskezelés, az utánpótlás-nevelés, a fiatalok beépítése az örömművészetbe? Mit számít, hogy miként házasítható össze – a gondterhelt zenekarvezető szerint dialektikusan – a gyönyörérzet és a frusztráció; vagy hogy mitől lesz a zenélés jellemfestő és jellemformáló közeg? A zenei élet e „homályzónája” hasonlít az illatos potpourrit érlelő „rothadó fazékhoz”. A *Pro Régió Blues Band* tíz éve rakja egymásra a rétegeket, s a kompozíció kezd kellemesen összeérni. A szürke kevercsre már rázúdult a durva tengeri só, a tartósítást kompaktlemez-korongokkal igyekeztek megoldani. Az illat összeállt, a fűszerek megtalálták a maguk helyét, az adalékul kínálgató parfümöket és kereskedelmi célú szövetszákocskákat száműzték, mérgezéssel nem kell számolnunk. Következhet a színesztézia diadala, orr és fül együttes megdicsőülése.

Egyszóval: potpourri.

Helvécia

2013. október 26.

Állunk a hűvös októberi estében, s a főtéren néhányezred-magunkkal azt figyeljük, miként omlik le és épül újjá a berni parlament. A svájci törvényhozás természetesen csak virtuálisan dől romba, illúziókeltően törnek ki a klasszicista homlokzat ablakai, majd lesz belőlük gótikus vár, a mese egy másik pontján pedig minden civilizációt behálózó vegetáció, diadalmas anyatermészet. Az épületre mint vetítövászatra sugárzott félórás fényshow remek zenével és komplett „rádiójátékkal” egészül ki, végigsuhanunk a kantonok valóságos és képzelt történelmén; a történelmi retró a humort és az öniróniát sem nélkülözi. Elhangzik például, hogy a parlament ormán trónoló Helvécia istennő immár „nem akar gyereket”, s komoly intelemként hangzik fel a közhelyes igazság is, hogy az arany nem boldogít – ami elég idézőjelesen hat épp azon a szent helyen, ahol az egyik térfalat a nemzeti bank épülete szolgáltatja, pincéiben a világ egyik legjelentősebb aranytartalékával, a svájci frank megrendíthetetlennek tetsző fedezetével. A káprázatos jelenetek sorában egyszercsak cirkuszi medvék artistamutatványait látni: egykerekes biciklin pedáloznak, halálszaltókat mutatnak be a trapézon – hiába, makacsul tartja magát a nyelvészek által meg nem erősített legenda, hogy az államszövetségi székhely nevében a mackók német elnevezése rejlik.

Vendéglátónk szerint azért mégiscsak a domináns német Svájc az igazi, bár a francia és olasz kantonokról sem mond semmi rosszat – igaz, sok jót sem. A hatvanas évei elején járó határozott férfiú hiteles véleményalkotónak tűnik, hiszen élete második felét már itt, ebben a Bern környéki kisvárosban élte a családjával együtt. A nyolcvanas évek elején jöttek el Magyarországról mindenüket pénzzé téve (a létező szocializmus szóhasználatával: disszidáltak), s azon kevés próbálkozó közé

tartozhattak, akiket politikai, nem pedig gazdasági menekültként fogadott be ez a módos ország. A pohár akkor telt be, amikor a férjre való nyomásgyakorlás érdekében a kilencedik hónapban járó feleséget az óvodás gyermekével két és fél napon át várakoztatta a rendőrség folyosóján a humánus kádári hatalom úgy, hogy a családfő semmit nem tudhatott róluk.

Hazai viszonyok szerint rendezett életet, relatív jómódot hagytak oda, de az alpesi világban mindent a nulláról kellett újrakezdeniük. Abban az évben az egész kantonból csak ők kaptak politikaimenekült-státust. Soha nem folyamodtak segélyért, s ezt a magukat is többnyire kizsákmányoló őslakosok fölöttébb értékelték is – könnyebben ment a beilleszkedés. Mégis valóságos szerencsesorozat és nem éppen kvalifikált munkák sora kellett a meggyökeresedéshez: például az az egybeesés, hogy a menekültügyeket ismerő és intéző polgármester egyúttal a település legnagyobb munkaadója is legyen. A magyar szemmel hibátlan társasházi lakás, a négy autó, a gondtalan utazások mára egyértelmű sikertörténetről regélnek, de a gyémánt- és zafircsiszoló asszony meg a multicég szolgálatában élelmiszer-ipari kiszállítást végző családfő a nyugdíjkorhatár küszöbén is naponta tíz-tizenegy órát dolgozik, mégsem emlegetnek holmi szakszervezetet – inkább a munkájuk potenciális elvesztésétől tartanak.

A második generáció még nem Svájcban született, de már hamisítatlanul svájci. A fiú katonai szuperkarriert fut be, bizonyosságul annak, hogy a menekült família iránti bizalmatlanságnak immár végképp vége; a lány pedig olyan őshonos családba került bele a házasság szentsége által, amelynek erdei és földjei vannak mindenfelé, amerre a szem ellát a dombgerincen álló ősi, de az utolsó gerendáig újjáépített faházból. Úgy élnek ott az idilli tájban, mintha állandóan üdülnének, de az elképesztő gazdagság elképesztő szerénységgel jár együtt. Nem háborognak például különösebben amiatt sem, hogy a némiképp különös felfogású helvét műemlékvédelem (amely

nem a házak anyagi valóságát, hanem a szellemiségét akarja megőrizni) nem engedi lakásnak beépíteni a hatalmas tetőterületet sem, mondván, hogy ha évszázadokon keresztül padlás volt, akkor annak is kell maradnia. A forrásvíz a szomszéd hegyről érkezik a közlekedőedények elve alapján, a takarékos kazánban a saját erdejükből kivágott és hazahozott fával fűtenek. De a városi miliőben is hőszivattyúval, a földből kinyert energiával oldják meg a telek átvészelését. Ez már-már maga volna a megvalósult utópia, ha az állam meg nem adóztatná még a Föld melegét is.

Svájcban egyébként semmi sincs ingyen: még hétvégén, éjszaka is ketyegnek például a parkolóórák. Viszont a tulajdon szent és sérthetetlen – egészen a kozmopolita Genfig kell szaladni, hogy graffitit lásson az idegen. A harmadik generáció már úgy tagozódik be ebbe a szigorú rendbe, hogy észre sem veszi. A nyolcéves fiúcska mindössze egy frankot kap minden beütött gólért a bajnoki jégshokimeccsen, de a felszerelésén nem spórolnak. A tökéletesnek látszó, szimmetrikus családmódlben az unokák még rajonganak a *Sport* szeletért és a *Túró Rudi*ért, de már nagy bravúrnak számít, ha a popcorn helyett ki tudják mondani, hogy pattogatott kukorica. Az asszimiláció ebben a nemzedékben vélhetően éppúgy le fog zajlani, mint Kanadában vagy Ausztráliában, noha szívesen töltik a nyarakat a nosztalgiából épített Pest környéki nyaralóban.

Egy emberöltő elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a meglehetősen bezárkózó helyi közösség befogadja a magyar családot, szinte elhomályosodjon az eredetük – ám ennek az ára a feloldódás. Hiába, mindig annak a generációnak a nehéz, amely útra kel, hajóra száll; mert a lelkének különböző darabjai másutt maradnak. Akik már az új világban cseperednek, könnyebben ráhangolódnak más himnuszokra. S komolyan tudnak aggódni azért is, ha a felmelegedés miatt pár száz méterrel rövidebb lesz egy gleccser...

Örök világosság

2013. november 2.

Mindenki, aki építészeti filmezésre adja a fejét, előbb-utóbb beleütközik a szakralitásba. Nemcsak azért, mert az építészet eleve szakrális tevékenység – noha ez a jellege elhomályosult az utóbbi két évszázadban –, hanem mert templomok és temetők nélkül semmilyen kultúra nem létezik; még az istentagadó sem. Ha az ember abban a szerencsés helyzetben van, hogy a lecsorgó őszi napfényben és a köveket fényesítő szemerkélő esőben Provence nevezetes (*Három Nővér*ként is ismert) ciszterci kolostoraiban forgathat, óhatatlanul kortársainak érzi a csaknem ezer éve itt élt fehércsuhás barátokat: mintha az imént tűntek volna el a kerengő fordulóiban. Az architekturális rend és letisztultság, a puritán nyugalom a hit időtlenségét sugallja; s ha nincsen idő, talán lehetetlenné válnak az idő szorításában elkövetett bűnök is. Idő persze minden érzékcsalódás ellenére létezik, többek közt az emberi létezést is szenvtelen évszámok közé zárja, de a provanszál apátságok XII. századi világmodellje relativizálni képes a XXI. századi ember hallatlan fontosságáról alkotott képzeleteinket. Sénanque falai között, nem messze a festői Gordes városkától, a mai napig dolgozik és imádkozik tucatnyi bentlakó ciszterci barát; nyaranta úgy virul körülöttük a levendulaültetvény, mint a mi bencéseinknél Tihanyban vagy Pannonhalmán. Nem véletlen, hogy a ciszterci rend is a bencésből vált ki, gazdagodás helyett a tisztas szegénységet és egyszerűséget választva regulákban és praxisban egyaránt. Silvacane és Le Thoronet mára üresen áll, muzeális látványosság, de termeikben és kertjeikben ráérezni élet és halál szétbogozhatatlan egységére. Hozzájuk képest a pápák „fogsága” idején, a XIV. században emelt avignoni pápai palota – világszerte a legnagyobb gótikus építmény – mint ha már nem annyira az embernek az isteni világrendbe való

beragozódásáról, mint az egyházi méltóságok világi hívságáról tanúskodna. Megnyugtató, hogy a két – külön-külön egyaránt érvényes és követhető – templomépítészeti, létfilozófiai iskola egymáshoz ilyen földrajzi közelségben mutatja a mindenkori Európa két választható útját: a felületes ragyogását és a spirituális elmélyültségét.

Le Thoronet templomában, ahol külön sajátos, empirikus egyházzenei kultúra alakult ki (bele kellett kombinálni az énekekbe, hogy a falak között tizennégy másodperc alatt fordul meg a visszhang, s az új hangoknak harmóniába kell simulniuk a régiekkel), a vándor azt is megérteni véli, miként alakult ki a kereszténység ikerünnepe, a mindenszentek és a halottak napja. A november első két napját felölelő hagyománykör nem varázssütésre jött létre: a „mindszentet” az üdvözült lelkek emlékének ajánlotta az egyház még a VIII–IX. században, míg a nem üdvözült lelkek csak az előző ezredfordulón kaptak emléknapot. Ez utóbbit – talán nem véletlenül – Szent Odiló clunyi bencés apát vezette be afféle szerzetesrendi jeles napként, s fogadta el később, már a XIV. században a *Vatikán* is, hosszú harangszót is elrendelve az elhunyt hívek lelkének békességben nyugvásaért. A megdicsőült egyház ünnepe így egészülhetett ki a szenvedő egyház ünnepével: íme az érme két oldala, a fény és a sötétség, a jin és a jang.

Mára persze ez a kettősség is ködössé vált, elvilágiasult – jóllehet talán ennek köszönhető, hogy a szenteket és a halotti kultuszt el nem ismerő reformátusok is átvették a gyertyagyújtás és sírgondozás járulékos szokásait a katolikusoktól és az ortodoxoktól. (Az evangélikusok képezik az átmenetet: ők megtartják a halottak napját, de a szenteket nem ünneplik. Az ortodoxoknál viszont a mindenszentek ősi vértanúünnep volt.) Időközben Róma is visszavonta a tisztítótűzben szenvedő lelkeket érintő hittéziseket, így bő ezer év és kacskaringós vargabetűk után újra összeérni látszik az élet–halál mezsgyéjét taposó európai hagyomány. Bonyolítja a képletet, hogy az

angolszász országokban – elsőként Írországban – mindszent előestéje („all hallows’ evening”) is ünneppé vált – ennek a deszakralizációjából lett Amerikában a horrorbulis-töklámpás-ijesztgetős *Halloween*. Persze Európa is pogány volt eredetileg: a *Biblia* nem támogatta meg a régi ünnepeket, így a tradíciók összesímítása érdekében krisztianizálták a pogány kelta *Samhain* ünnepet, miképp a karácsonyt is a téli napforduló ünnepkörével hozták „fedésbe”. A *Samhain* voltaképp a kelta újév volt, amikor nem csillagászatilag, hanem gyakorlatilag kezdődik a téli sötétség időszaka. Úgy hitték, az ünnep éjszakáján az előző évben meghalt emberek lelkei összezavarhatják az élők életét, miközben testületileg a holtak birodalmába vándorolnak. (Valami miatt ezt nem folyamatos, hanem szakaszos, évenkénti rituálénak képzelték.) A két világ közötti vándorok táplálását szolgáló állatáldozatból a pogány római *Feralia* ünnepén, amely Britannia gyarmatosítása után terjedt el, a sírhalmokra kitett étel, só és virág szokása lett. Ez utóbbiakat használták a halottak vendéglésére és „asztalának” díszítésére. Az ókorban úgy hitték, az elhunytak lelke ezekben a napokban feljön a sírra, s azért tud fogyasztani az ételekből, mert szünetelnek az alvilági büntetések. A kereszténységben mindebből már csak a sírokat ékesítő virág motívuma maradt. A gyertyaláng azért tudott konszenzusos szimbólummá válni, mert az örök világosságot jelképezi. (A pogányoknál még a holt lelkek felmelegedését szolgálta.) Persze a nép ehhez is hozzátette a maga hiedelmeit: ilyen vélekedés, hogy az hal megelőbb a családban, akinek a gyertyája leghamarabb elalszik.

Aligha véletlen, milyen reneszánsza van manapság a ravatalozóépítészetnek Janáky Istvántól Krizsán Andrásig. Makovecz Imrét az általa tervezett gigászi bordák közül kísérték a végső útjára. Az örök világosság fényeskedjék neki is, nekünk is.

Barbárokra várva

2013. november 9.

Az idén százötven éve született Gárdonyi Géza kétségtelen főműve, az *Egri csillagok* valahogy olyan, mintha mindig létezett volna. Pedig az okos hazaszeretet e prózában írott hőskölteménye már inkább XX. századi regény: bár 1899-ben kezdték folytatásokban közölni, a könyvváltozat csupán 1901-ben jelent meg, ez pedig már az új század kezdő éve. Vannak csodálatos esztendők (elfogult történészek szerint visszatekintve minden év csodálatos); az 1863-as mindenképpen az. Ha másért nem, azért, mert Gárdonyival egy évben jött a világra Konsztantinosz Petrosz Kavafisz, az alexandriai görög poéta is. Aligha olvashatták egymást: nyelvi és publikációs korlátok választották el a két jeles tollforgatót. A magyar zseni a hatvanat sem érte meg, a görögöt a hetvenedik születésnapján vitte el a gégerák. Utóbbi ráadásul életében alig-alig jelentette meg a költeményeit: csupán keveset, azokat is képeslapokon – előbbinek a regényéből viszont a halálát követő évben már némafilmes szuperprodukciónak forgattak.

Nemcsak a magyarok, hanem a görögök is emlékével ünneplik a maguk százötven évesét. A napokban az *ELTE* görög tanszékén is műsorral emlékeznek meg a költőről. Pikáns körülmény, hogy Kavafisz egész élete során mindössze kétszer lépett a mai Görögország földjére. Két futó athéni látogatásával szemben viszont ott van a mérleg másik serpenyőjében hét eszméletű liverpooli és három száműzetésben töltött konstantinápolyi esztendő. A maradék hatvan év az egyiptomi Alexandriáé (a Könyvtár városáé), ráadásul meglehetősen költőietlen munkakörökben: tőzsdei alkuszként, az építési minisztérium tisztségviselőjeként. (Már az apja is a legnagyobb egyiptomi mezőgazdasági exportőr volt Angliában.)

A költészetének középpontjába a hellenizmust állító poéta, aki virtuóz módon kezelte a különféle görög nyelvi rétegeket,

modern alkotó létére a posztmodernizmus egyik előfutára: Petri Györgytől Kovács András Ferencig többen is mesterrüknek vallották, miután a hatvanas évek végén Vas István és Somlyó György fordításai szinte görögországi felfedezésével szinkronban indították el sajátos bűvópatak-mítoszát. Jómagam jobban szeretem ezeket a patinás fordításokat, mint az újabbakat, amelyek puritánságukkal szinte Kavafisz XXI. századiságát hivatottak sugalmazni – de ízlések és pofonok különbözök. Az azonban már nem ízléskérdés, hogy a költőben a férfibordélyok törzsvendégét vagy a nagy kultúrpeesszimistát domborítjuk-e ki: az egyik minőség életmódbeli adalék, a másik alkotói lényeg.

Menekültek című versében azt írta: szülővárosa, Alexandria örök – úgy is, mint az elveszőfélben lévő, de foggal-körömmel megtartani kívánt kultúra szimbóluma. A határhelyzetek költőjeként visszatérően a barbár–görög ellentét kettőssége foglalkoztatta – valószínűleg ez teszi manapság olyan aktuálisan európaivá, holott mégiscsak Afrika földjén rótt verseit. Előszeretettel emlegetik vele kapcsolatban Eliotot, Pessoa-t, Borges is – de persze minden ilyesfajta hasonlítás sántít: a központ és a periféria viszonylagossága mindegyikük esetében más-más formát ölt. Eliot az angolszász kultúra belső emigránsa, Pessoa a mediterrán világ alak- és színváltó kaméleonja, Borges az *Alexandriai Könyvtár* virtuális újjáépítője (miközben egy periferiális, „lecsorgó” kultúrából formál központot) – Kavafisz ehhez képest mindegyik és egyik sem. Ő a görög és ő a barbár az örök pillanatként, állandó jelen időként kitartott hellenizmus idejéből, mikor az aranykor már rég elmúlt, de még élénken emlékezni vélünk rá. Neki nem kell szerepeket, álarcokat, teóriákat magára öltenie, hogy elhiggyük neki: nagy idők kis tanúja helyett kis idők nagy tanúja.

Búcsú Ithakától című verse a folyton úton lévő modern ember alapvető létélménye. A modern ember akkor is úton van, ha ki sem teszi a lábát Ithakából – az alexandriai világítótorony

tövéből jól látszik, hogy minden utazás virtuális. Buddha azt hirdette, a boldogsághoz nem vezet út – maga az út a boldogság. Kavafisz szerint viszont az ithakai hazatéréshez tanácsos a leghosszabb utat választani, amely csupa kaland és felfedezés. Legyen minél több nyári hajnalunk, élvezettel szálljunk ki sosem látott kikötőkben. Minden gondolatunk Ithaka legyen, de ne siessünk a hazajutással: válogassunk a piaci és eszmei portékák között. Ithaka nélkül el sem indulnánk, de Ithakától igazából nem várhatunk semmi különöset. A polgár és a világpolgár csap itt össze – de a világcsavargó sem élvezi a szakadatlan utazgatást, a tengernyi fizikai és szellemi kalandot, ha nincs valahol egy hazája, ahová talán soha nem fog visszatérni, de vigasztalja a gondolat, hogy elvileg visszatérhet.

A *Barbárokra várva* azért a kedvencem a Kavafisz-költemények közül, mert éles jóstehetséggel előlegezi meg a zsákutcás európai fejlődés mostani nagy generális válságát. A rómaiak arra várnak a Fórumon, hogy a barbárok betörjenek végre: a szenátus nem hoz többé törvényeket; a császár tétlenül, bele-törődve néz maga elé; a konzulok kiöltözve várják az új rezsimet; a szónokok takarékoskodnak az ékes szavakkal, sőt még a nép is magába zuhan – főleg, amikor futárok jönnek és hírül adják, hogy nincsenek többé barbárok. Pedig ők „mégiscsak megoldás voltak valahogy”... Igen: egy nagy költő képes ki-mondani: a betörő barbárok még akkor sem oldják meg helyzetünk a dolgokat, ha máskülönben léteznek, s ha ezek a barbárok egyébiránt mi (is) vagyunk. Elképzelem, miként olvassák ezt a verset a mai görögök. Kik a rómaiak és kik a barbárok? S hogyan olvassuk mi, magyarok itt, a centrumnak nevezett periférián? Kölcsönözhetünk-e segédmondatot a másik százötven évestől: „Esküszöm, hogy a várat pogány kezére jutni nem engedem; sem a várat, sem magamat élve meg nem adom!”

Ybl Miklós tóosztja

2013. november 16.

Bicentenárium lesz 2014-ben: a kétszázadik évfordulója, hogy megszületett Ybl Miklós, a magyar építészet origója. Ami előtte volt és ami utána jött a *Kárpát-medencében*, mindmáig kicsit hozzá viszonyul: az előtte felhalmozott sokévszázados hagyományt szelektálta, összegezte és szintetizálta, az őt követő generációkat pedig arra ösztönözte, hogy kövessék vagy lázadjanak ellene. Műve meg tudott maradni kapcsolódási pontnak, összekötő elemnek, közös nevezőnek: még kósza ötletelőként sem hallottam például olyasvalakiről, aki az építésszek zsinórmércéjét, az Ybl-díjat át kívánta volna nevezni holmi aktuálpolitikai vagy egyéb meggondolásból.

Az Ybl-díjakat az emlékévben nem is március idusán, hanem a születésnapon, április hatodikára csúsztatva tervezni átadni a kormányzat. Mégpedig az építész főművében, az *Operában* (a tervező még *Dalszínházként* tisztelte), az államfő védnökségével, a belügyminiszter (úgy is, mint építészetfelelős) közreműködésével. Lelki füleimmel már hallom az ellenzéki fanyalgókat: de hát ez a választási kampány finise; talán maga a választások vasárnapja (bár ezt még maga Áder János sem tudhatja). Meglehet, így van – de hát egy születésnapot mégsem ildomos emiatt elhalasztani, mint egy Szent István-napi tűzijátékot; s kampányolási technikának is sokkal nemesebb, kulturáltabb, mint például lejárató álvideókat készíteni a politikai ellenlábásról. Egyébként is: úgy hiszem, az Ybl-bicentenáriumot a szélsőjobbtól a szélsőliberalizmuson át a szélsőbalig minden erőcsoport megülné.

Lelkesedésem akkor hevül üzemi hőmérsékletre, amikor sajtóbejáráson vagyunk az újjáépülő Várbazárban: L. Simon László kormánybiztos a nagyszabású projekt részleteit ecseteli. (Mindkettőnk kobakján sisak lötyög – költők fején ez

úgy áll, mint téhenen a gatyá.) Tőle tudom azt is, mi készül az *Operában*; meg persze ama műhelytírkot, hogy az első ütem tavaszi átadását a miniszterelnök elfoglaltságaihoz igazítják. Felkapaszkodunk a díszrampán, bekukkantunk az épülő színpalotya mögé: a szorgos kivitelezők nemcsak rendezvényközpontot, látványműtermeket, kávéházat, „tradíciók házát” meg „kortárs kreativitás házát” varázsolnak a romok helyére, de még a várbeli turizmus zsúfoltsági gondjain is enyhítenek az Ybl-kompozíció alá süllyesztett gigászi mélygarázzsal.

A látványról az évezred első évei ötlenek eszembe, amikor a *Duna Tv* kötelékében hódoló filmet készíthettünk *Kortársunk*, Ybl Miklós címmel. Egy ilyen munkát követően más szemmel tekint az ember a főtí templomcsodára, a Hild-féle összeroskadást követő, Ybl-mintájú bazilikára (amelynek kupolaszintjén titkos világ létezik) vagy a bécsi mintát kis testvérként is leköröző, tündökletes *Operára*. A *Várkertkaszinó*, a *Várbazár* eredeti fűtőműve akkorra már takarosán megújult (zöld rulettasztalokra és csinos krupiéokra emlékszem), maga a *Várbazár* azonban magára hagyva, elszomorítóan pusztult. A hajdani nagyvonalú építészeti díszletek között Vadas Ferencet, az időközben elhunyt remek művészettörténészt interjúvöltük, s jobb híján archív felvételtől idéztük meg a „fénykort”: a föllelt híradórészletben a fiatal Bodrogi Gyula tvisztelt az ifjúsági parkban. Aztán teltek az évek, a privatizációs rémtörténet pedig mindinkább kezdett hajazni a turai Ybl-kastély sikertelenség-sztorijára. A *Vár* hiába lett a világörökség része, maga a *Várbazár* pedig hasztalan került fel már 1996-ban a világ száz legveszélyeztetettebb műemlékének listájára, az enyészetet sem a sorjázó kormányzatok, sem az impotens liberális városvezetés nem volt képes feltartóztatni.

Egészen 2010-ig, amikor az új centrális térerő a Sándor-palota közmegelegetedésre szolgáló rendbetételével már bizonyított Zumbok Ferencet emelte a halaszthatatlan projekt kor-

mánybiztosává. Ő pedig nem változtatott a győztes csapaton: a *Közt*i tervezőivel, Potzner Ferencsel és Pottyondy Péterrel dolgoztatott, a belsőépítészettel pedig azt a Dévényi Tamást bízta meg, aki csodát művelt a – részben ugyancsak Ybl-érin-
tettségű – *Rácfürdő*vel. Ám Zumbok nemrég elhunyt; a beug-
ró L. Simon pedig a *Várbazár*hoz kapcsolva megkapta Fertő-
döt és a *Kúriát* (a volt *Néprajzi Múzeumot*) is. Az örökségnek
köszönhetően „dupla kampánycél” teljesülhet: az unió meg
az *Új Széchenyi Terv* kilencmilliárdjából tavaszra meglesz az
első ütem, a garázs, a rendezvénytér, a lift és a mozgólépcső
a *Várba*; őszre meg a tetőpark és a kapcsolódó hajóállomás a
Dunán. Szörnyű, hogy önös érdekekből mire képes a politika:
még akár építkezni is...

Az igazság az, hogy a *Várbazár*nak már 1883-ban sem volt
igazán funkciója: XIX. századi eleink éppúgy kínlódtak vele,
mint a létező kádárizmus. (Az utóbbi éra „ifiparkos” hangulatát
Fenyő Miklós bravúros nosztalgiaszövegei őrzik.) Nemsokára
viszont lesz funkció is, látvány is: eltűnik a szégyenfolt, a ro-
mos harminc évet legfeljebb csak archív videókról lehet majd
megidézni. Ybl ugyanis arra is képes volt, hogy világraszóló
látványt tervezzen konkrét hasznosítási gondolat nélkül, akár
egy monumentális díszlettervező, akinek a számára az egész
Vároldal a színpad. Amikor a hetvenedik születésnapját ünne-
pelte egy illusztris társaság egy dunai hajón, sorra hangzottak
fel a tósztok, de az üres szónoklás tudományával mindig kissé
hadilábon álló Ybl elhárította a felszólítást a pohárköszöntőre.
A társaság egyik szellemes tagja oldotta fel a kínos jelenetet,
rámutatva a folyóról az elúszó *Várbazár*ra: „Íme, Ybl Miklós
tósztja...”

Ha a „kortárs” utókor egyebet nem tesz, mint hogy megtisz-
títja e világraszóló „pohárköszöntőt” a rárakódott kosztól és
hordaléktól, már csak ezért is érdemes volt újra demokráciát
csinálni, ahol négyévenként országos és önkormányzati válasz-
tásokat lehet rendezni.

Sorsok városa

2013. november 23.

Egy csepp türelmet! – kérte a húsz évig regnáló főpolgármester, amikor elkezdte felújíttatni a Nagykörutát. Hihetetlen, hogy húsz éven át tartott a budapestiek türelme, miközben mindinkább leromlott a főváros fizikai és szellemi állapota. Nem voltak jó gazdái a városnak. Két évtized mulasztásait nem egyszerű feladat jóvátenni, hát még, ha nem is mindig barátságos az európai közeg. Ráadásul a közvéleményben felelőtlenül sikerült ismét elterjeszteni „a bűnös város” rosszmemóriájának metaforáját, amit nem elegendő semlegesíteni a máskülönből jól hangzó „nemzet fővárosa” kitétellel: magukért beszélő innovációk, beruházások, projektek is szükségesek a meggyőzés érdekében. Az örökség ehhez képest igencsak terhes volt. A négyes metró például nem épülhetett meg kézenfekvő módon az orosz államadósság terhére – igaz, így építészeti világattrakció jön létre, a liberális munkaszervezés következtében az indokolt költségek többszöröséért. Ugyanezt a pazarló modellt követte a *Cetből Bálnává* vedlett Duna-parti kuriózum, amelyet nagy nehezen sikerült az utódoknak visszahozniuk a sírból, de milliárdok tűntek el kézen-közön.

Kevés volt az olyan sikertörténet, mint a *Papp László Aréna* megépítése a leégett *Budapest Sportszernak* helyén. Az első Orbán-kormány idején Skardelli György és Pottyondy Péter építészek zsenialitáshoz persze kellett a kormánybiztos, Fürjes Balázs szívóssága és következetessége is – aligha véletlen, hogy a második ciklusban már egész megbízásbokrót tudhat magáénak a kiemelt projektek kormánybiztosságán. Ezzel nagyjából eldőlni látszik az elhúzóóó urbanisztikai vita is, miszerint hosszas stratégiai tervezéssel, közösségi részvétellel, organikus módon nőnek-e majd ki a projektek a földből a hozzáértő nép okos gyülekezetében elhatározottak szerint, vagy

hatékonyabb, ha a választott város- és országvezetés a brüsszeli lehetőségek ismeretében dönt a teendőkről, s ezek megvalósítását tűzön-vízen keresztülveri. A túl sok tervezés ugyanis a tapasztalatok szerint megöli a dolgokat, szemben az akció-szerűséggel. E tűzön-vízen való „akupunktúraszerű” fejlesztésekhez persze egyszerre érzékenyen, párbeszédben tervező és határozottan cselekvő irányítók kellenek, akikből nincs azért túlkínálat. Például a Fürjes-féle csapat ezért menedzseli párhuzamosan a *Ludovika* megújítását, a *Fradi*-stadion építését, a *Józsefvárosi pályaudvar* helyén megépülő, a holokauszt gyermekáldozatainak emléket állító *Sorsok Házát*, és a jövőendő ciklusra készülődve már feláll a bűvös kocka apropóján megépítendő *Rubik-központ* programirodája is, amely páratlan meghívásos nemzetközi építészpályázattal, amerikai partnerekkel készül a közép-európai innovációs centrum létrehozására.

Ilyesmik persze nem jöhetnének létre, ha nincs karizmatikus város- és hatékony országvezetés. Külön-külön nem mennének sokra – a sikersztori feltétele a munkamegosztás. A Tarlós-éra megalkotta ugyan a hosszútávú *Budapest 2030* programját, de nem felelve a kormányzati elgondolásokkal: semmi értelme elbeszélniük egymás mellett. Egyszerűnek tűnik ez a recept, ám tény, hogy az utóbbi három-négy évben több minden épült, épül és újul meg Budapesten, mint előtte húsz évig. Csak a főbb beruházásokat sorolom a listázás szintjén: az említett metró-projekten, a *Ludovika*-átalakításon (a *Nemzeti Közszolgálati Egyetem* campus gyanánt való létrehozásán meg a hozzá tartozó *Orczy-kert* megújításán), a *Fradi*- és *Puskás*-stadionon, valamint a *Bálnán* kívül a *Várbazár*, az *Erzsébet téri Design Terminál* és *Akvárium*, a *Széll Kálmán tér*, az *Erkel Színház*, a *Vigadó* és a *Zeneakadémia* újjáformálása, a *Tüskecsarnok* kivitelezése, a *Korányi*-projekt, a dunai hajózás újjáélesztése, nem is szólva a nemzet főterének, a *Kossuth térnek* az európai elvárásokhoz való igazításáról. Ezek kétségtől mind-mind szimbólumértékű beruházások. S akkor még nem is szóltunk a belváros átépíté-

séről, a hídfelújításokról, a Mátyás-templom, a Városligeti Műjégpálya és a gyógyfürdők rekonstrukciójáról, a Budapest Music Centerről vagy az új Múzeumi Negyedről. Ráadásul csupa européer programról van szó: ezeknek az innovációknak a négyötödét uniós forrásokból fedezik, jöllehet a vegyes finanszírozás hazai részesedése sem elhanyagolható azért.

A kedvencem vitán felül a *Sorsok Háza*. Rapid beruházás, alig több mint fél év a bejelentéstől a megvalósulásig. Közben az amerikai követség két nagykövető között – mikor a régi már, az új még nincs – a szélsőjobb újraavatta Horthy-szobor miatt szólítja fel a kormányt (valószínűleg magát Orbán Viktort) elhatárolódásra, mert Rogán Antal frakcióvezető és Lázár János kancelláriaminiszter elítélő gyorsreagálása kevés neki, egy árva szó sem esik arról, hogy (a Páva utca és más mementók után) emlékcentrum épül a holokauszt gyermekáldozatainak. A magyar kormányt látenszen antiszemitázó követségi személyzet (talán éppen a lehallgatóegység parancsnoka) nem tudja, hogy a fővárosi zsidóságot így-úgy mégis megmenteni segítő Horthy történetesen Amerika mentette ki a nürnbergi számonkérés elől. Az viszont tény, hogy a MÁV nagyjából akkora összeget költ a *Sorsok Házára*, amennyit homályos összetételű, a holokauszt-túlélők kárpótlásával tételesen el nem számoló amerikai cégek és pertársaságok reméltek a magyar zsidókat Auschwitzba szállító vasútvállalattól.

Engem személy szerint mélységes meglepéssel tölt el a történelmi kárpótlás ilyen jellegű hasznosítása. Az új amerikai nagykövet asszony is ellátogathat majd a központba (külön meghívó nem szükséges, úgyis mindenről tudhat hivatalból), és meggyőződhet róla: így helyesebb. Budapest ugyanis a sorsok városa, ahol kicsit bonyolultabb az élet, mint ahogy azt a gazdagok és szépek egyáltalán elképzelni képesek.

Kultúrferencváros

2013. november 30.

Rákosi Mátyás hatása a honi urbanisztikára úgyszólván felmérhetetlen. Ha nincs a bolsevik megalománia, hogy a proletariátus világméretű győzelme érdekében kétmilliós vízfejet kell illeszteni egy nyolcmilliós csenevész testre, bizonyára nem válik valóra Nagy-Budapest ideája sem. Persze a központosítást nem a kommunisták vetették fel először: az előző századforduló beköszöntével – de még Trianon előtt – lépten-nyomon forszírozta valaki Nagy-Bécs 1890-es létrehozásának mintájára. Ott bejött az egyesítés az agglomerációval – gondolták, az osztrák modell a társfővárosban is gyümölcsöző lehet majd.

Nagy-Budapesttől eleinte csupán a közbiztonság megerősödését várták, a Bárczy István és Harrer Ferenc által jegyzett 1906-os tervezet viszont már módszeres városfejlesztési, statisztikai és közigazgatási elemzés alapján tett javaslatot az egyesítendő területre. Kereken száz éve Újpesten, az ország egyik akkori nagyvárosában még csatlakozásközpontú párt is indult a helyi választásokon. Tény, hogy a két háború között a Közmunkatanács hatáskörét már kiterjesztették a környező településekre, Rákosiék tehát csak a pontot tették fel az i-re 1950-ben. A városok közül egyetlen törvénnyel Budapestbe olvadt Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota és Újpest; a falvak közül meg Albertfalva, Békásmegyér, Budatétény, Cinkota, Mátyásföld, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom és Soroksár. De a kis gömböc elmarta Csömörtől a Szabadságtelepet, Nagykovácsitól Adyligetet, Vecséstől pedig Ferihegyet is.

Azért soroltam fel ilyen akkurátusan, hogy nyilvánvaló legyen: ilyen rongyszöttekből bajosan alakul ki egységes

identitás. S noha hatvanegynéhány év múltával sok minden elhomályosult a régi önazonosságokból, megértem a kerületeket és részönkormányzatokat, ha vissza-visszanyúlnak „prebudapesti” hagyományaikhoz: nemcsak összetéveszthetetlen karakterükért, hanem olykor a pusztá létjogosultságukért is küzdenek. A külső kerületek némelyikét már elérte a járványszerű agglomerációs kór, hogy esetleg alvóvárossá válhatnak. Nem csupán helyi központok, de jellegzetes kulturális terek is szükségesek tehát a túlélésükhöz. S még érdekesebb azoknak a városrészeknek a helyzete, amelyek a XX. század felezőpontján külvárosi helyzetből hirtelen belvárosi szituációban találták magukat. Ilyen például a Ferencváros, amely évtizedeken át küzdött ezzel a Janus-arcúsággal, s csupán az utóbbi egy-két évtizedben kerekedett felül a belvárosi jellege.

Központ és periféria viszonylatában persze mindig volt egy adu ásza: a *Fradí*, amelynek konzervatív becslések szerint annyi szurkolója volt és van Magyarországon, mint az összes többi klubnak együttvéve. Mégis csak mostanság került valósgközzelbe egy európai szintű stadion – ami még akkor is kulturális vívmány, ha egyes rövidlátó propagandistáknak nem illik a világképébe. Bácskai János polgármester soha nem mulasztja el megjegyezni, hogy Springer Ferencék az ő mostani irodájában alapították meg az FTC-t, amelynek jelmondata ez lett: „Lesz még nagy a *Fradí*!” Most azon munkálkodnak, hogy maga a stadiont körülölelő Ferencváros is az legyen. Az építkezést takaró tengerikígyó hosszúságú leporellóra nem véletlenül írják fel, hogy „Ha nincs nálunk itthon, akkor is otthon van”; s nem véletlenül kerül szóba lépten-nyomon a kerületben lakó költő, Dobai Péter megfigyelése sem, hogy Budapestnek több szíve van, akár némelyik halnak és hullőnek. Az egyik ilyen szív nyilvánvalóan a Ferencváros volna. S ez a szív történetesen kultúrszív – ami nekem kifejezetten rokonszenves.

Pedig igencsak mélyről kellett indulni: először is az elszlömösödött körútközei részek rehabilitációjától. Az urbanista

Aczél Gábor – aki daliás átmeneti időkben fővárosi főépítész is volt – halálosan unhatja már, ha századszor is a példászerű ferencvárosi tömbrehabilitációkról kell előadnia. De hát a példászerűség már csak ilyen: sikerült honosítani egy francia városmegújítási modellt, és bár a modell nem tömegesedett, itt a példa, hogy önerőből is lehetséges a csoda. Az új ferencvárosi lakónegyedek polgárai azóta lelkes lokálpatrióták lettek, míg a Ráday utca éttermei bekerültek a nemzetközi bédékkerekbe. A kulturált környezet pedig a jelek szerint ellenállhatatlanul vonzani kezdi a kultúrát. Azt még be lehet tudni a nagypolitika szeszélyes játszmáinak, hogy idekerült a *Nemzeti Színház* és a *Művészetek Palotája*; de hogy követte őket a *Bálna* meg a *Budapest Music Center* is, az már nem tulajdonítható valamiféle véletlengenerátornak. Utóbbi csodálatos metamorfózisához feltétlenül hozzájárult a világszenzációnak számító piaci csarnok-épület meg a *Corvinus* új, impozáns, modern épülettömbjének a közelsége. Utóbbi láttán e sorok íróját a generációs irigység is előnti: miért nem tanulhatott annak idején ilyen stílszerű és ideális körülmények között? Mindezek már többek akupunktúraszerű fejlesztéseknél, noha van mire támaszkodni. Nemcsak az ikonikus épületekre, a már évek, sőt évtizedek óta működő klasszikus és alternatív kultúrszentélyekre, a kósza Latinovits- és Bujtor-emléktáblákra, illetve a jövőre átadandó *Nehru-partra* és a *József Attila Múzeumra* gondolok (öt háztömb újul meg a *Petőfi Irodalmi Múzeummal* közös projektben), hanem például a Bakáts térre is. Utóbbi az Ybl-bicentenárium alkalmából igazán megérdemelne némi apanázst, hogy megújíthassa a mester egyik legszebb, legbensőségesebb templomát és annak közvetlen környezetét. Jó úton halad a kerület afelé, hogy végképp levetkőzze külvárosias jellegét és Kultúrferencváros legyen.

Rákosi nagyot csodálkozna, ha kimenőre engednék a pokolból.

Egy kis palota

2013. december 7.

Zerkovitz Béla kereken száz éve mutatta be első „népoperáját” *Aranyeső* címmel (ezt ne roma műdalnokok hangján képzeljük el), s ezzel nemcsak a „hazafias” magyar kuplé indult diadalútjára az osztrák sramlikultúra kiszorítására, de megnyílt azoknak a *Műegyetemet* végzett muzsikusoknak a hosszú sora is, akik később a honi zene legkülönbözőbb műfajaiban csináltak fényes karriert. Zerkovitz történetesen diplomás építész-mérnök volt, s első dalocskáját is – a sokatmondó *Integrál* Böske címmel – valami szakest céljaira komponálta; más kérdés, hogy sebesen felfedezte a maga számára a pesti *Orfeum*, amelynek aztán később a direktora is lett. Habkönnyű kompozícióira nem kisebb „zenekritikus”, mint Ady Endre ütötte rá a pecsétet: „Ha egyáltalán lehet beszélni különleges budapesti utcai költészetről, ennek a költészetnek Zerkovitz a klasszikusa.” Természetesen a „szakmabeliek” nem voltak ilyen elnézőek a Csókos asszony, a Gyere, te nímánd és az Éjjel az omnibusz tetején szerzőjével: a vele egy évben született Bartók Bélából például – tőle szokatlan módon – a szakmai indulatot is előcsalogatta: „A zene országútjának két oldala tele van hatalmas zenei mamuthullákkal, amik elfeledett nagy tehetségek. És közöttük vígan araszol előre egy kis kukac: Zerkovitz...” A siker és a jelentőség között gyakorta fennálló fordított arányosság időtlen jelenség: a mindenkori Máté Péter népszerűbb a mindenkori Kurtág Györgynél. Zerkovitzot maga Illyés Gyula billogozta meg, amikor ellentétpár gyanánt versbe emelte Bartók halálának tizedik évfordulóján: „Bánatomat sérti, ki léha vigaszt / húz a fülembe; / anyánk a halott – a búcsúzó ne / Zerkovitz zengje; / hazák vesztek el – ki meri siratni / verkli-futamokkal?” Később a család kérésére Illyés a „Zerkovitzot” lecserél-

te ugyan „operettre”, de a kollektív tudatban (az enyémben is) ez már csak így marad.

Így aztán amikor azt a Zerkovitz-slágert hallom (mondjuk Pápai Erika és Darvas Iván hangján), hogy „van a Bajza utca sarkán egy kis palota”, óhatatlanul az Írószövetség székházára gondolok – már csak Illyés miatt is. Régebben vacilláltam ugyan azon, hogy esetleg az Újságíró-szövetség székházáról van-e szó, amelynek iskolapadjait magam is koptattam egy széthulló rezsim végnapjaiban, az 1988–89-es tanévben, szétpetíciózva a marxista tárgyakat, hogy aztán a második félére alig maradjon óránk – de az eltellerlevelesedett szervezet később hűtlen lett a Bajza utcához, eladta az ingatlant, továbbköltözött. Persze ehhez az is kellett, hogy a rendszerváltozás forгатagában sikerült megszereznie tulajdonként a házat – az írók nem voltak ilyen rátermettek. Majd’ negyedszázadon át bérlők voltak saját székházukban, s főleg a balliberális kormányzatok jártak elől a kivéreztetésben: nemritkán olyanok süttették rá a vulgáris „sztálinista szerveződés” bélyegét, akik nem tudták elfelejteni neki, hogy 1956 előkészítésében és alakításában az Írószövetség milyen markáns és hősies szerepet vállalt.

A szervezet most szokásos hároméves tisztújítását tartja. A székház ügye is rendeződni látszik: az állam csereingatlant ajánl fel az épületért a Terézvárosnak – bár az időközben műemlékké avanzsált házat, ha lehet, még nehezebb lesz fenntartani, mint eddig. Ahogy Szilágyi László írja a Zerkovitz-féle „egy kis palotáról”: „Az ősz is elmegy, jó a csúnya tél, / a hóviharban jó egy hű fedél.” Bizony jó, még ha csitul is a hóvihar; s még ha a töredékéből is kell túlélnie a szövetségnek, mint annak idején. Az Írószövetségnek azonban mégsem a fűtésszámla okozta a legtöbb gondot, hanem a politikai-ideológiai hisztéria: még csupán félmúlt például a szégyenletes kiléptetési hadművelet, amikor a „magyar meséket” nemcsak írták, hanem csiholták is. Ugyanakkor tanulságos volt látni, hogy az „anti-sztálinista” szakadár írószervezetek némelyike kezét-lábát tör-

te volna, hogy a szimbolikus „egy kis palotába” – persze vezető szerepben – visszavackolhasson.

Úgy tűnik, lassacskán a magyar irodalom is elvergődik a XXI. századba; talán hamarosan megérhetjük, hogy – az óceániai szigeten ragadt japán katona módjára mindhalálilig harcoló veteránokat meghaladva – az írók sem a XX. századi áldatlan bozótharcokat vívják majd. A torz helyzetből fakadóan az Írószövetségben elnökösködni például az utóbbi évtizedekben kifejezetten kontraproduktív volt az elismertség szempontjából – elég itt csak Kalász Márton vagy Tornai József rég megérdemelt, mégis erősen „késleltetett” Kossuth-díjára utaltom. Utóbbiról nemrég Alföldy Jenő közölt „könyvnyi meritést” *A Hívó Hang* címmel – aki beleolvas e kritikafüzérbe, a díjosztók nevében utólag is elszégyellheti magát. Egy másik exelnök, Vasy Géza pedig – irodalomtörténetési alapossággal – *Bajza utca* címmel össze is gyűjtötte korábbi ciklusának dokumentumait (tanulmányokat, esszéket, emlékbeszédeket, köszöntőket, nekrológokat és interjúkat): ékes cáfolata ez a „szöveggyűjtemény” azoknak a sommás vádaknak, miszerint az Írószövetség a minőség helyett a mennyiséget képviselné.

A nevezetes kötcsei beszéd – amely a kultúrharc meghaladásának programjaként is felfogható – mára sok tekintetben tárgyasulni látszik, de az új szellemű kulturális intézményrendszer kiépülésében a vezérhajó, a Magyar Művészeti Akadémia mellett nélkülözhetetlen feladatok hárulnak az Írószövetségre is; s nem csupán az ötvenhatos tradíciók miatt. *Megerősödve megmaradni* – szól a Vasy-kötet alcíme. Nincs megújulás hagyomány nélkül – még ha nem is feltétlenül „verkli-futamokkal”...

A jövő múltja

2013. december 14.

Nostradamus születésnapján mindig kísértésbe esem, hogy összevessem a nevezetes négysoros jóslatokat a friss fejleményekkel: melyek teljesültek, melyek nem? Persze e jövődölések elegendően homályosak ahhoz, hogy egy az egyben meg lehetne feleltetni őket valóságos közéleti eseményekkel. Egyben ez a nem halványuló vonzerejük is: az utókor mindig kapható egy kis tét nélküli logikai játékra, kirakósdira, összeesküvés-elmélgedésre.

Nostradamus december 14-én született ötszázötven évvel ezelőtt; de ha belekombináljuk a *Gergely*-naptár által betoldott tíz napot, ami miatt a naptárreform-ellenes cári Oroszországban az októberi forradalom minálunk novemberre esett, akkor voltaképpen szenteste pottyantotta le a provençe-i gölya. Megoszlanak a vélemények, hogy a neves orvoscsalád ünnepelte-e már akkor a karácsonyt, vagyis hogy a szülők a kis Michel születése előtt vagy után keresztkedtek-e ki a mózesi hitből – tény, hogy nem volt sok mozgásterük: választhattak a krisztianizáció meg aközött, hogy elhagyják az országot. Mindenesetre volt mit aprítaniuk a tejbe (az egyik nagypapa a „jó” René király udvari felcsere is volt), mert a tehetséges, polihisztorságra hajló fiú Avignonban filozófiát, Montpellier-ben pedig orvoslást tanulhatott. Utóbbi nem lényegtelen, mert ezen az egyetemen unikális kiváltsággként nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is okították az anatómiát: a medikusok évente egy hullát kaptak (csakis gyilkosokét), hogy minden porcikájára kiterjedően felboncolhassák. Márpedig aki látta, hogy a Teremtés az emberi testben is tökéletes rendet hozott létre, joggal feltételezhette, hogy a történelem folyamatában is létezhet valamiféle isteni terv. A XVI. század a nagy pestisjárványok ideje, Nostradamus pedig két nagy epidémiában is vitézkedett,

s kortársaitól kiérdemelte a pestisdoktor nevet. (Ha másokat alapvető ismeretek hiányában nem is gyógyított meg, saját magát sikerült megóvnia a fertőzéstől. Ebben közrejátszhatott, hogy a legnagyobb hőségben is hordta a hermetikusan zárt doktori öltözetet, amelyet madárcsőrben végződő fejfedő tett viszolyogtatóvá s egyben titokzatossá.) A korszellem valósággal egybecsúsztatta az asztronómiát az asztrológiával: minden készen állt tehát a népszerű nagy szintézishez.

A próféciák három évvel azután jelentek meg Lyon városában, hogy Dobó István elűzte Eger vára alól a törököt. Kétségtelen sikert hoztak szerzőjének, aki bestsellerré vált művében kora ízlésének megfelelően ötvözte a politológiát a futurologiával: nem csoda, hogy II. Henrik, Medici Katalin és IX. Károly is igényt tartott szakértői tanácsaira. Hősrünk élete azonban nem egyértelmű sikertörténet: szeretett első feleségét és két gyermeküket ismeretlen betegség ragadta el, a nagyhírű orvos tehetetlennek bizonyult a sorcsapással szemben, kombinálókészsége tehát tragikus színezetű életbölcselettel párosult. Második házassága idején polgári foglalkozására nézve már patikus és kozmetikus is volt: hiába, akkor is el kellett tartani valamiből a családot.

Voltaképpen igazságtalanság, hogy a kollektív emlékezet nem tartja számon sem orvostudományi, sem filozófiai vagy teológiai értekezéseit. Úgy látszik, a komolynak gondolt tudományosság sokkal gyorsabban avul, mint a korabeli bulvár vagy a népszerű ismeretterjesztés. Ráadásul nem is volt az a szigorúan elhatárolt szaktudományos sovinizmus, mint manapság: a diszciplínák összefolytak, egymásba mosódtak, s még némi látomásosság is belefért az összképbe. Ezek a ciklikus éjszakai kreativitási rohamok nem hasonlítottak a keresztény szentek elragadtatásaira, hiszen kétségkívül volt valamiféle megfoghatatlan társadalom- és természettudományos bukójuk. Az, hogy a jövőről szólnak, már alighanem a földhözragadt tudós nappali spekulációinak eredménye. Furcsán keveredett benne

a szellem és az empíria embere az öntörvényű művésszel, a jövőre vonatkoztatott üzenet ugyanis bizonytalan vonatkoztatási rendszerrel járt együtt, a próféciaák megrímeltetése pedig az egészet a költészet felé lökte: ami segített a tömegesítésében, egyúttal komolytalanná is tette.

Megmaradt viszont nyomában a borzongás. Az ember, akit mindig jobban látszik izgatni a jövője, mint a múltja (ebben igaza is lehet: ahány történetíró, annyi történelem), a megismerés előrehaladtával éppúgy igényli a prófétákat, mint évezredekkel ezelőtt, csak éppen szeretné felékesíteni tevékenységüket saját korának szertartásrendjével. Nostradamus meghaladta korát, habár nem teljesen úgy, mint ahogy elképzelte: ő lett a jövő múltja. Buzgó keresztény létére a mágia határára sodródott, könnyen az eretnesség vádja is felmerülhetett volna ellene. A poétai homály tehát nem csekély részben akár pusztá önvédelmi módszer is lehet. Mindez persze vajmi keveset érne (ehelyütt sem értekeznék most róla), ha némely jövődöleése nem teljesült volna; illetve a kortársak nem értékelték volna úgy, hogy teljesült. A próféta abban hasonlít a politikushoz, hogy mindkettő ígér – ám ha az ígélet nem teljesül, a politikus korrigálhat, míg a próféta megszűnik próféta lenni.

A saloni ferences kolostorban elhelyezett maradványait 1791-ben feldúlták a forradalmárok, csontjait szétszórták. (Aki látta az avignoni pápai palotában a gót szentek szisztematikusan levert fejét – a testekkel nem bajmolódtak, mert az fáradságos –, e barbárságot tapasztalván mindahányszor felforr benne az epe, amikor a történelmi propagandisták hazug módon felvilágosodást emlegetnek.) Nostradamus állítólag nemcsak a francia forradalmat, Napóleon és Hitler fellépését, mindkét világháborút és a hirosimai atomcsapást látta előre, hanem például a holdraszállást és Lady Diana erőszakos halálát is. Vagy csupán mindenkor azt szeretnénk hinni, hogy mi vagyunk az idők beteljesítői.

Boldog ország

2013. december 21.

Mióta polgári történetírás van, minden év egyben centenáriumi év is – a 2013-as esztendő például Weöres Sándor és Rónay György jegyében csörgedezett. Két ekkora költő egy évfolyamból még a dús magyar irodalomban is ritkaságszámba megy. Weöres életműve mintha az emberi szellem tobzódásának diadaléneke volna, míg Rónayé az emberi szellem magába fordulását példázná. Látszólag tűz és víz, s csak olyan értelmezésekben simulnak harmóniába, mint amilyen a vulkánkitörésre és csendesedésre egyaránt képes Erdélyi György előadóművésze, aki mindkét lírai univerzumot konzseniálisan képes elénk tárni. Ahány világ, annyiféle – de miért is kellene megfeleltetnünk őket egymással? Weöresé például pogány, de legalábbis többpólusú világegyetem; Rónayé egyértelműen keresztény. A kereszténységnek manapság nincs „divatja”: mostanság próbál csak ellenoffenzívát indítani az elvilágiasodás csataterén, hogy a XXI. századi tömegkommunikációs eszközökkel valamelyest semlegesíteni tudja dühödt, leleményes támadóit. Egy vallás, egy létfilozófia, amely a szeretetet állítja létezésének középpontjába, mindig hátrányban van azokkal szemben, akik a pénzt és az érdeket állítják oda – de ez a gyengesége egyben az erőssége is: a halandó ember lelke végeredményben mégiscsak olyan, hogy a végső pillanatokban kapitulál az érdek nélküli jámborság előtt.

Egy másik nagy léleknek viszont 2014-ben lesz centenáriuma. Sándor István is a szavak embere volt, csak másképpen: szalézi szerzetesként vértanúhalált szenvedett a hitéért, amikor az ateista göggel országoló Rákosiék koncepciók perbe vonták, majd felakasztották. Már Ferenc pápa idején, októberben avatták boldoggá – az ő neve is ott szerepel immár a krakkói isteni irgalmasság tiszteletére épült bazilika altemplomában,

a magyar kápolna falát díszítő, magyar szenteket ábrázoló mozaikképek mellett felsorolt nevek között, Kaszap István, Bódi Magdolna és a zsidómentő Salkaházi Sára társaságában. (Salkaháziról nevezték el a katolikusok az újpalotai panelrengetegben emelkedő új, hipermodern templomot.)

Mindez egy dobozkiállítás miatt kerül most ide: Szabó Sándor atya ugyanis több világi tárlat után befogadta a rákospalotai *Magyarok Nagyasszonya*-templomba a szaléziak rendhagyó performanszát. (Ebben a templomban évről évre több ezren összegyűlnek a hívek nagy találkozózn szerte a Kárpát-medencéből: mindannyian a *Magyarok Nagyasszonyának* szentelték templomukat.) Ezen a mostani tárlaton sok-sok cipősdobozról van szó, oldalukon feliratokkal, idézetekkel, évszámokkal – afféle háromdimenziós számegyenes, ahol össze lehet vetni a történelmi eseményeket a rend életének fordulópontjaival. A kombinálható dobozkészlet más helyszíneken még arra is alkalmat ad, hogy kialakítsák belőle a magyar szaléziak péliföldszentkeresztii templomának alaprajzát. Az 1953-as esztendőnél például együtt szerepel a londoni 6:3 és a 39. évében kivégzett Sándor István vértanúsága. Ő főként a *Clarisseumban* működött, amely akkoriban még (egész Istvántelekkel együtt) nem Újpesthez, hanem Rákospalotához tartozott. A gyermekmenhelyként, leánynevelő intézetként alapított *Clarisseum* templomát maga Ybl Miklós, a Károlyi család főépítésze tervezte az 1880-as évek első felében – mára szinte elhomályosult, hogy maga az elnevezés is egy Károlyi-feleségnek, Kornis Clarisse-nak a nevére, illetve védőszentjére, Szent Klárára utal. A szaléziak a húszas években jelentek meg itt, immár fiúkat neveltek, s az intézethez a szakmunkásképző missziójuk jegyében nyomdát is társítottak. Sándor István, a szolnoki vasutasgyerek is nyomdásztanoncként jelent meg itt először, s talált rá aztán az elhívására. Nem volt zökkenőmentes az útja: még a Don-kanyart is megjárta.

Rákosiék nemcsak a katolikus egyesületeket tiltották be az első adandó alkalommal (ami után Sándor István illegálisan folytatta az ifjúsággal való foglalkozást), hanem a szerzetesrendeket is feloszlatták. Kommunista perverzióval ugyanakkor a menhelyi gyerekekből gondolták megszervezni a pártőrséget: úgy vélték, ezek a gyökértelen, apátlan-anyátlan fiúk testőrként az életük árán is meg fogják védeni „Rákosi apjukat”. Légy volt a tejben, hogy néhány ilyen pártőr visszajárt szellemi-lelki táplálékért az akkor már sekrestyésként működő Sándor Istvánhoz. A szerzetes Nyugatra távozhatott volna, de nem hagyta cserben tanítványait. A kiállítás egyik tablóján szenvtelenül leírják, hogy egyetlen nyári hónap során naponta egyszer, de inkább kétszer, nyolc–tizenkét órán át folyamatosan vallatták és verték. A zárt perben százhuszonöt év börtönt és négy halálos ítéletet osztott ki a vérbíró – végül még Farkas Ferencet és Zana Albertet is felakasztották. A Sándor familia csupán két évvel később értesült a kivégzés tényéről; még az is csak valószínűsíthető, hogy a soha meg nem törő szerzetes földi maradványait a 301-es parcella rejti. Ennyit az emberarcú kommunizmusról, amely a baloldali humanisták szerint jót akart, csak sehogyan sem sikerült neki.

A szalézi rendet a később szentté avatott Don Bosco alapította Piemontban. Jómagam tíz éve filmezhettem egy olyan lombardiai (milánói) iskolában, ahol a kallódó fiatal lelkek megmentését összekapcsolták a kétkezi szakmatanulással: ez volt a kereszténység legadekvátabb válasza a létező kapitalizmusra. Ezt szolgálta a clarisseumi nyomda is. A szaléziak ma ismét működnek Magyarországon, ráadásul belga, lengyel, indiai és vietnami misszionáriusokkal: megértük, hogy hazánk missziós terület lett, ahol ázsiai önkéntesektől kell „visszat tanulnunk” a kereszténységet. Sándor István vértanúsága a rend számára a legjobb értelemben vett „árúvédjegy”. Megtörhetetlen optimizmussal hirdetik: boldog az az ország, amelynek ilyen boldogjai vannak.

No name

2013. december 28.

Van olyan írás, ami úgy készül, mint a Luca széke. Sőt még „úgyabbul”. Amikor például két írófejedelem a sok közül arra méltatja az embert, hogy fél-fél újságoldalnyi terjedelmet szenteljen szerény „no name” személyének, amennyit csak elhalálozott kedves gépirónóknak szokás; még akkor sem árt kivárni a politikában javallott száz nap türelmi időt, ha ömlengve dicsérik. Hát még, ha nem! Ha a kritizált az évtizedek során óhatatlanul elsajátított ezt-azt az „ars scribendi” tudományából, a hatáskeltés esztétikájából, fennáll a veszély, hogy az indulatos replikát stílszerűen a megszólításhoz igazítja. Nincs is baj ezzel, ha a megszólítás – írófejedelmekhez illően – higgadt és átgondolt, bölcs gondolatoktól hevített; hiszen a nemes kontextus a válaszolót is jobb szellemi teljesítményre sarkallja. De mi történik, ha fordítva van a dolog? Ha az egyik megszólító nyilvánvaló fikciót próbál elsózni valóság gyanánt, a másik meg ordenaré kocsmái gurgulázásokat hallatva bizonygatja az igazát, abban bízva, hogy a hangerő és a közönségesség meggyőzőbbé teszi ingatag mondandóját? Bizony, ilyen ritka esetben még a kétszer száz napos kivárás is indokolt volna.

Nem szeretek rébuszokban beszélni, de ezúttal személyeskedés volna a régen kihűlt vasat ütni – főként, ha ezt heteken, hónapokon át megtette egy olyan nagy múltú orgánum, melynek a nagy múltján kívül mára jószerivel semmije nem maradt, s aminek nem szívesen írnám itt le a nevét, ha nem feltétlenül muszáj. Miként nem lényeges a támadó sor összetétele sem, jól lehet az író neve amúgy mosópor-áruvédjegy: ebben az írásban ők is „no name” formában szerepelnek; amit monográfusaik, összes irományuk összegereblyezői bizonyára megköszönnek majd nekem. (Bár eddig is előfordult már, hogy menetközben kicenzúráztak a márványba vésendő életműből; ebből akár

sportot is lehet űzni.) A jelenség azonban, ami a löttyös indulatkitörés mögött van, mégér egy magyar mesét.

Nem beszélek a „vita” furcsaságairól, a helyettem s értem ringbe szállók gyalázásáról, pusztá alkotói létezésük kétségbe vonásáról; sem arról, hogy léteznek olyan – az irodalomhoz szemlátomást semmit nem konyító – tollnokok, akik (önként vagy zsarolva) bármily ügyben felbérelhetők hamisítatlan szakvélemény nyújtására. Magukról az író urakról sem beszélnék, ha egyébként nem az én adóforintjaimból volnának havi apanázsért digitálisan halhatatlanok; ha nem közpénzből támogatnák a könyveiket, könyveik idegen nyelvekre való fordítását és kiadását, továbbá könyvfesztiválokra való marketingjüket („baráti” és „ellenséges” kormányok idején egyaránt). Ettől válnak közírói szempontból érdekessé; nem attól, amit írnak. Bár ha történetesen azt írják, hogy a felebarátuk mindközönségesen orrváladék, ez a megformáltsági nívó a mégoly digitális halhatatlanság felülvizsgálatát is messzemenően indokoltta teheti. Ez az a mondat, amelyet, költőien szólva, a fizikai rosszullét határán kiemelnék. Vagy nem tudja, mit beszél, vagy én nem tudok magyarul. Ja: még az is lehet, elnézést, hogy nagyon nagy baj van: azt állítja, tisztában van a szavak jelentésével. De nincsen tisztában. Így magyar, vagyis európai ember nem beszél. A sejtek ellenkezése, hogy ilyen érettségizett ember papírra tud vetni.

Jelenségszinten az az érdekes, hogy a nagy eredetmondákat mennyiben képes befolyásolni egy olyan aprócska mellékkörülmeny, ha az ünnepelt pályák diktatúrában indultak, de semmilyen törést nem mutatva nőttek át a demokráciába. Tudjuk, sokféle diktatúra van és sokféle demokrácia is. Ez a mi legutóbbi rendszerváltásunk például – igazi hungarikumként – olyan érdekes rendszerváltás volt, ami nem járt együtt kánonváltással. Akik azelőtt tehetségtelenek voltak, azután is azok maradtak; akik pedig tehetségesek, azok rakétaként, rendszerfüggetlenül törtek utat maguknak a csillagos (és később már nem csillagos) égen. Egyik írónk legalább beval-

lott három találkozót a bolsevik kultúrpapával (ebből kettőt négy szemközt, ami erősen gyengíti müncheni lendületű esetleírásai hitelét, hiszen a kultúrpápa halott, nem vethető alá poligráfiának); a másik egyet sem: ő aztán soha... Ez ám a le-
gény! – csettint az ember elismerően. Láttá, hogy annyira puha és hanyag már ez a diktatúra, hogy még egy árva hajbókoló dedikációra sincs szükség a díjakhoz és a rendszeres könyv-
heti diadalmenethez – s lám, neki lett igaza. Ehhez képest a tantörténet, hogy a néptelen (!) budapesti téren az ellenálló író pantomim-fagylaltozással adja tudtára a soförtelenül toporgó kultúrpapának, hogy mások miként nyalják a – mondjuk így –
talpát: már valóban a realizmus diadala.

Ha valaki a realizmus ingoványára téved, de semmiképp sem szeretne a valószerűtlen helyett a valószerű mellett poros állampárti titkosszolgálati iratcsomókkal érvelni, megkaphatja a képébe, hogy hazudik. Ráadásul azt is a szemébe vágják, hogy fekáliával szennyezi be az öszövétségi kőtáblákat; rögtön azt követően, hogy előzetesen kimerítően tisztáztatott: a kőtáblák nem térnek ki ilyesféle konkrét tiltásra. Ami persze nem jelenti azt, hogy üdvös tevékenység, de hát – hogy egy másik bibliai párhuzammal éljek – nem feltétlenül az a büntelen, aki-
nek több kő van a keze ügyében.

Vagy mondjuk azt a klasszikusokkal: szokás szerint ez hazugság? Nem az volna-e kötelességünk, ha ilyen kiutak keresésének szükségességét érezzük, hogy beismerjük: mindenkől kifogytunk? Ezt a kérdő mondat leghangsúlyosabb szava fejezi ki? Hadat üzenünk a hazugságnak, a képmutatásnak, a szürkeségnek, a gyávaságnak? Akinek vaj van a fején, ne vegyen napkúrát, máskülönben felforr az agya. Nincs súlya, lelkiismerete, csak idegei, homok a szélben, nincs is: így nevezi a hazugságait.

(Az írás nyomelemekben irodalmi idézeteket tartalmaz.)

Harry Copperfield

2014. január 4.

Ami el tud romlani, az el is romlik. *Murphy* törvényei például – ez is az – egészen szellemesek voltak, amíg csak néhány posztulátum és a belőlük származtatott következtetések keringtek a második, vonal alatti nyilvánosságban; miután azonban üzlet lett, és burjánzani kezdtek az ilyen-olyan, humorosnak szánt speciális törvénykönyvek, ez a tudományparodizáló ötlet is elvesztette eredendő hamvasságát. Az alaptörvény érvényessége mindazonáltal nem vitatható.

Például amikor azt hallottam, hogy J. K. Rowling minden korábbi esküdözése ellenére mégiscsak folytatni akarja a *Harry Potter*-sagát, egészen elkedvetlenedtem. Adott egy ifjúsági regényfolyam, amely az ezredfordulón egy egész, máskülönben a virtuális térbe vetett generációt szoktatott vissza a korszerűtlen olvasásra – nem egyszerűen sikertörténet, hanem minden idők legsikeresebbje a műfajban. Arról ugyan máig nem vagyok meggyőzve, hogy a brit szerzőnő számottevő irodalmi kvalitásokkal rendelkezik (felőtteknek szánt prózakönyvének lanyha sikere e gyanúmat látszik igazolni), de a gyermekeim megesküsznek arra, hogy kiváló történetszerkesztő, mitológiája összeáll, meseszövéseben nincsenek elvarratlan szálak. Az már nyilván csak öreges dűnnyögés a részemről, hogy az író nő gátlástalanul magáévá tette a legkülönfélébb mesék és mítoszok motívumait; de hát a posztmodern átszakította a határt múlt és jelen, közkincs és magántulajdon között, így az évezredek során felhalmozott kultúrjakkal mindenki szabadon gazdálkodhat. (Kivéve persze a *Harry Pottert*, mert ha azt akarná ellopni valaki, lesújtana rá a szerzői jogi törvény szigora.) Miközben a roxforti varázslótanonc figurájában lazán keveredik a mágus és a messiás, a tinihorror pedig a patinás brit iskolarendszer tradícióiba van ágyazva; úgy voltam vele: a lurkók legalább elképzelik a törté-

néseket – mindaddig szabadon szárnyalhat a fantáziájuk, amíg meg nem jelenik a moziváltozat. Onnantól kezdve minden más: a látvány gúzsbaköti a képzeletet. A filmes verzió, a moziüzletszerű kéjelgés már képtelen volt megmaradni a szimbolikus hetes számnál: nyolc részben dolgozták fel a nagy mitikus leszámolást a fehér és fekete mágia erői között.

A romlást az ügyvédsereg által körbebástyázott brand-szemlélet sokáig képes volt feltartóztatni; az ügyes építményt leginkább belülről lehet szétverni. S a jelek szerint ez meg is történik. Ott ül írónőnk a milliárdjain, a 450 milliónyi eladott könyv meg a temérdek mozijegy, dévédé és letöltés ellenértékével a számláján, ám alkotóereje teljében, és szemlátomást nem tud mit kezdeni magával. Lehetséges, hogy akkor most már vége az írói életének? Több pénze van, mint a királynőnek, mégsem boldog. Máskülönben nem jelentené be, hogy színdarabot ír a *Harry Potter* előzményeiből. Közleményében – ekkora művész már nem bejelent, hanem szóvivője, saját távirati irodája útján kommunikál – olyasmit lebegtet, hogy a kis Harry sanyarú gyermekkoráról szól majd a darab, azokból a ködös albioni időkből, amikor még nem jött meg hozzá a varázsbagoly, hogy tudtára adja: nem holmi sárvérű ő, hanem felsőbbrendű, fajtisza kiválasztott.

El nem tudom képzelni, mivel lehet majd kitölteni ezt a két vagy három felvonást – bár az enyveskezű alkotói módszert és a brit miliőt belekombinálva elég valószínű, hogy valamiféle modernizált Dickens-mesével, Harry Copperfielddel lesz dolgunk. Garantált lesz a siker: a szív fog megszakadni; a regényt kedvelő százmilliók pedig minden városban, ahol bemutatják majd a szigorúan védett rendezésű darabot, a saját illúzióikat mentve bele fogják látni az előzményekbe későbbi kamasz lovaghősüket. Valószínű hát, hogy kedvetlenséggel erős kisebbségben maradok – amúgy is ki tudja: hátha egy egész generáció most meg a színházművészetet fedezi fel magának, amely pedig eddig jobbára kívül esett a látókörén.

A módszer, hogy a happy end meg a lekerekített történés miatt látszólag folytathatatlan sikersztorikról úgy lehessen még egy bőrt lenyúzni, hogy az előzményeit tárjuk a publikum elé, korántsem példa nélkül való. (Lássuk be, hogy a *Harry Potter* 2. valószínűleg nagyobb tudna bukni, mint a klasszikus képregények sokadik feldolgozásai!) *Indiana Jones* ifjúkoráról egész tévésorozatot rittyentett a szívós forgatókönyvíró ipar. A klasszikus példa meg a *Csillagok háborúja*: miután meg lett nyerve az űrharc, George Lucas ott is az előzményeket kezdte filmvászonra vinni. Most ott tartunk, hogy a kilenc részre tervezett sci-fi eposznak megvan az első és az utolsó trilógiája, de hiányoznak a közbülső epizódok. Pedig nem mondható, hogy ne volna masszív rajongótábor (bár életkori okokból egyre ritkul), ennél fogva üzleti megtérülés. Úgy hiszem, az alkotó, ez a nagyranőtt kamasz egyszerűen túlvállalta magát: nem mérte fel igazán, mi fér bele egy életbe és mi nem.

Az alkotó persze soha nem tudhatja, mi történik majd a szellemi hagyatékával, ha lejár a halála utáni védett hetven év, s az utókornak frenetikus ötletei támadnak a szabad prédává vált művek feldolgozására. J. K. Rowling esetében még morális önkorlátozásnak sem igen lesz helye: úgy fogják a *Harry Potter* széthordani (ha egyáltalán érdekes lesz még, s bárki emlékezik e bestsellerre), mint ahogy az ő szülőanyja gazdálkodott a kollektív örökséggel. Igaz, nem állította soha maga sem, hogy őseredeti volna: úgy sejtem, hogy még főhősének a neve is afféle hódoló gesztus a nagy meseíró előd, Beatrix Potter előtt, aki nek olyan magaillesztrálta állatfigurákat köszönhetünk, mint *Nyúl Péter*, *Nyuszi Benjámin*, *Bikkmakk Mókus*, *Tomi Cica*, *Pecás Jeremiás* és *Kacsa Jolán*. Ők ugyan nem koppintások, a tanítvány mégis túlnőtt a mesterén. Lehet, hogy adni kéne egy esélyt *Harry Copperfield*nek is.

Hamis memória

2014. január 11.

Tudományhoz igazából csak tudósok tudnak hozzászólni, ezért kénytelenek vagyunk bízni a tudóstársadalom önszabályozó képességében – máskülönben nemigen van hová fellebezniük. Hacsak nem a mindent megoldó időhöz, amely – a valószínűség és a nagy számok törvénye alapján – előbb-utóbb mindig leleplezi a sarlatánokat. Ha azonban az idő történetesen jelenidő, nehéz szétszálazni a zseniális felfedezéseket a nagy mellényúlásoktól. A nagy mellényúlások ugyanis idővel zseniális felfedezésekké tudnak átlényegülni, s olykor bizony ennek a fordítottja is megeshet.

Olvasom, hogy brit tudósok kétségbevonhatatlan bizonyítékot találtak arra: az időutazók nem használnak Facebookot. Temérdek fontot költöttek arra, hogy átfésüljék a közösségi médiát, vajon lelnek-e utalást a bejegyzések között Ferenc pápára még Ferenc pápa megválasztása előtt. Ha ugyanis leltek volna, az logikus módon kizárólag az időutazóktól származhatna. De nem leltek, így tiszta sor, hogy az időutazók idegenkednek a Facebooktól. Amennyiben küldenének egy csinos csekket a szigetországból, örömet kifejteném kiegészítő felfedezésemet a dinoszauruszok Facebook-használatáról; de nem akarom ellőni minden puskaaporomat.

Ehelyett – korlátozott időutazóként – most csak a múlt esztendőbe szeretnék visszamenni. Több más orgánus mellett a *The Guardian* is áttekintette a 2013-as év nagy tudományos áttöréseit, de a Higgs-bozon meglelésének, illetve az einsteini és a kvantumfizika összefésülésének bravúrai mellett más, látszólag kisebb léptékű eredményekre is kitértek. Látszólag, hiszen az isteni részecske létezésénél sokkal jobban befolyásolja mindennapjainkat például az a felismerés, hogy a pattogatott kukorica ropogtatása immunissá teszi a mozinézőt a reklá-

mokra. Első pillantásra a *Kölni Egyetem* kutatóira azt mondhatnánk, hogy a jólét elvette az eszüket – ám a hirdetői piac számára korántsem érdektelen megállapításról van szó. Nem a popcorn, hanem általánosabban a rágás a ludas. A német kutatók azt feltételezték, hogy minden alkalommal, amikor egy új névvel találkozunk, tudat alatt az ajkunkkal próbáljuk a kiejtését gyakorolni – ám ezt a belső beszédet zavarja az állkapcsok majszó mozgósa. A bizonyító kísérletben a nézőtéri széksor egyik fele kukoricát kapott, a másik fele meg gyorsan olvadó kockacukrot – utóbbiak szépen meg is tudták jegyezni a bevezetendő márkanevet. Az ostobácska problémafelvetés tehát alapjaiban rengeti meg a korábbi marketingstratégiákat.

A franciák továbbmentek egy lépéssel: őket nemcsak az emberi agy passzív, hanem aktív manipulációja izgatta, s ennek érdekében hamis memóriát ültettek egy kísérleti egér agyába. Fölösleges legyinteni, hogy a politikum világában már régesrég sikerrel alkalmazták ezt a módszert – a kollektív pszichózisnál itt azért többről van szó. A kiinduló probléma, hogy az emberek olykor olyan eseményekre vagy élményekre is élesen emlékeznek, amelyek soha nem történtek meg velük.

Visszatérő eset például a tanúvallomások megbízhatatlansága a bíróságokon: anélkül, hogy a szemtanú szándékosan hazudni akarna, a vallomása gyakran megdő az objektív DNS-vizsgálatok alapján. A leleményes tudósok egyes neuronok manipulálásával nemlétező emlékeket kódoltak az egerek agyába, s arra az eredményre jutottak, hogy ugyanazok az engramok (emléknyomok), ugyanazok az agyi mechanizmusok jelentkeztek náluk, mint a valóságos emlékek esetében. Miután Tonegava Szusumu Nobel-díjas japán professzor a kutatásokat a humán agyműködésre is kiterjesztette, úgy fogalmazott, hogy az emberek nagyon ötletes állatok: minden gond nélkül képesek hamis tényekkel pótolni a valóságot. (Bár ezt már évezredek óta sejtjük: enélkül például a művészet éppúgy lehetetlen volna, mint a remény.) A manipulációs kísérletek meg-

erősíteni látszanak, hogy memóriánk nem úgy működik, mint egy videokamera: inkább egyfajta rekonstrukciós folyamatról van szó, amelyben a valódi emléknymokat lehetőség szerint más forrásokból származó információkkal dúsítjuk fel. Ezért hiszik egyesek valóságnak a nemlétező gyermekkori szexuális bántalmazást, az átélt bizarr sátáni rituálét vagy azt, hogy szaporodás céljából elrabolták az ufók. Szerényen hozzátenném, hogy konfabuláció és konfabuláció között is van azért különbség: az örültségig fokozódó hamis tudat mellett létezhet olyan emlékpótlás is, amely egyszerűen a túlélésben segít.

Ehhez képest a földhözragadt angolok szintetikus hamburgere csekélyebb, de valójában veszélyesebb csalásnak tűnik. A marhahús, amely nem állatból származik, egyelőre a világ legdrágább szendvicse (negyedmillió fontot kóstált); de attól tartok, hogy ha lehetővé válik a tömegtermelése, éppúgy gazdaságossá lesz és polgárjogot nyer, mint a termőföldet soha nem látott, sápatag, de uniókonform mesterséges paradicsom. A brit gasztronómia züllött szakmai moráljáról tanúskodik, hogy akadt olyan szakács, aki megsütötte az izom-összejtekből laboratóriumban kitenyésztett művi hamburgert, amelyhez csak a szemünket kell lehunynunk, hogy úgy érezzük: „határozottan hús”. A hamburgerbiológusok esküsznek rá, hogy a termék biológiai értelemben tökéletesen húszonos, s a metódus kapcsán immár állati fehérjetartáról, sőt fehérjeszervről beszélnek. Nyilván már csak a hamis memóriát kell beültetni az agyunkba, hogy meggyőződésünkkel váljon: a husi mindig is a húsgyárban nőtt, sosem látott tehenet.

Egy másik tanulmány viszont reménykedéssel tölthet el bennünket: eszerint az újszülött határozottan emlékszik azokra a dallamokra, amelyeket az anyaméhben hallott. A tudósok szerint a csecsemők igen zsenge korban is képesek a tanulásra – én meg azt emelném ki, hogy az emlékezésre. Biztató jel ez arra, hogy talán mégsem lehet az emberiség minden gondját hamis memóriával megoldani...

Nyulak szigete

2014. január 18.

Változatos az Árpád-házi magyar szentek utóélete: van, aki gyorsan végigjutott a szenttéavatási folyamaton, de akad köztük olyan is, akinek hosszú évszázadokig kellett várakoznia a kanonizációra. Szent Margitnak például – aki Szent Erzsébet unokahúga volt – halála után 643, boldoggá avatása után pedig 637 évig. Nővérének, Szent Kingának, a lengyelek és litvánok XXI. századi védőszentjének még tovább, egészen az ezredfordulói: 1292-ben halt meg, 1690-ben lett boldog, s csak a lengyel pápa, II. János Pál avatta szentté 1999-ben. Még komótosabbnak tűnik a harmadik lánytestvér, Boldog Jolán utóélete, aki 1827-től viseli ezt a címet, így szenttéavatása a vázolt tendenciák szerint úgy 2500 táján valószínűsíthető. Akárcsak Kinga, ő is lengyel földre ment férjhez, s lett aztán megözvegyülve klarissza apátnő. Éppúgy, mint az özvegy királyné, Kinga; csak ő nem Gnieznóba, hanem Ószandecre vonult vissza.

Margit nem a klarissza-, hanem a domonkosrendieknél nevelkedett Veszprémben, majd apácaként a *Nyulak szigetén* tett fogadalmat. (Később ezt, dicséretes országimázs-érzékkel, róla keresztelték át *Margitszigetre*.) Már a születése is szimbolikus: színhelye a dalmáciai Klissza vára az Adria partján: apját, IV. Bélát egészen idáig kergette az *Aranyhorda*. Batu kán a dúlásban volt nagy, Béla királyunk az újjáépítésben. Margit sorsa ennek a megújulásnak a jelképe lett: őt ajánlották fel a cél érdekében az égieknek, akárcsak annak idején Szent István az egész országot Szűz Máriának. Margit nem tántorodott el ettől az élethivatástól, holott bizánci anyja révén maga is dinasztikus frigy gyümölcse volt. Bár tanúságot tett diplomáciai tehetségéről (később politikai érzékét egyenesen jövőmondói képességgel magyarázták), ő maga mind a cseh, mind a lengyel király házassági ajánlatát kategorikusan elutasította. Véletle-

nül mind a születése, mind a halála januárhoz kötődik: előbbi 27-éhez, utóbbi – egyben a névnapja is – 18-ához.

Alakja tehát nemcsak hitéleti, hanem történelmi szempontból is fontos: nem véletlen, hogy a XIII. századi Magyarország e markáns alakja a mai történesztársadalmat is élénken foglalkoztatja. Szentté avatásának hetvenedik évfordulóján (az akust 1943-ban tudatosan időzítették Szent Erzsébet ünnepére), a fiatal kutatók és doktoranduszok novemberi nemzetközi teológuskonferenciáján a szenttéavatási bullához kapcsolódva Gilányi Magdolna tárta fel a Szent Domonkos második rendjének margitszigeti visszatelepítésére vonatkozó terv részleteit. Az ifjú történeszreménység a vasvári *Domonkos Rendtörténeti Gyűjteményben* és *Budapest Főváros Levéltárában* bukkant a szakirodalomban eddig ismeretlen forrásokra.

A IV. Béla által alapított domonkos Boldogasszony-templomot és zárdát 1541-ben hagyták el végleg az apácák, majd a terület az óbudai klarisszák birtokába került. A török hódoltság ideje alatt használaton kívüli épületkomplexum elpusztult; csupán az 1838-as árvíz hívta fel a figyelmet egykori létezésére. A sziget huzamosan a nádor, majd a *Fővárosi Közmunkák Tanácsa* kezelésébe került; a rend női ágának visszatelepítését csak XII. Piusz pápa 1943. november eleji leirata szorgalmazta. A terv ugyan meghiúsult, de a gondolatkísérlet nem érdektelen.

Hiába számítottak már 1881-től műemléknek a margitszigeti kolostormaradványok, megóvásukra nem terjedt ki a miniszteri és nádori figyelem, holott még láthatók voltak a régi freskófestések, aranyozások és téglamozaiok is. Még a Lux Kálmán végezte régészeti feltárások is csak a friss infrastruktúra-fejlesztéseknek voltak köszönhetőek 1923-ban. Igaz, az 1915-ös földmunkák során már előkerült a Boldogasszony-templom harangja, sőt három sír is: köztük állítólag IV. Béla fiáé, Béla macsói hercegé. Ez irányította a figyelmet a romokra, amelyek beleillettek a harmincas évek fürdőparki koncepciójába is.

A domonkosrend ismert prédikátora, P. Bőle Kornél a húszas években nemcsak Árpádházi Margit kanonizációjának alakulását kísérte figyelemmel, hanem a romok sorsát is, amelyek helyszínként szolgáltak a szervezet ájtatosságaihoz. Mégis csak 1937-ben kezdtek el hivatalosan tárgyalni a visszatelepülésről a székesfővárosi illetékesekkel, többek között Homonnay Tivadar főpolgármesterrel. De nem volt egyetértés a kőszegi kongregáció nővéreinek odahívásáról, ezért egészen az 1943-as szenttéavatásig elaludt a dolog. Miután Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás elvileg beleegyezett, Badalik Bertalan tartományfőnök 1944 januárjában – a szentté avatási ünnepségekkel egyidőben – margitszigeti domonkos rendház, lapidárium és templom építése ügyében fordult a *Közmunkatanács*hoz. A tanácstagok lelkesen pártolták az ügyet, sőt az építést is kijelölték Petrovác Gyula személyében; de kikötötték, hogy a zárványjelleg miatt a területszükségletet minimalizálni kell, hiszen az épületet ki kell kapcsolni a *Margitsziget* életéből.

A helyszín kijelölése azonban a lelkesedés lelohadásával egész nyáron húzódott; végül csak szeptemberben határozták meg az új rendház helyét a romoktól délre. Idővel a rend a finanszírozást is teljes egészében a fővárosra hárította volna. Petrovác tízezer pengős tervezői díját például egészen decemberig sem a rend, sem a főváros nem fizette ki, s a hétszázezer pengős építési költséget is irreálisnak bizonyult adományokból fedezni a háborús körülmények között. Az 1945 februárjában újjáalakuló *Közmunkatanács*nak pedig már nem a zárdaépítés, hanem az újjáépítés lett a legfőbb gondja...

„Az engesztelés magyar szentélyét”, „a magyar felajánlás templomát” aztán elsodorta a történelem, Rákosiék a szerzetesrendeket is feloszlatták. Holott éppúgy a magyar nemzet áldozatát hirdette volna, mint például a szegedi *Fogadalmi Templom*. Jusson eszünkbe, ha a romokat látjuk a *Nyulak szigetén*.

Hiba a Mátrixban

2014. január 25.

Boldogult televíziós koromban álmodozó munkatársaimmal együtt sokáig dédelgettük egy enciklopédikus projekt ötletét a *Kárpát-medence műemlékeiről*. Az volt a szándékunk, hogy lefilmezzük az összeset. Mivel több tízezer van belőlük, nyilvánvaló volt, hogy tucatnyi kétfős stábnak kellene párhuzamosan dolgoznia szigorú egységes szabályzat szerint: milyen nézetek, állóképek, fel- és leigazítások szerepeljenek e monstre vizuális kataszterben – és még akkor is több évet vett volna igénybe az összehangolt vizuális hadművelet.

Ha a gigászi költségeket még sikerülne is valahonnan előteremteni, további problémákat vet fel az utóhasznosítás: mit kezdjünk az így előállt archívummal, mely egy tág időpillanatban rögzíti a történelmi Magyarország örökségvédelmi állapotát? A műemlékesek persze nagy szakmai kincshez jutnának, amellyel például meg lehetne menteni az időközben elpusztuló értékeket a kollektív emlékezetnek – ám a tévés mesterkedés az ő szemszögükből szükségképpen elégtelen és felületes lenne. Tévéműsor-folyamnak pedig nemcsak végletesen türelempróbáló és nézőriasztóan monoton (képzeljük el a századik várromot vagy az ezredik barokk templomot ugyanarra a kaptafára), de összhatásában még valószínűleg kontraproduktív is: tömegekkel utáltatná meg az építészettörténetet.

A mennyiség bővületében megalkotott szabályzat ugyanis megtartaná a filmezésből a szűken vett szakmát, de kiölné a nyomelemekben mindig benne bujkáló művészetet: az operatőr leleményeit, a rendező ötleteit, az egyéniséget, az eredetiséget. Módos országok manapság gyakorta kapaszkodnak a leképezhetőség fogalmába: majd egyszer talán valakinek szüksége lehet valamihez épp arra a tartalomra; akkor majd rákattint és letölti, s nem kell fáradságos kutatómunkát folytatnia a há-

romdimenziós valóságban – csak hogy ez az egész arra a más-különbön gyönyörű könyvespolcra hasonlít, amelyről kizárólag portörölés céljából emelik le a könyveket.

Enciklopédikus fantáziálásunk törvényszerűen kútbaesett, de nem volt előttem kétséges, hogy egyszer – ha kitalálják, mire való – lesz majd tőkeerős cég, amely szisztematikusan rögzíteni próbálja a körülöttünk létező urbanisztikai környezetet. Ennek a világméretű megvalósítására csak tíz évet kellett várni: most úgy ismerjük, mint internetes utcanézegető programot. Az igény menetközben megszületett rá, hiszen az utazók az ismeretlen város kiválasztandó szállodájáról egy idő után nemcsak szobaképeket meg külső fotókat akartak látni, de ismerni szerették volna a környéket is, hogy biztosra meheszenek a döntésben, kiszűrjék a biztonsági kockázatokat. Szerettek volna benyomást szerezni azokról a helyekről is, ahová tárgyalni, konferenciázni vagy épp randevúzni készülnek; előzetesen tájékozódni a megvásárolni szándékozott ingatlanról; s egy idő után a tét nélküli virtuális turizmusra is rákaptak. S előbb a gazdagabb országokban, majd a harmadik világban is útnak indultak a rögzítés érdekében a kisebbfajta tankra emlékeztető fényképező autók, hogy kielégítsék világméretű kukkolási hajlandóságunkat. Látványosabb volt ez az állítható légifotóknál is, hiszen nem térképolvasó, hanem városnéző rutinunkat mozgósította.

Akadnak persze országok, ahol a személyiségi jogokat féltve korlátozták vagy megtiltották a virtuális dokumentálást – ami persze nevetséges annak tudatában, hogy a magukat demokratikusnak mondott nagyhatalmak tetszés szerint katorásznak levelezésünkben, hallgatják le intim beszélgetéseinket és avatkoznak bele legbensőbb magánéletünkbe. Az arcok és rendszámok kitakarása az utcaképekről legfeljebb azt jelképezi: ők nem mi vagyunk; számukra vannak korlátok, nekünk viszont megvannak az arcotokon meg a rendszámotokon túl a vércsoportotok meg a géntérképek is, úgy viseljétek magatokat.

A lekérhető vizuális adatbázis persze a titkosszolgálati machinációktól függetlenül elkerülhetetlenül önálló életre kel: többek között a művészek is felfedezik maguknak. Emilio Vavarella például száz fotóból álló galériát állított össze azokból a képekből, amikor az utcanéző program hibázott, spontán módon absztrakt vagy abszurd képzőművészeti alkotást hozva létre. A XXI. századra tudjuk: művészet az, amit akként fogyasztunk – némelyik internetes talált képet akár Victor Vasarely is kiókumlálhatta volna. A digitális művész ebben a vonatkozásban voltaképpen kurátor, és – továbbgondolva a dolgot – a művészet sem egyéb, mint technológiai rendszerhiba.

Am a globális galériát nemcsak alkotásra lehet felhasználni, hanem bulváros kuriózumkeresésre is. Még emlékezhetünk arra a hazai esetre, amikor egy ilyen „kémkép” alapján bizonyították a kábeles áramlopást – vannak azonban ráérő embertársaink, akik a kontinensekre kiterjedő képtárban barangolva bizarr és horrorisztikus jelenetekre is akadnak. Csupán íze-lítőként: az arcelmosást kijátszva egy helyütt madár-, másutt farkasmaszkos alakok pózolnak az út mellett. Vézna ufó napozik egy összecusukható kisszéken egy hirdetőoszlop tövében. Chilében a kukák között próbababák hevernek, de tetemeknek tűnnek. Agonizáló szarvasmarha egy indiai főút mentén; hát-só lábai rálógnak az aszfaltra. Felröppenő madárraj: mintha Hitchcock filmjéből törnének elő. Gázálarcos alak térdel egy erdőszélen, ugrásra készen. Botozgató öreg bácsi jön lefelé egy járdán, tíz méterrel odébb egy más fázisban duplikálva. (Hiba a *Mátrix*ban...) Hullavonszolásból eredő vérnyomok egy mó-lón. (Valójában egy vizes kutya okozta.) Hátral összebilincsel-t alak hasal egy rendőrségi kisteherautó platóján; a kommandós a halántékához szorítja gépfegyverét.

Már ennyiből is látszik, hogy az ingerküszöb igen magasan van: holmi mechanikus műemlékkatalógus aligha képes eredményesen versenyezni embertársaink figyelméért...

Sötét lyukak

2014. február 1.

Három év múlva nem leszek hadköteles – harsogtuk Bereményi Géza verssorát, kétszer akkora hangerővel, mint a többit. A különbségtétel megbocsátható volt, elvégre angyalbőrben voltunk, a kopott körletben, az emeletes vaságyakon dalolászunk gitárkísérettel egy diktatúra hadseregének tinédzser sor-katonáiként, amely nem csupán a megszokott „életem árán is” fordulatot tartotta szükségesnek befogalmazni az eskünkbe, hanem azt is, hogy az ellenséget gyűlölnünk kell. Ebből a méltatlan, antikrisztusi helyzetből való szabadulást villantotta fel a Bereményi-féle virtuális hároméves határidő.

Így aztán előfelvett matfizés hallgatókként is kevésbé figyeltünk az előző korfestő sorra: „A fekete lyuk egy nemlétező égitest.” Persze a reálapozásunk miatt pontosan tudtuk, hogy ez még tudományos ismeretterjesztésnek is nettó marhaság: ilyen is csak egy mindenbe belekontárkodó, de teljes mélységében semmihez sem értő bölcsész tud leírni. Cseh Tamás hangján azonban a nettó marhaságok is más fénytörést kaptak, képesek voltak ledobni a létező szocialista rendszer bruttó marhaságainak leharcolt köntösét, csakazértis civil mentalitást sugalmazva egy militáris rezsimben, ahol „Éva tegnap volt az *Abortuszbizottság* előtt” és „téli kabátomra hasztalan keresek vevőt”.

Egy komplett krisztusi intervallum elpergett azóta – a rendszer változhatott, de az nem, hogy a kozmológia a többség számára ma is sötét lyuk. Voltaképpen igazuk is van: az adóváltozások vagy a rezsicsökkentések tényleg mintha jobban befolyásolnák mindennapjainkat, mint az, hogy mi is történhetett a *Big Bang* utáni első ezredmásodpercben. Még az értelmiség is jobbára csupán ikonként fogyasztja a relativitáselméletet vagy a kvantumfizikát: Albert Einstein csúfondárosan nyelvet ölt, Stephen Hawking pedig az agyhullámaival morzézlik a toló-

székéből. Olyan szerepet töltenek ők be a némiképp megemelt intellektuális szubkultúrában (sznobjelölt kultúrában?), mint Elvis Presley, Michael Jackson, Madonna és újabban Lady Gaga a földszintes és tömegkultúrában. (Emlékeztető félelemkíséreltet volt e tárgyban Andy Warhol színnyomatsorozata az imádnivaló Marilyn Monroe-ról.)

Miközben az entellektüellek között pró és kontra kiforrott szektás vélemények keringenek az energiaválságról vagy a globális felmelegedésről, a fizikatudomány XXI. századi forradalma iránt (amely talán belátható időn belül képes lesz végre összeegyeztetni az eddig külön univerzumnak tetsző, más törvényeket érvényesíteni látszó einsteini teóriát a kvantumfizikával) meglehetősen közömbösség mutatkozik. Néhány emberöltővel előbb a gőzgépmechanika, az elektromosság vagy a mágnesesség újdonságai iránt sokkal nagyobb volt a laikus értelmiségi lelkesedés, pedig a többségnek legalább annyira kínaiul volt, mint manapság az „isteni részecske”. Igaz, az ontológiai optimizmus mindig történelemfüggő; csekély erőfeszítésekkel azonban lehetne tenni arra, hogy a saját korban való érvényesülés ne a mind elkápráztatóbb okostelefonok szakszerű használatában merüljön ki.

Persze azért az elbizonytalanításunkban maga a szikrázó agyú tudóstársadalom is erősen ludas. Azt már megszoktuk, hogy a világ keletkezését illetően hasonlóan meggyőző, de egymásnak antagónisztikusan ellentmondó teóriák kerülnek forgalomba; ám mostanság újabb fejlemények is vannak, amelyek nem a szellemi otthonosságérzetünket erősítik. (Olyan jó lett volna például megnyugodnunk abban, hogy a *Big Bang*-elmélet az absztrakció síkján összefésülhet az isteni teremtetéstörténettel...) Az viszont új, hogy a Hawking-ikon sem mozdulatlan, pedig már fel is akasztottuk a falra, kicsit oldalt az íróasztalunk fölé. Olyan szépen kigondoltuk: ő jelképezi tökéletlen magunkat, akik alapvetően akadályoztatva vagyunk mind a mozgásban, mind a beszédben, ám szabadságvágyó gondo-

lataink a tér és a kommunikáció börtönéből is kitörnek, s ellenállhatatlanul utat keresnek maguknak. Némi tamaskodás után mindent elhittünk neki, amit *Az idő rövid történetében* előadott. Erre tessék, az új eredmények ismeretében részben revideálja nézeteit. Az ilyesmit még csak-csak elviseljük egy írótól, egy történésztől vagy pláne egy politikustól – de könyörgöm: egy profétától?

Pedig tudunk a dialektikáról; tézisről, antitézisről, szintézisről; s hogy a megismerés ösvényén olykor kerülőutak, nagy eltérések és visszafordulások is vannak. Ehhez képest maga a hír, hogy Hawking szerint fekete lyukak nem is léteznek, ahogy korábban gondoltuk, éppen ezért a belőlük pottyánó asztronauták sem égnének szét – már szinte csekélység. Más kellemetlenségek viszont leselkedhetnek ránk a világűrben. Az einsteini elmélet szerint semmilyen információ vagy energia nem képes elhagyni a fekete lyukat; a kvantumfizika elvei viszont ennek az ellenkezőjét sugallják. Hawking Nobel-díj-szagú kompromisszumos javaslata szerint a fekete lyukak (amelyek nem azok) nem szippantják magukba örökre az energiát és az információkat, hanem visszaengedik azokat az univerzumba, csak épp egy szétroncsolt, felismerhetetlen formában. Nincs tehát eseményhorizont, azaz olyan éles határvonal, amelyet átlépve még a fény sem képes szabadulni a fekete lyuk végtelenül erős gravitációs nyomásától: csupán „virtuális” horizont van, mely a kvantumhatásoktól függően ingadozik. Úgyhogy megnyugodhatunk: a fekete lyukba pottyant úrhajós a tűzfal hatására nem égne szét az erős sugárzás miatt, mivel nincs is tűzfal – csupán szép lassan kinyúlna, mint a rétestészta. Márpedig ha nincs olyan rendszer, amely a fényt csapdába ejti, fekete lyukról sem beszélhetünk, tehát „a fekete lyuk egy nemlétező égitest”.

Tán itt az ideje töredelmesen bocsánatot kérni a felületes bölcsészekről, jóvondómondó dalnokokról és a mindenbe belekontárkodó költőktől.

Gyertya az uborkásüvegben

2014. február 8.

Voltaképpen minden Kölcsey Ferencnek köszönhető. Kölcsey papírra vetette a *Himnusz*t, a *Himnusz* születésnapja a magyar kultúra napja lett, e jeles alkalomból pedig elzarándokoltam Erdélyi György és Kobzos Kiss Tamás közös estjére Budatéténybe, ahol a művészek – igen „korszerűtlenül” – a magyar irodalom hazafias verseinek javát énekelték-mondták el népes publikum előtt. Az élmény a remek előadói teljesítményeken túl nem csekély részben a meglepő helyszínnek volt köszönhető, amely szégyenszemre nem került eddig a látókörömbe. (Igaz, Nagy-Budapestnek épp az átellenben lévő részén lakom.) A patinás villához egy nyeregkelken át vezet az út, az esti sötétben uborkásüvegekbe helyezett gyertyák sora kalauzolja az idegent, keresztül a szépen gondozott parkon. Odabenn pedig autentikus, illúziókeltő berendezés és építészeti környezet fogadja: a nagy szalonban két szárnyban ültetik a közönséget.

A *Vojnovich–Huszár villát* Vojnovich Piroska grófnő építtette százharminchárom éve, akkor még vadászkastélynak – nyilván róla nevezték el a Piroska közt is. Nyolcvanhat éve vásárolta meg az épületet Huszár Géza matematikus, aki 1938-tól 1961-ig a Közgáz tanszékvezető professzora volt: a biztosításmatematika meghonosítója, az *Első Magyar Munkásbiztosító* lelke. Ő sokat változtatott a házon; nemkülönben a felesége, Lili néni, aki nemcsak a parktelepítést irányította festőpalettával a kezében, hanem például a mai stílszerű ajtókat-ablakokat is neki köszönhetjük. A professzor emlékét a tanítványok által elhelyezett márványdombormű és emléktábla is őrzi az épület toronyrészén. Abban az időben a villa már komoly társadalmi összejövetelek színhelye volt, amelyek házimuzsikálással is kiegészültek, hiszen az ifjabbik Huszár Géza a jogi egyetem után a *Zeneakadémia* zongora tanszakát is elvégezte. Itt

kapcsolódott a villa a muzsikához. A szocializmus – mi sem természetesebb – nem használt a helynek: a villát társasházzá alakították, s jelenleg is három lakásra oszlik.

A Fodor család – még Lili néni életében – bérlőként bukkant fel történetünk színhelyén. Hamisítatlan muzsikuscsládról van szó: az apa, Péter az *Állami Hangversenyzenekar* nagybőgőse volt; az anya, Julianna harmincnyolc éven át zenét tanított. Mindhárom fiukból diplomás hegedűművészt neveltek. Tamás, a legidősebb hét éven át volt a *Dohnányi Szimfonikus Zenekar* koncertmestere; Dániel, a legkisebb a *Szombathelyi Szimfonikus Zenekar* tagja, s csupán Péter, a középső fiú hagyta el a pályát: karthauzi szerzetes lett – ő vezeti Szlovéniában a pleterjei kolostort, ahol amerikai, lengyel, horvát és szlovák szerzetesek rendfőnöke. Dániel ágán már jelen van a harmadik nemzedék is, ám nem tudni, hogy az újszülött is hegedülni fog-e – egyelőre még csak „bőgőművész”.

Tíz év szomszédság és tíz év bérbeadás után a Fodor család immár tizenöt éve szervezi a villában havonta egy-két alkalommal a zenei-művészeti esteket. Saját kezükkel, autentikusan újjították fel a százötven négyzetméteres villarészt az 1881-ből származó építési engedély alapján, hozták rendbe dzsungelirtással a húszas években ültetett parkot. Eredeti a berendezés is, bár szerényebb a korabelinél: Lili néniéknek elszegényedvén szó szerint el kellett adniuk a családi ezüstöt. Fodorék egy pillanatra sem költöztek be ide – ma is a szomszédos faházat lakják; a villarész maradt a kultúra szentélye.

A *Fodor Kamarazenekar* – amely a négy családtagon túl egy vendégcellistával egészül ki – kibővített házimuzsika-jelleggel 1999 óta zenél e falak között, de másfél évtized alatt a kétszáznál is több rendezvényen olyan muzsikuskok is megfordultak itt, mint Jandó Jenő, Hegedűs Endre, Kincses Veronika, Szokolay Balázs, Zerkula János, Csavlek Etelka, Sebőék és Palya Bea. A családhoz tartozó irodalmár-szerkesztő Erika révén erős a literátori vonal is: egyebek mellett Petőfi, Arany, Racine,

Márai, Illyés, Weöres, Pilinszky, József Attila, Reményik Sándor, Lázár Ervin, Szőcs Géza, Nagy Gáspár, Gyurkovics Tibor, Kányádi Sándor és Lackfi János versei is elhangzottak itt; Esterházy Péter pedig folytatásos felolvasást tartott. Az előadók között ott volt Jordán Tamás, Szabó Gyula, Bánffy György, Eperjes Károly, Rudolf Péter, Sándor György, Kubik Anna, Húvösvölgyi Ildikó, Berecz András, Császár Angela és Budai Ilona; a szalonban pedig megfordult Jelenits István, Habsburg Ottó, Csoóri Sándor, Domokos Mátyás, Szörényi László, Szilágyi István, Katona Tamás, Raksányi Gellért, Szabad György, Melocco Miklós, Bács Ferenc, Karátson Gábor, Czákó Gábor, Romsics Ignác és Csókai András is.

Azért sorolom ilyen hosszan, hogy nyilvánvaló legyen: nem holmi provinciális jelenségről van szó. Az egyesületi forma változatlanul a családi összetartásra, a zene és általában a művészetek szeretetére épül – jóllehet mindinkább nyitnak a közgazdaság, a pszichológia, sőt a politikum felé is. Tamás és Dániel hordják a hátukon a családi vállalkozást, de például a hölgyek arról is gondoskodnak, hogy ne kelljen elrohanni a nagyérdeműnek az estek után: háziszendvics, sütemény és bor várja őket, a szalonokon pedig tea és pogácsa. Míg új volt a kezdeményezés, nemcsak *Budafok Kultúrájáért* elismerést kaptak, de Rockenbauer Zoltán minisztersége idején *Bánffy Miklós-díjjal* is megtisztelték őket. Azóta mintha kicsit el lennének feledve: reménytelen például támogatásért kilincselniük. Hogy a „violinvilla” mégis működőképes, annak nemcsak a familiáris fundamentum a garanciája, hanem az is, hogy ez aztán valóban alulról jövő civil kezdeményezés – s a jelek szerint létezik az a fizetőképes polgári réteg, amely így, a hivatalos intézményrendszeren kívül is hajlandó finanszírozni az exkluzív kulturális ajánlatot. Hogy ki ne aludjon a gyertya az uborkásüvegekben...

Kardtársak

2014. február 15.

Régi barátom hitetlenkedve kérdezi: tényleg úgy érzem, mint-ha Balassi Bálint a kortársunk volna? Hogyan létezik ez négy-öt évszázad távolából? Látja rajtam, hogy komolyan gondolom: első világszínvonalú magyar nyelvű költőnket (Janus Pannoni-*us* latinul írt) egy felaprózott országba és korba vetette ugyan a sorsa, de reneszánsz mentalitása révén, ha idecsöppenne nagy hirtelen, pár hét után olyan otthonosan járna-kelne pártoskodó, uniós, *Facebook*-kos világunkban, mintha mindig itt élt volna. S nem utolsósorban hozna magával valami hamisítatlan magyar virtust a kicsit sekélyes életünkbe – no, nem a szűken vett bibliai erényeket (mert azokat a neki adatott igen sűrű negyven esztendő alatt lépten-nyomon áthágta azért), hanem a vitézi férfiasság, vakmerő bátorság és européer hazafiság ismérveit, aminek időnként oly igen híjával vagyunk. S nem utolsósorban az is érdekelné: vajon mit szólna a poézis újabb fejleményeihez...

Más barátaim elvi ellenségei az importált Valentin-napnak: ha már lovagias szerelem, akkor szerintük (Balassi) Bálintnapot kellene tartanunk. Jónéhány éve meg is invitáltak Salföldre, ahol Somogyi Győző (civilben *Kossuth*-díjas festőművész) vezérletével a magyar huszárok meg is vívták a helyi várat, s hőiesen el is foglalták a beöltözött lófarkas törököktől. Mi, kibicek az ekhós szekéren dideregtünk a februári zimankóban, s csupán Kovács István bölényfüves vodkája és köménypálinkája tartotta bennünk a lelket. A költővel és történésszel aztán a dél-lengyelországi Balassi-emlékhelyeket is szisztematikusan végigfilmeztük: krakkói konzulságait többek között emléktáblák elhelyezésére is felhasználta. Így jutottunk el többek között a Krosno közeli Kamieniec várába is, ahol a költő húszévesen élt, miután a család zálogba vette a várat egy lengyel

főúri családtól. Itt fordította németből, „szerelmes szüleinek háborúságokban való vigasztalására” a *Beteg lelkeknek való füves könyvecskét*: a később katolizált poéta prédikátorkönyvét a lutheránusok évtizedekig használták.

A kor olyan, hogy a jövő-menő katonáskodó, versfaragó nemes magától értetődően beszél a latin mellett lengyelül, tótul, sőt törökül is. Eleve Nürnbergben tanul, száműzetésében a Balti-tengerig is eljut. Rokona Dobó István és Bocskai István; egy éven át maga Bornemisza Péter a nevelője, tudományokban, vitézi dolgokban oktatómestere. Bálint ráadásul született polihisztor: tizennyolc évesen Rudolf király pozsonyi koronázásán fergeteges juhásztáncával arat babérokat. Lázadóként ejti foglyul Báthory István fejedelem Erdély határán, de a reneszánsz nevelődésének mind a gyulafehérvári, mind a krakkói udvari élet jól tesz. S nemcsak verseket, de gáláns kalandokat is terem.

Merthogy poétánk vérbő férfiú is: megesk, hogy a vágytól ajzva bezavar egy-egy asszonyt a búzatáblába. Zólyomban erőszakértéért is perelik, miután a hodrusbányai mészáros fiatal özvegyét fényes nappal az országúton próbálja leteperni – a Valentin-napi, kissé nyálás ideálnak tehát nem mindenben felel meg. Duhajkodik, jószágokat hajtat el, megsökteti szolgáit a börtönből, megveri a selmeci bányabírónak a vihnyi hévízben óvatlanul mellette wellnessező emberét, életét végigkísérik az egyházi és vagyonperek. Várat foglal, vérfertőzés miatt érvénytelenítik unokatestvérével kötött házasságát. De a másik serpenyőben ott van a leleményes üzletember (erdélyi lovakkal és tokaji borokkal kereskedik); Sárkándi Anna és a kétszeri szerelem, Losonczy Anna; a Júlia- és Célia-versek; a szarvaskői várban megszületett forradalmi Balassi-strófa; a kétszer (meghiúsult tervei szerint, az istenes versekkel együtt háromszor) harminchárom verses, dantei tökélyű életmű. Meg a heroikus halál: Esztergom ostrománál egy gyalogosroham közben egy szakállas ágyú mindkét combját el-

roncsolja; amputációval túlélhetné, de visszautasítja, mert egy vitéz nem élhet lábak nélkül. Igazi reneszánsz ember – nem is értem, a köztévé miért nem forgat az életéből tizenhárom részes kalandfilm-sorozatot.

Nem csoda, ha Molnár Pálnak, a kiváló szerkesztő kollégának és rádiósnak is izgatta a fantáziáját a vitézi példa, amikor 1997-ben – Makovecz Imrével, Lőcsei Gabriellával, Zelnik Józseffel és Rubovszky Andrással szövetkezve – megalapította a költőknek és műfordítóknak szánt *Balassi Bálint-emlékkard* elismerést, amelyet tényleg a végvári szabályak mintájára kovácsolnak, és Bálint napján nyújtják át azoknak, akik „emberségről példát, vitézségről formát” adnak költészetükkel. Tizenhét év alatt a „kardtársak” közé került már Tóth Bálint, Döbren-tei Kornél, Nagy Gáspár, Buda Ferenc, Utassy József, Farkas Árpád, Kiss Benedek, Vári Fábián László, Ferenczes István, Csoóri Sándor, Csokits János, Serfőző Simon, Tari István, Ágh István, Tamás Menyhért, Tornai József és Kalász Márton is (posztumusz pedig Wass Albert és Gérecz Attila). Idén a felvidéki Kulcsár Ferenc, a műfordítók közül pedig a Balassit észtre átültető Sander Liivak bővíti a névsort.

Az elismerésnek szemlátomást kevés köze van a divatos irodalmi kánonokhoz, bár az odaítélő grémium a minőséghez szigorúan ragaszkodik. Talán nem tévedek nagyot, ha azt állítom: Molnár Pálék lelki szeme előtt egy literatúrán túli eszménykép lebeg – erről tanúskodik a kardhoz csatlakozó, más területekre figyelő díjbokor is: a zenészeknek a *Tinódi-lant*, a képzőművészeknek az *M. S. mester-díj*, a filmeseknek a *Szkíta Arany-szarvas-díj*, a borászoknak a *Hamvas-fürt* borművészeti díj. Közülük azonban a legvirulensebb a *Balassi-kard*: ennek már fesztiválja és borpáholya is lett az idők során. Magát a kardot pedig *Balassi*-mise keretében áldják meg; legutóbb Kiss Rigó László püspök kilencszáz hívő előtt a bécsi *Stephansdomban*.

Merthogy – akár Balassi korában – a *Kárpát-medencét* organikus egységnek tekintik...

Kaledónia

2014. február 22.

Hadrianus fala kisebb-nagyobb hézagokkal ma is átszeli a brit szigetet: az űrből ugyan nem látszik (bár valójában a kínai nagy fal sem), viszont évszázadokra kijelölte „Európa” – azaz az expanzív Római Birodalom – északi határait. Ami a fél méter széles kőkerítés mögött volt, gyanús, barbár terület: Kaledónia, kelták és piktek, a viking típusú életmód zabolátlan népei. A mai angol-skót határ ugyan némiképp északabbra húzódik, a határvidék pedig erős kulturális keveredést mutat a gótikus katedrálisaiival, ám a büszke skót identitást, a jakobita hagyományt a három évszázados belső gyarmatosításnak sem sikerült eltörölnie és aszsimilálnia. Az ősi kelta nyelvet mára éppúgy egyszámjegyű százaléknyi kisebbség beszéli, mint az ugyancsak anglofónná vált Írországbán, de a helységnevek árulkodóak, a BBC pedig külön skót nyelvű csatornát is fenntart *Alba Tv* néven (amely régi királyság nevében az *Albion* szó gyökét is felfedezhetjük).

Skót földön járva-elve nem lehet nem észrevenni a tomboló nacionalizmust, amelyet ott – nagyságrenddel csekélyebb eurofrusztráltsággal, mint nálunk – egészséges hazafiságnak tartanak. A középületeken skót zászló leng, brit elvétve, uniós szinte sehol. A skótok alig többen vannak, mint a szlovákok, s ma is éppúgy az angolokkal szemben fogalmazzák meg magukat, mint a szlovákok a magyarokkal szemben. Az edinburghi vagy a stirlingi várban a fagypontra körüli hőmérsékletben is fel-felbukkannak a skót szoknyában, a skiltben korzózó, csupasz térdű, élemedett korú férfiak – ilyen Roger Moore és Sean Connery is villantott nekünk. Az egyesített királyságnak első dolga volt a klánrendszer nyomait is felszámolni, hiszen a nagycsaládi összetartás a legnagyobb ellensége a központosított hatalomnak – a skót kocka, a tartán változó mintája azonban máig őrzi a régi szisztémát, a leggyakoribb családnevekkel pe-

dig külön történelemkönyveket írnak. Még az invernessi szálloda süppedő padlószőnyege is skótkockás mintázatú. Az össznépi emlékezetben kiemelt helye van az angolverő Bruce-nak és Wallace-nak (utóbbit a rettenthetetlen skót–ausztrál Mel Gibson megformálásában ismerhetjük, akit azonban megmosolyogtak nemzettársai, amikor a filmben ősei nyelvén próbált megszólalni); de kultusza van a skótok Mohácsának, a cullodeeni mészárlásnak is. A skót hadierények érdekes módon a londoni gyámság alatt kaptak új erőre: a világháborúk idején a skót embervesztesség arányaiban a duplája volt az angolokénak a brit korona védelmében. Az edinburghi vár ma voltaképpen monotematikus: főleg a nagy centenáriumi eseménynek, az első világháború skót hőseinek van szentelve; de szó esik a nagy arktiszi katonai expedícióról is, amikor Izland érintésével, Arhangelszken át vittek élelmiszersegélyt az éhezõ, blokád alá vont akkori szövetséges szovjeteknek. Mint hogyha a *Budai Várban* csakis a vitézi erények dicsőítésével találkozhatnánk.

A duda és a Gyertyafénykeringő hazája évszázadokon át nélkülözött – e romantikus ridegségből kovácsol manapság erényt a leleményes skóciai turizmus. No meg a nagyjaitól: Burns-ból, Scottból, Wattból, az építész Mackintoshból. Váraikban forgatják a *Hegylakót* meg *James Bondot*, viaduktjain *Harry Pottert*. Az eskető kovácsműhely, Gretna Green köré szórakoztatócentrum települ, a tengerparti Culzean palotájának és Blair várának meg legalább a hattyús–szarvasos–bölényes parkjait látogathatóvá teszik a kékvérű tulajdonosok. Bruce Munro millió pici lámpából fénymezőt varázsol az edinburghi obeliszk köré; s déli egykor ma is éppúgy elsütik az ágyút fenn a várban, mint régen. Nessie, a virtuális szörny csupán ügyes körítés a *Loch Ness*-parti festői *Urquhart* várához. A híres birkahúsos haggis a mi májas hurkánkra hasonlít; az elhíresült whisky pedig a zord éghajlat kényszermegoldása: a provinciális nedű csak akkor lesz világszámmá, amikor a nagy filoxérajárvány tönkreteszi az európai szőlőket. Ha a skótokat a whiskyér-

lelés ügyében úgy akarná Brüsszel egzecíroztatni, mint minket a házi pálinkafőzés dolgában, inkább kilépnének az unióból.

Aminek egyébként megvan az esélye, bár nem úgy, ahogy a leköszönő Barroso gondolja: ha Skócia kiválik Nagy-Britanniából, tessék szépen sorbaállni és a felvételét kérni az unióba. Brüsszel nyilván nem akar egy újabb öntudatos Svájcot, de a gazdagokat nem tudja úgy zsarolni, mint a szegényeket – márpedig a független Skóciának majdnem annyi tengeri olaja lenne, mint Norvégiának. A szeptemberi népszavazás kimenetele korántsem egyértelmű, de Donald Dewardnak, az 1999-es, háromszáz év után összeülő új skót parlament első, szemüveges miniszterelnökének szobrot emeltek a glasgowi bevásárlóutcában – mintha mi az Antall-mellszobrot nem dugnánk el a Várkert lejtőjére, hanem a Vörösmarty téren állítanánk neki egy egészalakosat. A szeparáció hívei persze azért valutauniót szeretnének Londonnal, megtartanák államfőnek Erzsébet királynőt is (mi lenne különben a hollyroodi és balmorali palotákkal meg a turistaattrakcióként mutogatott *Britannia* hajóval?) – a *Westminster* viszont ettől a felemás megoldástól érthetően ódzkodik. Még az is felmerült, hogy az euró legyen az új skót fizetőeszköz, miközben az unióba nem vennék át az országot – a Dániához tartozó Grönland kilépése óta nem produkált ilyen furcsaságot a dekadens Európa.

Skócia viszont nem dekadens, s már csak a közös történelem és néplélek okán is rokonszenvezik a magyarokkal. Ide is jutnak persze a magyar munkavállaló lányokból központi és félreeső szállodákba, sőt a cipőboltokba is – de a nagy whisky-múzeumban csehül és lengyelül van prezentáció, a lengyel kulturbázisok mellett pedig a román pozíciók is erősebbek a magyarnál. Noha mindenütt tudják, hogy Budapest szép város: még a nemzetközi sétahajó-társaságot is a *Budai Vár* látképével hirdetik a tévében.

Egy biztos: *Hadrianus fala* többé nem Európa határa – jó volna nekünk is átlátni fölötte...

Tartalom

Makovecz és kora	5
----------------------------	---

(2011)

Világvégekemping	11
EU 2998	14
Tizenegyes	17
Jegelve	20
Európa mítosza.	23
Exodus	26

(2012)

Harmadik dimenzió.	29
Az utolsó órában.	32
Mózes és mamutfog	35
Szép egyszerűség.	38
Kényszerleszállás	41
Égi Jeruzsálem	44
Folyékony szurok.	47
Négykilenced.	50
Újratervezés	53
Európa közepei.	56
Ötven	59
Fairplay	62
Illuzionisták	65
Pulgasari	68
Imagine	71
Késleltetett teher.	74
Méz, méz, méz	77
Szennyezett felületek	80
Bolondok bolygója	83
Matató ménkű	86
Olimpiai anomáliák	89

Elérhetetlen ég	92
Zarándoklatok	95
Mi, ódondászok	98
W. A. úr B-ben.	101

(2013)

Új Petőfiász.	104
Kirakatrendezés	107
Ócskavas	110
Twitter-opera.	113
Fantazmagóriák	116
Japán Jézus	119
Könyvjelző nélkül	122
Egy szem rozs	125
Örök visszatérés	128
Neve is van	131
Proteszt	134
Teljes vértetben	137
Péterek, Ferencek	140
Prekolumbián liga	143
Leninia stellans.	146
Achilles-sarkak.	149
Embergyárosok.	152
Földbéli krónikák	155
Búskomor patkányok	158
Bronzba öntött tánc	161
Fenntartások	164
Ország, ló, ember	167
Humán, reál	170
Oxidált aranyecset.	173
Légbuborék	176
Kockás nyakkendő.	179
Dolly-roller	182
Hét halál	185

Gógyi	188
Hétpettyes	191
Fénycsapda	194
Rubiconok	197
Halálteszt.	200
Ezüstkorok	203
Széltorony	206
Haiku az űrben	209
Egy város születése.	212
Kortársunk, Tolsztoj	215
A gyáva kapitány.	218
Visegrádi ökumené	221
Az isteni bozon.	224
Potpourri	227
Helvécia.	230
Örök világosság	233
Barbárokra várva.	236
Ybl Miklós tószlja	239
Sorsok városa.	242
Kultúrferencváros	245
Egy kis palota.	248
A jövő múltja	251
Boldog ország.	254
No name	257

(2014)

Harry Copperfield.	260
Hamis memória	263
Nyulak szigete	266
Hiba a Mátrixban	269
Sötét lyukak	272
Gyertya az uborkásüvegben	275
Kardtársak	278
Kaledónia.	281

Napkút Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence

Nyomdai kivitelezés: Molnár Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Molnár Csaba

ISBN 978 963 263 399 2

7421/14

Huzamosabb pauza után Csontos János 2011 októberében tért vissza a rendszeres jegyzetíráshoz a *Magyar Nemzet* igényes *Hétvégi Magazinjába*, a *Makovecz és kora* című nekrológgal. Ezután indított heti-kétheti rovatának, a *Karneválnak* a címválasztása leplezetlen hódolat Hamvas Béla életműve előtt, utalással *Karnevál* című regényére. A szerző korábbi *Magyar Nemzet*-es sorozataihoz (*Kétezer leütés*, *Polgári kaszinó*, *Szabad Európa*) képest ezekben a darabokban nem annyira a publicisztika politikummal átitatott válfaját művelte, hanem a honi irodalmi tárca dús hagyományát elevenítette fel, amelynek személyre szabott változatát más korábbi szériáiban (*Ezüstkor*, *Európa Nova*) kísérletezte ki. Ezek az írások jól körülhatárolhatóan három témakörbe sorolhatók. Az egyik az „emberiségirodalom”, amely a végletesen „földönjáró” XXI. századi szellemiség közegében korszerűtlennek tetszik ugyan, ám a tollforgató e vállalt korszerűtlenségét megbocsátó humorba és iróniába pácolja. Foglalkozik a szinte elfeledett űrkutatás mítoszával csakúgy, mint a világvégvárással vagy az alternatív létmagyarázatokkal. A másik témakörben a művészet – azon belül is elsősorban kedvenc területei: az irodalom és az építészet – jelenségeihez fűz szubjektív lábjegyzeteket. A harmadik témacsoport – hiszen mégiscsak literátorról van szó – a személyes szféra: a saját élet és a barátok közegének az a szelete, ami még a nyilvánosságra tartozik. A tárcasorozat 2014 februárjában zárult. Két és fél év termése ebben a kötetben megszületésük sorrendjében olvasható.

2990 Ft

9 789632 633992

CSONTOS JÁNOS

KARNEVÁL

MC
203.627